

YU ISSN 0027-8084

UDK 808.61./62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

PG

1201

.N24

Nash Jezik.
НАШ ЈЕЗИК

XXVII/1—2

UNIV. OF TORONTO

AUG 28 1987

БЕОГРАД

1986.

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР:

др Татјана БАТИСТИЋ, мр Милица ВУЈАНИЋ, др Даринка ГОРТАН-ПРЕМК, др Бранислав МИЛАНОВИЋ, др Драгана МРШЕВИЋ-РАДОВИЋ, мр Мирослав НИКОЛИЋ, др Асим ПЕЦО, др Митар ПЕШИКАН, др Љубомир ПОПОВИЋ, др Живојин СТАНОЈЧИЋ, др Драго ЂУПИЋ, др Егон ФЕКЕТЕ

Ужа редакција:

Секретари др ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК и мр МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ

Уредник др МИТАР ПЕШИКАН

НАШ ЈЕЗИК је покренуло 1933. године Лингвистичко друштво у Београду, на челу са Александром Белићем, који је уредио седам књига предратне серије, као и девет књига и први двоброј десете књиге у новој, послератној серији часописа. Од књ. X/3—4 до XXI/1—2 уредник часописа је био Михаило Стевановић. — *НАШ ЈЕЗИК* излази у свескама, које се обједињују у књиге. Издаје га и прима рукописе и претплату Институт за српскохрватски језик, Београд, Кнез-Михилова 35. Претплату од 500 динара слати на текући рачун Института 60806-603-864.

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXVII (нова серија)

Св. 1—2 (1986)

САДРЖАЈ

Усмјеравање језичког описа — од граматике до комуникацијске компетенције (ТАТЈАНА БАТИСТИЋ)	3
Употреба инфинитива у језику А. Шеное, М. Глишића, З. Мајдака и Д. Ненадића (ВЛАДО БУКАНОВИЋ)	38
О једном синтаксичком и семантичком моделу сложених реченица са каузалном клаузом која се уводи везником што (КСЕНИЈА МИЛОШЕВИЋ)	67
Прилог проучавању варијабилних именичких облика генитива множине (ВЛАДИМИР ГУДКОВ)	72
Појаве недеклинирања географских имена у синтагми са номенклатурним термином (БОГОЉУВ СТАНКОВИЋ)	77
Из терминологије и лексике	
Примери фонетске и творбене адаптације старије књижевне лексике у Речнику српскохрватског књижевног и народног језика САНУ (ГОРДАНА ЈОВАНОВИЋ)	90
Из наше дијалектолошке проблематике (о неким класификационим терминима) (АСИМ ПЕЦО)	93
Спорни везник с обзиром да (МИЛОШ КОВАЧЕВИЋ)	101
О облицима <i>видилац/вид(ј)елац</i> (МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ)	114
Дискусија и дописи	
Око алтернативне употребе двају облика у другом делу сложеног фтура (ВИДА СТЕВАНОВИЋ)	118
Око сата и часа (МИРОСЛАВ КРАВАР)	125
Још о часу и сату (писмо једног читаоца) (инж. ТОМИСЛАВ ИЛИЋ)	130

УСМЈЕРАВАЊЕ ЈЕЗИЧКОГ ОПИСА — ОД ГРАМАТИКЕ ДО КОМУНИКАЦИЈСКЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ

Илагање обухвата у уводном смислу осврт на граматику, затим на синтаксу, семантику и прагматику као области семиотичке анализе; понешто у виду дигресије, у вези са једним новијим значењем ријечи „парадигма“ поставља се проблем стручности лингвистичких написа намијењених ширим читалачким круговима; поглед на садржај традиционалне граматике, која иде од фонема до реченице, као и на домет генеративне граматике, која уз сву различитост у концепцији анализе такођер не превазилази ту границу, тј. остаје на реченици, наводи на то да се изнесе једна лингвистичка дикотомија, тј. подјела на микролингвистичку и макролингвистичку област језичких проучавања. Даље се излажу неке поставке о језичком понашању које је одређено друштвеним животом, комуникацијску компетенцију стичемо усвајањем језика у друштвеној матрици, она обухвата способност кориштења језика у разноврсним ситуацијама; говорници имају разне улоге, говоре у разним регистрима или стилевима, односно владају скупом дјеломично изоморфних дијалеката; неке говорне карактеристике могу бити индивидуалне у односу на једну личност или на читаву групацију указујући на друштвену или географску провенијенцију говорника. Сваки језички опис подразумијева извјесну идеализацију, апстрахирање неважнијих неизбјежних различитости, што се илустрира освртом на два идиолекта.* Поглед на стандардни језик показује да је то чешће поријеклом дијалект који широм употребом у свим токовима друштвеног живота временом развија знатније изражајне могућности. Пошто је језик стално присутан у друштвеном животу, већина људи необично је осјетљива на начин на који други говори истим језиком, блиским дијалектом, па и познатим страним језиком. Поглед на употребу јединине или множине другог лица у директном обраћању по-

* О овоме се говори у првој дијелу рада.

казује корелацију граматичке и друштвене структуре; прагматичка анализа односи се на значења која могу да се потпуније објасне само контекстним факторима, намјерама, циљевима говорника и конвенцијама употребе.

Грамматика

Грамматике појединих језика постоје већ од давних времена, за разне међу њима у неједнаком броју, који је грубо речено углавном сразмјеран проширености датог језика, културној и друштвенополитичкој развијености и броју писмених изворних говорника или, у ширем смислу, корисника. Грамматика у овом смислу ријечи значи опис неког језика, стручно-научно дјело једног аутора или више њих, обично у виду књиге чији је садржај у већој мјери одређен и њеном (педагошком) намјеном, сачињен према потребама оних за које је састављена. У том смислу грамматика је и уџбеник за разне разреде разних школа, за матерњи или неки страни језик; у оквиру одређене језичке заједнице грамматика може представљати и најважнија лингвистичка дјела, као што су за српскохрватско говorno подручје Маретићева и Стевановићева грамматика. Међутим, овој последњој тврдњи треба додати и слиједеће — схваћена у смислу потпуног описа датог језика ниједна грамматика ниједног језика није се до данас по свом саставу приближила ономе што би се могло назвати *генеративном грамматиком*, то јест која би представљала скуп елемената и правила којима се експлицитно образлаже формирање свих могућих реченица датог језика.

У једном другом смислу ријеч грамматика означава скупове језичких елемената и правила њихове организације на разним ралинама, интернализиране у свијести говорника; на основу тих интернализираних језичких система остварује се језичко понашање говорника сваког појединог језика, дијалекта, социолекта, сваког појединог идиолекта, и у њиховим оквирима разних стилских, медијумских и других варијаната, које грамматика у раније наведеном значењу стручног или научног дјела треба да експлицитно, систематски образложи.

Разне лингвистичке теорије пружају методолошку апаратуру за различите више или мање обухватне описе граматичких система појединих језика. У вези с тим може се напоменути да у нашим традиционалним грамматикама (поред фонологије и морфологије) синтакса представља дио језичког описа који захвата употребу ријечи према врстама којима припадају и „говори о реченици и о њезиним дијеловима, о слагању и намјештању ријечи у реченици, о везању једних реченица с другима

у једну цјелину“ (Маретић 1963:421); семантика као подручје језичке анализе код нас се углавном односи на приказивање значења појединих ријечи или скупова ријечи и на лексикографију; прагматика, прагматичка испитивања нису шире позната.

Синтакса, семантика,
прагматика

Термин прагматика јавља се већ више година у разматрањима значења, грубо и упроштено речено њим треба да се означи проучавање значења у односу на непосредну употребу, на кориштење језика у комуникацији. При рјешавању значењских проблема у том оквиру поставља се и питање да ли прагматика самим тим представља и посебну област проучавања. Исход је за сада контроверзан, а у ствари битно је само да постоје одређени аспекти значења, одређена значења која се при опису језика нужно морају узимати у обзир и за која треба пронаћи апаратуре да се на прикладан начин образложе.

Успостављање и првобитно дефинирање прагматике као посебног подручја анализе уз синтаксу и семантику, иако у ствари није било смишљено само за природне језике, имало је довољно утицаја на њихово проучавање да заслужије да се овдје макар укратко изнесе.

За дефиницију прагматике може се издвојити формулација Рудолфа Карнапа замисљена у односу на природне језике и логичке калкулусе: „Ако се у неком истраживању експлицитно полази од говорника, или уопћеније узевши од корисника језика, такво истраживање приписује се подручју прагматике“.¹ Она представља једно од подручја семиотике, теорије знаковних (сигналних) система за одашиљање информације по неком каналу, чија су преостала два подручја синтакса и семантика. За њих Карнап у наставку каже: „Ако апстрахирамо корисника језика и анализирамо само изразе и њихове десигнатуме, налазимо се у подручју семантике. Ако најзад епстрахирамо и десигнатуме и анализирамо само односе међу изразима, ми смо у (логичкој) синтакси.“²

Ове три области (претпоставимо засад да прагматика представља посебну област) као дијелови микролингвистичког испитивања природних језика имали су у ствари редослијед развоја супротан од оног у Карнаповом наводу, тј. тежиште је најприје било на синтакси, онда је прешло на семантику, да би се по-

¹ Рудолф Карнап, *Увод у семантику*, стр. 9. R. Carnap, *Introduction to Semantics*, Cambridge, Mass. M. I. T. Press 1942.

² Исто.

том усмјерило на испитивање значења усредсређеног на језичку употребу или другим ријечима на прагматичке проблеме. Осим тога синтакса је као дио граматичког описа, макар не нарочито развијена, постојала и прије него што су Карнап и други логичари и филозофи почели расправљати о теорији семиотичких система; лексичка семантика представљала је, у оквиру лингвистичког структурализма на европском тлу развијено подручје у којем су се изграђивали системи класификације за скупове ријечи значајне у културолошком погледу (нпр. за сродство, биље); успостављала семантичка, лексичка и појмовна поља у дијакронијском и синхронијском пресеку; изналазиле међу лексемама синтагматске (*нас лаје; лијева рука; глатка коса*), парадигматске (*лијево/десно; ићи/доћи*) и разне друге смисаоне везе.³

Један од разлога за навођење окоснице филозофске позадине разматрања семиотичких система између осталог је и то што су се, радећи на семиотичкој теорији при супротстављању природних језика вјештачким, тражиле и изналазиле особине по којима се они међусобно суштински разликују. У свему томе није нипошто битно што се понешто поправила дефиниција природних језика, на примјер истицањем да они нису природни у смислу што би били инстинктивни, а не стечени учењем, већ су природни у смислу историјске датости — нису намјерно конструирани, насљеђују се.

Дефиниције (природног) језика и даље остају тривијалне (... систем комуникације), једностране или непотпуне, значај расправљања филозофа јест у већ споменутом утицају на језичка проучавања. При томе није сметало што су и циљеви њиховог посматрања језика, као и њихови поступци у анализи прилично различити од циљева због којих, односно од поступака којима лингвисти (језикословци, граматичари, фонолози, фонетичари, лексиколози...) разматрају језичку материју. Резултате су лингвисти прихватили, а дијелом су користили и поступке у анализи.

³ Првобитне идеје налазе се у Хердера и Хумболта. Од значајних аутора треба навести бар Порцига, који је развио појам семантичких поља заснован на синтагматској повезаности лексема (W. Porzig, *Wesenhafte Bedeutungsbeziehungen, Beiträge zur deutschen Sprache und Literatur* 58, 70—97; 1934); затим Трира, који је својом верзијом теорије семантичких поља, која полази од парадигматских односа међу лексемама, започео нову фазу у лексичкој семантици (J. Trier, *Das sprachliche Feld. Eine Auseinandersetzung, Neue Jahrbücher für Wissenschaft und Jugendbildung* 10. 1934, стр. 428—449); Вајсгербера, који је разрадио Трирову теорију (L. Weisgerber, *Die Volkhaften Kräfte der Muttersprache*, Frankfurt, 1939).

Утицај о којем је ријеч најзначајнији је управо по томе што је омогућен почетак проучавања значења реченице, тј. семантичком анализом обухваћена је и реченица.

Неке недоследности, непотпуности традиционалне или уобичајене анализе реченице осјетио је и Маретић, који у својој Граматици на почетку Синтаксе истиче „недостатност“ школске дефиниције „реченица је мисао изречена ријечима“ (додуше додаје „може се оправдати дидактичком потребом“), наводи не-слагање других: „Не само граматичари нијесу се сложили да једнако дефинирају реченицу, него се нијесу сложили ни филозофи“ (стр. 421), да би анализу реченице — у извјесном смислу, јер он се ипак свакако бавио реченицом — назвао „залишним мудровањем“ (што изазива различите реакције).⁴ Маретићу даљи развој ствари даје право, семантичка синтакса и генеративна семантика тек су требале да се развију, закључак да је доста оног што сматрамо праматичком структуром језика дијелом одређено семантичким принципима данас је већ труизам.⁵

Парадигма; разина
стручности радова са
језичком проблематиком

У публицистици данас наилазимо на ријеч *парадигма* у значењу различитом од оног на које смо навикли учећи граматику, које се односи на обрасце деклинације (*жаба, жабе, жаби...*) и коњугације (*говорим, говориш, говори...*). То ново значење, иако није лишено везе са познатим, јер у извјесном смислу обухвата и „образац“, „модел“, представља сложен појам настао у подручју филозофије науке, који није могуће исцрпно или тачно дефинирати.

„Парадигма“ сада означава основну теорију у некој науци у неком временском периоду; тим се појмом обухватају заједничка увјерења, гледишта, методолошки и технички поступци којима се у одређеној науци долази до рјешења проблема, до резултата.⁶

Томас Кун, који уз парадигму у овом значењу уводи и појмове „научна револуција“, „нормална наука“ и „научна за-

⁴ В. нпр. Иво Прањковић, *Координација у неким познатијим јужно-словенским граматицама*, Језик 27, 1980, стр. 55—64, на стр. 57; Т. Батистић 1984: 111.

⁵ Ријеч „труизам“ јавља се већ неко вријеме у дневној и др. штампи, иако њено значење изгледа није шире познато: „очевидна или сама по себи јасна истина“; „опћепозната истина“; „отрцана истина“; (енглески *truism*, према *true* „истинит; вјеран; поуздан; прави итд.“).

⁶ Израз је увео Томас Кун, превод на српскохрватски је из 1974: *Структура научних револуција*, Нолит, Београд (Thomas S. Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions*, the University of Chicago Press 1970, прво издање изашло је 1962).

једница“ разматрајући развој разних наука од њихових почетака каже:

„У математици, као и у астрономији, истраживачки извештаји су већ у антици престали да буду разумљиви општеобразованој публици. У динамици је истраживање постало на сличан начин езотеричко у позном средњем веку... За лаика је електрично истраживање почело да захтева превођење пре краја XVIII ... већина ... области физичке науке престала је да буде општеприступачна у XIX веку. Сличне промене могу се током иста та два века изоловати у различитим деловима биолошких наука. У деловима друштвених наука оне се, по свој прилици, одигравају данас... Све од преисторијског античког доба једна област проучавања за другом прелазила је развоје између онога што би историчар могао да назове њеном предисторијом... Негде између 1740. и 1780. 'електричари' су први пут били у стању да основе своје науке сматрају сигурним. Од тог тренутка ... су ... о својим резултатима све више извештавали у чланцима упућеним другим 'електричарима', неголи у књигама упућеним ученом свету уопште“ (стр. 62—64).

На разним мјестима у књизи Кун спомиње 'извјештаје о сувременом истраживању које стручњаци пишу једни за друге'.

Када је матерњи језик у питању, ствар на први поглед изгледа друкчије. Ту постоји потреба за развијањем, подражавањем правилности језичког израза и крут потенцијалних корисника стварно је велик. Што и оадје ипак углавном важи да „стручњаци пишу једни за друге“, с тим што би требало да стручњака читалаца, а то су потенцијално сви наставници и студенти језика, буде више од аутора радова — разумљиво је ако смо са проучавањем језика у хисторијској фази развоја. Развијање правилног језичког израза спроводи се школским програмом и употребом одговарајућих приручника, правописа и граматика, радовима се ствара основа за поправљање, употребљавање посљедњих.⁷

Микролингвистика и макролингвистика

У традиционалним прилазима језику, језичком материјалу полазило се од гледишта да анализа почиње од фонема, а завршава реченицом, тј. иде од фонологије до синтаксе (изузевши углавном лексикографију и лексичко-семантичка про-

⁷ Кун се осврће и на ситуацију студија на којима се формирају стручњаци и научници: „У савременим природним наукама ... студент се углавном ослања на уџбенике ... Због чега би на крају крајева било потребно да студент физике чита рецимо дела Њутна, Фарадеја, Ајнштајна или Шредингера када је све оно што му је потребно да зна о тим делима рекапитулирано у једном далеко краћем, прецизнијем и систематичнијем облику у многим савременим уџбеницима? ... за нормално-научни рад, за решавање загонетки унутар конкретне традиције коју уџбеници дефинишу, научник је скоро савршено опремљен“ (стр. 228—9). Намаће се питање како наша научна заједница сербокроатиста, одговорна за одређени студиј, рјешава питање припремају стручњака...

учавања). У једном временском раздобљу није се ни у перспективи постављао циљ неког обухватнијег описа, обухватнијег с једне стране на примјер да укључи текст, тј. оне принципе језичке организације који превазилазе границе појединих реченица, с друге на примјер да проматра функцију језика у комуникацији.

И Чомски и остали истраживачи сличних концепција ограничавају своју анализу реченицом, при чему испитују одређену врсту реченица, тзв. реченица система, које се узимају изван контекста неке ситуације (енглески *context-free*), иако се језик, односно говор тако не остварује. Анализирајући такве реченице које треба да представљају и основу лингвистичке компетенције, Чомски има за циљ да прецизира у чему се све састоји конструкција појединих њихових типова. Поред тога када поступно формира нпр. реченицу *Човјек је прочитао књигу*, или износи деривацију сложене реченице *Иван је стигао, а и ја сам* (састављену од реченица *Иван је стигао, Ја сам стигао*), он уједно тежи да покаже да проучавање језика у крајњој линији доприноси проучавању људског ума. Међутим, док је ограничен на реченицу, на граматичко-семантичке и фонолошке карактеристике њеног састава и структурирања, такво проучавање као и наше традиционално спада у *микролингвистику*.

Дикотомија исказана терминима микролингвистика и макролингвистика односи се на методолошко разликовање домета лингвистичких испитивања, при чему микролингвистика означава ужи, а макролингвистика шири домет.

Схваћена у најужем смислу микролингвистика треба да обухвати структуру језичког система без обзира на то како се језик стиче, како је усклађен у мозгу или како функционира у комуникацији; без обзира на физиолошке и психолошке механизме од којих овиси језичко понашање, или на међузависност језика и културе (Лајонс 1981:36). Када је термин успостављен⁸, подручје микролингвистике било је схваћено уже него што је то данас потребно, и није на примјер укључивало значење. Зато се можемо сложити са А. Хилом кад каже да микролингвистика представља основу на којој морају почивати сва друга проучавања језика, само ако то подручје узмемо у ширем смислу него што га је он замислио. Хилу оно почиње фонемом, а завршава реченицом, али без уклапања семантичког описа, пошто се значењем на његовом терену у то вријеме

⁸ Употребио га је Ц. Трегер говорећи о томе што спада у подручје лингвистике (George L. Trager, *The Field of Linguistics; Studies in Linguistics, Occasional Papers 1*, Norman, Oklahoma, 1949).

нису посебно базили.⁹ То је у међувремену услиједило и микролингвистика као срж и основа лингвистичких испитивања под-разумијева граматичко-семантичку анализу реченица и исказа.

Макролингвистичко проучавање односило би се на разне интердисциплинарне области као што су социолингвистика, психолингвистика, етнолингвистика и др., које су се развиле пошто језик чини саставни дио проучавања у антропологији, у социолошким, психолошким и другим испитивањима. Данас су то признате макролингвистичке области, интердисциплинарне у смислу кориштења поступака и теоријских концепција бар из двије од њих.

Опћег теоријског оквира за макролингвистичко проучавање језика нема, постоји међутим рад који показује развијеност разних области и представља сигурну основу за њихов даљи развој. Хисторијат им није дуг, разграничавање међу њима је лабилно; уколико се најће на истицање предности, преимућства неке од њих, може се рећи да је у питању лична наклоност, а не већи значај нпр. социолингвистике према психолингвистици или сл.¹⁰

Поред тога, на примјер, иако социолингвистика посматра језик првенствено у односу на друштво, а етнолингвистика у односу на културу (схваћену у антрополошком смислу), друштво и култура овисе једно од другог и те ће се двије области неизбјежно преклапати.¹¹

⁹ А. Хил, пун наслов је *Увод у лингвистичке структуре, од гласа до реченице у енглеском*, стр. 406, 409—10 (А. А. Hill, *Introduction to Linguistic Structures*, New York, 1958).

¹⁰ Илустрације ради може се укратко изнијети „настанак“ психолингвистике у САД.

У љету 1951. одржан је семинар на којем шест учесника „покушава у прелиминарном смислу доказати везу између лингвистике и психологије“. На основу рада који је услиједио, 1954. године издата је прва монографија; после тога одржан је низ радних састанака на којима се расправљало о одређеним темама: о двојезичности, о асоцијативним процесима у вербалном понашању, о димензијама значења, стилу, афазизи и језичким универзалијама. 1965. године нова колективна монографија пружа преглед психолингвистичких проблема свједочећи уједно о већ разгранатој новој области. Наслов је *Психолингвистика, преглед теорије и истраживачких проблема* (стр. 1—203), *Преглед психолингвистичког истраживања 1954—1955* (стр. 209—291) и прилог: *Психолингвисти: о новом истраживачу језика* (стр. 293—307). (*Psycholinguistics*, Indiana University Press 1969, четврто издање)

¹¹ Уз кратки навод о новијим интердисциплинарним областима које укључују лингвистичка проучавања треба примијетити да се у њиховом недугом развоју уочава и мијењање подручја истраживања. Из претходне напомене види се, на примјер, да се на почетку у психолингвистици (САД) разматрала двојезичност, која се касније проучава у социолингвистици. И саме области антропологије, етнографије и социологије до-

Овдје није циљ, а нити има простора и могућности да се опише дјелоокруг разних макролингвистичких области, једино ће се указати на неке моменте који су се показали од значаја за рад на микролингвистичком пољу.

По традицији наших граматичких проучавања насталих и одржаваних у перспективи првенствено славенских, а затим и других важнијих индоевропских језика, углавном на тлу западне цивилизације, протекло би још доста времена док бисмо у правом смислу схватили колико је у ствари немогуће потпуније описати неки језик без познавања културе (фолклора, обичаја...), друштвене организације чланова језичке заједнице у питању.

Када етнограф из западне цивилизације на свом теренском раду у некој далекој неиндоевропској области хоће да уз приказ живота, обичаја итд. тамошњег становништва сачини и драматички опис њиховог језика (успоставивши фонолошки систем, алфабетизацију), суочен је са проблемима прилично различитим од оних које треба да ријеши његов колега на индоевропском терену.¹² За разлику од задње споменутог, на чијем језику као предмету проучавања постоји више или мање развијена писменост са белетристичким, фолклорним, стручно-научним и другим језичким материјалом, који по граматичкој традицији распрострањенијих индоевропских језика (особито што се тиче дјела класика лијепе књижевности) чини основу за (нормативни) језички опис, лингвист на споменутом терену има на располагању само живу ријеч.

Етнографи у таквим случајевима већином саставе граматiku и рјечник за најнужније практичне потребе. Таква дјела за неке језике Нове Гвинеје, чији су аутори били углавном мисионари, нису могла бити од помоћи етнографу који је тежио да даде потпунији опис језика једног подручја које је испитивао. У резултату тог настојања неки његови закључци и запажања, посебно у односу на језичку употребу, данас су труизми.¹³

пуњавају се и преклапају. Малиновски (в. напомену 13), који је у три експедиције (од 1914—1918) скоро три године боравио на наведеном терену источно од Нове Гвинеје користио се радом антрополога који су прије њега проучавали тамошња подручја. В. Малиновски, *Аргонаути Западног Пацифика*, БИГЗ 1979 (енглески оригинал је из 1935).

¹² У том смислу В. Караџић је свој матерњи језик могао бар уклопити у богати традиционални индоевропски лингвистички калуп.

¹³ У књизи *Значење значења* Ч. К. Огдена и И. А. Ричардса Бронислав Малиновски има Додатак I (стр. 296—336 у осмом издању из 1968). Малиновски изражава необично задовољство што у тексту аутора, с којима се упознао кад је књига већ била у штампи и кад је одлучено да уђе и његов рад, налази теоријска рјешења која су му била потребна или која су се поклапала са онима до којих је сам био дошао.

Издавање имена рјеђе је потребно и најчешће значи упрошћавање које олакшава посао излагачу, а често даје нетачну слику привидног идејног вакуума из којег неко име као да најједном искрсне. Б. Малиновски сам наводи друге ауторе тог раздобља који су дошли до запажања сличних његовима; овдје се он издаваја због актуалности његових поставака. (Неки закључци који се данас не би могли у цјелини прихватити условљени су временом у којем су настали.)

У погледу лексичког значења и значења уопће Малиновски поставља као захтјев неизбежно узимање у обзир контекста ситуације. Начин живота, говора и разговора човјека са отока на истоку Нове Гвинеје, његови обичаји, друштвено уређење, церемоније, ритуали врло се разликују од оних у западном свијету, уколико уопће као такви ту и постоје, и он природно тражи да се тумачење ријечи и исказа који их означавају даду у контексту ситуација у којима се материјализирају. Језик је срастао са културом, животом и обичајима, вербални исказ може се објашњавати само у свом ширем контексту.

Малиновски с једне стране истиче значење живог исказа који има свој тренутачан живот остварен изговореним ријечима, никад издвојен из контекста ситуације у којој је изречен, који као такав увијек има неки директни циљ, функцију — да искаже мисли, жеље, осјећања говорника; а значење му је читаво у контексту ситуације у којој је изречен.

С друге стране постоји као тип модерно научно дјело намијењено неодређеном броју потенцијалних читалаца са нужним научним предзнањем; на њих писац жели у одређеном смислу утицати — навести их да размишљају, резонују, да нешто памте, да се нечег сјећају; као такво дјело је потпуно само по себи, живи својим животом у корицама књиге или како се данас може рећи, у свом универзуму дискурса.

Малиновски је међу онима који тврде да дескриптивно значење у језичкој употреби није примарно, на прво мјесто долази друштвено и емотивно. С тим је у вези једна опћераспрострањена појава у језичком понашању на коју је он указао назвавши је *фатичким* опћењем, а која се укратко састоји у слиједећем: кад се на окупу нађе двоје или више људи, у случају кад не постоји нека стварна потреба да се нешто саопћи, да се дође

Аутори књиге у предговору првом издању (1923) спомињу свој посебан дуг Малиновском који им је пружио могућност да уживају у његовом дугогодишњем размишљању теренског радника у подручју „етнологије у посебно тешкој граничној области лингвистике и психологије“ (стр. IX). С. К. Ogden, I. A. Richard, *The Meaning of Meaning*, Harcourt, Brace & World, 1968.

до договора о нечем илц., говори се, разговара са (готово) искључивим циљем успостављања друштвене везе. Овдје је било потребно рећи да је друштвена интеракција, друштвеност остварена таквим говором скоро једини циљ таквог опћења, јер ни у овом случају, као ни иначе кад су у питању појаве у вези са језичким понашањем није могуће постављати оштре границе. У невезано ћеретање о времену, о нечему што је очевидно или јасно само по себи може се убацити обавијест важна неком од учесника, питање на које је важно сазнати одговор; при томе овионо од узајамних веза могу на примјер услиједити кратке пословне инструкције, одлуке, да би се онда несметано наста-вио невезани говор. При томе је занимљив разговор о времену: временске прилике свима су важне, али ниједна личност, ништа интимније није обично у питању, говор о времену представља неутрално подручје неангажоване друштвености. Изгледа да у посљедње вријеме и код нас атмосферске прилике постају редован, можда уводни, некад једини предмет особито краћег разговора при одређеним сусретима...

Комуникацијска компетенција

А што када треба, или што се када мора или смије рећи уз много тога другог спада у комуникацијску компетен-

цију нормалних говорника сваког језика.¹⁴

За комуникацијску компетенцију битан је појам контекста ситуације. У граматизи, а више у лексикотрафији, појам контекста увијек је био важан, иако се није тако често експлицитно понављао као у новије вријеме када се проучавање значења у језику проширило на реченицу и текст, и када се све више истиче да умјесто парцијалне теорије значења (какву представља на примјер семантика заснована на условима за истинитост) треба изградити теорију која ће на концу систематски обухватити све аспекте значења у језику.

У прилазу комуникацијској компетенцији може се нешто рећи и о споменутом појму контекста ситуације.

Језик се остварује у исказима, перформанција, језичко понашање састоји се од исказа, и (као што Малиновски тврди за тзв. живи исказ у специфичним околностима језика без писмености) сваки исказ оствари се у контексту неке ситуације. Контекст као појам има и своје свакодневно метајезичко значење, на примјер кад треба да објаснимо неку ријеч или израз морамо знати или успоставити контекст у којем се јавља или може јавити.

¹⁴ Израз је успоставио Дел Хајмз, исп. нпр. Хајмз 1980: 77.

У актуалној ситуацији у којој се оствари неки исказ нису подједнако важни сви контекстни фактори (мјесто, вријеме, учесници, предмет...), па се издавају, узимају у обзир само неки од њих. Овоме се може додати радна (преширока, не савним одређена, оквирна) дефиниција контекста у лингвистичкој анализи: контекст чине сви они фактори у актуалној ситуацији језичког догађаја који својим дејством на учеснике систематски одређују облик, прикладност и значење исказа (Лајонс 1977:572).

Нормални говорници сваког језика производе и разумију исказе примјерене контексту у којем настају, зато се може поставити питање — што све обухвата знање које им то омогућава.

У покушајима да се знање и образложи све оно што сачињава то знање, поред појма комуникацијске компетенције успоставио се и појам *лингвистичке компетенције*.

Лингвистичка компетенција као ужи појам односила би се на познавање фонолошког и граматичко-семантичког система датог језика, тј. на владање одговарајућим правилима и на знање лексике — денотације и смисла лексема (једног већег броја њих, нико не влада свим ријечима, као ни свим могућим реченицама свог језика).

Комуникацијска компетенција, као шири појам који у себе укључује и лингвистичку компетенцију (а све треба схватити у једнојезичком смислу, о двојезичним ситуацијама в. даље), представљала би друго додатно знање које нам омогућава одговарајуће, прикладно, успјешно вербално понашање у свакој ситуацији у разним друштвеним сусретима, суочавањима у којима се нађемо у својој породици или радној организацији, на утакмици или на тржници; по том знању неће у принципу приправник дозвати директора „Хајде на телефон“ (у језику и друштву наравно, увијек има изнумака, у случају сродстава, на примјер); неко неће повати пред својим колегицама, а неко хоће, или оне саме пред колегама. Карактеризирање језичког понашања спада и у подручје социолингвистике (можда дијелом у стилистику и психолингвистику), а оно се свакако остварује на основу наше комуникацијске компетенције, која је као и све остале способности код сваког појединца савршенија или мање савршена.

У моделу анализе усредсређеном на потпуне реченице, тј. на реченице система, боље речено на скуп свих таквих реченица датог језика, такав идеализирани скуп потпуних реченица представљао је идеализирану компетенцију неког идеализираног говорника у одређеном временском пресеку. Ни на вербални контекст, вербално окружење реченице, текст уз који се јавља, ни на контекст ситуације није се посебно обраћала

пажња. Нису се посматрали искази који се као такви по дефиницији остварују у контексту и могу бити било реченице текста, нпр. *Шта се догодило?*, било реченички фрагменти, нпр. *Ништа*, као један од могућих одговора на наведено питање. (Овдје се узима да *Ништа* представља контекстуализирану реченицу *Ништа се није догодило*.)

У реакцији на такав приступ језичкој материји, који је без обзира на предности и постигнуте резултате стварно запоставио живи, свакодневни, разговорни језик, у реакцији која је потпомогнута и резултатима развоја споменутих макролингвистичких области, нагласак је пренесен на језичку употребу. При томе се значај употребе, кориштења језика у комуникацији сад опет негдје пренаглашава на штету придавања одговарајућег значаја структури (што се природно могло очекивати кад су нам познати закључци до којих се дошло у анализи научних токова — при промјени средишњег подручја анализе са одговарајућим више мање устаљеним поступцима, на почетку усредсређивања пажње на ново, док влада несигурност присутно је и пренаглашавање у истицању значаја новог, па и ниподаштавање до тада постигнутог).

Сада ће се указати на неке аспекте знања којим владамо, које превазилази само владање лингвистичким системом и спада у комуникацијску компетенцију. Треба одмах примијетити да је разграничење између лингвистичке и комуникацијске компетенције лабилно, да се бар засад у стриктном смислу не може спровести, јер би захтијевало много ширу анализу.

Упркос томе од интереса је указати на појаве које се тичу и граматичко-семантичког система језика и које ће кад се боље разјасне и опишу чинити дио описа тог система.

Компетенцију говорника датог језика можемо идеализирати замислити и као способност која поред владања правилима за формирање свих могућих реченица укључује и правила њихове контекстуализације у смислу релевантних варијабли (Јајонс 1977:574). За илустрацију ће послужити кратки текст који уједно представља један исказ, тј. без обзира на промјене, сваки га пут изговара само једна особа. Као говорни догађај тај се исказ актуализира у *канонској ситуацији*, што значи да су просторно-временске координате овдје и сад, говорник и адресат налазе се у истој локацији; они могу да виде и чују један другог, да добро разабере прозодију и запазе попутна паралингвистичка обиљежја — тон гласа, поглед, гест, израз лица и др. Мјесто је одређена радна соба у једној установи, адресат је сурадник који сједи за једним столом, питање му упућује особа која улази и угледа празно мјесто за другим столом, за којим

се очевидно недавно одвијао одређени рад; говорник улази кроз врата; питање прати поглед управљен на адресата, затим на сто и поново на адресата: *Знате/Знаш ли гдје је Симић? Мора да је негдје у близини, ту су му ствари.*

Као релевантна варијабла у овом тексту издваја се само упитни облик глагола *знати* (*знате ли, знаш ли* изједначава се овдје са *да ли знате, да ли знаш*, иако можда немају исту (стилску) вриједност), тј. друго лице множине, према другом лицу јединине. Та два различита облика истог лица представљају граматичке опције које наш језик пружа говорницима омогућавајући им да покажу свој однос са адресатом, да изразе свој став према његовом друштвеном статусу или годинама, истакну свој статус, испоље тренутно расположење и др.

Друге двије варијабле накнадно ће се увести у варијанте горњег текста. Једну од њих чини неколико могућих начина ословљавања адресата као одрасле женске особе (тј. обраћање може бити без ословљавања или се може исказати именом, односно изразима *другарице* и *госпођо*), другу представљају разни наслови у виду апозицијске одредбе уз име *Симић*. У оба случаја ради се о лексичким опцијама којима у нашем језику и друштву располажемо према свом генерацијском и друштвеном статусу. Дио исказа иза упитника неће се узимати у обзир, можемо сматрати да остаје непромијењен, а необавезан је у смислу да не пружа неку фактичку информацију, говори о очевидном. Овим се не жели рећи да нема значења, већ само да је дескриптивно значење исказа *мора да је ту негдје ...* само по себи неинформативно, у питању је друштвено значење, за успостављање контакта често се говори о нечему јасном или очевидном.

Пет слиједећих варијаната текста могу изрећи разни говорници, адресат је у сваком случају иста млађа женска особа. Име и наслови у ословљавању адресата постављају се у заграде, јер се некад јављају, а некад изостају; о насловима уз име *Симић* неће бити говора, да се спрати анализа, запажа се да корелирају са изразима којима се апострофира адресат (*друг* према *другарице* итд.). Уп.:

- (1) *Знаш ли/Знате ли гдје је Симић?*
- (2) *Милице, знате ли/знаш ли гдје је Симић?*
- (3) *Другарице (Милице), знате ли/знаш ли гдје је (друг) Симић?*
- (4) *Колегице (Милице), знате ли гдје је (колега) Симић?*
- (5) *Госпођо (Милице), знате ли гдје је (господин) Симић?*

(Три последње верзије могу се јавити у шаливом изражавању када се губе обична значења.)

У свакој верзији у којој се јављају три варијабле су у корелацији, с тим да могућности које су изнесене нипошто нису искључиви корелати (читалац може сам направити друкчије корелације). Циљ је у првом реду покушај да се у варијантама овог кратког текста-исказа разлучи улога коју је имала лингвистичка, од улоге коју је имала његова комуникацијска компетенција.

У прву би стадала употреба вокатива у директном обраћању, стављање глагола у упитни презентски облик, односно копуле у презент, у одговарајућем лицу и броју, избор падежа именица, ред ријечи, знање свих ријечи (одговарајућа интонација и штошта друго). Објашњење друге компетенције, која укључује прву, захтијева да се узме у обзир и нелингвистичка позадина ситуације.

У игри је сада друштвени статус учесника, њихове године и њихов узајамни однос, који представљају релевантне контекстне факторе и одређују избор варијабли. У овом случају то је одређење говорника за одређене прамаћичке и лексичке опције — и то управо чини нашу комуникацијску компетенцију — (више или мање успјешно) одређење за граматичке или лексичке опције које нам пружа дати лингвистички систем.

Кратка анализа горњих пет варијаната неће ни издалека бити исцрпна. У првом примјеру запажамо да нема ословљавања адресата, што представља начин уобичајен у обраћању колегама (и другима), када се учесници могу видјети, знају за присуство другог и сл., а има наравно и друга друштвена и емотивна значења; уз глагол у множини указује да се може радити о особи која познаје Симића и његов радни сто, али јој његова колегица може бити непозната; обраћање одраслој непознатој женској особи са глаголом у једнини или множини опет је питање година, одгоја, става и др.; глагол употребљен у једнини може значити да су оба учесника особе исте, млађе генерације за коју је такав избор данас карактеристичан у опхођењу; ако је у питању особа старије генерације једнина глаголског облика означава било присност, када то подразумева и реципрочност, било став старијег према млађем као ауторитет и сл., и у том случају нема реципрочности.

(2) Милице, знаш ли/знате ли гдје је Симић?

Ословљавање именом може имати директну функцију да побуди пажњу адресата, може изражавати неки емотивни став или бити навика у опхођењу. Једнински према множинском облику глагола има слична значења као у првом примјеру, само што (нормално) не може бити у питању непозната особа.

- (3) Друтарице (Милице), знате ли/знаш ли гдје је (друг) Симић?

Овакво питање без имена у адреси може изговорити особа која не позна адресата; кад је глагол у множини представља неутралну верзију, особа може бити било сличне генерације, било млађа или старија од адресата; са именом и глаголом у множини означава званичност; без имена са глаголом у једнини може показивати одређени став и/или статус говорника (јављање са именом и једнином није искључено, али је осебујније, уколико није изречено у шали).

- (4) Колегице (Милице), знате ли гдје је (колега) Симић?
 (5) Госпођо (Милице), знате ли гдје је (господин) Симић?

(4) и (5) са именом или без њега одговарају или су одговарали старијој генерацији људи који се познају; поред (1) и (3) и (5) без имена стоје на располагању говорнику којем је адресат непознат; за разлику од верзија са *другарице* и *госпођо*, верзија (4) са изразом *колегице* обично означава познатост, односно у ситуацији када се ради о међусобно непознатим особама може значити став „припадамо истој друштвеној/генерацијској групи људи“; у универзитетским срединама (4) је уобичајено као једносмјерно, нереципрочно обраћање наставника студентима; избор између израза *госпођо* и *другарице* може показивати различити друштвени став и/или статус говорника.

Наслови уз име Симић нису обавезни (иако то није једини разлог), Симић није присутан. Тако и особа која би се директно обратила *господине Симићу*, сад може изрећи само име.

Свему овоме разни говорници могу дати и друкчија или додати нова тумачења. Треба напоменути и да су све варијације горњег питања могле или морале отпочети поздравом, који у пристожном обраћању може изостати само ако су се учесници претходно тог дана већ поздравили.

Можемо се још подсјетити и да је за актуализацију истог говорног догађаја, са истим основним значењем, на истом мјесту довољно и питање *Гдје је?* с тим што су попутне паралингвистичке компоненте уз такав исказ — покрет главе у правцу празне столице уз одређени поглед, покрет руке и др. сада нормално изразитије. Осим тога природно је очекивати да ће се на овакав начин адресату обратити позната особа.¹⁵

¹⁵ Спецификација „природно“ потребна је због тога што увијек има изнимних случајева. Мартин Цос на једном предавању у Београду (предавао је од септембра 1958. до јануара 1959) описао је случај постављања управо горњег питања (*Гдје је?*) непознатим људима. Говорник је претходно сматрао да они треба да знају о коме се ради као и одговор. Цос је имао у виду разне стилове језичког изражавања, овако поставље-

Даљи степен представља питање у потпуности исказано паралингвистичким средствима, оvdје погледом на едресата и празну столицу, одговарајућим покретима главе, руке. За неке филозофе који су се бавили оваквим проблемима и то може представљати поворни догађај са значењем питања, који ће имати адекватни перформацијски ефект ако адресат, као и у сваком горњем случају, експлицитно одговори. А одговор се опет може сасвим подесно састојати од покрета руком, главом, погледа.

У микролингвистичким оквирима битне су ипак само фонолошке, граматичке и лексичке опције — избор који језички систем пружа у одређеним контекстима употребе.

У претходном излагању спомињали су се неки изванјезички (екстралингвистички) фактори по којима се вршио избор између два граматичка облика (*знате ли* према *знаш ли*) и између неколико варијаната у ословљавању. Сада ће се навести још нешто од свеукупности оног што сачињава наше знање које нам омогућава успјешно језичко понашање, на основу којег се у сваком датом случају одредјељујемо за неку погодну опцију.

У обичном говору обраћамо се другој особи или особама и при томе су у лингвистичком смислу од значаја деиктичка и друштвена улога говорника. (Термин *деиктика*, према грчком *деиктикос* „који указује, упућује“ означава функцију и значење језичких средстава и обиљежја којима се одређују улоге учесника у говору, исказ поставља у временске и просторне координате.) У нашем језику обиљежавање деиктичких улога граматикализирано је у категорији замјеничких и глаголских лица (*ја, ти . . . , долази, долазимо . . .*). Говорник зна своју деиктичку и своју друштвену улогу. У деиктичком смислу он преузима улогу првог лица, док адресату приписује друго лице и уопће му се обраћа на начин да он схвати и прихвати своју улогу. Тако се поред употребе другог лица адресату обраћамо и вокативом, при чему је као што смо раније видјели, у игри и избор у лексичком смислу; кад су у питању наслови у ословљавању од значаја је наша друштвена и/или биолошка улога у породици (ту смо родитељи, дјеца, браћа) и у ширем друштву (ту смо радници, публика, гледаоци, прјешаци, возачи), гдје долази до изражаја и наш релативни друштвени статус. Тако треба да се одредјељујемо како да ословимо продавца или купца, лијечника или пацијента, наставницу свог дјетета, мајку свог

но питање по њему иде у најнижи, пети или интимни стил. М. Јоос, *Пет сатова*, 1962 (M. Joos, *The Five Clocks*, Publications of the Indiana University Research Center in Anthropology, Folklore, and Linguistics, 1962).

ђака. Дијете научи да је за мајку извјесна женска особа *Мира*, а за њега *тета Мира*. Истој особи једни се данас обраћају са *друже директоре*, други са *директоре*, трећи именовом у вокативу (уз могуће, као заостатак из прошлости, *господине директоре*), при чему долази до изражаја разлика у ставовима, схватањима релативног личног статуса и друштвених односа уопће.

Начин говора обиљежен је годинама старости учесника, односи се успостављају у зависности од тога да ли су приближно исте или различитих генерација; старији обично уживају извјесне предности. Надаље је у игри релативна друштвена моћ, снисходљивост или нишодаштавање, агресивност, помирљивост која се осјећа према суговорнику имају своје језичке корелате.

Говор мушкараца разликује се у већој или мањој мјери од говора жена. Род је једна од главних друштвено релевантних варијабла у свим језицима. Та се разлика у разним језицима и у разним културама очитује на разне начине. У нашем језику граматикализиран је природни род у многим обличним врстама (*учитељ-ица*, *дошао — дошла*), и то је један аспект разликовања рода. Други је у самој језичкој материји, боље речено односи се на оно што говоримо, али и на сам начин говора. Од жена се на примјер код нас још увијек очекује уздржанији начин говора, од мушкараца да друкчије и опет у извјесном смислу уздржаније говоре у присуству жена; а све то наравно према разним круговима људи, према друштвеним групацијама има безброј прадација, варијација.¹⁶

У нашем друштву пдје пред законом постоји званично изједначавање родова, један од доказа да је до стварног изједначавања у извјесној мјери и дошло управо је у „слободном“ изражавању жена младе и млађе генерације. Без обзира на то што је то псовка, што филистрима који то у пролазу чују може изгледати опсценост, такав израз значи и ослобађање уопће, а не само изједначење с мушкарцем. То спада у ослобађање од јудеохришћанских, исламских и других митова по којима жена треба да буде потчињена, док су природне функције и неки дијелови тијела срамотни и њихови називи опсцени. (Пошто се конотације опсцености тешко ослободити, и нама стоји на располагању рјешење које су нашли у неким земљама, пдје лијечни-

¹⁶ У *Етнографији комуникације* налазимо: „... чак и латиничан поглед на Земљу на видело износи широко распрострањену дефиницију жене као, у комуникативном смислу, житеља другог реда. По томе када, где и шта она може говорити, схватање жене као социјализованог говорника увек нам изнова показује да са тачке гледишта друштвене заједнице која је у питању она, у најмању руку, не представља „идеалног говорника“, према, опет, у одређеним приликама, може при том представљати идеалног слушаоца.“ (Жајмс 1980: 330)

ци потичу родитеље да науче дјецу да латинским именима нормално називају дијелове тијела за које су се досад измишљала имена за домаћу употребу, да би се избјегла опсцена.)

Псовке и слични изрази у директној су вези са нашом емоционалном повезаности са оним о чему се говори. У неусиљеном и релативно неконтролираном говору, ако други ситуацијски фактори, као што је на примјер наш интерперсонални однос са суговорником, то дозвољавају, слободно ћемо своје емоције исказивати и изразима који у другој некој званичној ситуацији неће требати, јер се обуздавају осјећања, па и говор.

Бројне анализе у оквиру социолингвистичких и других истраживања показале су да социјалне варијабле: доба живота, род, друштвени слој или класа, родни крај, крај у којем живимо или смо живјели, школовање, опћа образовна подлога и др. представљају релевантне факторе који врше одређени утицај на наше језичко понашање.

Улоге које имамо по свом друштвеном положају, роду, годинама живота и другом у интеракцији утичу на наше језичко изражавање, цјелокупно држање и понашање.

Појаве у вези с тим проучаване су за разне језике и уз море разноликости у односу на споменуте релевантне факторе запажају се и неке универзалне тенденције. У свему томе подумијевају се и паралингвистичке појаве које прате говор и које се такођер уз свој специфичан вид у разним језичким и друштвеним заједницама, мијењају у овисности од тих релевантних фактора. Наш тон гласа, мимика, гестови, покрети главе, руку, цјелокупно држање варирају према оном што представљамо као особе у друштву, као и у односу на нашег суговорника или суговорнике, на њихов број, затим на локацију, на тему разговора, прилику. Опћенито узевши ситуацију смо у својој него у туђој кући, у правом и пренесеном значењу на свом терену него на туђем, локација је један од врло значајних фактора који утичу на начин говора. То се све одражава у избору ријечи, израза, интонације или дијалекта (в. даље).

Висина друштвеног статуса одмјерава се према различитим вриједностима које важе у датој широкој друштвеној заједници као и у већим или мањим друштвеним групацијама, или пак индивидуално за појединца. (Свак се може замислити што код другог човјека цијени.)

Говором се исказује и свијест о времену и простору, деиктички системи у језику омогућавају да се говорним чином створе просторно-временске координате, да сваки исказ буде лоциран у времену и простору.

Прострно-временски односи у нашем језику исказују се сложеним граматичким и лексичким системима. Ако сумарно погледамо на те односе у сложеној реченици *Кад дођеш кући, запали ватру* видимо да се збивање у зависној временској клаузули односи на вријеме послѣје тренутка говора, што се изражава прилогом *кад* и глаголским обликом *дођеш*, чије лексичко значење садржи смислове кретања према мјесту означеном изразом *кући* и стицања на то мјесто; радња главне клаузуле, која по императивном облику глагола има значење упутства, директиве, треба да услиједи послѣје извршења радње у зависној, на истом мјесту.

У ширем смислу за реферирање на простор и вријеме постоји и систем специфичан за одређену културу и дјеломично лексикализиран у датом језику. У односу на временску димензију то се лако уочава ако у разним језицима поредимо с једне стране поздраве који се одређују према добу дана, с друге празнике који су везани за одређене датуме.

Тако се наши стандардни поздрави који се односе на одређено доба дана разликују по дијелу дана који обухватају од оних у неким другим језицима. Наше јутро је краће од енглеског, које за поздрав траје до подне, али наш дан за поздрав почиње касније него за Талијане, који немају поздрав *добро јутро*, већ одмах почињу говорити *добар дан*, што као и код нас траје до вечери (мање је проширен поздрав у значењу 'добро поподне', који за кориснике енглеског аутоматски усљеђује послѣје 12 сати). С друге стране у односу на неке празнике, према разним вјерским сектама могу за исти случај постојати разноликости у датуму, на примјер у православљу Нова година има свој специфичан датум.

Говор се нормално остварује тако да се учесници у исто вријеме налазе у истом простору (на истом мјесту), што представља канонску ситуацију за остваривање говорних чинова, за комуницирање, али постоје и одступања.

За кратку илустрацију наше свијести о простору, као и прилагођавања не-канонској ситуацији говора може послужити замишљени разговор два сурадника неке установе. Један се од њих јавља са кућног телефона другом, који се налази на свом радном мјесту. Први може рећи:

Долазим у Институт за један сат.

Долазим тамо за један сат.

Тамо сам за један сат.

и сваки од исказа представљао би правилну и просторном контексту примјерену реченицу. Међутим, једна друга граматички правилна реченица:

Овдје сам за један сат.

неприхватљива је, јер деиктички прилог *овдје* не одговара ситуацији замишљеног разговора. Она зато задовољава на примјер ситуацију у којој је исти сурадник саопштава истом адресату излазећи из собе, гдје овај посљедњи остаје радећи.

Говорници су надаље свјесни званичности ситуације у којој учествују и према којој подешавају своје изражавање. На званичном, јавном скупу друштва се говори него у друштву пријатеља, и те се разлике даду аналитички утврдити на свим јазинама лингвистичке организације. Лако је запазити како на неком састанку, особито ширем, јер већи број учесника чини прилику званичнијом, колега који се иначе ословљава именом уз друго лице јединине постаје друг, доктор и сл. Без обзира на то да ли се издвајање степена формалности може стриктно спровести, јасно је да постоји скала званичности (Дос на примјер даје за енглески пет степена, пет разних стилова, од „леденог“ најзваничнијег, до интимног, најнижег, в. напомену 15). Друштва (и о другим стварима) разговарамо са особама сличних година и професије, из истог краја, које знамо дуље времена... него са старијима, са онима на вишем положају, са мање познатима. Дјеца након што науче да владају језиком науче помало да се са сваким не може било на исти начин, било о свему говорити.

С овим је у вези једна појава која се у недуготом трајању социолингвистике, у тражењу теоријских оквира за анализу систематског варирања језичког понашања посебно испитује — у неким језичким заједницама постоји употреба разних језика, односно дијалеката везана за званичност ситуације. Један језик или дијалект употребљава се у званичнијим ситуацијама, други у незваничним, домаћим, пријатељским и сл.

Та се појава у првом реду посматрала у двојезичним заједницама или онима у којима се стандардни језик разликује у већој мјери од локалног (локалних) говора (Лајонс 1977:580). У обзир долазе првенствено случајеви када постоји редовит, утврђен образац понашања: један језик или дијалект везан је за једну врсту ситуација, други за друге ситуације. Појава је названа *диглосија* и овдје изгледа најгодније илустрирати је изворним примјером: Порторикански функционер диктира секретарици писмо на енглеском, говори с њом енглески о свим службеним стварима; у току рада, кад год се пређе на неку

неслужбену тему, говоре шпаньолски (J. A. Fishman, *Sociolinguistics*; у *Social Psychology*, New York 1969).

То је изразит случај диглосије, а та се појава затим односи на примјер и на употребу стандардног њемачког језика, односно локалног говора у њемачком дијелу Швајцарске, гдје је први стандардни и званични језик, што значи да се користи у јавном животу, у званичним, званичничјим ситуацијама.

Постоје, међутим, и случајеви када нису у питању два језика, као у првом горњем примјеру, а ни разлика у дијалектима није тако изразита као у односу на стандардни њемачки према локалним говорима, па ипак има разлога да се тврди да је у питању слична појава. С једне стране важно је да постоји прелаз који се спроводи редовно према ситуацији (схваћеној у ширем смислу) и теми разговора, да има одређених разлика, макар то било и у једнојезичној заједници. За такве појаве утврдио се и израз промјена кода (енглески *code switching*). Иако се у одређеном смислу увијек ради о промјени кода (штавише, у погледу на функцију промјена стила у једнојезичној средини равна је употреби другог језика у двојезичној), појам диглосије ипак је боље чувати за употребу разних језика или за случајеве кад постоји одређена већа разлика у дијалекту. Међутим, као обично када се ради о језичким појавама, када је проблем у дијалектима једног дијасистема, разгранчавање није просто; у питању ће често бити разни ступњевни формалности ситуације, па у складу с тим у игри разна обиљежја стила и различит смјер у смјеси стандардних и дијалекатских обиљежја (на свим разинама језичке организације).

У том смислу, на примјер, образовани становник одређеног средњег далматинског подручја уз море у полузваничном или сасвим неусиљеном обраћању употребит ће у једном истом исказу и икавске и јекавске ријечи, док ће у званичничјим ситуацијама говорити само јекавски. Ту се, у ствари, поред лако уочљивих јекавских варијаната ријечи подразумијева и друкчији одбир лексике уопће, као и разне друге систематске разлике од незваничног полуикавског израза. Може се рећи, међутим, да је овдје у питању само промјена кода, а не диглосија. (Образованост говорника који се овдје имају у виду значи у свим ситуацијама придржавање неких закљева прописаних стандардним говором.)

Други случај представљало би на примјер језичко понашање чакавца (рецимо становника неког мјеста на отоку Хвару), са нижом школском спремом стеченом у ужем завичају. За таквог говорника може се претпоставити да се у домаћим и разним другим незваничничјим ситуацијама у круту по језичким особина-

ма себи сличних људи изражава на свом домаћем дијалекту, односно социолекту, док на радном мјесту у одређеним ситуацијама, према суговорницима, пригоди, теми, говори званичним стандардом. Тај ће стандард можда више него што је то просјечно случај одавати везаност за локални говор (треба се као увијек када судимо у оваквим појавама присјетити да сваки стандардни израз садржи више или мање, некад само за стручњака јасно уочљиве карактеристике географског поријекла говорника, затим његове образованости и др.). Уколико се ради о рекурентним ситуацијама, што значи да постоји више мање устаљен образац употребе домаћег односно стандардног израза, могло би се рећи да је у питању диглосија.

Кајкавско подручје такођер представља посебан случај. Монги становници Загребa на примјер (првенствено дјеца кајкаваца), као мала дјеца претежно науче најприје кајкавски, да би у школи утврдили стандардни језик, којему су наравно више или мање били изложени од почетка. Они ће и касније у домаћим и другим незваничним ситуацијама наставити употребљавати кајкавски; да ли у званичним или полузваничним, то би требало утврдити. (Истраживања би требало спровести према друштвеним прупацијама, узрасту, школовању и др.) И овдје би се затим евентуално, према стању на терену, могло поставити питање да ли се ради о својеврсној диглосији. То јест, овака је диглосија или појава са сличним обиљежјима својеврсна; социолингвистичка испитивања омогућила су између осталог да схватимо да нема типичне језичке заједнице.

Говор се опћенито узевши у већој или мањој мјери систематски мијења према ситуацији у којој се налазимо. Промјена може значити прелаз на неки дјелимично изоморфни дијалект, тако су споменути чакавски и кајкавски дијалект дјелимично изоморфни са штокавским стандардом. Наведени примјери, који су послужили као илустрација за једну врло проширену појаву дају повода за тврдњу да говорници разних језичких заједница по својој комуникацијској компетенцији често владају са неколико дјелимично изоморфних дијалеката.¹⁷

Могло би се претпоставити да у нашој земљи у разним крајевима постоји и диглосија у вези са двојезичности. Тако се на примјер у неким мјестима у Истри у међусобном обраћању хотелског особља може запазити употреба талијанског језика, док се српскохрватски говори са домаћим гостима и у другим

¹⁷ Тако на примјер дијете које се школује у Сплиту, а у кући говори дубровачки, у домаћој средини за извјесне предмете каже „бјѣчве њ_превље“, од својих вршњака чује да су то „бјчве_и постдле“, док су званично, нпр. у школским ситуацијама исте ствари „чарапе_и ципеле“.

ситуацијама. Сличне појаве могле би се вјероватно уочити и у односу на наизмјеничну употребу српскохрватског према мађарском, словачком, албанском и другим језицима, иако двојезичност као таква нужно не имплицира диглосију.

Овдје се у говору о комуникацијској компетенцији, у поларизацији употребе разних дијалеката или језика, истицала способност процјењивања званичности ситуација, док се само категоризирање ситуација по степену званичности, као што је раније споменуто, врши према учесницима, њиховом броју, предмету говора, пригоди и локацији.

Све досад наведене појаве у вези са комуникацијском компетенцијом, за које се може рећи да у појединостима варирају не само од једне до друге од свих безбројних говорних заједница, већ и од човјека до човјека, у ствари су по својим тенденцијама универзалне. Када се међутим дође до проблема језичког медијума, ситуација је у извјесној мјери различита за оне језике који немају спроведену писменост. У том случају нема разлике у медијуму, тј. нема је у оном смислу у којем та разлика постоји када су у питању језици са традицијом писмености.

Овдје се не може говорити о потреби разликовања самог медијума од канала преношења (в. Батистић 1984: 97—8), али се ипак може подојетити да је говор примарни медијум у којем се језик првенствено манифестира и природно преноси вокално-аудитивним каналом. Као писани, и може се рећи секундарни медијум језик се обично остварује знаковима конвенционалне графиције (или нпр. преноси Морзевим алфабетом), а најважније је напоменути да између говорног и писаног медијума постоје систематске структурне разлике. То јест, укратко речено писање је традиционално повезано са званичнијим ситуацијама, мање је аутоматско, поред тога писмено изражавање често се дуготрајно посебно учи, тако да ће се на примјер усмено причање неког догађаја у незваничној ситуацији по граматичкој структури и лексичком саставу редовно знатније разликовати од писменог састава у којем би неко изнио исти догађај. (Такве се ситуације у новије вријеме експериментално успостављају за испитивање наведених разлика, на примјер између причања, снимљеног на траку, догађаја у којему се говорник нашао у животној опасности и састава у којем је описао исти догађај; разлике су велике.)

Степени разлике између говорног и писаног израза овисе од језика у питању, језици се у том погледу разликују. Разлике затим постоје и индивидуално у односу на сваког појединца, неко лакше, а неко теже остварује спонтаност у писму, а уз

то су везане за предмет и адресата. Појам адресата може нас одвести директно до подручја књижевности — ту је сваки потенцијални адресат. Тај моменат, уз све друго што чини књижевно дјело, које у принципу представља заокружен, дотјеран израз, наводи да се истакне големи значај књижевности, писане и предајне, на формирање појединих језика као и описа њихове граматичке структуре. Напади због запостављања обичног разговорног језика имају нека оправдања, али књижевност ће остати основа. Овдје је потребна и корекција тврдње о непостојању раскорака између писаног и говорног медијума у језицима без развијене писмене традиције. Предајна књижевност у неким културама преноси се на млађе генерације тако да млади текстове уче напамет, и тако се и ту ствара раскорак — уз неизбјежну промјену језика у питању предајни текст ће се спорије мијењати, задржават ће застарјеле облике.

Овдје је свакако битно да постоји способност прилагођавања изражавања не само према медијуму, већ и према каналу који се има у виду. На један се начин саставља стручно предавање које се намјерава усмено изнијети, на други се излаже иста материја у виду чланка.

Сада треба споменути утицај који на избор језичких елемената има *предмет говора*. Тај утицај обухвата и експресивну функцију језика. Наш став према оном о чему говоримо, што значи да ли према предмету говора осјећамо иронију или неповјерење, да ли смо одушевљени, скептични или индиферентни (уз много разних других могућности) наводи нас да одаберемо одговарајући језички израз, одређује читаво наше држање. У ово спадају и раније споменуте псовке за које се осјећа да су на мјесту међу суговорницима истог статуса, генерације и рода (много чешће мушкога, за сада), којима се потврђује узајамни став према предмету говора, на примјер исто мишљење, солидарност. Занимљив је податак који даје Хајмз (1980: 188). Он износи да Индијанци Каска у сјеверозападној Канади прелазе на енглески језик када псују, а исти се случај може замјетити код нас у разговору Албанаца кад неразумљив говор постаје дјелимично разумљив српскохрватском псовком.

У покушају да се издвоје појаве у вези са варирањем језичког понашања, тј. да се на одговарајући начин опишу одређени аспекти наше комуникацијске компетенције, технички термини, методолошке поставке за класификацију појава још су провизорни и тентативни. Тако се за говорнике као комуникаторе каже да морају знати у који *домен* спада дата ситуација. Домен би подразумијевао скуп друштвених ситуација типично обиљежених одређеним правилима понашања; односи се

затим и на одређена подручја активности, на занимање, професију говорника. Тим се појмом обухватају раније наведена обиљежја у изванјезичком контексту.

Један други термин који се шире употребљава јест регистар. Под регистром се поред друштвеног контекста дате ситуације, којему се придаје посебан значај, подразумева локација, затим професионалне карактеристике и улога учесника, а ту спада и предмет, тема, оно о чему је ријеч (Јајонс 1977: 584). Раније се видјело да сви ти фактори дјелују у интеракцији, сада треба нагласити да скупови одређених друштвених ситуација имају своје природне локације. Тако је на примјер за обитељску сферу или домен природна, примарна или типична локација кућа, стан, за запослење установа (школа, радња, творница); уз то иду и одговарајуће улоге (мајке, кћери... старијег колеге, шефа...). Природна или типична локација, уобичајена за одређене односе и друштвене улоге друкчије утиче на начин говора од неуобичајене локације — обраћање лекару у амбуланти, која представља примарну локацију за однос лекара и пацијента, или за вријеме паузе у казалишту нормално ће се разликовати не само по предмету говора, већ и по ставу и начину. (У ствари, разговор лекара и пацијента у казалишту значи да је у питању промјена друштвеног контекста ситуације, друга локација, други предмет говора [уколико пацијент не тражи неки савјет...], док је потиснут значај уобичајених улога.)

За регистар се тако сматра да може бити и подврста стандардног или дијалекатског израза, односно сваког идиолекта у корелацији са друштвеном улогом говорника. У том смислу говор суца у судској дворани спада у један регистар, његов разговор у кући са члановима породице, са пријатељима у други, трећи.

Овдје се може додати да су овакве разлике у регистру, тј. у тексту оствареном у разним регистрима мјерљиве. С једне стране у питању је лакше уочљива разлика у лексичком саставу, с друге различита структура реченица (мање хипотаксе или субординације у разговорном тексту итд.), уз одговарајуће разлике у попутним паралингвистичким обиљежјима. Онај којег занимају синтаксичке појаве, у овисности до које дубине детаља хоће да иде, може доћи до статистичких података у којима ће се по сличности у релативном броју јављања датих појава јасно издвајати одређени регистри.

У том смислу ако се у различитим регистрима покуша утврдити размјер јављања појединих именичких падежа, на примјер у приватном регистру неког суца наћи ће се релативно

знатно већи број номинатива, док ће у језику неког законика изразито порасти постотак генитива.

Овим се наравно само потврђује да су за различите регистре карактеристична различита језичка средства. У једном другом смислу, међутим, говори се да у језику постоје алтернативна средства за исказивање исте ствари. За ово се као примјер може дати неки стих (уп. *Још ни нигдар било/Да ни некак било*), и верзија истог значења, чак истих ријечи, преобраћена у прозу. Последње наводи да се бар укратко осврнемо на питање у којој мјери појаве о којима је ријеч спадају у микролингвистичку област језичке анализе, а колико се односе на макролингвистичка испитивања, иду на примјер у област социolingвистике или стилистике.

Социolingвистичка испитивања нису код нас засад узела ширег маха, дијалектолошки се рад односи првенствено на дијалекте у смислу њихове географске проширености, а не класне раслојености. Судећи по тенденцијама у свијету оvdје се може рећи да ће вјероватно и у нас ускоро доћи до веће оријентације на социolingвистичка проучавања.

У вези са стилистиком треба напоменути да су се разне варијације у избору језичких средстава о којима је била ријеч могле назвати и стилистичким; пошто се видјело да су условљене ситуацијом и друштвеним контекстом таква стилска разматрања, односно у таквом смислу схваћена стилистика спадала би у социolingвистичко подручје, у проучавање језика у односу на друштво. Тако би се могло рећи да су у погледу разноликости употребе одређених језичких средстава у односу на друштвени слој, класу, на етничке групе, на род говорника појединих слојева, класа и етничких група, на проблеме језика и државности, када се одређује стандардни језик, прописују правописна правила, валоризира лексички фонд у оквиру дате језичке заједнице, да су свим тим случајевима у питању у одређеном смислу схваћена стилистичка обиљежја. Такав би се став разликовао од традиционалног односа према стилу, према схватању стилистике заснованом на анализи као процјени, вредновању књижевних дјела, начина писања, изражавања.

Тачне дефиниције стила, као ни других најосновнијих лингвистичких појмова нема, али то ни овог пута не умањује неизбјегност и корисност употребе датог појма.

Термин 'стил' користи се у разним областима изван лингвистике и стилистике, а у односу на језик има разна значења. Од њих су на примјер врло проширена она у вези са начином писања, изражавања, излагања, каже се да је нечији стил лак или тежак, незграпан, једноставан, језгровит, извјештачен, при-

родан итд. (што се наравно може односити и на усмени говор, иако су ту у питању и неки други моменти). У том се значењу тај појам користи и као карактеристика појединог писца, о стилу неког аутора говори се у смислу карактеристичних обиљежја његовог текста.

Ако се на примјер некое који зна дјела М. Селимовића и Р. Маринковића даду неки њихови непознати текстови с тим да за сваки од њих треба да погоди који је од двојице аутора у питању, врло је вјероватно да ће му тачан одговор бити лак. У просуђивању ће, међутим, од знатне помоћи бити и сам књижевни материјал: радња, „локација“ у смислу мјеста догађаја, став аутора према ономе о чему пише, све оно што чини умјетничку индивидуалност двојице писаца и превазилази стриктно лингвистичке оквире.

У ужем лингвистичком смислу свакако треба правити разлику између оних тврдња о стилу које се могу објективно провјерити, без претензија на процјену умјетничке вриједности ако су у питању књижевна дјела, и оних које су субјективне и импресионистичке. (Када каже да је неки израз, облик изражајан, често значи да у ствари лингвист не зна како да га опише, сврста као појаву. Друга је ствар квалификација неке лексичке одреднице, односно одређеног значења неке полисемичке ријечи као „експресивно“.)

Пошто је књижевност „умјетничко стваралаштво којему је изражајно средство језик...“ (Речник САНУ), у периоду када се већа пажња поклањала и статистичком проучавању језичких појава неки су лингвисти приказивали умјетничка дјела карактеризирајућа их на темељу употребљених језичких средстава која су као податке статистички обрађивали.

То су били покушаји да се анализа индивидуалног стила неког аутора (односно неког регистра или функционалног стила, в. даље) даде објективно, првенствено на основу карактеристичне употребе језичких, тј. праграматичко-лексичких средстава. У реакцији која је услједила од стране књижевних критичара нису биле неоправдане тврдње да се суштина књижевног дјела не може описати употребом за неког писца карактеристичних праграматичких обрата, својеврсним избором лексике, уопће специфичним кориштењем језичких средстава. Тако схваћен језик само је дио особина књижевног дјела и свеукупности коју оно представља. Сами резултати споменутих анализа остали су корисни по својим језичким подацима.¹⁸

¹⁸ Тако је на примјер књига Сејмора Четмена „Каснији стил Хенрија Џејмса“ (Seymour Chatman, *The Later Style of Henry James*, Oxford, 1972) изазвала уз изјесне похвале и нападе књижевних критичара.

Овдје треба даље споменути диференцирање језичког стила схваћено у смислу функције коју језик има у разним областима дјелатности; тако се издвајају и класифицирају као различити *функционални стилови* свакодневни разговорни језик, језик научних или научно-популарних дјела, дневне штампе, публицистике, јавног живота и др.¹⁹

Када се говори о разноликости језичког израза поставља се проблем избора језичких средстава која треба издвојити за анализу. Наша дијалектолошка испитивања на примјер редовно се заснивају на живом исказу испитаника, а тежиште је претежно на фонолошкој и морфолошкој разини језичке организације. Сам текст на основу којег се врши анализа не спада само у спонтан или непосредан разговорни израз, што би било нужно да је у средишту пажње синтакса разговорног језика.

Када су у питању синтаксичка, односно синтаксичко-семантичка испитивања којима је циљ утврђивање појава у савременом стандардном изразу, лингвистички материјал прикупљамо настојећи обухватити све могућности, варијације дате појаве. Тако су обично заступљени разни горе наведени стилови, на челу са белепристиком, која се обично размјерно највише узима у обзир, док се разговорна варијанта стандардног језика у правом смислу код нас још није почела испитивати.²⁰

У излагању о комуникацијској компетенцији наведена је свеопћа способност говорника да поред владања лингвистичким системом у ужем смислу испољавају и своју свјесност о структури друштва чији су чланови. Видјело се да човјек као комуникатор нормално зна своју двоврсну улогу, тј. зна не само да каже кад треба *ја, ти...*, што представља језичко знање, већ коме да каже *ти*, а коме *ви*, чиме показује знање друштвених односа. (Мала дјевојчица чује оца како се сусједу обраћа у стилу „Бранко, дођи да видиш“; када сама каже „Бранко, погледај“ добије лекцију из друштвеног опхођења разних генерација: „Не смеш тако, кажи 'Чика Бранко, погледајте.'“ Већ

Четмен је и статистички давао доказе за тзв. апстрактност каснијих Џејмсових дјела. У 196 реченица само се 45% субјеката односи на људска бића, што представља доста нижи постотак од оног у дјелима неких других писаца истог временског раздобља.

¹⁹ Такво функционално схватање стила које наглашава сврху израза посебно превладава у совјетској науци (Р. Симеон, *Рјечник лингвистички назива*, Загреб 1968).

²⁰ У издању Академије Наука СССР издата је 1981. монографија *Русская разговорная речь* аутора Е. А. Земске, М. В. Китајгородске и Е. Н. Ширјајева. Предмет анализе је разговорни књижевни језик шездестих и седамдесетих година, а обухватају се опћа питања, формирање ријечи и синтакса.

усвојени граматички систем разрађује се у друштвеној матрици, мала дјевојчица тако се постепено социјализира. У животу се може имати озбиљнијих посљедица ако се умјесто „Изволите, друже предоједначе“ изрекне „Хајд’ улази.“) Надаље смо свјесни званичности ситуације у којој се остварује говорни чин, истој особи у једној прилици каже се „Не лупај“, у другим околностима „Не слажем се са изјавом колеге...“, тј. степени званичности ситуација узрокују велику разноликост у избору језичких средстава.

Предмет говора намеће начин изражавања, а према предмету, друштвеној ситуацији и својој улози у њој прихватимо одређени регистар — политичар на платформи користи један регистар, у разговору са мањом дјецом у кући други итд. Сви располажемо са неколико регистара.

Комуникативан,
информативан,
индексичан

Сада се због даљег излагања треба подсјетити на неке појмове преузете из теорије комуникације, а то су комуни-

кацијска *намјера* (говорника или писца), односно *информативност* (саопћења), при чему је неопходно користити и неке друге термине као *порука*, *пошиљалац*.

Комуникатор као *пошиљалац* поруке нормално жели да суговорнику саопшти неку информацију за коју претпоставља да је овом непозната, и у том смислу се каже да је саопћење *комуникативно* по *намјери* онога који саопћава. Међутим, да би саопћење било значајно, тј. *информативно* за примаоца, за то није довољна само *намјера* комуникатора као *пошиљача*, сад је тежиште на ономе коме је порука намијењена. На тај начин *комуникативан* је значењем везан за *пошиљача*, значи „значајив за *пошиљача*“. С друге стране саопћење је „информативно“ ако *прималац*, без обзира на *намјеру* *пошиљача*, дозна нешто ново, *информативан* значи „значајив за *примаоца*“.

Ако Иво каже *Умро је Цветко*, а Мара одговори *Знам, читала сам*, саопћење је комуникативно за Иву, јер је вјеровао да саопћава нешто ново. Оно, међутим, судећи по Мариној реакцији није за њу информативно, тј. боље или стручније речено исказ „Умро је Цветко“ није за њу информативан по свом дескриптивном или когнитивном значењу. С друге стране исто је саопћење вјероватно за њу информативно у једном другом смислу, тон гласа, нека геста говорника могли су је обавијестити о његовим емоцијама, тузи коју он при том није ни *намјерно*, ни *вербално* изразио. О њој су дале информацију наведене паралингвистичке, невербалне компоненте, које чине са-

ставни погратни дио сваког усменог исказа. Оне могу садржавати експресивно значење појачавајући, мијењајући или потпуно преобраћајући основно дескриптивно значење садржано у вербалној компоненти исказа. (*Ух, што ми је жао уз одговарајући поглед, гесте, мимику, тон може имати значење нпр. Дивно!*)

Дипресија о комуникацијској намјери и информативности била је потребна због даљих напомена о значењским импликацијама које могу имати неке дијалекатске или стилистичке особине говора.

Најприје се треба зауставити на томе да у принципу постоји диминиција између оних стилистичких варијација које су одређене комуникацијском намјером говорника или писца, његовом друштвеном улолом, статусом и разним другим факторима у контексту ситуације с једне стране, а с друге неких варијација које нису одређене тим факторима. За последње се каже да су *индексичке* (енглески *indexical*), јер указују на индивидуалне особине говорника или писца, а као што ће се видјети могу се манифестирати употребом одређене драматичке конструкције, ријечи или израза, специфичног нагласка, изговора.²¹

Израз „индексички“ који се користи за карактеризирање таквих индивидуалних обиљежја говорног и писаног језика преузет је да би означио однос паралелан оном који постоји између ватре и дима, у смислу када се узме да дим значи да има ватре, односно да дим не само имплицира ватру, већ је *индицира*, указује на њу као извор свог постојања. Дим је *индекс* ватре, а једна друга паралела, познати примјер који се даје за илустрације овакве везе је однос између муцавог, нејасног говора пијаног човјека и његовог стања пијанства, споменути начин говора је *индекс* пијанства, *индицира* пијанство онога који тако говори.

Ти су нови термини потребни да се на примјер окарактеризира употреба израза *нијесам* у говору човјека који дуље времена живи у београдској средини, гдје она у првом реду *индицира* његову географску провенјенцију. Употреба тог израза, која као и друге такве појаве може бити намјерна или ненамјерна, овдје се, а то је битно, сматра да није директно изазвана неким друштвеним или контекстним факторима.

Та чињеница, неvezаност употребе за друштвене или контекстне факторе, треба поново нагласити, управо издваја упо-

²¹ Изразе *индекс*, *индексички* први је почео употребљавати амерички филозоф Ч. Перс (Charles S. Peirce, 1839—1914), а затим га преузимају и примјењују на одређене појаве у језику разни филозофи и лингвисти (Лајонс 1977: 106).

требу израза *нијесам* од појава о којима је била ријеч када се радило о околностима по којима се у једној прилици каже *Не лупај*, у другој *Не слажем се...* и сл. Уз разне друге појаве које се испољавају у истом говору *нијесам* доприноси индивидуалном издвајању говорника у односу на људе из споменуте средине (поред географске провенијенције тим се карактеристикама индицирају и друге особине личности говорника, в. даље).

Што се тиче саме те ријечи *нијесам* представља варијанту у јекавском стандардном или књижевном изразу. Последња синтагма, тј. *стандардни или књижевни језик* доводи нас до самог појма језичког система као основе језичког понашања чланова date језичке заједнице, у овом случају наше.

Идеализације у језичком опису

Опис сваког језичког система почива на некој идеализацији. Она је у принципу најмања ако се описује нечији идиолект, што значи говор једног човјека без обзира на примјер на његова одступања од говора заједнице чији је члан. (Овдје се наравно идеализира и сам истраживач, претпоставља се да просто речено зна како да опише одређене разине организације испитаниковог језика.)

Идеализација која је и у овом случају ипак нужна у односу на испитаника, а коју редовно спроводе истраживачи на терену, јест игнорирање лапсуса неизбежних у свачијем језичком понашању — случајно погрешног изговора, прекида, случајних инкопуенција (неслагања у роду или броју субјекта и предиката и слично), што значи да истраживач не узима у обзир такве грешке, да исправља говор који анализира. То се исправљање, елиминирање разних лапсуса, идеализација говорног понашања може назвати *регуларизација* (Лајонс 1977: 586).

Идеализација која је и у овом случају ипак нужна у односу на испитаника, а коју редовно спроводе истраживачи на терену, јест игнорирање лапсуса неизбежних у свачијем језичком понашању — случајно погрешног изговора, прекида, случајних инкопуенција (неслагања у роду или броју субјекта и предиката и слично), што значи да истраживач не узима у обзир такве грешке, да исправља говор који анализира. То се исправљање, елиминирање разних лапсуса, идеализација говорног понашања може назвати *регуларизација* (Лајонс 1977: 586).

Ствар је сложенија када је циљ успостављање језичког система у односу на одређену језичку заједницу, до којег се долази на основу регистрираног језичког понашања, перформације већег броја говорника. Овдје можемо претпоставити да се за прикупљање језичког материјала користе модернија средства и да се према томе када су у подацима у питању лапсуси може тражити мишљење самих испитаника. Уколико су школовани, суочени са снимком они би најчешће знали како да регуларизирају свој говор, да исправе своје лапсусе, ускладе их са оним што сматрају одговарајућим фонолошким и граматичким нормама.

Школованост овдје имплицира свијест о постојању норме или стандарда, као и обавезу кориштења тог стандарда, придржавања језичких правила за која се претпоставља да су утврђена, кодифицирана, а то нас доводи до појма кодифицираности и кодификације датог језика.

Два идиолекта

Најприје треба споменути једну другу идеализацију неизбјежну при успостављању основе језичког система неке говорне заједнице. Проблем се може илустровати ако се покуша указати на дио онога што се садржи у тврдњи *Николић и Симић говоре српскохрватски*.²² (Потреба за исказивањем ове реченице може се замислити у вези са неким интернационалним скупом; иначе, изречена на примјер на радном мјесту сурадника, без неке квалификације 'српскохрватског', због свог садржаја очевидне истине може изгледати бесмислена.)

Значење пропозиције садржане у овој тврдњи укључује у првом реду апстражирање разних систематских разлика у изговору двојице говорника, другим ријечима игнорирање разлика у језичком систему који чини основу њиховог језичког понашања, у овом случају на фонолошкој разини језичке организације. Тих су разлика говорници о којима је ријеч не само свјесни, већ и по својој професији у стању да их адекватно опишу.

Што се тиче граматике и лексике у њиховом говору вјероватно се може рећи да су у питању мања одступања од једне заједничке основе. (Опћенито узевши изгледа да постоји тенденција да се идиолекти чланова исте језичке заједнице међусобно разликују у првом реду у изговору, затим у лексички, а мање у граматички.)

Тврдња о блискости захтијева једно додатно, макар овдје нужно сумарно објашњење. То јест, с једне стране треба имати у виду њихов говор на радном мјесту, у друштвеним оквирима академске установе која се бави језиком, гдје предмет говора и ситуација редовно доприносе неутрализацији, подржавању признатог књижевног стандарда, потискивању одступања у граматичком и лексичком смислу.

С друге стране можемо имати у виду њихов говор на домаћем родном терену прилагођен ситуацији, а затим, у мјери

²² Мирослав Николић и Милорад Симић, сурадници у Институту за српскохрватски језик, уредници Речника САНУ, имају блиске завичајне говоре који припадају источнохерцеговачком дијалекту.

која ће за сваког од њих бити индивидуално карактеристична — суповорницима (чији говор опет неће бити хомоген, па у повратној спреси може имати различито дејство), као и предмету говора. Ту могу доћи до изражаја мање морфолошко-синтаксичке различитости (нпр. у виду различите рекције неког глагола), а уколико се предмет говора односи на нека специфична подручја дјелатности, нпр. пољопривреду или грађевинарство, јавит ће се и понека разноликиост у лексичком погледу (за утврђивање осталих идиосинкразија, особености, нпр. чешће односно рјеђе употребе неких граматичких обрата, лексема била би потребна посебна анализа).

Све разлике које су се овдје имале у виду у првом су реду у вези са географском провенијенцијом говорника, са њиховом припадности различитим, макар врло блиским говорним типовима истога дијалекта.

Једна друга врста разлика које су иначе потенцијално присутне у говору припадника истог језика или дијалекта овдје је минимализирана због истог рода, приближно истих подина, школовања, професије, истог мјеста рада и боравка.

Стандардизација

Горњим примјером само се хтјело подсјетити на труизам да се у одређеном смислу може рећи да сваки говорник сваког језика говори неку своју верзију тог језика, различиту од свих других. Уједно и нипошто противрјечно треба одмах казати да многе од таквих разлика, попут оних између два споменута идиолекта, немају значаја при успостављању неког језичког система. И овај је проблем познат истраживачима на терену којима је јасно да се у своме раду, уочавајући истост или сличност, треба да обазире само на одређене систематске разлике.

Тај поступак, који значи да се при истраживању фонолошких и граматичких система морају регистирати истости, а занемаривати небитне различитости подразумијева извјесно идеализирање при опису сваког основног језичког система, што се може окарактеризирати као стандардизација. Она је у некој мјери неизбјежна и при опису, успостављању географски ограничених руралних дијалеката, гдје може бити у питању размјерно мање подручје са релативно невеликим бројем говорника. Нужна је и на таквом терену, јер се хомогеност језичког система чак и ту не може очекивати, унеколико због друштвених фактора о којима је раније била ријеч, а затим због про-

(Други део овога рада биће објављен у наредној квесци *Нашег језика*.)

заједницу.

блема разних генерација које чине сваку друштвену и говорну

БИБЛИОГРАФИЈА

Батистић 1980, Т. Батистић, *О аспектима семантичке анализе*, Наш језик XXIV/4—5 1980, Стр. 183—216.

Батистић 1984, Т. Батистић, *О неким појмовима и њиховој примјени у језичкој анализи*, Наш језик XXVI/2—3 1984, стр. 94—138.

Е. А. Земская, М. В. Китайгородская, Е. Н. Ширяев, *Русская разговорная речь*, Наука, Москва 1981.

Кун Томас, *Структура научних револуција*, Полит, Београд 1974.

Лајонс 1977, John Lyons, *Semantics 1, 2*, Cambridge University Press 1977.

Лајонс 1981, John Lyons, *Language and Linguistics*, Cambridge University Press 1981.

Маретић Тома, *ГраMATика хрватскога или српскога књижевног језика*, Загреб 1963.

Речник САНУ, *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Београд.

Стевановић М., *Савремени српскохрватски језик II*, Београд 1974.

Хајмз 1980, Дел Хајмз, *Етнографија комуникације*, БИГЗ, Београд 1980.

Татјана Батистић

УПОТРЕБА ИНФИНИТИВА У ЈЕЗИКУ
А. ШЕНОЕ, М. ГЛИШИЋА, З. МАЈДАКА И Д. НЕНАДИЋА

Извори

Август Шеноа: Сељачка буна, Сарајево, Свјетлост, библ. Млади дани, 1964 (скраћ. Ш).

Милован Глишић: Сабрана дела I. Београд, Просвета, 1963 (Г).

Звонимир Мајдак: Женски бицикл. Загреб, Знање, библ. Хит, 1978 (М).

Добрило Ненадић: Киша. Београд, Народна књига, 1979 (Н).

I. Инфинитив као допуна управних глагола

Инфинитив у функцији допуне може употпуњавати значење (тј. може бити семантички проширак) глаголима тројаког типа:

1. Глаголима који као допуну морају имати искључиво инфинитив/да+презент. (У појединим случајевима неки од ових глагола могу се употребити и самостално, при чему се допуна у облику инфинитива/да+презента нужно подразумева.) Главне значајке конструкције да+презент која у овим случајевима може заменити инфинитив јесу:

а) њена немобилност¹ (*Ја могу радити/да радим, али не *Ја могу да сам радио*), и

б) обавезна идентичност субјеката управног глагола и допунске клаузе да+презент (*Ја могу да радим, али не *Ја могу да радиш*).

Не особиту, али посебну и појединачно најмногбројнију значењску допуну ове врсте представља употреба инфинитива/да+презента у облицима футура с помоћним глаголом хт(ј)ети, одн. с енклитичким облицима тога глагола.

¹ О појму „немобилност презента“ в. код М. Ивић (1970: 43—44).

2. Глаголима који не морају имати допуну у облику инфинитива/да+презента (нпр. *Идем кући*), али када је имају:

а) конструкција да+презент јесте немобилна (*Идем потражити/да потражим Домброја*, али не **Идем да сам потражио Домброја*), и

б) субјекат допунске клаузе (да+презент) обавезно је идентичан са субјектом управног глагола (*Идем да потражим Домброја*, али не **Идем да потражиш Домброја*).

3. Глаголима који не морају имати допуну у облику инфинитива/да+презента (нпр. *Желео сам нову књигу*), али када је имају:

а) конструкција да+презент јесте немобилна (*Желим да дођем на време*, али не **Желим да сам дошао на време*), и

б) субјекат допунске клаузе (да+презент) може, али не мора бити идентичан са субјектом управног глагола (*Желим да дођем на време*, *Желиш да дођеш на време*), при чему се инфинитив даде заменити само оном конструкцијом да+презент чији је субјекат идентичан са субјектом управног глагола.

Засебну врсту сачињавају тзв. конструкције *dativus cum infinitivo* и *accusativus cum infinitivo*,² нпр.: Не да ти ђаво седеи с миром (Г, 243), Тај човек ме је и научио читати (Ш, 67).

Инфинитив као допуна нађен је у грађи уз ове глаголе:

управни глаголи 1. типа: бити, бојати се, дати, дрзнути се, знати, имати/немати, кавити се, марити, мислити, морати, моћи, напасти, почети, см(ј)ети, стати, узети, ум(ј)ети, усудити се, хт(ј)ети;

управни глаголи 2. типа: доћи, заокупити, заопуцати, запети, заћи, заустити, знати, ићи, кратити се, кренути се, кушати, нагнати, надати, нам(ј)еравати, наставити, наумити, научити, немој, одважити се, окупити, остати, отићи, покушати, поћи, престати, развѣсти/развѣсти, разгранати, усп(ј)ети, утањити, учестати, хт(ј)ети;

управни глаголи 3. типа: бити, ваљати, вид(ј)ети, волети/вољети, гледати, додијати, допадати се, желети/жељети, заборавити, милити се, мрзети/мрзјети/мрзити, навалити, настојати, обавезати се, обећати, одбити, одлучити, радити, свид(ј)ети се, требати, хт(ј)ети.

² О конструкцији *dat. cum inf.* види код Розенцвајга (1969: 196) и код Т. Батистић (1978: 76—86). О конструкцији *acc. cum inf.* види код М. Ивић (1975: 776), Ивића (1970: 377), Белића (1973: 186), И. Грицка (1975: 175—176).

Управни глаголи 1. типа

БИТИ: а) у конструкцији „Богу је плакати“

— Богу је плакати кад омјерио око м останке... (Ш, 91)

— ... то је богу плакати, чисто бацање пара... (Н, 182)

б) у конструкцији „бити у стању“ (са значењем „моћи“)

— Ивица је осјећао страх пред сваки оним тко је у стању друготога пријавити. (М, 43)

— ... ипак су били у стању пружити му сигурност... (М, 84)

с) у значењу „23. б. у безличним реченицама (с логичким подметом у дативу, ређе без њега) моћи“ (РСАНУ, 1, 583)

— ... ни црне пикње није било видјети на њему. (Ш, 74)

— Само да ми је Илију видјети на вјешалима... (Ш, 29)

— Ама ко ли ... измисли ... интерес, да ми је знати? (Г, 162)

— Дроц гунђа како му није с миром одиграти ни партију домина... (Н, 43)

БОЈАТИ СЕ: у значењу „3. не смети, не усуђивати се (у)радити нешто, устручавати се“ (РСАНУ, 2, 32)

— Бојао се помакнути, да не поремети равнотежу... (М, 65)

ДАТИ: у значењу „16. б. безл. (у конструкцији са 'се') моћи, имати могућности“ (РСАНУ, 4, 68)

— А ја сам... срачунао, како би се то овршити дало. (Ш, 23)

— ... јер не да се ни замислити да се такав путник... (Г, 224)

— Њихов се ток није дао преградити. (М, 35)

— ... можда би се дало нешто и од ње направити... (Н, 43)

ДРЗНУТИ СЕ: у значењу „II. имати дрскости, смелости, усудити се“ (РСАНУ, 4, 710)

— ... који се бјеху дрзнули дићи се на његово круто господство. (Ш, 120)

ЗНАТИ: у значењу „6. (обично с инфинитивом) имати обичај, обичавати“ (РСАНУ, 7, 129)

— ... знао је провизор рећи. (Ш, 29)

— ... јер Тахи зна пол села отјерати од грунта... (Ш, 133)

ИМАТИ: а) у значењу „1. б. (са допуном у неком падежу или без ње, и у инфинитиву одн. у облику да+презент) поседовати нешто чији се смисао, без изрицања пуног назива, тумачи глаголом одн. зависном реченицом“ (РСАНУ, 7, 696—697)

— Нијесам имао када размисљати о мојој несрећи. (Ш, 48)

— ... па сад ... има чаме дочекати ... пријатеље. (Г, 181)

— ... ако вам имам још шта поручити. (М, 5)

б) у значењу „11. в. (у конструкцијама уз инфинитиве, ретко уз зависне реченице, у служби помоћног глагола) за гра-

ђење реченица са значењем предвиђања или сигурности у оно што ће наступити (у односу на било које време о којем се говори), за грађење ублажене нијансе будућег времена“ (РСАНУ, 7, 700)

— Сад је имало пући. (Ш, 112)

— Кад сиђе у једну дубодолину ... има шта видети! (Г, 89)

— ... и да се ничему више нема надати, да се чудо неће догодити... (М, 132)

с) у значењу „11. г. (у конструкцијама уз инфинитиве) бити спреман за неку радњу, желети, намеравати“ (РСАНУ, 7, 700)

— ... морам, зато сам и дошла. Имала сам се удати... (Ш, 87)

— Напослетку имам приметити и то да деца... (Г, 212)

д) у значењу „11. д. (у конструкцијама уз инфинитиве одн. облике 'да+презент') бити под извесном принудом, бити упућен у неком правцу, морати; у негацији: не бити у ситуацији да се нешто мора или сме урадити“ (РСАНУ, 7, 700)

— ... да они, који би имали предњачити народу и уљудити га, газе све... (Ш, 133)

— ... и да се нема тих пасоглаваца бојати. (Ш, 69)

КАНИТИ СЕ: у значењу „1. 1. имати намеру, намеравати, смерати; спремати се, решавати се (на нешто)“ (РСАНУ, 9, 195)

— ... не знајући шта се урадити кани. (Ш, 124)

МАРИТИ: у значењу „2. в. заст. (одрич., са допуном у инфинитиву) требати, морати“ (РСАНУ, 12, 128)

— ... нијесу ни марили увести ту ... управу... (Ш, 132)

МИСЛИТИ: у значењу „5. а. имати намеру, намеравати, канити“ (РСАНУ, 12, 635)

— ... и какав то терет мисли превозити. (М, 121)

МОРАТИ: у свим значењима (в. РМС, К—О, 423)

— ... кад мораш здрав горку медицину пити. (Ш, 28)

— ... да му мораде дати восак како су измерили... (Г, 275)

— ... тек он је морао сврнути погледом да не просузи. (М, 67)

— ... тада морамо измислити добре момке који... (Н, 181)

МОЋИ: у свим значењима³ (в. РМС, К—О, 430)

— ... међутим, може Хенинговица и умријети... (Ш, 21)

— ... чисто си му по очима могао познати, где си му рекао... (Г, 159)

³ Осим у оним значењима где се глагол моћи употребљава и самостално; међутим, допуна у облику инфинитива/да + презента увек се може исказати; нпр. у значењу „1.б. кад је реч о могућности да се нешто издржи, о способности да се нешто поднесе. — Не може се више. Станк. [...]“ (РМС, К—О, 430);

- ...никако нису могли наћи најповољнији положај (М, 9)
- Шабер је могао устати и отићи. (Н; 25)
- НАПАСТИ:** у значењу „5. стати, почети (чинити нешто)“ (РМС, К—О, 588)
- Гле ти њега — напао ноћас бунити људе. (Г, 233)
- ПОЧЕТИ:** у значењима „1. а. начинити, направити почетак, започети. [...] б. започети шта ново, друго [...] в. поново се наставити, поново прорадити [...]“ (РМС, О—П, 828)
- Почео сам и ја из прикрајка мотрити Софику. (Ш, 85)
- ... а ћир Трпко поче истеривати госте из механе... (Г, 282)
- Млади су почели показивати неке нежељене особине и знакове. (М, 102)
- ... о њему су се почели распитивати тек кад је... (Н, 66)
- СМ(Ј)ЕТИ:** у свим значењима (в. РМС, П—С, 881)
- ... да смијем слушати оргуље. (Ш, 36)
- По закону те Таки не смије узети у своју чету. (Ш, 63)
- Често је говорио ... да само њему сме казати и највеће тајне своје (Г, 293)
- Попадија није смела ући у собу... (Г, 204)
- Кад би му само смио испричати! (М, 93)
- То не смије допустити. (М, 67)
- И никако не смеш испасти сумњив... (Н, 116)
- СТАТИ:** у значењу „6. а. почети (са инфинитивом или презентом и везником 'да', о каквој радњи или збивању)“ (РМС, П—С, 1005)
- ... те га стаде посве мирно мотрити. (Ш, 42)
- ... стаде опет Сима оклевати и слегати раменима. (Г, 122)
- Тек када је вино стало дјеловати, заузели су... (М, 9)
- УЗЕТИ:** у значењу „16. а. почети, стати, заокупити“ (РМС, С—Ш, 458)
- Хрпа ... паса узе скакати око послодара... (Ш, 126)
- ... па узеше заљуљивати мостом да истресу Ивана у вир. (Г, 99)
- УМ(Ј)ЕТИ:** а) у значењу „1. бити способан за нешто, овлада(ва)ти неком вештином, бити вичан нечему“ (РМС, С—Ш, 510)
- ... вук се умје промијенити лијом. (Ш, 141)
- ... учитељ је Грујица умео вешто гунити птице. (Г, 200)
- Сви који су се умјели лијепо и поетично изражавати добивали су високе оцјене... (М, 80)
- б) у значењу „2. бити упућен у неки предмет, знати“ (РМС, С—Ш, 510)
- Он то све некако zgodно уме наместити. (Г, 85)

УСУДИТИ СЕ: у значењу „осмелити се, одважити се“ (РМС, С—Ш, 607)

- Није се усудио помислити на ... поподне и ноћ, која ће се брзо спустити... (М, 150)
- ... ја се више не усуђујем гледати јој изравно у очи... (М, 86)

ХТ(Ј)ЕТИ: а) у значењу „1. б. намеравати, смерати, покушавати“ (РМС, С—Ш, 753)

- ... да је прије порога мушкарцем бити хтјела. (Ш, 109)
- ... и свадихе се ако му ко хтедне оспоравати да није тако. (Г, 280)
- Кад ју је хтио ухватити за руку, она се одмакне корак... (М, 165)
- Један му је хтео продати парни ваљак. (Н, 138)

б) у значењу „3. а. као помоћни глагол у футуру (у потврдном облику обично енкл.)“ (РМС, С—Ш, 735)

- Хоће ли се скоро вратити? (Ш, 129)
- Хоћеш ми га уступити, вере ти? (Г, 184)
- Хоће ли отац сјести за стол или ће се без ријечи упутити у собу и лећи на ... кревет? (М, 138)
- ... хоће ли се на време извршити припреме за дочек агресора, или ће ... Меркала у своју чудовишну империју укључити плаву планету...? (Н, 139)

с) у значењу „4. а. бити готов, бити пред неком радњом или догађајем који предстоји (понекад са изостављањем главног глагола)“ (РМС, С—Ш, 753)

- Управо хтједе заокренути у дрворед, а пред њу ступи... (Ш, 89)
- На суочењу хтело је доћи до кика. (Г, 270)

д) у значењу „4. б. (обично у аористу) бити близу неког неповољног догађаја, једва, умало избећи“ (РМС, С—Ш, 753)

- И хоћаше [поп] зло проћи, да не наиђе... (Г, 202)

Инфинитив у функцији футура

а) потврдни футур

- Сад ће затакнути заставу. (Ш, 99)
- Таки ће посјести прад, напуњити лумбарде, затворити врата... (Ш, 21)
- ... и рече да ће га тужити капетану... (Г, 111)
- Куд се год макне — лећи ће те спавати... (Г, 102)
- ... бусео се у прса како ће студирати медицину. (М, 12)

- Очекивала је да ће јој се син бацити у загрљај и ту наћи тренутачно решење... (М, 84)
- ... он ће јој средити да положи за прву а класу... (Н, 62)
- ... да ће отерати у гандарију тога гњавезка и приклонити се тамо где спада... (Н, 67)
- b) негирани футур⁴
- ... тога језика ти никад изгладити нећеш. (Ш, 106)
- Неће се до сутра свет преврнути. (Г, 106)
- Јожеф је закључио да промијена адресе неће утјецати на творничке нарудбине... (М, 71)
- ... да никада неће постати прави лаф... (Н, 119)

Управни глаголи 2. типа

ДОЋИ: у значењу „1. ходом, путовањем или било каквим кретањем стићи, доспети, приспети, [...]“ (РСАНУ, 4, 617)

— Дођох амо служити Хеннинговце... (Ш, 50)

ЗАОКУПИТИ: у значењу „4. а. отпочети енергично и понављајући много пута вршити неку радњу, заређати“ (РСАНУ, 6, 205)

— ... а он ти заокупи ћурке тући... (Г, 113)

ЗАОПУЦАТИ: у значењу „1. а. почети истрајно, тврдоглаво, једнолично понављати неку радњу, говорити једно те исто и сл., запети, заређати, заокупити“ (РСАНУ, 6, 207)

— Али познаник заоцуцао казивати, а све више... (Г, 132)

ЗАПЕТИ: у значењу „8. г. (често у одричном облику) почети, отпочети, стати (нешто радити, говорити и сл.)“ (РСАНУ, 6, 246)

— ... завика ћур Трипо... и запе журно чистити је. (Г, 279)

ЗАЂИ: у значењу „6. почети, отпочети вршење неке радње“ (РСАНУ, 6, 503)

— ... момчић зађе купити бакшиш. (Г, 246)

ЗАУСТИТИ: у значењу „1. б. почети говорити па заћутати, не рећи све до краја, прекинути се у говору, причању“ (РСАНУ, 6, 520)

---

⁴ У овом случају јавља се облички синкретизам волунтативне и футурске енклитике (уп. Ивић, 1972: 126). Инфинитив се уз обе може заменити конструкцијом да + презент, и обратно, осим у једном случају: ако заменимо да + презент уз волунтативну енклитику инфинитивом, промениће се суштина саме енклитике и она ће постати ознаком за футур (в. Маројевић, 1977: 37—44). Ова обавезност употребе конструкције да + презент уз волунтативну енклитику може представљати изостатак некадашње обавезности употребе ове конструкције уз волунтативне глаголе.

— Е, е... баш то некако... — заусти опет Среја двоумити, али они... (Г, 258)

ЗНАТИ: а) у значењу „2. располагати неком способношћу, бити вешт у чему, умети“ (РСАНУ, 7, 129)

— Знат ћу ја укротити... Ферка... (Ш, 134)

— ... Који знаду свачије заслуге оценити и уважити... (Г, 187)

— Испочетка није се знао љубити. (М, 69)

б) у значењу „8. бити у стању, моћи“ (РСАНУ, 7, 129)

— Ваљда ћу знати и ту торбарску живину укротити. (Ш, 134)

ИЋИ: у значењу „3. д. полазити куда с каквим циљем“ (РСАНУ, 8, 432)

— ... тјера те ... судач да идеш под Иванић или Копривницу шанце копати. (Ш, 29)

— ... да би му боље било да се иде подшмшати... (М, 39)

КРАТИТИ СЕ: у значењу „II. 2. одупирати се, супротстављати се (нечему), избегавати (нешто), зазирати (од нечега), устручавати се, устезати се“ (РСАНУ, 10, 438)

— ... јер се краљ Максo кратио исплатити Турчину данак... (Ш, 120)

КРЕНУТИ СЕ: у значењу „I. 1. а. поћи, упутити се“ (РСАНУ, 10, 489)

— Одатле се крену капетан обилазити остала села. (Г, 178)

КУШАТИ: у значењу „3. чинити покушаје, предузимати одређене поступке с циљем да се нешто постигне, учини, покушавати“ (РСАНУ, 11, 136)

— ... из којих си залуду гатати кушао какови се осјећаји... (Ш, 5)

— ... нека кушају попети се на сјеверну страну (Ш, 98)

НАГНАТИ: значење које има код Шеное забележено је у Речнику Матице српске само у повратном облику — „нагнати се I. навалити, ударити, појурити, потерати“ (РМС, К—О, 505)

— ... ал' вранац му ... нагна летјети завлачећи ... коњанике. (Ш, 45)

НАДАТИ: у значењу „3. (уз речи које показују одавање јачег звука: вика, дрека, јаук, лупњава и сл.) почети јако (викати, јаукати, лупати и сл.)“ (РМС, К—О, 514)

— Надам ти ја бежати... (Г, 125)

НАМ(Ј)ЕРАВАТИ: у значењу „имати намеру, замисао, бити решен на нешто“ (РМС, К—О, 571)

— ... и не намјерава се тако брзо вратити. (М, 153)

— ... и што је по инерцији намјеравао учинити, чинило му се... (М, 148)

НАСТАВИТИ: у значењу „1. поново се прихватити чега, продужити с чим (после завршетка раније фазе, после извесног прекида и сл.)“ (РМС, К—О, 629)

— Ђир Ђрко настави причати до краја свој сан. (Г, 285)

— И ту ... наставили су галамити, трчати, прескакивати клупе, падати, дизати се, прекобацивати се, трошити снагу ... (М, 21)

НАУМИТИ: у значењу „решити се, одлучити се, наканити се“ (РМС, К—О, 651)⁵

— ... да је науумио само њу терати; само интересирати и од интереса живети. (Г, 130)

НАУЧИТИ: у значењу „1. а. учењем, вежбањем стећи знање; савладати вештину“ (РМС, К—О, 652)

— ... и зло по ме да нијесам научио читати, писати ово нешто латинштине. (Ш, 111)

— ... те је од некаквог ходе научио градити записе. (Г, 94)

НЕМОЈ: „нѐмѐјмо, нѐмѐјте, речца (одрични описни имп. с глаголом који се одриче или без њега) 1. за изрицање забране: не [...]“ (РМС, К—О, 711)⁶

— Немој околицати, већ је пограби право ... (Ш, 86)

— Немој ни ти сад затезати. (Г, 177)

— Немојте ми дрљати по дувару којекаке куке ... (Г, 242)

— Немој уводити никакве идиоте ... (Н, 183)

ОДВАЖИВАТИ СЕ: у значењу „одважно, смело одлучити се на што ризично, опасно; прикупити храброст за какав поступак“ (РМС, О—П, 24 — дефиниција за свр. ОДВАЖИТИ СЕ)

— Зато се с ужасном стрепњом човјека који се одважује ходати разапетом жицом изнад понора ... (М, 146)

ОКУПИТИ: у значењу „закупити“ (в. натукницу закупити, РСАНУ, 6, 205 — 4. а)

— ... окупи Симица јадиковати. (Г, 239)

ОСТАТИ: у значењу „1. задржати се негде и даље, не отићи; не променити место, положај“ (РМС, О—П, 228)

— ... или остаје чамити у Бановдару. (М, 148)

ОТИЋИ: у значењу „1. б. поћи, кренути, запутити се; отпутовати“ (РМС, О—П, 245)

⁵ Да овај глагол припада 2. типу управних глагола, сведоче разјашњења његових значења: *решити СЕ*, а не *решити*; *одлучити СЕ*, а не *одлучити*. Повратне заменице упућују на обавезну идентичност субјеката управног глагола и допуне у облику конструкције да + презент. Уп. Батистић (1979: 94).

⁶ Када се употреби с инфинитивом, облик *немој* представља искључиво 2. лице једине и може се заменити само оном конструкцијом да + презент чији је субјекат, такође, у 2. лицу једине. (Ово важи, *mutatis mutandis*, и за облике *немојмо*, *немојте*.)

- Сиромах Мојсило оде питати се за здравље са... (Г, 131)
- Не, Грга је једноставно отишао студирати књижевност, (М, 79)
- ПОКУШАТИ: у значењу „1. учинити покушај, извршити припремне радње за извођење чега“ (РМС, О—П, 640)
- Овај се покушао на брзину досјетити на што циља. (М, 109)
- ПОЋИ: у значењу „1. а. почети ићи, кренути с места, упу-
тити се“ (РМС, О—П, 815)
- Сутра пођох у Загреб поклонити се Драшковићу. (Ш, 138)
- Сматрала је свршеном чињеницом да ће и он поћи студи-
рати. (М, 123)
- ПРЕСТАТИ: у значењу „а. прекинути, завршити какав рад,
деловање, постојање, изаћи из каквог стања“ (РМС, О—П, 994)
- Престао сам бити подбан... (Ш, 120)
- И да уговор... престаје важити. (Г, 270)
- Људи су престали живјети вани. (М, 134)
- РАЗВЕСТИ: у значењу „1. а. почети опширно, нашироко
(причање разговор и сл.), ударити у опширно, китњасто кази-
вање“ (РМС, П—С, 347; упореди с глаголом РАЗГРАНАТИ — 2.)
- И ту већ разведе путник причати... (Г, 136)
- РАЗГРАНАТИ: у значењу „2. распричати се живо, одушев-
љено, додајући и китећи у причању (обично гестикулирајући)“
(РМС, П—С, 359)
- ...повикаше остали, и сад разгранаше хвалити газда Милу-
на и салетати Среју да не учини друкчије... (Г, 254)
- УСП(Ј)ЕТИ: а) у значењу „1. имати успеха, среће, добро
поћи, поћи за руком“ (РМС, С—Ш, 587)
- ...кад он сам, без њихове помоћи, успијева ријешити... Али
шта ријешити? (М, 84)
- б) у значењу „2. имати времена, стићи“ (РМС, С—Ш, 587)
- Само вјешт возач... успио би избјећи пад... (М, 58)
- УТАЊИТИ: у значењу „4. (често са допуном: глас, гласом)
проговорити танким, слабо чујним, тихим гласом, обично извеш-
тачено“ (РМС, С—Ш, 612)
- Поп отвори трбник и утањи читати прву молитву, коју је
отворио. (Г, 299)
- УЧЕСТАТИ: у значењу „2. почети све чешће чинити не-
што“ (РМС, С—Ш, 640)
- Милун учестао слати Среју по селима да мајсторише. (Г, 267)
- ХТ(Ј)ЕТИ: у значењу „1. в. смерати куд, намеравати поћи
или преместити што; намеравати урадити“ (РМС, 753)

- Хтједох се уклонити на сигурно мјесто... (Ш, 123)
 — И тај дан хтео је ћир Тртко из коже изићи што му нико неће да верује... (Г, 280)

Управни глаголи 3. типа

Пре но што наведем управне глаголе овога типа које сам пронашао у четворице писаца хтео бих указати на једну особину која их оштро раздваја од управних глагола 1. и 2. типа. Упоредимо стога следеће парадигме:

1. Могу сазнати / да сазнам све што је важно
 *Могу — / да сазнаш све што је важно
 *Могу — / да сазна све што је важно — итд.
2. Дошао сам сазнати / да сазнам све што је важно
 *Дошао сам — / да сазнаш све што је важно⁷
 *Дошао сам — / да сазна све што је важно — итд.
3. Желим да сазнам / сазнати све што је важно
 Желим да сазнаш / — све што је важно
 Желим да сазна / — све што је важно — итд.
 Волим да сазнам / сазнати све што је важно
 Волим да сазнаш / — све што је важно
 Волим да сазна / — све што је важно — итд.

Први и други тип управног глагола имају инфинитив као обавезан семантички проширак; тај се инфинитив може заменити само оном конструкцијом да+презент чији је субјекат идентичан са субјектом управног глагола. Међутим, трећи тип управног глагола може, као семантички проширак, имати и конструкцију да+презент чији субјекат није идентичан са субјектом тог глагола.

БИТИ: у значењу „27. (уз инфинитив другог глагола) требати, морати а. у реченицама с граматичким подметом, најчешће у перфекту без помоћног глагола [...] б. у безличним реченицама

- ...но веле да се је бојати крви. (Ш, 132)
 — Кад је твојој ... мами ... било мријети. позва ме... (Ш, 62)
 — Кад и сам Продан виде да се ту није шалити... (Г, 92)
 — Мићо му је расвијетлио памет. Показао шта му је чинити. (М, 50)

⁷ Ово се, истина, може рећи, али значи искључиво „Дошао сам да би ти сазнао (могао сазнати) све што је важно“; уз то, овај се да+презент не може заменити инфинитивом, а да се не промени значење целине.

— Није било друге него дубоко удахнути и тобоже равнодушним гласом изјавити... (М, 118)

ВАЉАТИ: у значењу „3. б. требати, наметати се као потреба; одговарати целисходности“ (РСАНУ, 2, 377)

С овим значењем глагол ВАЉАТИ има само облик у 3. лицу јд. Постоје две могућности за употребу овога глагола: 1. (Ваља) + (Инф/да+през.), и 2. (Ваља) + (да+през.) У првом случају реч је о активној конструкцији с потпуно неодређеним (уопштеним) субјектом. Инфинитив се може заменити само конструкцијом да+презент у облику 3. лица. Ова замена уједно означава и преоблику из активне у пасивну конструкцију, при чему објекат активне конструкције постаје субјектом пасивне, нпр. *Само ваља zgodну формулу наћи* → *Само ваља да се нађе zgodна формула*. У другом случају, субјекат је експлицитан у семантичком проширку; конструкција да+презент не може се заменити инфинитивом, а да се ништа не промени у околини⁸ (нпр. *Ваља да дођеш к нама*). Примери (за први тип):

- Но, ваља бистро гледати преда се, а прије свега ваља шутјети. (III, 24)
- ... ту ваља причекати згоду. (III, 153)
- Сад збиља ваља поћи. (III, 74)
- Ваља само посматрати појаве у природи и тако се учити. (Г, 150)
- Ваља га најпре заплашити... (Г, 277)
- ... ваља начинити уговор. (Г, 252)
- Ваљало је причекати рујан и онда закуцати на врата. (М, 56)
- Зато ваља подићи ограду и спријечити их да се селе. (М, 73)
- Ваљало је опрезно управљати бициклом и пажљиво окретасти педалима. (М, 97)
- Три су такве пећине које ваља истражити... (Н, 76)
- Ваљало је постати личност. (Н, 132)
- Ваља одржати ону танку, критичну границу... (Н, 178)
- Можда је ову монодраму ваљало донети уз дискретније осветљење. (Н, 56)

Овоме треба додати и конструкције с дативом. За њих важи исто оно што је речено уз глагол ТРЕБАТИ: име у дативу може функционисати (а) као ознака семантичког субјекта (тј. као упутница за синтаксни субјекат) или (б) као објекат. У највећем броју случајева контекст недвосмислено говори о којој је функцији реч:

⁸ О замењивању конструкције да + презент инфинитивом може се говорити само у следећем случају: *ваља да дође к нама*, при чему се окружење мења у: *ваља му доћи к нама*; не може се рећи: *он ваља доћи к нама*. В. и анализу глагола ТРЕБАТИ.

- ... прави господари дођоше, кривим [субј.] ваља се селити. (Ш, 81)
- Није ваљало казати му [обј.] леђа. (Ш, 46)
- Ваља вам [обј.] рећи да имам ... доста ... знањаца. (Ш, 40)
- Све ваља вам [субј.] чути, па онда судити. (Ш,)
- ... ваља ми [субј.] отићи сутра до у чаршију ... (Г, 87)
- А, ваља то јавити кмету [обј.] ... (Г, 112)
- ... па му [обј.] ваља подобру [рôгу] ударити. (Г, 114)
- Ваља ми [субј.] дати порезу ... (Г, 160)
- ... али нам [субј.] ваља петљати и носити много којекаквих ствари. (Г, 242)
- ... јер им [субј.] ваља читав сат ода пешачити до села. (Г, 262)
- ... ваља нам [субј.] радити на њиви. (Г, 281)
- Из прошлости ваља нам [субј.] поуке извлачити. (М, 80)
- Ваљало им [субј.] се склонити и допустити да се разлију. (М, 35)

ВИД(Ј)ЕТИ: у значењу „II. 8. безл. бити видно“ (РСАНУ, 2, 590)

- Мрак — једва се види ићи. (Г, 142)

ВОЛЕТИ/ВОЉЕТИ: а) у значењу „I. 1. б. марити, имати воље за нешто, трпети, подносити (некога, нешто), осећати задовољство (у нечем)“ (РСАНУ, 2, 770—771)

- Здењичка се увијек вољела ... помало нападно одијевати ... (М, 165)

б) у значењу „2. желети, хтети“ (РСАНУ, 2, 771)

- ... да би кадшто човјек волио положити старе кости у црну земљу. (Ш, 35)

с) у значењу „3. нар. више (највише) волети“ (РСАНУ, 2, 771)

- ... волио је Гащо пробавити вечер у коморици Јаге за крчком неголи у којем богатом сијелу великашких госпођа. (Ш, 109)

- Данашњи људи воле отићи у механу, ваздан дангубити, опити се и истрошити с којекаквим локманима, него доћи код свог најближег рода. (Г, 91)

ГЛЕДАТИ: у значењу „10. а. настојати, старати се, тежити, смерати“ (РСАНУ, 3, 337)

- Гледао сам у Пожуну склонуту ... вијећнике да буде именован ... (Ш, 135)

ДОДИЈАТИ: у значењу „1. постати непријатан, сувишан; постати досадан, несносан“ (РСАНУ, 4, 444)

- Готово ми додијало потуцати се по туђим кућама. (Г, 254)

ДОПАДАТИ СЕ: у значењу „1. бити по вољи, свиђати се“ (РСАНУ, 4, 546).

— Здењички се допадало возити се на бициклу околицом Бановдара. (М, 122)

ЖЕЛЕТИ/ЖЕЉЕТИ: у свим значењима (РСАНУ, 5, 334)

— ... да ... Грдак пред ... Таха доћи жели. (Ш, 135)

— Али није се жељела замјерати и упуштати у расправе. (М, 79)

ЗАБОРАВИТИ: у значењима „1. б. услед расејаности, пометености и сл. не сетити се нешто учинити у потребном тренутку [...] 1. в. изгубити из вида, сметнути с ума [...]“ (РСАНУ, 5, 513)

— Не заборавите јавити мому кумчету што вам рекох... (Ш, 141)

— У том чуђењу капетан и заборави упитати Ђошцу, кад пође, којим је послом дошао. (Г, 238)

— Та синоћ би заборавио затворити врата ризнице ... а камоли не би заборавио повући засун на ... вратима... (М, 83)

О неким аспектима значења глагола **ЗАБОРАВИТИ** говори-ле су М. Ивић (1977: 11—12) и Т. Батистић (1979: 90—93). Обе су указале на могућу двосмисленост (с гледишта фактивности) у реченицама попут: *Заборавила сам да држим руке у хладној води*. Наиме, ова се реченица може интерпретирати као да је реч о заборављању „чињенице“ (*Заборавила сам [чињеницу] да држим руке у хладној води* → *руке су ми у хладној води*) или, пак, као да је реч о заборављању „обавезе“ (*Заборавила сам [да треба] да држим руке у хладној води* → *руке треба да су ми у хладној води*). Ова је двосмисленост везана само за несвршене глаголе; свршени доследно упућују на „обавезу“ (*Заборавила сам [да треба] да задржим/задржати руке у хладној води*). Везана је, затим, за употребу презента — инфинитив искључује фактивност управног глагола и упућује само на друго значење (*Заборавила сам [„да треба“] држати руке у хладној води*). Коначно, везана је за (не)мобиљност догунске конструкције да+презент, која је само у првом случају мобилна (*да држим / да држиш / да си држао* итд.).

Ваља још напоменути и то да је инфинитив само привидно допуна глаголу **ЗАБОРАВИТИ**; инфинитив је, заправо, допуна имплицитраном безличном глаголу типа **ТРЕБА** (ВАЉА) који се из разлога економичности не појављује на синтаксној разини.

МИЛИТИ СЕ: у значењу „а. безл. (са логичким субјектом у дативу) бити мило, бити по вољи (некоме)“ (РСАНУ, 12, 537)

— Нити ми се мили служити га више... (Г, 263)

МРЗ(Ј)ЕТИ/МРЗИТИ: у значењу „2. безл. (са логичким субјектом у акузативу) осећати одвратност према некој радњи, немати воље за нешто“ (РМС, К—О, 439)

— Мрзи ме ... заплитати се у господске послове ... (Ш, 133)

— Баш ме мрзило ваздан утезати се и петљати. (Г, 291)

НАВАЛИТИ: у значењу „4. а. изложити притиску, притиснути, салетети“ (РМС, К—О, 492)

— Навалише гости питати га шта је то тако лепо ... (Г, 207)

НАСТОЈАТИ: у значењу: „1. а. улагати напоре, усмеравати активност, држање и сл. за постизање каквог циља, трудити се, тежити“ (РМС, К—О, 631)

— ... као да имају тешког болесника којег настоје заобићи у разговору. (М, 149)

ОБВЕЗИВАТИ СЕ: у значењу „2. обухватити обавезом, учинити обавезним, задужити“ (РМС, К—О, 836 — деф. за свр. ОБАВЕЗАТИ СЕ)

— Обвезујем се Сретену уредно ... ајлук ... плаћати. (Г, 259)

ОБЕЋАТИ: у значењу „дати обећање, обрећи“ (РМС, К—О, 851)

— Отац му је обећао купити весту! (М, 31)

ОДБИТИ: у значењу „2. в. не сагласити се, одрећи; не пристати“ (РМС. О—П, 21)

— Мајка је изразила бојазан да му нешто није кад је одбио вечерати. (М, 159)

ОДЛУЧИТИ: у значењу „1. а. донети одлуку, решити се на нешто“ (РМС, О—П, 46)

— ... да је одлучио осветити тај злочин ... (Ш, 118)

РАДИТИ: у значењу „1. б. трудити се око нечега, настојати на нечему; управљати своју делатност у одређеном правцу“ (РМС, П—С, 327)

— ... кој' ради пошто-пото свезати Софију с Милићем. (Ш, 141)

СВИД(Ј)ЕТИ СЕ: у значењу учинити се пожељним, бити по вољи

— ... да се је свидјело Свемогућему у тај кобни час отети краљевини главу. (Ш, 131)

ТРЕБАТИ: а) у значењу „1. безл. потребно је, нужно је, ваља“ (РМС, С—Ш, 272)

— ... само треба пронаћи начин те двојачке управе разборито уредити. (Ш, 13)

— Није требало дуго чекати. (Ш, 47)

— Треба ошинути обешењаке. (Г, 117)

— ... кад је требало суочити парничаре и ствар пресудити. (Г, 269)

- Треба на вријеме зауставити пресађивање таквог понашања... (М, 102)
- ...никад га није требало вући за ноге или штитати... (М, 27)
- ...и не треба претерано мудровати и изигравати трудног миша... (Н, 187)
- ...кад је требало избећи пњаважу. (Н, 175)

примери са дативом:

- Треба хуљама скинути кринку с лица. (Ш, 113)
- Клањати се старој треба ... да се не досјети бијесу. (Ш, 20—21)
- ...не треба њима веровати да голем гузицом седну на усјану плотну... (Н, 83)

Конструкција безл. ТРЕБАТИ (као и ВАЉАТИ) с дативом може се у одговарајућем контексту двојако интерпретирати. Нпр. Треба МУ спремити све што је потребно за пут може значити „Треба спремити (= да се спреми) све што му је потребно за пут“ или „Треба да он спреми (= Он треба спремити) све што је потребно за пут“. Могућа двосмисленост ове конструкције последица је тога што су у облику датива кондензоване (сажете) две синтаксне функције — субјекта и објекта. Овај облик кондензовања не треба мешати с „кумулативном кондензацијом“ о којој говори Носек (1964).⁹ Различитост ових двеју кондензација могла би се овако објаснити: „Учим дечаке да певају“ — и објекат и субјекат; „Треба му спремити све што је потребно за пут“ — или субјекат или објекат. У сваком случају „или ... или“ кондензација има само теоретску вредност. На практичној разини контекст увек јасно упућује на једну од двеју поменутих функција.¹⁰

b) у значењу „3. [...] глагол стоји у коме било лицу, а онај који нешто треба постаје субјект у номинативу“ (РМС, С—Ш, 272)

- ... али баш нисте требали то чинити. (Г, 178)
- ... пред којим би се човјек требао постидјети... (М, 97)
- ... можда је ... требао споменути своје држање... (М, 114)

ХТ(Ј)ЕТИ: а) у значењу „1. а. имати вољу, спремност, решеност на неку радњу, пристајати на нешто, бити сагласан да нешто буде; желети“ (РМС, С—Ш, 753)

⁹ Носек говори о „кумулативној кондензацији“ у којој је нпр. објекат једног предиката истовремено и субјекат другога (уп. Учим дечаке да певају).

¹⁰ О значењима глагола *требати* в. у Стевановића (1953: 91—97), (1967: 237—243) и (1974: 603—604).

- Обранити хтједох свој род од неправде... (Ш, 101)
- Али ћир Трпко никако није хтео признати да се тако грдно певарио. (Г, 287)
- Писарекови се ипак нису хтјели ливити пламених боја... (М, 74)
- ... каквим су га очеви хтели приказати. (Н, 204)
- b) у значењу „8. б. (у безличной конструкцији са ‚се‘, са субјектом у дативу) желети, бити у вољи“ (РМС, С—Ш, 754)
- Знам што те пече, женити се хоће младичу. (Ш, 76)

Конструкција *dativus cum infinitivo*

- ДАТИ:¹¹ у значењу „16. а. 2) допуштати, дозвољавати“ (РСАНУ, 4, 68)
- ... ал' се умири кад му рекох да идем Грегоријанцу, и нек ми да преспати. (Ш, 123)
  - Ох, не дб бог ни вам ни вашој дјечи доживјети, преживјети такову ноћ. (Ш, 56)
  - ... ту ти не дам ни једне рећи. (Г, 266)
  - Не да ти ђаво седети с миром... (Г, 243)

Конструкција *accusativus cum infinitivo*

Пронашао сам свега једну овакву конструкцију — код Шеное.

- НАУЧИТИ: у значењу „2. а. пренети на кога, предати коме какво знање, упутити кога у што (какву вештину или што друго)“ (РМС, К—О, 653)
- Тај човјек ме је научио и читати. (Ш, 67)

Неки неразврстани примери

Четири примера не уклапају се у приказане категорије управних глагола и стога их овде наводим (скупа с могућим преобликама):

- 1) Глагол ДАТИ у повратном облику ДАТИ СЕ, са значењем „II. 1. б. [...] дозволити неки поступак према себи“ (РСАНУ, 4, 69)

¹¹ Глагол *дати* јавља се у једној особитој конструкцији са значењем „17. варв. (у конструкцији са инфинитивом) а. наредити, наложити; наручити да се нешто уради“ (РСАНУ, 4, 68).

— Грдак не да се никаковим господством забленути. [→ Грдак не дозвољава да га никаково господство заблене (да га никаковим господством заблену).] (Ш, 133)

2) Глагол ДАТИ са значењем „16. а. 2) допуштати, дозвољавати“ (РСАНУ, 4, 68)

— Не да ни поменути. [→ Не да ни да се помене.] (Г, 87)

3) Глагол ДАТИ у примеру где се мешају два његова (блиска значења — (а) допуштати, дозвољавати и (б) дозволити неки поступак према себи

— Мунта се не даде збунити па му одврати... [→ Мунта не дозволи сам себи да се збуни..., одн. Мунта не дозволи да га збуне (да га тај и тај збуни)...] (Н, 210)

4) Глагол ВИДЕТИ у примеру

— Где си ти видео, молим те, терати људе да под старост полажу испите. (Г, 216)

II. Инфинитив у конструкцији с прилогом, прилошким изразом или именицом

Основна обележја инфинитива која му омогућавају да се појави у трочланој формацији Adv/N + Cop + Inf¹² јесу а) његова доследна безличност и б) његово значење „ИМЕНА радње“. Ова формација остварује се:

1) тако да је у њој исказана анафорска заменица то: Adv/N + Cop + To ↔ Inf; или

2) тако да у њој није исказана анафорска заменица то: Adv/N + Cop + (To ↔) Inf, али се може исказати.

Минималне синтаксне конструкције овога типа садрже два елемента која круже око централне (синтаксне) честице — копуле: један је инфинитивни, други је (најчешће, уп. Поповић, 1967: 10) именички или прилошки.

1) N + Cop + To ↔ Inf:

— О, да знате како је то красота исписивати обичаје народне! (Г, 136)

— Није то шала остати са силном децом — под ведрим небом као просјак. (Г, 196)

— Није то, болац, шала, закопати наочке у сеоски потес! (Г, 229)

2а) N + Cop + (To ↔) Inf:

— И моја ће брига бити, раскинути силне везе Тахове ... и одмамити домаће племство од њега. (Ш, 153)

¹² Adv — прилог или прилошка синтагма; Cop — копула, копулативни глагол; Inf — инфинитив; S (в. даље) — субјекат у зав. падежу.

- Није, вала, вајде ни деветати га — ... (Г, 112)
- Их, ја, грдне бруке писати толико... (Г, 243)¹⁸
- Хм, будак — вериге — ићи у ово доба ... нису чиста посла! (Г, 234)
- Циљ бијаше постићи добро расположење. (М, 9)
- Бијаше велико умјешће све то избјећи. (М, 57)
- ... срамота је погледати колико је то ушарењено... (Н, 203)
2b) NS + Cop + (To ↔) Inf:
- Ваша милост ... мене је воља тући се. (III, 47)
- Није ме воља слушати твоју литанију. (III, 110)
- Тврда је у њега воља поправити све како ваља. (III, 10)
- ... прва му је брига прикупити око себе што више јаких присташа... (III, 10)
- ... а прва нам брига мора бити: отети земљу од непријатеља ... (III, 153)
- ... а није му ни крај памети дирнути у ону половицу која припада роду Хенингову. (III, 11)
- ... кому је највећа сласт мучити ... јадни народ. (III, 133)
- А душа му је била јести пурењке и припијати уз њих ракију (Г, 102)
- Усред подне сумња те онуда проћи, а камоли ноћу... (Г, 163)
- У њега су после подне, особито лети, прозори отворени, на столу мора бити цвеха; зими се кади измирном или шећером ... милина ти ући. (Г, 169) [имплицирана копула]
- ... и чим кога опазе да им је дужност одмах га јавити свом старешини... (Г, 173)
- Јер бити вођа и није нешто бог зна шта. (Н, 116)

У Глишића се нашла и једна ретка конструкција (уп. Поповић, 1967: 8) — конструкција с глаголом:

- Красно! Ићи те ме опадати и говорити што није истина...
Баш ти доликује! (Г, 210)

У српскохрватском језику не остварује се конструкција Inf + Cop + Inf (уп. Ивић, 1968: 214), али се Cop даде заменити семикопулативним глаголом *значити* и тада конструкција постаје прихватљива. Једини пример овога типа нашао сам код писца који, у односу на осталу тројицу, има најмање инфинитива:

- Ставити у изглед неком смушеном пискаралу да би му се његовом, Нигровом милошћу могао појавити песмуљак, туц-муц есејчић и пресољена причица, значило би постати бог, и ту би Нигро... (Н, 165)

¹⁸ Ово је особита, генитивна преоблика конструкције *Грдна је брука писати толико...*

3а) Adv + Cop + (To ↔) Inf:

- Та је л' вриједно пуно говорити за такову ништарију? (Ш, 121)
- Главно је кренути с мртве тачке. (М, 38)
- ... боље човјеком умријети неголи живином живјети. (Ш, 36) [имплицирана копула]
- А и није добро пуцати на нечастиву силу... (Г, 90)
- Зато је најбоље отпутовати на лице мјеста... (М, 160)
- Сви су држали да је довољно покуцати на прозор. (М, 10)
- ... не би било доста скупити све прсте цијелога свијета (Ш, 33)
- Залуду је сада кукати, бог је тако хтио. (Ш, 128)
- Како би било сјести на бицикл и као тобоже неким послом провести се Шумарском улицом, сврнути погледом на њену кућу и, уз мало среће, видјети је, видјети је!? (М, 89)
- ... да није лако наћи њихове „декорације“. (Г, 117)
- ... јер их је тако лакше саставити, лакше их је држати на оку и наћи кад кудне час састављања. (М, 73)
- Ако буде голема, ласно је поткратити. (Г, 114)
- ... и лијепо је служити јунака... (Ш, 46)
- ... ала лепо беше живети у Београду! (Г, 131)
- Немогуће је наћи узрочну везу између... (М, 78)
- ... осу око које је било могуће окупити расуте магле маштарија... (Н, 186)
- ... да је овај ... народ немогуће извести из житког глиба злобе... (Н, 9)
- Држао је да је мудрије шутјети и чекати да се Мићо сам појави. (М, 127)
- ... ал' ви знате ... да је мучно чекати. (Ш, 143)
- Најгоре је у њу се вратити раширеног капута, након што си шетао авенијама... (М, 45)
- ... било је опасно проћи туда... (Г, 96)
- ... и скватио је да је најпаветније шутјети. (М, 11)
- Можда је погрешно неке ствари тајити? (М, 153)
- ... и да је потребно задржати тајност... (Н, 82)
- ... коју је било тако пријатно гледати... (Н, 50)
- ... и кажем да би то најприличније било дати. (Г, 193)
- Гледао сам, још му нису спласле чворуте — све као компири велике ... Смешно и погледати. (Г, 204) [имплицирана копула]
- Ту је страшно проћи и усред подне... (Г, 88)
- Ал' са превијаном бабом слијепи миша играти, то је сувише за мушку главу... (Ш, 17)
- Непдје сам чуо ријеч ... да је тешко служити два господара... (Ш, 27)

- Тешко је разлучити што је био Гргин утјецај... (М, 77)
- Најтеже је чезнути из даљине... (М, 82)
- Тешко је наћи доброг професора. (Н, 209)
- Теже је било поволити онај ... природни шмек... (Н, 13)
- Најтеже је зарадити први милион. (Н, 89)
- Упутно је понијети боцу каквог пића. (М, 10)
- ... јер није путно дирати у редослед величина. (М, 177)

3b) AdvS + Cop + (To ↔) Inf:

- Било ми је досадно лењарити. (Ш, 47)
- Знаш ли ти да ми је жао поћи за тебе, не бих ни ишла. (Ш, 74)
- Зар ти је жао за мене поћи? (Ш, 73)
- ... као да је и њему жао мутити свијетлом ... твоји мир... (Ш, 37)
- Можда би му било лакше добити стипендију, кад би сви знали? (М, 153)
- њему је лако било отићи. (Н, 210)
- ... ваљану човеку ласно је наћи и најма и рада. (Г, 254)
- Мило ми је видети ваљана човека... (Г, 249)
- Најгоре ми је осецати те потре. (Г, 109)
- Бијаше му неугодно и даље се излежавати на сунцу, дангубити... (М, 33)
- Та пост је минао ... па је језику слободно скакати. (Ш, 32)
- ... а слободно му стати где хоће под најам или радити свој занат. (Г, 270) [имплицирана копула]
- ... тешко му је чекати. (Ш, 62)
- Њему је било тешко сувисло мислити. (М, 116)

Погледајмо сада типичне преоблике ових конструкција:

- 1) Није то, болан, шала, закопати [↔ да се закопа] наочех у сеоски потес.
- 2a) Циљ бијаше постићи [↔ да се постигне] добро ... расположење.
- 2b) ... кому је највећа сласт мучити [↔ да мучи] ... јадни народ.
- 3a) Тешко је разлучити [↔ да се разлучи] што је Гргин утјецај...
- 3b) ... тешко му је чекати [↔ да чека].

Из примера наведених под 2b) и 3b) очигледно је како постоји могућност да се инфинитиву, у „уопћено личној“ минималној синтаксној конструкцији, на особит, посредан начин придружи ознака „вршиоца радње“ обележене самим инфинитивом. Та ознака представљена је (најчешће) заменицом или именицом

у генитиву или дативу.¹⁴ Реч је, наиме, о тзв. „кумулятивној кондензацији“ синтаксних функција: „Приложном ознаком у дативу може се изрећи [...] ознака вршиоца глаголске радње“. (Приручна граматика, 1979: 345, подвукао В. Ђ.)

III. Инфинитив као допуна придевима

- ... он није везан ићи него у банску војску... (Ш, 72)
- ... иако је вољан којешта жртвовати за пријатељство. (М, 95)
- ... а готов сам био и дати му пристојну награду за труд. (Г, 212)
- ... дужан сам њему новце давати... (Г, 257)
- ... ал' доста сам јак спрелнути Грегоријанце. (Ш, 53)
- ... из које су кадре извиривати све могуће поуке... (Г, 173)
- Продужавати неизвјесност, налазити стално нове исприке... то више није био кадар. (М, 160)
- ... љубопитни смо знати... (Г, 136)
- Вијест да је осуђен остати у том малом граду док ће га многи напустити... (М, 132)
- ... па су приправни на њега свједочити. (Ш, 22)
- ... ето човек сад није пристао ни из куће крочити без пута... (Г, 279)
- Ја сам рад ... о озбиљним пословима говорити... (Ш, 153)
- Човјек је склон ствари ... преувеличавати... (М, 160)
- Био је спреман извршити сваку наредбу и испунити сваку жељу. (М, 149)

IV. Закључак

Управне глаголе поделио сам на три типа. О критеријима за овакву поделу било је речи на почетку овога рада, а ти су критерији одређени односом управног глагола и његове допуне. Међутим, с гледишта разрешења значења допуне, управни глаголи могу се поделити у следећих пет група:

- (А) 1. Дошао је к њој тражити медицине.
2. Дошао је к њој да тражи медицине.
3. Дошао је к њој да би тражио медицине.
- (В) 1. Обећао ми је доћи.
2. Обећао ми је да ће доћи.
3. *Обећао ми је да дође.

¹⁴ Уп. с примером: *Усред подне сумња те онуда проћи, а камоли ноћу...* (Г, 163), где је ова ознака представљена заменицом у акузативу.

- (C) 1. Ја увек могу доћи.
2. Ја увек могу да дођем.
- (D) 1. Почели су разговарати.
2. Почели су да разговарају.
3. Почели су разговор.
- (E) 1. Помаже ми орати.
2. Помаже ми да орем.
3. Помаже ми при орању (у орању, код орања).

*

У обрађеном корпусу налази се укупно 2193 (=100%) инфинитива. Од тога броја (I) у функцији семантичког проширка одређеним глаголима има 1213 (=55,31%) инфинитива; (II) у функцији футура 842 (=38,39%) инфинитива; (III) у именичко-инфинитивним конструкцијама стоји 29 (=1,32%) инфинитива; (IV) у прилошко-инфинитивним — 73 (=3,33%) инфинитива; (V) у придевско-инфинитивним — 36 (=1,64%) инфинитива.

(I) У читавом корпусу налази се 68 (=100%) управних глагола и 1213 (=100%) инфинитива који представљају семантичке проширке тих глагола.

Свега 8 (=11,76%) од 68 глагола има уз себе 914 (=75,35%) инфинитива. Ти глаголи сачињавају групу уз коју је инфинитив најчешћи: *моћи* (375 или 30,91%), *почети* (106 или 8,74%), *ст(ј)ети* (97 или 7,99%), *ваљати* (83 или 6,84%), *морати* (82 или 6,76%), *стати* (71 или 5,85%), *требати* (52 или 4,28%), *имати/немати* (48 или 3,96%).

Друга група од 10 (=14,71%) глагола везала је за себе 199 (=16,41%) инфинитива. То су следећи глаголи: *дати* (31 или 2,55%), *см(ј)ети* (25 или 2,06%), *бити* (24 или 1,98%), *немој* (22 или 1,81%), *узети* (19 или 1,57%), *желети/жељети* (19 или 1,57%), *знати* (17 или 1,40%), *ум(ј)ети* (15 или 1,24%), *волетати/вољети* (15 или 1,24%), *наставити* (12 или 0,99%).

Трећу, најмногобројнију групу сачињава преосталих 50 (=73,53%) глагола који уза се имају свега 100 (=8,24%) инфинитива.

(II) У функцији футура код четворице писаца нашло се 842 (=100%) инфинитива. Од тога броја — код Шеное 260 (=30,88%), код Глишића 267 (=31,71%), код Мајдака 171 (=20,31%), код Ненадића 144 (=17,10%).

(III) (IV) (V) Број инфинитива у овим конструкцијама веома је мален и једино би се могло констатовати да је код свих писаца инфинитив заступљен у свим трима конструкцијама.

Ближи подаци изложени су у прилозима на крају овога рада.

Одмах се уочавају две ствари.

Прво, да је у Ненадића инфинитив (и у укупном збиру и уз поједине глаголе) много мање заступљен но у остале тројице.¹⁵

Друго, да у Глишића има нешто више инфинитива него у Шеное.¹⁶ Из тога, међутим, не треба закључити да је инфинитив начелно у Глишића чешћи, већ да између њих двојице нема значајних разлика у употреби тог облика. То даље сведочи да су, с обзиром на употребу инфинитива, Глишић и Шеноа (као представници двеју варијаната нашег језика) међусобно ближи него Глишић и Ненадић (као представници једне варијанте). Наведени податак послужиће као увод у нешто шире разматрање употребе инфинитива у српскохрватском језику.

	западна варијанта	источна варијанта
пре стотинак година	ШЕНОА	ГЛИШИЋ
данас	МАЈДАК	НЕНАДИЋ

Из ове табеле види се да се одређена грађа могла анализирати по временској оси (некада према сада), одн. по „варијантној“ оси (западна према источној варијанти).

Иако четири одабрана писца пишу варијантно поларизовано и могу се, у складу с устаљним предодбама, сматрати (типичним) представницима двеју варијаната, није им било оправдано приступити на тај начин из двају разлога:

1. Ексерцирани корпус није довољно широк за општије закључке. Тај је корпус, међутим, репрезентативан и управо његова репрезентативност допушта да се укаже на неке основ-

¹⁵ За илустрацију ове тврдње нека послужи следећи податак: на 50 страница Ненадићева текста налази се 59 инфинитива и чак 211 конструкција да + презент (на местима где би се могао употребити инфинитив). Однос је, дакле, 1:3,5 у корист да + презент!

¹⁶ „... треба напоменути да је прилично изненађења изазвала код стручњака, који су друго претпостављали, студија Милице Грковић, 'Употреба инфинитива у језику Милана Ђ. Милићевића' (Прилози проучавању језика 6, Нови Сад 1970, 67—81) у којој се утврђује да је овај српски писац XIX века, родом Шумадинац, веома издашно употребљавао инфинитив, и у футуру, и уз волунтативно хтети, а и уз остале модалне глаголе...“ (Ивић, 1972: 127, нап. 57).

У Глишића и у Милићевића преовлађују неке друге одлике које се обично сматрају значајкама источне варијанте, те је разумљиво зашто је савремено продирање конструкције да + презент паушално проглашавано вајкадашњом источноваријантом особином.

не проблеме у вези с употребом инфинитива у источној и западној варијанти српскохрватског стандардног језика.

2. Оба су „источноваријантна“ писца Србијанци и екавци, те се из њихова писања не добија потпуна слика стања у источној варијанти. Наиме, целина источне варијанте обухвата и екавицу и ијекавицу. Дакако, проблем не лежи на разини екавског или ијекавског изговора, већ на разини (назовимо их за ову прилику тако) „екавско-ијекавских синтаксних разлика унутар источне варијанте“. Употреба инфинитива једна је од најупадљивијих таквих разлика. Просечан источносрбијански говорник, када се служи стандардним језиком, преноси у њ конструкцију да+презент уместо инфинитива зато што он на просто нема инфинитива „у ужу“ (одн. у дијалекатском систему). Насупрот њему, један Херцеговац и у стандардном језику задржава инфинитив, инфинитив који је у његову идиолекту врло жива категорија. Другим речима, основни проблем јесте мењање дијалекатске основице стандардног израза у СР Србији. У једној од расправа о актуелним питањима српскохрватског језика, на то је указао проф. Душан Јовић (1979: 35) овим речима: „И упозоравам: то више није западносрбијански говорни тип, већ силно превлађује централносрбијански говорни тип. Превлађује у прозодији, у изговору итд. Према томе, ми се полако удаљавамо и од оне екавске норме каква је била установљена делимитично у време Вука, а много више непосредно после њега. То даље значи да се поступно све више удаљавамо од српских говора који постоје на западу наше земље.“

Инфинитив је једна од оних важних синтаксних категорија чија употреба или неупотреба битно утиче на раслојавање нашег стандардног језика, па чак и на раслојавање источне варијанте тога језика. Преовлађивање централносрбијанских говора у основици оног стандардног израза коме је културни центар Београд одражава се и на лагано нестајање инфинитива и његово замењивање конструкцијом да+презент.¹⁷

¹⁷ Да нестајање инфинитива није увек природан процес, односно да на тај процес често утичу и они који би требало највише да воде рачуна о језичкој култури — лектори, сведочи С. Вукомановић (1970: 60—61): „Пре годину-две дао сам у штампу једну расправу о књижевном језику. Лектор је све моје инфинитиве уз непотпуне и модалне глаголе заменио, разуме се, тамо где је то било могуће, са конструкцијом да+презент. Тако, на пример, уместо: *може се узети, треба истаћи, битно је уочити* и сл. лектор ставља: *може да се узме, треба да се истакне, битно је да се уочи* и сл. Поводећи се, највероватније, за својим језичким осећањем (у србијанским говорима се губи инфинитив), лектор је све овакве конструкције са инфинитивом осећао као нешто туђе, страно и замењивао их је презентом. Познато је, међутим, да се књижевни језик веома раз-

Постоје најмање два јака разлога који негирају легитимност овога процеса. Први: инфинитив је родна словенска и српскохрватска категорија. Други: инфинитив је веома чест у источнохерцеговачким говорима, који још увек слове као основица српскохрватског стандардног језика. То што у оквиру нашег језика — дијасистема постоје говори у којима инфинитива уопште нема, тј. то што меморија носилаца таквих (под)система уопште не региструје инфинитив (осим, наравно, пасивно), не би требало да утиче на положај инфинитива у стандардном језику. Уосталом, говорни представници (под)система у којима нема инфинитива „обавезни“ су (пре)познавати инфинитив у стандардном језику.

Друга два разлога који дају предност инфинитиву над конструкцијом да+презент тичу се његове економичности.

Један вид економичности могао би се назвати *дискурсивном економичношћу*. Наиме, инфинитив је (осим у ретким случајевима) увек „краћи“ од конструкције да+презент: они могу кренути (7) / да крену (7), ја могу кренути (7) / да кренем (8), можемо ли дићи (4) / да дигнемо (9) овај терет, итд.

Други, значајнији вид економичности јест *информацијска економичност*. Она се огледа у томе што се употребом инфинитива избегава понављање информација о лицу, броју и времену, које су већ садржане у управном глаголу или су обележене на неки други начин. „Информативност“ инфинитива може се посматрати и другачије: „... увођењем именице на место инфинитива врши се, међутим, извесно осиромашење саопштења: присуство именице искључује сваки податак о вршиоцу радње која се подразумева. Постоји, дакле, једна важна хијерархија у комуникативном потенцијалу разматраних језичких средстава: на прво место долази реченица као најбогатија информацијом, на последње именица, док је место инфинитива овде средње.“ (Ивић, 1972: 120) „Богатство информацијом“, одн. „експлицитност и једнозначност“ (уп. Розенцвејт, 1969: 198) представљају, у овом случају, облик залихости (редудантности) за оне који инфинитив имају „у ужу“, а такви су значајна већина, бар што се тиче источне варијанте и српскохрватског стандардног језика као целине.¹⁸ Основна претпоставка за постанак инфинитива јесте његова економичност. Стога понављање одређене информације у конструкцији да+презент не треба сматрати богатством.

ликује од локалног народног говора; он има свој пут и своје законитости. Упозорићу овде да је Вук Караџић у свим оваквим синтаксичким конструкцијама готово редовно писао инфинитив“.

¹⁸ Исто важи и за језик—дијасистем.

„Обнова“ употребе инфинитива има, дакле, и чисто лингвистичко и социолингвистичко оправдање. Већа употреба инфинитива води значајнијем уједначавању источне варијанте с целином српскохрватског стандардног језика, а то значи и с целивитошћу српске језичке културе у Југославији.

Статистички подаци о грађи (прилози)

1. Збирни подаци:

	Ш	Г	М	Н	УК.
глагол + инф.	339	452	289	133	1213
инф. у функц. футура	260	267	171	144	842
прилог + инф.	18	18	26	11	73
придев + инф.	11	16	9	—	36
субјекатски инф.	9	15	2	3	29
УКУПНО	637	768	497	291	2193

2. Глагол + инф.:

	Ш	Г	М	Н	УК.		Ш	Г	М	Н	УК.
бити	11	5	7	1	24	надати	—	1	—	—	1
бојати се	—	—	1	—	1	намеравати	—	—	2	—	2
ваљати	23	20	21	19	83	напасти	—	1	—	—	1
видети	—	2	—	—	2	наставити	—	3	9	—	12
волети	7	5	3	—	15	настојати	—	—	3	—	3
вредети	—	1	—	—	1	наумити	—	3	—	—	3
гледати	1	—	—	—	1	научити	3	1	—	—	4
дати	10	7	8	6	31	немој	1	19	—	2	22
додијати	—	1	—	—	1	обвезивати се	—	1	—	—	1
допадати се	—	—	1	—	1	обећати	—	—	1	—	1
доћи	6	—	—	—	6	одбити	—	—	2	—	2
дрзнути се	1	—	—	—	1	одважити се	—	—	1	—	1
желети	6	—	13	—	19	одлучити	1	—	—	—	1
заборавити	1	2	2	—	5	окупити	—	2	—	—	2
заокупити	—	1	—	—	1	остати	—	—	2	—	2
заопуцати	—	1	—	—	1	отићи	—	2	1	—	3
запети	—	1	—	—	1	покушати	—	—	2	—	2
заћи	—	1	—	—	1	поћи	6	—	1	—	7
заустити	—	1	—	—	1	почети	18	77	10	1	106
знати	11	3	3	—	17	престати	1	1	2	—	4
имати/не-	25	16	7	—	48	радити	2	—	—	—	2
ићи	5	—	2	—	7	развести	—	1	—	—	1
канити се	1	—	—	—	1	разгранати	—	2	—	—	2
кратити се	1	—	—	—	1	свидети се	1	—	—	—	1
кренути се	—	1	—	—	1	смети	12	8	4	1	25
кушати	3	—	—	—	3	стати	16	37	18	—	71
марити	1	—	—	—	1	требати	10	9	20	13	52
милити се	—	1	—	—	1	узети	4	15	—	—	19
мислити	—	—	1	—	1	умети	3	11	1	—	15
морати	33	15	25	9	82	успети	—	—	2	—	2
моћи	78	143	86	68	375	усудити се	—	—	4	—	4
мрзети	1	2	—	—	3	утањити	—	1	—	—	1
навалити	—	2	—	—	2	учестати	—	1	—	—	1
нагнати	1	—	—	—	1	хтети	35	25	24	13	97

3. Прилог + инф.:

	Ш	Г	М	Н	УК.		Ш	Г	М	Н	УК.
вредно	1	—	—	—	1	мучно	1	—	—	—	1
главно	—	—	1	—	1	најгоре	—	1	—	—	1
добро	1	4	1	—	6	неугодно	—	—	2	—	2
довољно	—	—	2	—	2	опасно	—	1	—	—	1
досадно	1	—	—	—	1	паметно	—	—	1	—	1
доста	1	—	—	—	1	погрешно	—	—	1	—	1
жао	3	—	—	—	3	потребно	—	—	—	1	1
залуду	1	—	—	—	1	пријатно	—	—	—	1	1
како	—	—	1	—	1	прилично	—	1	—	—	1
лако	—	3	3	—	6	слободно	1	2	—	—	3
лако + дат.	—	—	1	1	2	смешно	—	1	—	—	1
ласно	—	1	—	—	1	страшно	—	1	—	—	1
ласно + дат.	—	1	—	—	1	сувише	1	—	—	—	1
лепо	1	1	—	—	2	тешко	4	—	5	3	12
мило	—	1	—	—	1	тешко + дат.	2	—	2	—	4
могуће/не-	—	—	1	4	5	упутно	—	—	2	1	3
мудро	—	—	2	—	2	најгоре + дат.	—	1	—	—	1

4. Придев + инф.:

	Ш	Г	М	Н	УК.		Ш	Г	М	Н	УК.
везан	1	—	—	—	1	кадар	—	1	5	—	6
вољан	—	—	1	—	1	приправан	1	—	—	—	1
готов	—	1	—	—	1	пристао	—	1	—	—	1
дужан	—	12	—	—	12	рад	7	—	—	—	7
јак	2	—	—	—	2	склон	—	—	1	—	1
љубопитан	—	1	—	—	1	спреман	—	—	2	—	2

У прилозима су из техничких разлога наведени само екавски ликови, а подразумевају се и одговарајући ијекавски.

СПИСАК ЦИТИРАНЕ СТРУЧНЕ ЛИТЕРАТУРЕ

БАТИСТИЋ, Татјана (1978): „О неким аспектима анализе каузативних глагола“. *Јужнословенски филолог* (Београд), XXXIV, 59—87

БАТИСТИЋ, Татјана (1979): „О аспекту вршења, извршености глаголске радње допунских предиката обиљежених вршиоцем управног глагола“. *Јужнословенски филолог* (Београд), XXXV, 65—97

БЕЛИЋ, Александар (1973): *Историја српскохрватског језика, књ. II св. 2: Речи с коњугацијом*. Београд, Научна књига

ВУКОМАНОВИЋ, Славко (1979): „Име језика и варијантске поларизације“. В. под *Српскохрватски језик — актуелна питања*, 56—62

ГРИЦКАТ, Ирена (1975): *Студије из историје српскохрватског језика*. Београд, Народна библиотека СР Србије

ИВИЋ, Милка (1968): „О минималним реченичним конструкцијама с глаголском копулом“. *Otkázy slovanské syntaxe II. (Sborník symposia »Strukturní typu slovanské věty a jejich vývoj«, Brno)*, 211—215.

- ИВИЋ, Милка (1970): „О употреби глаголских времена у зависној реченици: презент у реченици с везником да“. *Зборник за филологију и лингвистику* (Нови Сад), XIII/1, 43—54
- ИВИЋ, Милка (1972): „Проблематика српскохрватског инфинитива“. *Зборник за филологију и лингвистику* (Нови Сад), XV/2, 115—138
- ИВИЋ, Милка (1975): »Theoretische und methodologische Aspekte des Begriffs der Kondensation«. *Zeitschrift für Slawistik* (Berlin), Band XX, Heft 5—6, 774—780
- ИВИЋ, Милка (1977): „Теоријско-методолошки проблеми словенске синтаксе везани за концепт 'фактивности'“. *Јужнословенски филолог* (Београд), XXXIII, 1—16
- ИВШИЋ, Стјепан (1970): *Славенска поредбена граматика*. Загреб, Школска књига
- ЈОВИЋ, Душан (1979): в. под *Српскохрватски језик — актуелна питања*, 33—35
- МАРОЈЕВИЋ, Радмило (1977): „Однос граматичких и лексичких средстава за диференцирање значења у српскохрватском и руском језику“. *Наш језик* (Београд), XXIII/1—2, 37—44
- НОСЕК, Јиржи (1964): »Notes on Syntactic Condensation on Modern English«. *Travaux linguistiques de Prague 1* (Prague), 281—288
- ПОПОВИЋ, Љубомир (1967): „Реченице са елиптичним предикатом“. *Наш језик* (Београд), књ. XVI/3, 351—373
- Приручна граматика хрватскога књижевног језика* (1979). Група аутора, Загреб, Школска књига
- Речник Матице српске*, књ. 1—6
- Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, књ. 1—12, Београд, САНУ и Институт за српскохрватски језик
- РОЗЕНЦВЕЈГ, В. Ју. (1969): „Инфинитивне конструкције и балканске језичке контакте“. *Slavia* (Прага), гођ. XXXVIII, с. 2, 189—209
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило (1953): „Напоредна употреба инфинитива и презента са везником да“. *Наш језик* (Београд), н.с., V/3—4, 85—102 и V/5—6, 165—185
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило (1967): „Облици другог дела сложеног предиката као допуне безлично употребљеног глагола *треба*ти“. *Наш језик* (Београд), XVI/4, 237—243
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило (1974): *Савремени српскохрватски језик*, II. Београд, Научна књига

Владо Букановић

О ЈЕДНОМ СИНТАКСИЧКОМ И СЕМАНТИЧКОМ МОДЕЛУ СЛОЖЕНИХ РЕЧЕНИЦА СА КАУЗАЛНОМ КЛАУЗОМ КОЈА СЕ УВОДИ ВЕЗНИКОМ ШТО¹

1. Каузална зависна реченица дефинише се као реченица помоћу које се објашњава *узрок, разлог, повод, мотив, основ или неки други узрочни чинилац* онога о чему се саопштава у надређеној реченици, тј. у реченици у коју се каузална укључује као *каузални детерминатор*. Каузалне зависне реченице су у сербокroatистици углавном класификоване на основу *везничког средства* којим се уводе, односно — *везничког комплекса* — ако се ради о парним *везницима*, под којима подразумевам *везничка средства зато што и стога што*, чији су саставни дијелови *мобилни* и стога погодни за *сигнализацију директног предмета каузалног објашњавања*, тј. *рематичног конституента надређене реченице*.

2. Што се тиче каузалних реченица које се уводе везником што и правила која им припадају, треба подсетити да је једно од тих правила већ давно у сербокroatистици формулисано, а односи се на *семантику предиката* којима се каузалне клаузе прикључују као објашњење. То су предикати који означавају нека *осјећања или расположења*.² То правило преузео је и Ми-

---

¹ Овај текст представља фрагмент истраживања језичког инструментарија за представљање *каузалних релација* у српскохрватском језику. Овим проблемом сам се последњих година бавила и досад следеће радове написала: *Зависносложене реченице са каузалном клаузом која се уводи везником кад у српскохрватском језику*, Зборник за филологију и лингвистику, књ. XXVII и XXVIII за године 1984—1985. — *Аспектуално-темпоралне конфигурације у систему сложених реченица са каузалном клаузом у српскохрватском језику*, Научни састанак слависта у Укове дане, књига 14/2, Београд, 1985. — *О каузалној функцији предикативних атрибута у српскохрватском језику*, у штампи у публикацији *Studia linguistica Polono-jugoslavica* 5, Скопје.

² *Рјечник Југославенске академије знаности и умјетности* — књ. IV св. 74, стр. 826. и даље.

хаило Стевановић у свом уџбенику синтаксе.³ Наравно, помоћу ових зависних реченица могу да се објашњавају и друге појаве, нпр. радња: *отишао је што је морао*. У оваквим случајевима, чини ми се, што се појављује као више колоквијална варијанта за *зато што, стога што и пошто*.

3. Овом приликом биће ријечи о каузалним зависним реченицама помоћу којих се не објашњава „главни разлог“ него неки додатни, посебни или паралелни разлог за реализацију онога што се саопштава у надређеној реченици. Сложене реченице са каузалном клаузом помоћу које се објашњава „додатни разлог“ реализују се, такође, на основу одређених синтаксичких и семантичких правила. Овај чланак је посвећен препознавању и описивању тих правила.

4. Прво је правило да се што-клауза синтаксички и семантички директно ослања на компаратив у надређеној реченици, којему обавезно претходи квантитативна одредба у форми: *утолико, тим(е)* итд. Језичка грађа ће бити класификована и представљена према облицима тих квантитативних одредаба и значењу прилога којима се оне додају.

Примјери

а) *тим пре*

1) Познајући терен, тешио сам се да ћу ускоро избећи затварање, *тим пре* што сам чуо да су два моја лична пријатеља из Куршумлије ... побегла из куршумлијског затвора... ЦД 86 — 2) Није то био плод никакве политике, већ *крвава збиља*, *тим пре* што се све више отварао јаз између обе стране, које су се све више у Топлици истицале. ЦД 95

б) *утолико пре*

1) А гутљај ти прија, *утолико пре* што си га попио случајно, користан посао обављајући. СОК 14 — 2) Мислимо: прихвати ли извесне речи, прихватиће и суштину, *утолико пре* што суштину изван тих речи најчешће и не постоји. МСР 25

с) *тим више*

1) Неке сумње, међутим, нису одагнане, *тим више* што се међу обавештенима знало за разлог Матковићевог повлачења са места председника Одбора. Пол 28. 05. 1983, стр. 12 — 2)

³ Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II — Синтакса*, Београд, 1969, т. 798, стр. 856.

... вероваће један другоме, *тим више што ће знати да су сами, није им потребан сведок једног оваквог сусрета.* ВНП 125

d) *утолико више*

1) Пијано расипање речи *утолико више* пада у очи што се о неким другим стварима упорно ћути, да би се о овим, неважним, на сав глас брбљало! МСР 11 — 2) А гутљај ти прија *утолико више што си га попио случајно*, користан посао обављајући. СОК 14 — 3) Веровао сам у све што су новине писале. *Утолико више* сам веровао што се до новина у селу није лако долазило. СОК 39

e) *утолико јаче*

1) Замисао ме понесе, *утолико јаче што ми се јавила изненада.* СОК 69

f) *утолико мучније*

1) Ствар *утолико мучнија што многи од оних који се издају за демистификаторе чине ове да би вас обманули.* МСР 38

5. У забиљеженим и цитираним примјерима овог синтаксичко-семантичког модела сложене реченице са *што*-клаузом манифестују се следећа правила.

1) *Компаративни комплекс*, тј. компаратив и његова одредба углавном су ритмички одвојени од своје реченице, којој семантички припадају, — и тиме добијају карактер одредбе која се *истиче*.

2) Каузална *што*-клауза стоји најчешће у контактном положају са компаративом из надређене реченице — и с њиме је ритмички обједињена.

3) Изузетак од првог правила настаје: а) када је компаративни комплекс удаљен од *што*-клаузе која га непосредно семантички одређује — примјери: (d—1), и (d—3); б) кад компаративни комплекс представља лексичко језгро именског предиката — примјер: (f—1).

4) Као *квантитативне* одредбе компаратива у цитираним примјерима појављује се — *утолико* и *тим(е)*.

5) Као *синоним* оваквим сложеним реченицама са *што*-клаузом могу послужити реченице са неколико варијација *везивног комплекса* које су обичније од оних које су забиљежене у анализираном корпусу. Те варијације настају на бази *везничког комплекса нарочито зато што*, у којем и први и други елемент могу варирати. Тако са лексемом *нарочито* могу алтернирати: *особито, првенствено, поготову, у првом реду, углавном и*

сл. Умјесто другог елемента, тј. каузалног прилога зато може се употребити стога, због тога и сл.

6) Додатни разлог је најчешће и једини који се објелодањује. Изузетак је у анализираном корпусу једино примјер (а—1), у којем се појављује и главни разлог „познајући терен“ — у функцији *адвербијалне одредбе узрока*.

6. Семантички, тј. дубински⁴ предикати надређени што-клаузама у којима се објелодањује додатни разлог — у надређеној реченици, којој физички припадају, најчешће не представљају синтаксички предикат него неку *адвербијалну одредбу*. У анализираном корпусу они се појављују у следећим лексичко-граматичким варијацијама: 1) *тим пре* — у примјерима (а—1) и (а—2); 2) *утолико пре* — у примјерима — (b—1) и (b—2); 3) *утолико више* — у примјерима — (d—1), (d—2) и (d—3); 4) *утолико јаче* — у примјеру (e—1). У једном случају се каузалном што-клаузом објашњава сам предикат, и то његов *именски дио*, тј. његово лексичко језгро — у примјеру (f—1).

Тест узајамне супституције детерминатора *тим* и *утолико* — показује да су они синоними. Компаративи у саставу тих предиката, међутим, упућују на различите семантичке категорије којима ти предикати припадају, и то: 1) *вријеме* — *пре*; 2) *квантитет* — *више*; 3) *интензитет* — *јаче*; 4) *квалитет* — *мучнија*, — при чему најбогатијом скалом располаже посљедњи случај.

7. Дубински предикати директно надређени каузалној што-клаузи заузимају следеће синтаксичке позиције:

а) *адвербијалне одредбе*, и то:

1) *времена* — у примјерима: (а—1), (а—2), (b—1), и (b—2);
2) *количине* — у примјерима: (c—1), (c—2), (d—1), (d—2) и (d—3);

3) *интензитета* — у примјеру: (e—1).

в) *лексичког језгра именског предиката* — у примјеру (f—1).

8. Дубински предикати директно надређени каузалној што-клаузи у цитираном корпусу — репрезентовани су следећим синтаксичким категоријама ријечи:

1) *прилозима*, и то: а) *прије* — у примјерима: (а—1), (а—2); (b—1) и (b—2); б) *више* — у примјерима: (c—1), (c—2); (d—1), (d—2) и (d—3); в) *јаче* — у примјеру: (e—1).

2) *придјевом*, и то: *мучнија* — у примјеру: (f—1).

⁴ Под *дубинским предикатом* овдје се подразумева свака синтаксичка одредба — статичка или динамичка — без обзира на то које синтаксичко мјесто у реченици заузима.

9. „Додатни разлози“ као надређени предикати који се објашњавају помоћу каузалне *што*-клаузе — не уклапају се потпуно у дефиницију предиката⁵ којима се најчешће прикључује каузална *што*-клауза. Одступање је у томе што они уопште нису — бар у анализираном корпусу — представљени глаголском категоријом ријечи нити су, осим једног случаја са *именским* предикатом, уопште реченични предикати. Ово се, мислим, може објаснити правилом да се подразумева да главни, тј. реченични предикат буде глаголска лексема у личном глаголском облику — и да његова одредба у истој реченици не може бити исказана на идентичан начин, тј. личним глаголским обликом.⁶ Сасвим другачије, међутим, ствар стоји са тзв. *именским предикатом* чије је лексичко језгро репрезентовано *придјевском* категоријом ријечи — и гдје постоји неограничена могућност представљања *додатних разлога*. Наиме, у оваквим случајевима се лексичким језгром *именског предиката* директно изриче *додатни разлог*.

Објашњење скраћеница

ИЦД — Раде Драинац, *Црни дани*, Космос, Београд, 1963.

МСР — Милован Данојлић, *Мука с речима*, Независна издања 20, Београд, 1978.

Псл — *Политика*, дневни илст

СОК — Милован Данојлић, *Сенке око куће*, библиотека ИТД, Знање, Загреб, 1980.

ВНП — Радомир Смиљанић, *Војников пут*, Полит, Београд, 1966.

Ксенија Милошевић

⁵ В. биљешку број 2.

⁶ Посебан случај у овом погледу представљају допуне *модалних* и *фазних* глагола у сложеним предикатима, гдје те допуне не представљају посебну реченицу.

ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ ВАРИЈАБИЛНИХ ИМЕНИЧКИХ ОБЛИКА ГЕНИТИВА МНОЖИНЕ

Међу бројним појавама морфолошке варијабилности у српскохрватском књижевном језику посебно се истичу неуједначеношћу свог образовања именички облици генитива множине, којима су — у већој или мањој мери — својствени наставци *-а, -и, ију, -у*. У задње време се интензивније проучава дистрибуција генитивних наставака *-а* и *-и* код именица женског и мушког рода на *-а*, чија основа има на крају сугласничку групу (*ватра, мајка, газда* и сл.). Објављене студије у којима се обрађује ова тема садрже богату и информативно значајну грађу, али истовремено показују да су због шароликости и неуједначености књижевнојезичких факата потребна шира и још минучиознија истраживања.

Пребирање морфолошког зрна у разноразним текстовима износи на видело, између осталог, неке обличке особености, које се у популарним написима о питањима језичке културе оцењују као неприкватљиве а које се ипак не могу безрезервно квалификовати као језичке грешке. Испоставља се да то долази до изражаја у именицама на *-ста, -зда, -шта, -жда*, које се обично приказују, кад је реч о генитиву множине, као облички хомогена група.

Према писању М. Стевановића, код именица чија се основа завршава консонантским групама *ст, зд, шт, жд, шћ, жћ, шч, жч* никада се не јавља непостојано (уметнуто) *а*, те „ове именице имају облик генитива мн. с наставком *-а* који се додаје на основу осталих падежа: *ласта, звезда, краста, башта, башта, гошта* и сл.“¹

Да се облици генитива мн. у овој именичкој скупини творе сасвим једнообразно, истиче Д. Барјактаревић: „Код именица

¹ М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик. Београд, 1964, стр. 235.

чија се основа завршава групом сугласника: *зд, ст, жд, шт, шћ, шч, жћ, жц* — ситуација је јасна. Наиме оне имају наставак *а* у генитиву множине.²

Приказујући резултате посматрања генитивних множинских облика у делима савремених писаца, М. Радовић-Тешић је у односу на речи са *ст, зд, шт, жд* у основи изнела генералну констатацију да „примери типа *гліста, ла́ста, зве́зда, жлеза́да, ба́штa* представљају општи стандард“.³

Сличан суд донео је у крајњој линији и хрватски истраживач С. Тежак, иако је у његовој грађи било нешто података који одударају од уобичајеног стања. Пошто је рекао да именице са основом на *ст, шт, зд, жд, шч, шћ* имају по правилу у генитиву мн. наставак *-а*, С. Тежак је додао: „Међу мојим примјерима том се правилу одушире само једна потврда из новинског текста (*касти*) и седамнаест студентских гласова [од 79 — В. Г.] за Г. мн. *бразди* у наведеној анкети. Без обзира на то што ти подаци свједоче о продирању наставака *-и* и у тај тип именица, стандардним ваља сматрати наставак *-а*“.⁴

У Тежаковом писању не изгледа најприкладнијом реч продирање, којом је оквалификована појава *-и* у генитиву мн. именице *бразда*, јер та реч ствара утисак да се ради о новијем феномену. Ген. мн. *бразди* употребљавао се, међутим, још у доба стварања савременог књижевног језика. Т. Маретић је регистровао такав облик у Вуковом (другом) речнику у примеру: да одоремо још неколико *бразди* па ћемо онда ручати (одредница *одорати*). У речнику САНУ вероватно због овог и њему сличних примера, којих можда има у речничкој грађи, уз именицу *бразда* наведени су алтернативни облици ген. мн. *бразда̑* и *бразди̑*.

Овај случај није изузетан. Више потврда има за ген. мн. *врсти*, почев од дела истог Вука Караџића па надаље. У Вуковој граматичи облик *врсти* налази се у склопу једне реченице (*неколико врсти*, стр. XVIII) и у напоменама уз друго „склоне није“ (*пушка* — ген. мн. *пушка*, али *врста* — *врсти*, *ватра* — *ватри* . . . , стр. XL).

² Д. Варјактаревић, Генитив множине именица типа *сметња, смоква, молба, лопта*. — Јужнословенски филолог, књ. XXX, 1973, стр. 239.

³ Милица Радовић-Тешић, Дистрибуција наставака генитива множине именица женског рода са основом на групу сугласника. — Наш језик, књ. XXIV, св. 1—2, 1979, стр. 50.

⁴ Стјепко Тежак, Генитив множине именица *е* врсте с вишесугласничким основним завршетком. — Језик, год. 28, св. 1, 1980, стр. 11.

А. Белић се повео за Вуком, па је у једној од својих шкољских граматика навео за именицу *врста* једино ген. мн. на *-и*: *врсти*.⁵

Речник САНУ презентира двојакe облике ген. мн.: *врста* и *врсти*.

У књижевним текстовима XX века доминирају облици *с -а*, али се покаткад среће и наставак *-и*. На пример, у књизи Исидоре Секулић „Из прошлости“ (Београд — Сарајево, 1919): свих *врсти* родова из његове баште (стр. 9); подизање ружичњака са сто *врсти* ружа (105); између десет *врсти* виана (144). Једна Шолоховљева реченица у преводу М. Московљевића гласи: Трупe су... одступиле око шест *врсти*. Овај пример је наведен у речнику Матице српске, одредница *врста*² (руска мера за дужину).

Уз именицу *башта* дати су у речнику САНУ различити по акценту облици ген. мн. с наставком *-а*: *бáшта* и *бѡшта*, али у једном од илустративних цитата види се наставак *-и*: било је... *башти* са зелени (Српски етнографски зборник). Није ваљда омашка што се такав облик са *-и* нашао и у српскохрватско-словачкој верзији „Минималног речника српскохрватског језика“ у редакцији др Јована Јерковића и Радована Перинца (Нови Сад, 1980); *башта* — ген мн. *башти*.

Ген. мн. *башти* уочава се (пored много чешћих и обичнијих облика са *-а*) у савременим текстовима разних жанрова. Ево потврда: Склоњене иза високих тараба својих *башти*, ћерке... читају његове идиле... (Миодраг Поповић, Трагања за трајним. Београд, 1959, стр. 147); Пун *башти* са много дрвећа и зеленила, Београд је... пружао веома угодну слику (Душан Ј. Поповић, Београд кроз векове. Београд, 1964, стр. 146). У истом издању има и облика са *-а*: у Београду се у то доба налазило сасвим мало *башта*, бар оних *башта* које су служиле народу, стр. 453). А најлепши је био мој крај, Ердоглија, тамо су баште најлепше... Има ли и сада оних прекрасних *башти* у Ердоглији? (Борђе Гајић, Суокрет у Њујорку. — Политика, 23. децембар 1984, стр. 13, рубрика „Прича Политике“). Убица је успео да умакне агентима безбедности и домогне се густих *башти* између вила... (Ганјут — Дневник, Нови Сад, 11. април 1983, стр. 1). Једна од највећих и најбогатијих ботаничких *башти* налази се у западном Берлину (Политика, 24. септембар 1985, стр. 17, „Мали лексикон знаменитости“).

У истој забавној рубрици обрео се облик ген. мн. *ташти*: Током брачних веза Глин је морао да одржава контакте са 20

⁵ А Белић, Граматика српскохрватског језика за други разред средњих и стручних школа. Београд, 1932, стр. 87.

разних *ташти*... (Политика, 12. септембар 1984, стр. 14). Овај пример није јединствен. Пре неколико година „Политика“ је објавила вест да су амерички цвећари прогласили „празник на дан 14. априла који се зове — Дан *ташти*!“ (цитат је дат према хронологизованом исечку из новина).

Са -и у генитиву множине срећу се такође две именице на *жд*: *надежда* и *одежда*. Исп.: После толико *надежди*, после толико патњи, завршиће дакле ... као леш (Милош Црњански, Сеобе. Друга књига. Београд, Нолит 1978, стр. 230); Гледам и ја по зиду. Сав је покривен утаслим сјајем Аликапетановог личног оружја и *одежди* (Скендер Куленовић, Понорница. Београд, Нолит, 1977, стр. 166); ... на ту масу мантија, *одежди*... (Добрица Ћосић, Бајка. Ријека, „Отокар Кершовани“, 1977, стр. 237); Двор и властела надметали су се у даривању црква и манастира, а властелинке у везу златом црквених *одежди* (Константин Јиречек, Историја Срба. Превео Јован Радонић. Књ. I. Београд, „Научна књига“, 1952, стр. 308. У истом издању употребљен је и облик са -а.: ... Послао је султан... неколико црквених *одежда* и утвари, стр. 378).

Забележена је са -и у генитиву мн. једном именица *најезда*: ... Сувомеђе дају утисак кула обурданих и пећина у којима се, за невољу, одржава живот као последије страшних монголских *најезди* и пожара (Душан Костић, Краљеви и људи. Цетиње, 1954, стр. 61).

У појединим књижевнојезичким изворима уочавају се релативно бројнији случајеви генитива множине са -и. На пример, у преводу једног Буњиновог романа читамо: Колико је забачених имања, запуштених *башти*... описивано у руској литератури! (Иван Буњин, Живот младота Арсењева. Превод Николе Видаковића. Београд, СКЗ, 1939, стр. 106); ... вечерње мешовите задахе села, његових кућица, *башти*, реке... (стр. 121); Пут се пење између непрекидних, густих, јужних *башти*, дутом улицом... (стр. 236).

Именица *одежда* је заступљена у том преводу двојаким облицима генитива множине. Исп.: А у цркви — ... блесак златних *одежди*... (стр. 83); ... блештећих *одежда* у мигри (стр. 234). Изненађује генитив множине *ласти*: Што се тиче *ласти*, то ће ти их бити свакако жао... (стр. 19). Али, с друге стране, *врста* (руска мера за дужину) има у ген. мн. -а: Од наше станице до Васиљевског било је око десет *врста* (стр. 123); И пошао сам, мада је до вароши било не мање од тринесет *врста* (стр. 154); ... на стотине *врста* унаоколо (стр. 169). Именица *звезда* има, као у свим другим изворима, ген. мн. са -а: свих седам *звезда* (стр. 120), ретких *звезда* (стр. 151).

Наведена, не баш обилна али информативно веродостојна грађа сутерира закључак да у обликовању генитива множине оних именица женског рода чије се основе завршавају сугласничким скупом *ст, зд, шт,* или *жд* структура финалног дела основе није фактор који неизоставно намеће наставак *-а*. Поред речи као што су *биста, глиста, листа, цеста, звезда, газда, жлезда, пошта, нужда* и низ других, које се махом употребљавају са *-а* у генитиву множине, поједине именице (*врста, бразда, најезда, башта, ташта, надежда, одежда* и можда још која) уз уобичајено обележавање генитива мн. наставком *-а* добијају понекад у том падежу наставак *-и*. Описна граматика (која не сме да се изједначује с нормативистичким језикословством) мора регистровати и пратити и овакве појаве.

В. П. Гудков

ПОЈАВЕ НЕДЕКЛИНИРАЊА ГЕОГРАФСКИХ ИМЕНА У СИНТАГМИ СА НОМЕНКЛАТУРНИМ ТЕРМИНОМ

1. Према књижевнојезичкој норми савременог српскохрватског језика све именице, без обзира на гласовни састав и порекло, имају облике деklinације. Ово правило је опште, тако да се у српскохрватском мењају по падежима и географска имена страног порекла, и то не само она која се завршавају на сугласник или самогласник *-а* већ и имена на самогласнике *-о*, *-и*, *-у*, *-е*, исп.: Билбао, Билбаа, Билбау; Хелсинки, Хелсинкија, Хелсинкију; Перу, Перуа, Перуу; Чиле, Чилеа, Чилеу.¹

2. Констатована универзална морфолошка карактеристика стандардног српскохрватског језика не мора увек бити реализована на синтаксичком плану. Неки случајеви недеklinирања, тј. употребе именица у неконгруираном номинативном облику описани су у граматичкој литератури. Што се тиче географских имена, евидентиран је случај њихове употребе искључиво у облику номинатива кад се нађу уз називе административних јединица (општина, срез, котар), на пример: У овим школама *општине Врачар*.²

3. Међутим, у савременој језичкој пракси појаве недеklinирања именица заступљене су знатно шире него што се описују у нашим граматикама. Да овде поменемо само најизразитије случајеви: (1) презимена уз именицу женског рода, исп.: другарица *Петровић*, од другарице *Петровић*; (2) имена, презимена, називи клубова, екипа и сл. кад се јављају у сажетој вези и означавају партнере у игри, исп.: меч *Карпов — Каспаров* (сажетом од: *меч између Карпова и Каспарова*), у мечу *Карпов — Каспаров*; утакмица „*Партизан*“ — „*Хајдук*“, са утак-

¹ В.: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма)*. Увод. Фонетика. Морфологија. Београд 1964, стр. 205—206.

² В.: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма)*. II Синтакса. Београд 1969, стр. 161.

мице „Партизан“ — „Хајдук“; (3) сажете везе географских имена за означавање крајњих тачака, исп.: аутопут Београд — Загреб (сажето од: *аутопут између Београда и Загреба/од Београда до Загреба*), аутопутем Београд — Загреб; (4) условни називи објеката, исп.: хотел „Москва“, у хотелу „Москва“.

4. Сем побројаних случајева, где се имена, презимена и називи употребљавају по правилу само у номинативном облику, срећу се и бројни случајеви алтернативне употребе у неконтролираном номинативном облику или у облику одговарајућег зависног падежа. Ова појава је најизразитије заступљена у синтагмама састављеним од номенклатурног географског термина и конкретног географског имена, исп.: председник Републике *Кипар//Капра*; у селу *Добановци//Добановцима*.

5. Да би се утврдила адекватна књижевнојезичка норма у условима поменутих алтернативне употребе географских имена у недеклинираном и деклинираном облику, неопходно је испитати у каквом односу стоје лингвистички, екстралингвистички и стилистички фактори са деклинирањем односно недеклинирањем географских имена. За такво испитивање био би неопходан обиман и стилистички разноводан корпус текстова као и примена строгих статистичких метода. Ми смо, међутим, приступили овој материји без кодификаторских амбиција, већ само са жељом да скренемо пажњу на појаву која је до сада имала мало места у науци о српскохрватском језику, па смо испитивање обавили на ексцерпираној грађи из релативно ограниченог броја текстова³ и апроксимативном статистичком рачуницом.

Наш статистички приступ има апроксимативни карактер пре свега зато што је заснован само на ексцерпираним примерима из првог тома *Мале енциклопедије ПРОСВЕТА*. Могуће је уз то да ни из овог извора нису сви примери евидентирани, али се та претпостављена могућност односи једнако на обе алтернативе, те се утврђени статистички односи између деклиниране и недеклиниране употребе географских имена могу сматрати реалним.

6. Предмет нашег проучавања био је широк круг синтагми у којима индивидуалну позицију заузимају номенклатурни географски термини као што су: *општина, срез, котар, округ, об-*

³ Грађа је ексцерпирана из следећих извора:

МЕР — *Мала енциклопедија ПРОСВЕТА*, т. I—III, 3. изд., Београд 1978.

П. — *Дневни лист Политика* за 1985. годину.

Сек. — *Исидора Секулић, Писма из Норвешке* (Сабрана дела, књ. I), Београд 1977.

Љуб. — *Никола Љубичић, Ужички народноослободилачки партизански одред „Димитрије Туцовић“*, Београд 1979.

Вас. — *А. М. Василевски, Моје животно дело*, Београд 1980. (Превео с руског: Божидар Милосављевић).

ласт, провинција, земља, кантон, грофовија, покрајина, држава, кнежевина, краљевина, република; острво, полуострво; планина, брдо, вис, кланац, висораван, вулкан; река, језеро; град, село, варошица, предграђе, насеље, засеок, место и сл. Понашање географских имена уз побројане номенклатурне географске термине веома је различито и креће се од скоро искључиве употребе у недеклинираном облику до доминантне употребе у деклинисраном облику.

7. Скоро искључива употреба недеклинираног облика заступљена је (како смо на основу досадашњих граматичких описа то већ напред истакли, в. т. 2) у синтагмама са терминима ОПШТИНА,⁴ СРЕЗ, КОТАР. Могли бисмо додати овој констатацији да се у савременом српскохрватском језику тако понашају географска имена и уз све друге термине који означавају административне јединице као што су: округ, област, провинција, земља, кантон, грофовија, исп.: Главни град Вашингтон . . у Савезном округу Колумбија (МЕР, III, 210); Расни четвороножац је прескочио берлински зид у округу Рајнхендорф (II., 25. II); Адана, град у Турској . . . главно место области Сејхан (МЕР, I, 18); Баја Маре, главни град области Марамуреш (МЕР, I, 137); Лепенда се родила у једном од малих села у пространој области Сохаг (II., 18. II); У Чангшију, главном граду провинције Хунан догодио се случај (II., 14. II); Диселдорф, главни град земље Северна Рајна — Вестфалија (МЕР, I, 519); Арау, главни град швајцарског кантона Арау (МЕР, I, 89); Јорк, град у грофовији Јоркшир (МЕР, I, 787).

8. Уз термин ПОКРАЈИНА географска имена страног порекла најчешће се употребљавају недеклинирано,⁵ исп.: Групација „Оливети“ настала је . . . у покрајини Пијемонт (II., 18. II); Дака . . . главни град Бангладеша . . . Био главни град могулске покрајине Источни Бенгал (МЕР, I, 467); Винпигет, главни град покрајине Манитоба (МЕР, I, 345); Јенан, град у покрајини Шенси (МЕР, I, 774).

Само имена на -ија по правилу ће бити употребљена у деклинисраном облику, исп.: Вајмар, главни град покрајине Тирин-

⁴ Није, међутим немогућа ни употреба у деклинисраном облику. То је нарочито случај ако је номенклатурни термин у множини, исп.: Изванредним радним резултатима дат је велики допринос бржем санисрању последица земљотреса у поткопаоничким општинама Брусу и Куршумлији (II., 29. IX); Протекле недеље . . . организована група . . . порушила је . . . станове сточара са територија општина Пећи, Дечана и Ваковице (II., 24. V).

⁵ Статистички однос недеклинираних и деклинисраних страних географских имена уз термин покрајина је: 17 примера или 89,47% са недеклинираним и 2 примера или 10,53% са деклинисраним именом.

зије (МЕП, I, 289); Бари, сада главно место покрајине Апулије (МЕП, I, 157).

О употреби изворних географских имена (Војводина, Косово) уз термин покрајина може се констатовати да се Војводина употребљава увек у деклинираном облику, док се Косово претежно употребљава у деклинираном, али се може срести и у недеклинираном облику; исп.: У Покрајини Косово откуп гшенице још није завршен (II., 22. VIII); Ајвалија, место и рудник оловно-цинкане и сребрне руде у САП Косово (МЕП, I, 28); Основни смисао ове иницијативе је ... да се тиме допринесе и бржем развоју САП Косово (II., 30. III).

9. За синтагме састављене од номенклатурног термина ДР-ЖАВА и географског имена карактеристично је варирање употребе имена у недеклинираном и деклинираном облику.⁶ Начин употребе у великој мери је детерминисан граматичким родом географског имена, исп.: Чандигар ... као главни град савезне државе Панџаб од 1966. и привремено, од 1966—75. државе Харјјане (МЕП, III, 651).

По правилу се деклинирано употребљавају имена држава на -а, исп.: Демоин, главни и највећи град савезне државе Ајове (МЕП, I, 493); Амазонас, покрајина у јужноамеричкој држави Колумбији (МЕП, I, 55); Бомбај, главни град новообразоване индијске државе Матараштре (МЕП, I, 225); Алабама, река у САД која највећим делом протиче кроз савезну државу Алабаму (МЕП, I, 35); Батон Руж, главни град у држави Лујзијани (МЕП, I, 163).

Имена држава са осталим завршеницама најчешће се неће деклинирати, исп.: Акрон, град у држави Охајо (МЕП, I, 32); Буџумбура, главни град и пристаниште државе Бурунди (МЕП, I, 283); Анаполис, главни град и лука савезне државе Мериленд (МЕП, I, 65); Бафело, град у савезној држави Њујорк (МЕП, I, 164); Банкок, главни град државе Тајланд (МЕП, I, 152); Барејли, град у држави Утар Прадеш (МЕП, I, 156).

Није, међутим, искључена ни могућност употребе имена држава на -а у недеклинираном облику (нарочито ако су од две речи), као ни употребе осталих имена у деклинираном облику, исп.: Уполу, острво вулканског порекла у саставу независне државе Западна Самоа (МЕП, III, 462); Асансол, град у Индији, у држави Западном Бенгалу (МЕП, I, 102); Вајт Ривер, притока Мисисипија у држави Арканзасу (МЕП, I, 290).

⁶ Статистички однос између имена држава употребљених у недеклинираном и оних која су употребљена у деклинираном облику је: 34 примера или 62,96% недеклинираних и 20 примера или 37,04% деклинираних.

10. Уз термине **КНЕЖЕВИНА**, **КРАЉЕВИНА** географска имена се употребљавају на оба начина, у зависности од својих морфолошких одлика.

Деклинирање се остварује како онда кад се номенклатурни термин и географско име подударују у граматичком роду тако и у условима различитих родова, исп.: Вилана, престоница Велике Кнежевине Литваније (МЕП, I, 285); Јуче је у Београду потписан споразум између Савезног извршног већа и владе Краљевине Данске (П., 22. II); ... примио је јуче у посету амбасадора Краљевине Тајландна (П., 2. III).

Ако је географско име граматичког мушког рода, није искључена могућност његове употребе у недеклинираним облику, исп.: Вадуц, главни град Кнежевине Лихтенштајн (МЕП, I, 285).

11. Уз номенклатурни термин **РЕПУБЛИКА** географска имена се јављају у недеклинираним и деклинираним облику у зависности од морфолошких својстава, творбене структуре и сфере употребе.⁷

Имена југословенских република као и сва имена других република од једне речи на **-а** употребљавају се у деклинираним облику, исп.: ... између Руске федерације и СР Србије и СР Црне Горе (П., 28. II); ... примио је јуче амбасадора Народне Републике Пољске (П., 28. II); Доња Аустрија, савезна земља у Републици Аустрији (МЕП, I, 532); Гватемала, главни град Републике Гватемале (МЕП, I, 399).

Имена од две речи употребљавају се у недеклинираним облику, исп.: Бандаранаике Сиримава, политичар Републике Шри Ланка (МЕП, I, 150); Бисау, главни град западноафричке републике Гвинеја-Бисау (МЕП, I, 203); Аден, највећи град Републике Јужни Јемен (МЕП, I, 19).

Код имена на **-е**, **-и**, **-о**, **-у** обичнија је употреба у недеклинираним облику, исп.: Сантјаго де Чиле, главни град, средиште политичког, културног и привредног живота републике Чиле (МЕП, III, 151); ... председнику Републике Мали Муси Траореу упутио телеграм са изразима најдубљег саучешћа (П., 27. II); ... примио је у опросташњу посету амбасадора Народне Републике Конго (П., 15. II);⁸ Лима, главни град јужноамеричке републике Перу (МЕП, II, 407).

Имена република на сугласник чешће се употребљавају у деклинираним облику, али у официјелним саопштењима и но-

⁷ Статистички однос је следећи: 7 примера или 29% са недеклинираним и 17 примера или 71% са деклинираним именом републике.

⁸ У телекс вестима на истој страни „Политике“ наизменично се смењују недеклинирани и деклинирани облици: амбасадор Народне Републике Конго//Конга//Конго (П., 15. II, стр. 4).

визовским вестима једнако је заступљена и употреба у недеклинираном облику, па се на страницама дневних листова може срести истовремено и један и други поступак исп.: Председник Републике Кипра Спирос Киптријану посетио је данас Крагујевац (П., 13. II) // Председник Републике Кипар Спирос Киптријану синоћ је свечано промовисан за почасног доктора наука Универзитета у Београду (П., 13. II); Он ће ... присуствовати увођењу у дужност новоизабраног председника Источне Републике Уругваја (П., 27. II) // ... упутио је новоизабраном председнику Источне Републике Уругвај (П., 1. III).

12. Са номенклатурним терминима **ОСТРВО**, **ПОЛУОСТРВО** географска имена се не деклинирају или деклинирају у зависности од гласовне структуре, порекла и од тога да ли означавају већи и познати или мањи и непознати географски објекат.⁹

Имена југословенских острва и полуострва по правилу се употребљавају у деклинираном облику, а такође и имена свих осталих великих и познатијих острва и полуострва, исп.: Брачки канал ... између копна и острва Брача (МЕП, I, 249); Стари Град, град, лука, рибарско и туристичко место на острву Хвару (МЕП, III, 304);¹⁰ Валета, главни град и пристаниште на острву Малти (МЕП, I, 292); Бандунг, град на острву Јави (МЕП, I, 150); Јакљан ... југоисточно од полуострва Пељешца (МЕП, I, 750); Брионска острва ... југоисточно од полуострва Истре (МЕП, I, 254); Бело море ... између полуострва Коле и Канина (МЕП, I, 176); Декан, висораван вулканског порекла на полуострву Индији (МЕП, I, 487).

У недеклинираном облику се употребљавају мање позната имена острва и полуострва ван територије Југославије и нарочито ако су састављена од две речи или се завршавају на -и, -о, -у или групу сугласника, исп.: Бруклин, део града Њујорка на острву Лонг Ајленд (МЕП, I, 263); Иријан, индонезанска провинција ... на острву Нова Гвинеја (МЕП, I, 726); Доминиканска Република, република на острву Хаити (МЕП, I, 530); Дајаки, староседеоци у унутрошњости острва Борнео (Калимантан) (МЕП, I, 466); Јавата, град у северном делу јапанског острва Кјушу (МЕП, I, 746); Код острва Лопн почиње Финмарка (Сек., 340); Доста велики путнички брод зауставља се прво код острва Торгатн (Сек., 322); ... држава у САД, на источном делу полуострва

⁹ Статистички однос је следећи: 17 примера или 25,37% са недеклинираним и 50 примера или 74,63% са деклинираним именима острва и полуострва.

¹⁰ Наћен је и један пример недеклинирања имена Хвар, исп.: Јелса, морско купалиште и летовалиште на северној обали острва Хвар (МЕП, I, 773).

Делавер (МЕП, I, 488); ... који су дејствовали на острвима Монзундског архипелага и полуострву Ханко (Вас., 225).

Констатоване околности у којима се реализује деклинирање или недеклинирање нису апсолутне, што је видљиво из чињенице да се једно исто име у истом извору употребљава на оба начина, исп.: *Гифу*, индустријски град на острву *Нипону* (МЕП, I, 415) // *Јокосука*, град и лука у Токијском заливу, на острву *Нипон* (МЕП, I, 785); *Лађа* се затим поново увлачи у сунд, сада у *Тромсесунд*, између острва *Квалеа* и континента (Сек., 335) // *Острвце* на којем је варошица, заклоњено брдима и са континента и са острва *Квале*, пуно је брезових шумица, а у лето и пашњака. (Сек., 335).

13. Уз термине **ПЛАНИНА** и остале који означавају објекте рељефа (*брдо*, *вис*, *кланц*, *висораван*, *вулкан* и сл.) знатно је заступљенија употреба имена у деклинираном облику,¹¹ исп.: *Западна Морава* ... извире на планини *Голији* (МЕП, I, 648); По замисли, требало је да се та територија простире од сјеверних падина планине *Цера* до *Увца* на југу (*Јљуб.*, 102); *Елбрус*, највиши врх на планини *Кавказу* (МЕП, I, 586); *Вид* ... извире испод планине *Балкана* (МЕП, I, 332); *Гацко поље*, карсно поље у Хрватској, југозападно од планине *Мале Капеле* (МЕП, I, 397); *Габрово* ... у близини кланца *Шипке* (МЕП, I, 383).

Не би се могло тачно утврдити који фактори утичу на деклинирану односно недеклинiranу употребу имена објеката рељефа, о чему сведочи и чињеница да се у истом извору једно исто име употребљава на оба начина, исп.: *Врњачка Бања* ... у подножју планине *Гоча* (МЕП, I, 374) // *Гоч* ... село на планини *Гоч* (МЕП, I, 435). Па ипак и овде, као и у напред описаним синтагмама са другим номенклатурним терминима, у недеклинiranом облику се употребљавају пре свега имена од две речи, имена страног порекла, имена која су друкчијег драматичког рода у односу на номенклатурни термин и имена чија би промена могла довести до недоумице о изгледу номинативног облика, исп.: *Врањска Бања*, бања близу *Врања*, ... у подножју планине *Бесна Кобила* (МЕП, I, 371); *Витни Маунт*, највиши врх САД ... на планини *Сијера Невада* (МЕП, I, 352); *Протекле недеље* (19. маја), на подручју планине *Мокра гора* (II., 24. V); *Бољевац*, место и средиште општине у источној Србији, испод планине *Ртањ* (МЕП, I, 225); *Борачко језеро*, мало језеро глацијалног порекла у *Херцеговини*, испод планине *Прењ* (МЕП, I, 228); *Граховска битка* ... на висоравни *Граховац* (МЕП, I, 441); *Арекипа*, град у југоисточном делу *Перуа*, у подножју *вулкана*

¹¹ Статистички однос је следећи: 10 примера или 15,38% са недеклинiranим и 55 примера или 84,62% са деклинiranим именима.

Мисти (МЕП, I, 92); Ка југу Хамерфеста ... долази се до брда *Тивн* (Сек., 343).

14. Географска имена уз термин РЕКА најчешће се употребљавају у деклинираном облику, али није искључена ни могућност употребе у недеклинираном облику.¹²

Сва имена којим се означају ови географски објекти на територији Југославије по правилу се употребљавају у деклинираном облику, без обзира на то да ли се завршавају на самогласник или сугласник, исп.: Горња Радгона, место и средиште општине у Словенији, на реци *Мури* (МЕП, I, 433); Гружа, предео у Шумадији, у сливу реке *Груже* (МЕП, I, 451); Змијање, предео у Босни ... западно од реке *Врбаса* (МЕП, I, 667); Дервен, дубока клисура реке *Вардара* (МЕП, I, 496); Енергично наступајући, средња колона је избила до *ријеке Скрапежа* (Љуб., 249).

И имена страног порекла често ће бити употребљена у деклинираном облику без обзира на своје морфолошке карактеристике, а нарочито кад означавају велику реку, исп.: Од Куњуруре до реке *Викторије* има око 160 километара (П., 13. II); Веровало се да се налази негде између река *Амазона* и *Оринока* (МЕП, I, 587); Доњец, река у СССР, највећа притока реке *Дона* (МЕП, I, 532).

Мање позната имена и имена састављена од две речи употребитиће се у недеклинираном облику без обзира на то што се завршавају на -а и што им се граматички род подударе са родом номенклатурног термина, исп.: Гвајакил, главна лука и највећи град јужноамеричке републике Еквадора, на реци *Гваја* (МЕП, I, 397); ... у горњем току реке *Дора Балтеа* (МЕП, I, 292); Градић Јефремов, који се налази на обали реке *Красиваја меча*, био је у оно време типично среско место (Вас., 53).

У недеклинираном облику ће често бити употребљена и имена на сугласник или имена на самогласнике -е, -и, -о, исп.: О реци *Фицморис* и њеном току зна се веома мало (П., 15 II); „Боинг—727“ ... синоћ је завршио полетање у реци *Потомак* (П., 26. IX); Вашингтон ... на левој обали реке *Потомак* (МЕП, I, 304);¹³ ... и пење се уз наглу стрмину реке *Халинг* (Сек., 237); ... која великим делом тече дуж реке *Рио Гранде* (П., 25. II); Саграђен је велики мост преко реке *Замбези* (МЕП, I, 341); ... највећи и најдужи кањон на свету у долини реке *Колорадо* (МЕП, I, 317).

¹² Статистички однос је следећи: 28 примера или 16,19% са недеклинираним и 145 примера или 83,81% са деклинираним именима.

¹³ Употреби недеклинираног облика имена *Потомак* доприноси његова формална идентичност са нашим апелативом *потомак*.

Констатоване околности које одређују употребу деклинираног или недеклинираног облика релативног су карактера, о чему сведочи и чињеница да се у једном истом извору исто име реке употребљава на оба начина, исп.: ... важно пристаниште на обали реке Парагвај (МЕП, I, 108) // ... област у Јужној Америци, између планине Анда и реке Парагваја (МЕП, I, 439); Гвинејски залив, велики залив на западној страни афричког континента, између Гане и ушћа реке Конго (МЕП, I, 400) // Бразавил, главни град Народне Републике Конго на десној обали реке Конга (МЕП, I, 240).

15. Уз термин *ЈЕЗЕРО* географска имена се употребљавају у недеклинираном и деклинираном облику независно од морфолошке структуре,¹⁴ те се једно исто име у истом извору употребљава на оба начина, исп.: ... повезано са Балтичким морем, као и са језером Венер (МЕП, I, 328) // ... велике хидроцентрале, од којих је „Тролкетан“ код језера Венера (МЕП, I, 778); ... на јужном крају језера Ветер у јужној Шведској (МЕП, I, 775) // ... област на југу Шведске, јужно од језера Венера и Ветера (МЕП, I, 778); Железничка пруга до места Кигоме на језеру Тангањика (МЕП, I, 478) // ... независна држава на прелазу из средње у јужну Африку, између Заира, језера Тангањике, Танзаније (МЕП, I, 646).

Па ипак се могу успоставити некакве релативне релације између морфолошких карактеристика имена језера и чешће или ређе употребе у деклинираном односно недеклинираном облику. Наиме, имена на -а чешће ће се употребити у деклинираном, а имена на остале самогласнике и на сугласник у недеклинираном облику, исп.: ... језеро у СССР, југоисточно од језера Оњеге (МЕП, I, 176); ... област на северу Етиопије, око језера Тане (МЕП, I, 63); ... велико пристаниште на обали канала и језера Ири (МЕП, I, 164); ... ми смо се преко Докшице, станице Подевиљ и поред језера Плиса повлачили ка земљоузу између језера Долгоје и Сшо (Вас., 64); ... избије на терен западно од језера Нароч (Вас., 65); ... река у Канади, притока језера Винипег (МЕП, I, 345).

16. Са номенклатурним термином *ГРАД* географска имена се најчешће употребљавају у деклинираном облику.¹⁵

Деклинирају се по правилу сва имена градова на територији Југославије без обзира на морфолошке карактеристике. По-

¹⁴ Статистички однос је следећи: 9 примера или 52,94% са недеклинираним и 8 примера или 47,06% са деклинираним именима.

¹⁵ Статистички однос је следећи: 6 примера или 26,09% са недеклинираним и 17 примера или 73,91% са деклинираним именима.

зната имена страних великих градова, као и она која се завршавају на сугласник такође се по правилу деклинирају, исп.: Горски котар, планински предео у Хрватској, *изнад града Ријеке* (МЕП, I, 433); ... између река Лима и Увца и градова *Пријепоља, Сјенице и Бродарева* (МЕП, I, 748); ... северно и јужно од града *Куманова* (МЕП, I, 622); Гизе, *предграђе града Каира* (МЕП, I, 413); ... *источно од града Краснодара* (МЕП, I, 96); Амбасадор СФРЈ у Колумбији Урош Марковић је у граду *Попаяну* свечано предао три санитарска возила (II, 16. II) ... донета је коначна одлука да се главни удар нанесе јужно од града *Изјума* (Вас., 443).

Али ако имена страног порекла означавају мање познате градове и завршавају се на самогласнике, онда ће бити у недеклинираном облику, те тако не долази до неспоразума око њиховог номинативног облика, исп.: ... југозападно од града *Карлсруе* (МЕП, I, 135); Западно испитчење дуге налазило се нешто источније од *Севска, Риљска и града Суми* (Вас., 413); Подигнут је на месту галско-римског града *Куларо* (МЕП, I, 445); Житељ финског града *Турку* (Вас., 33); Јавата ... од 1963. у саставу града *Кита-Кјушу* (ст. преко 1,1 мил. заједно са градовима *Моџи, Кокура и др.*) (МЕП, I, 746).

17. Уз термин СЕЛО и остале термине којим се означавају мањи настањени географски објекти (*варошица, предграђе, насеље, заселак, место* и сл.) употреба деклинираног или недеклинираног облика зависи у великој мери од морфолошких карактеристика имена, његовог порекла и нарочито од сфере употребе. Може се констатовати веома изражена тенденција ка употреби недеклинираних облика у новинско-публицистичком стилу, пре свега у текстовима дневне штампе.¹⁶

Код изворних имена састављених од једне речи доминира употреба у деклинираном облику, исп.: После је заузимања Пожеге све наше чете су мањим дијелом гониле четнике и избиле у висињу села *Глумча и Пријановића*, и пошто се већ приближавала ноћ, полако су даље наступале ка селу *Добрињу* (Љуб., 252); ... улива се у Саву код села *Босуца* (МЕП, I, 237); У суседном селу *Суботинцу* је налазиште нафтоносних шкриљаца (МЕП, I, 43); Град је изграђен после II светског рата *пored села Велења* (МЕП, I, 308); ... поље у Херцеговини, у области доње Не-

¹⁶ На овакву констатацију упућује чињеница да су имена села у свим примерима из I тома МЕП употребљена у деклинираном облику, а само су уз остале термине нађени малобројни примери недеклинирања имена страног порекла и то из морфолошких разлога. У књизи Н. Љубичића заступљено је апсолутно деклинирање. Највећи број примера недеклиниране употребе нађен је на страницама „Политике“.

ретве, око места Габеле и Чапљине (МЕР, I, 382); Најбројнија борбена група била је у засеоку Татинцу (Јуб., 36).

У недеклинираном облику се најчешће употребљавају имена страног порекла и изворна имена следећег карактеристика: имена састављена од две или више речи, имена *pluralia tantum* и имена која су истоветна са заједничким именицама,¹⁷ исп.: Оженио се Надеждом Ивановном Соколовом, кћерком црквењака у селу Угљец (Вас., 13); Рођен сам у селу Нова Гољчица (Вас., 13); Дахау, први и један од највећих хитлеровских концентрационих логора за антифашисте... два км од места Дахау (МЕР, I, 479); Најлепши део тога морскога пута прошли смо од варошице Бобе (Сек., 324); Било је то неопходно јер плима потискује морску воду кроз широко ушће Викторије чак до насеља Тимбер Чик (П., 13. II); У селу Крива Река градиће се погон за производњу чувеног копаоничког сира (П., 25. II); Рођен је у селу Црни Врх код Гламоча (П., 3. III); Ловце кремског села Добановци недавни велики кнег и хладноћа нису изненадили (П., 15. II); ... сачрањен је у свом родном селу Ивановци (П., 6. VI); У првом делу разговора ... говориће о свом досадашњем животном путу, школовању у селу Брлог (П., 29. III); ... рудник магнезита Бела Стена близу места Ушће (МЕР, I, 672).

18. Анализирана грађа и изложени опис савремене језичке праксе дају основа за извођење неких општијих констатација о факторима који детерминишу деклинiranу или недеклинирану употребу географских имена у синтагми са номенклатурним термином. Тачније, могу се резимирати околности и услови у којима су појаве недеклинирања изразитије, мање изражене или скоро занемарљиве. А то конкретно значи да се могу извести одређени закључци о томе у каквом су односу појаве недеклинирања са: (а) природом номенклатурног термина; (б) морфолошким својствима географског имена; (в) лексичким карактеристикама географског имена (г) пореклом географског имена; (д) сфером употребе.

а) Из досадашњег излагања јасно је да недеклинирање географских имена није једнако заступљено са свим номенклатурним терминима. Док је уз термине из области административне поделе недеклинирање скоро апсолутно (в. т. 7), дотле је са

¹⁷ Присуство номенклатурног термина уз имена која су истоветна са апелативима диктирано је потребом да се избегне двосмисленост, нарочито у усменој комуникацији. Тако, на пример, *Нашли су се у ЈАРКУ* може да се схвати: *Нашли су се у јарку/Јарку*. Да не би било неспоразума, у исказ се уводи термин *село*, а конкретно име најчешће задржава неконгруирани номинативни облик, исп.: *Изашли су из села Јарак*; *Скренули су према селу Јарак*; *Опростили су се са селом Јарак*; *Нашли су се у селу Јарак*.

већином осталих термина вероватноћа употребе недеклинираног облика приближно једнака вероватноћи употребе деклинираног облика, а уз термин *град* доминираће употреба деклинираног облика. О томе на свој начин сведоче и примери неједнаке употребе имена уз термин *град* и неки други термин у истом тексту, исп.: река у Канади, притока језера *Винипег* // језеро у Канади, северно од града *Винипега* (МЕП, I, 345); Туча у луци *Лимасол* // ... у приморском граду *Лимасолу* (П., 19. VIII).¹⁸

б) Већа је вероватноћа употребе недеклинираног облика ако се граматички род географског имена не подударе са родом номенклатурног термина (в. т. 9, 10, 11, 13). Такође се чешће употребљавају у недеклинираном облику имена код којих је деклинирање праћено гласовним променама или имена састављена од две речи (в. т. 11, 12, 13, 14, 17).

в) Ако географско име стоји у хомонимном односу са другим именицама, најчешће ће се употребити у недеклинираном облику, а присуство номенклатурног термина у оваквим случајевима по правилу је диктирано потребом да се избегне двосмисленост (в. т. 14, нап. 13 и т. 17, нап. 17). Слично се поступа и са полисемичним географским именима, исп.: Асунсион, главни град *Парагваја*, Јужна Америка, важно пристаниште на обали реке *Парагвај* (МЕП, I, 108).

г) Имена страног порекла знатно чешће се употребљавају у недеклинираном облику него што је то случај са именима географских објеката на територији Југославије. Појаве недеклинирања су нарочито изражене код мање познатих имена јер се на тај начин избегава забуна око њиховог номинативног облика.

д) Недеклинисање или деклинисање географских имена у знатној мери је детерминисано сфером употребе и стилском припадношћу текста. Појаве недеклинирања су чешће у текстовима научног, стручног, стручно-популарног, публицистичког и но-

¹⁸ У прилогу изнетој констатацији о употреби имена уз термин *град* можемо навести и неједнак преводиоачев поступак при преводу књиге А. М. Васиљевског. Ради веће јасноће преводилац је географска имена употребљена у оригиналу без номенклатурних термина транспоновео са номенклатурним терминима, али при том имена река даје у недеклинираном, а имена градова у деклинираном облику, исп.: С осени 1915 года и вплоть до весны 1916 года эта армия располагалась на позиции от Латача у Днестра до Бояна на Пруте → Од јесени 1915. до пролећа 1916. године та Армија је поседала положаје од Латача на реци *Дњестар* до Бояна на реци *Прут* (Вас., 28); ...возлагалась задача нанести предварительный энергичный удар на Луцк и далее на Ковель силами 8-й армии из района к северу от Дубно → ...стављено је у задатак да нанесе почетни енергичан удар у правцу града *Луцка* и даље према *Ковелу*, и то снагама 8. армије из рејона северно од града *Дубна* (Вас., 35).

високот карактера, као и у живом усменом комуницирању.¹⁹ У томе се испољава и својеврсна тенденција ка аналитизму, која је присутна не само у српскохрватском већ и у другим словенским језицима.

Богољуб Станковић

---

¹⁹ На извесне појаве недеклинирања у стручној литератури и неким другим сферама употребе указивано је и раније, в.: И. Павићевић, *О једном случају падежне неконгруенције*, Наш језик, књ. XV н. с., св. 5 (Београд, 1966), стр. 295.

Из терминологије и лексике

ПРИМЕРИ ФОНЕТСКЕ И ТВОРБЕНЕ АДАПТАЦИЈЕ СТАРИЈЕ КЊИЖЕВНЕ ЛЕКСИКЕ У РЕЧНИКУ СРПСКОХРВАТског КЊИЖЕВНОГ И НАРОДНОГ ЈЕЗИКА САНУ

Речник САНУ укључио је у своју грађу и извешан део старије, архаичне лексике, која се у континуитету старословенске књижевне и језичке традиције у некој мери очувала све до данас на нашим просторима. Њена присутност у савременом српскохрватском језику, пре свега књижевном, рестриктивног је карактера у односу на стандардну књижевну лексику народне провенијенције, која несметано функционише у свим видовима духовног стваралаштва као и у свакодневном говору. Раскид са нашом старом књижевном и језичком традицијом у поствуковском времену био је у толикој мери радикалан да је оставио веома мало простора за очување неопходног језичког па и књижевног континуитета, а радикализам таквога поступка, у глобалном сагледавању српске књижевне и језичке историје, био је у неким видовима напросто непотребан. Велики број речи из нашег старог језика књижевности, које су ушле у лексички корпус *Речника*, неразумљиве су и звуче анахроно чак и за образованог човека, али образованог на другачијој традицији. Стога оне и нису присутне у говорном стандарду, а слободно се може рећи — ни у књижевном. Овај тип књижевне лексике, употребљен у књижевном делу, по правилу има специфичну стилску или емоционалну функцију и јасно се издваја из осталог лексичког корпуса. Наравно, у извесним научним дисциплинама, као што су филозофија и, нарочито, теологија, оваква лексика је неупоредиво фреквентнија, али у њима је она вид специјалистичке лексике, као што је имају и друге научне дисциплине.

Тако се, дакле, лексички фонд нашег старог језика књижевности отуђио од нашег језичког осећања. Томе је, осим семан-

тичке стране, умногоме допринела и чињеница што је фонетско-фонолошка и творбена структура савременог српскохрватског књижевног језика пошла својим развојним путем; и најзад, начело поштовања народне основице књижевног језика маргинализовало је потребу да се стара лексика генерално прилагоди савременој граматичкој структури. Шароликоост која влада у овоме смислу само то потврђује.

Кад је реч о фонетским и творбеним ликовима у којима се јавља стара лексика у нашем савременом књижевном језику, могу се издвојити неколике групе:

а) неадаптирани, тј. изворни стсл. ликови (и у смислу фонетике и у смислу творбе): *благославјати*, *благословеније*, *благостојаније*, *благодетелница*, *благодушије*, *благоволеније*, *величије*, *гостилница*, *дрво*, *добротворив*, *добротворитељ*, *јединоверник*.

Овај лексички тип у највећем броју случајева има и своје српскохрватске фонетско-творбене ликове; *благосиљати*, *благостање*, *благодушност*, *гостионица*, *дрво* итд. Семантика изворних стсл. ликова у довољној се мери очувала, што се очитује у начину адаптације којом се чува изворна основа;

б) другу групу сачињавају речи које су у изворном стсл. облику присутне у нашем књижевном језику (са ознаком: *заст.*, *арх.* и *сл.*), али су њихови српскохрватски еквиваленти грађени од друге основе, јер им је семантичка прозирност недовољна да би нормално опстале у савременом језику: *благонаравије* — морал, поштење; *благополучије* — благостање, срећа; *благоуман* — паметан, разборит; *домостројитељ* — управник дома, куће, домаћин итд.;

в) следећу групу представљају речи делимитичне српскохрватске фонетске адаптације и стсл. творбеног суфикса: *вазнесе-није* (ъ>а); *благочестије* (ъ>а), *крвопролитије* (кръв-, цсл. кров-), *благорасуђеније* (жд>ђ);

г) речи у којима је спроведена и фонетска и творбена српскохрватска адаптација: *ускрсење* (въз>уз-, -иѣ>'е); *вазнесење* (ъ>а, -иѣ>'е); *жртвоприношење* (жрътв->жртв-, иѣ>'е);

д) опет хибридне варијанте у којима је рускословенска фонетска адаптација и стсл. суфикс: *вознесеније* (ъ>о); *жртвоприношеније* (жрътв->жртв-); *благоденствије* (ъ>е);

ђ) речи у којима је рускословенски изговор јата: *Благовјештеније*, *благодјетељ*, *благодјетаније*;

е) дублетни облици са рускословенском или српкословенском фонетском адаптацијом (творбени суфикс није релевантан): *благочестив* и *благочастив*; *величествен* и *величаствен* (ъ>е; њ>а).

Кад је реч о творбеним моделима старе лексике у савременом српскохрватском језику, навешћу пример веома фреквентног стсл. именичког суфикса *-иџ*. Уколико је овај суфикс очуван у савременом језику, он маркира реч као архаичну а суфиксалне формације овога типа употребљавају се на извесним језичко-стилским нивоима, нпр.: *вазнесеније*, *вознесеније*, *благодластије*, *благовештеније*, *искушеније*, *изобилије*, *користољубије* итд. Међутим, како се многе од њих потенцијално могу употребити и шире, нађена су друга суфиксална решења својствена српскохрватском књижевном језику. Навешћу извештан број најочљивијих суфиксалних адаптација стсл. суфикса *-иџ*.

-е: *благовештење* (благовештеније), *вероисповедање* (вероисповеданије), *вазнесење* (вазнесеније), *исцељење* (исцеленије), *крштење* (крштеније);

господствољубље (господствољубије), *изобиље* (изобилије), *језикословље* (језикословије), *користољубље* (користољубије);

крвопролиће (крвопролитије), *благочашће* (благочастије);

-ост: *многоглагољивост* (многоглаголаније), *благоразумност* (благоразумије), *многообразност* (многообразије), *користољубивост* (користољубије), *једногласност* (јединогласије), *једнодушност* (јединодушије);

-ство: *језикословство* (језикословије), *многолетство* (многолетствије), *блудочинство* (блудочиније).

Номина агентис са суф. *-тељ* очувале су се у том облику и у савременом језику: *исцелитељ*, *извршитељ*, *искуситељ*, *крепитељ*, али велики број именица у савременом језику твори се и помоћу других суфикса, нпр.: *-ац*: *законодавац* (законодатељ), *законознавац* (законознатељ), *извршилац* (извршитељ), *известилац* (известитељ), *изводилац* (изводителј) итд.

Формант *једино-* који се јавља у сложеницама типа: *јединодушије*, *јединогласије*, *јединоверство*, *јединоплеменик* замењен је формантом *једно-*: *једногласје* (или *једногласност*), *јединоверство*, *једнодушје* (или *једнодушност*), *јединоплеменик* итд.

Примери фонетске адаптације старе лексике као и творбени модели показани на примеру именица ни издалека не исцрпљују ову проблематику, коју би требало детаљно, монографски обрадити и размотрити како на синхронном тако и на дијакронном плану. Било би то од велике користи не само за историју нашег језика него и за његов савремени књижевни и стандардни лик.

Гордана Јовановић

О НЕКИМ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИМ КЛАСИФИКАЦИОНИМ ТЕРМИНИМА

1. Међу проблемима са којима се, у свакодневном животу, сусрећу проучаваоци нашега језика налазе се и питања везана за нашу лингвистичку терминологију. Није непознато, наиме, да се у различитим културним центрима српскохрватске језичке територије за исте појмове употребљавају различити називи. Познати су и разлози који су условили овакво стање: расцјепканост наших земаља у прошлим вјековима оставила је видљивих трагова у свим областима људске дјелатности. Подоста и у језику. И ту су историјске околности које су пратиле наш живот на Балкану оставиле дубоких трагова. Сви досадашњи покушаји да се те разлике сведу на мањи број, остали су без знатнијих резултата. Сасвим разумљиво, све се ово одражава и на науци која проучава народне говоре, на дијалектологији.

2. Дијалектологија, као лингвистичка дисциплина, није одвећ стара. Њени зачеци обично се вежу за крај XVIII и почетак XIX вијека. Север Поп, у својој одвећ познатој Дијалектологији, констатује да су тек крајем XVIII вијека лингвисти почели да обраћају пажњу на народне говоре (исп. Sever Pop: La Dialectologie, I, Лувен 1950, стр. XXIII).

3. Зачеци наше дијалектологије најчешће се вежу за Вука и његову дјелатност. И не без разлога. Мада је и прије Вука било помена о нашим народним говорима, како код појединих писаца, од М. Држића па до Вуковог времена, тако и код граматичара и лексикографа, ипак, са Вуком и ова област нашега језика добија своје прве солидније темеље. Па и одређеније називе за поједине говоре и говорне типове (исп. о томе код Белића: О Вуковим погледима на српске дијалекте и књижевни језик, Глас СКА LXXXII, Београд 1910, стр. 101—242).

4. Вук је још у Писменици из 1814. указао на три наша нарјечја (нарјечјија): *херцеговачко*, *сремско* и *славонско* (Грама-тички и полемички списи, I, 78). У Предговору Српском рјечнику

из 1818. о овоме читамо: „Ја сам овђе Српски језик раздјелио на три нарјечија ... тј. ерцеговачко ...; ресавско ... и сремачко (књ. II, стр. 21). Али он има исти назив и за именовање језика, уп.: *Славенска нарјечија ... словачко, српско, малоросијско ...* (стр. 181—182) као и: „по јужноме нарјечју“ (књ. III, 194). У Главним правилима за јужно нарјечје, која је саставио Вук, имамо овај термин за именовање говора према рефлексима старог вокала /ě/, уп. наш се језик „дијели на три главна нарјечја, тј. *источно, јужно и западно*“ (књ. III, стр. 301).

5. Од Вука до наших дана проблематика дијалектолошке терминологије остала је неуједначена. Уз Вуково *нарјечије/нарјечје*, које је преузето из руског језика, рано се одомаћио и грцизам *дијалекат*. Ова два назива почесто се јављају и као синоними. Тако имамо крајем прошлога и почетком овога вијека радова и са једним и са другим називом, уп.: *Дубровачки дијалекат ...* од П. Будманија (Рад ЈАЗиУ, књ. 65, Загреб 1883), затим *Кајкавачки дијалекат ...* (од В. Рожића, Рад 115, 1893), уз: *Особине данашњег ријечног нарјечја* (Р. Строгал, Рад 124, 1895) или: *Шаптиновачко нарјечје* (од Стјепана Ившића, Рад 168, 1907. године).

6. Т. Маретић има у својој великој граматици: *штокавско, чакавско, кајкавско и торлачко нарјечје* (Загреб 1931, стр. 7), али: *јекавски или ијекавски говор*, односно: *јужни говор*. Тако и: *икавски или западни говор, екавски или источни говор* (исто, стр. 8). Маретић, дакле, дијели наш језик на четири нарјечја, а *штокавско нарјечје на три говора*.

7. Ова термилошка неуједначеност задржаће се све данас. У Школском рјечнику термилошких вишеструкости (издање Института за језик у Сарајеву, Сарајево 1977), проф. Светозар Марковић у уводним напоменама констатује сљедеће: „Називи наших дијалеката разликују се од уџбеника до уџбеника.“ То нарочито вриједи за подјелу унутар граница штокавског дијалекта. Ту се, посебно, указује на термине које налазимо у Школском лексикону. Уп. „У два издања ШЛ (у размаку од двије године) два су назива за основну подјелу дијалеката употребљена с различитом вриједношћу: у I изд. *дијалекат и нарјечје* су синоними, а у сложеним терминима употребљаван је први назив“ па ту имамо: *Чакавски дијалект, Штокавски дијалект ...* У другом издању овога приручника прави се разлика између ових назива, назива *дијалек(а)т и нарјечје*. Ту сада *нарјечје* означава шчри појам (*штокавско нарјечје*), а *дијалекат* се употребљава за означавање ужег појма (стр. 13).

8. Ово би говорило да се код загребачких дијалектолога ту врши семантичко раздвајање. Нарјечје се узима за именовање

таквих цјелина каква су штокавска или чакавска говорна подручја. Дакле, *штокавско нарјечје*, *чакавско нарјечје*. Д. Брозовић тако поступа у чланку *Штокавско нарјечје* (Школски лексикон, Загреб 1965). Ту, даље, имамо *дијалекат*, као мању говорну цјелину. (Исп. код Брозовића: „Према јату, акценту и изоглоси скупа *ић* дијелимо *ш*(токавско) *н*(арјечје) на седам дијалеката...“ s. v. *Штокавско нарјечје*.) А само коју годину раније исти аутор, проф. Д. Брозовић, замјерао је проф. Ивићу (о чему в. ниже) што је у својој Дијалектологији *дијалекат* замјенио термином *нарјечје* (исп. у Зборнику за филологију и лингвистику III Нови Сад 1960), „јер се у хрватскосрпској језичној знаности ријеч *нарјечје* употребљава у превише различитих значења...“ (стр. 75). Истина, Брозовић, ту констатује да М. Храсте има у том значењу назив *дијалект* „што је у складу с хрватскосрпском традицијом, али није усклађено с данашњом праксом у свијету“ (исто, 75).

9. Проф. Белић је од првих дана своје научничке дјелатности усвојио термин *дијалекат* и за именовање већих и за именовање мањих говорних цјелина. Тако он почетком овога вијека објављује монографију *Дијалекти источне и јужне Србије* (СДЗБ I, 1905). Дакле, *дијалекти*, иако је у питању један већи говорни комплекс. Затим ту имамо: *тимочко-лужнички говор*, *заплањски говор*, *јужноморавски говор*, иако и: *Јужноморавски говор* представља... Ако претпоставимо да је основа овога *дијалекта* заједничка... (стр. LXIII), или: „...да пређе у е српског *косовско-ресавског говора* и *македонског дијалекта*... (исто, LXXVIII).

Такву терминолошку неиздиференцираност налазимо и у каснијим радовима проф. Белића. У његовом раду: *О српским или хрватским дијалектима* (Глас СКА LXXVIII, Београд 1908) налазимо: „Хрватским се назива и *кајкавски дијалекат*...; Под утицајем *чакавскога икавског дијалекта*“ (стр. 62). „Однос ових говора и према *екавским дијалектима*...“ (стр. 63). „Тако *косовско-ресавски дијалекат* има...“ (стр. 64); затим: *Штокавски дијалекти* (69), *косовско-ресавски дијалекат* (71);

уз: „Ако се и претпостави да је *штокавски говор* *икавизам*... унео или подстакао *чакавски говор*, ипак није потребно од свих осталих *штокавских говора* одвајати *икавски говор* као *дијалекат*“ (стр. 68); *шумадијско-сремски или средшњи дијалекат* (74) „Најкарактеристичнији су за њих *дијалекти Босне, Херцеговине и Далмације*“ (стр. 76/77);

в. и: *Чакавски дијалекти* (стр. 78). *Икавски говор*. То је *чакавски дијалекат* у којем м ђ стоји и... (80). *Јекавски говор* (*ластовски дијалекат*) (81);

као и: „Вук није никад ... делио српски језик на четири дијалекта (151).

Такво стање налазимо и у чланку проф. Белића о нашим дијалектима који је објављен у Народној енциклопедији српско-хрватско-словеначкој (књ. IV, 1929). Ту налазимо: *штокавски дијалекат, чакавски дијалекат, кајкавски дијалекат*, као одреднице. Уз њих и: „да је *чакавски говор* географски ближи ... *штокавском* него *кајкавском*...“ (стр. 395). „То централно место *чакавског говора* између *кајкавског* и *штокавског*“ (исто);

односно: „*кајкавски се дијалекат развио*“ ...; „Један део *данашњег чакавског дијалекта*“; „*три основна дијалекта српско-хрватске и словеначке језичке заједнице*“;

или: „Критеријум, по коме делимо III (=штокавски, А. П.) на три *дијалекта*, јесу...“ „*Средњоштокавски дијалекат*...; део *источнокајкавског дијалекта*; у *новоштокавском дијалекту*“.

Као што примјери показују, проф. Белић је сматрао синонимима термине *дијалекат* и *говор*. Отуда и *штокавски дијалекат* и *штокавски говор*, али и *јужни дијалекат* и *јужни говор*. Дакле, као Вук, с том разликом што Белић Вуково *нарјеч(и)је* замјењује појмом *дијалекат*.

Слично стање, као код проф. Белића, налазимо и код његових сарадника и ученика.

10. Тако код проф. Р. Бошковића имамо: *штокавски дијалекат, чакавски дијалекат, кајкавски дијалекат*; али и: *икавски дијалекат* (Уп.: одступају од општег развитка *чакавски дијалекат* српскохрватског језика са својим *шт'* и *жј*, и *икавски дијалекат* са својим *шћ*, *жћ*) — Основи упоредне граматике словенских језика, I, Фонетика, Београд 1972, стр. 99—100).

11. И проф. М. Стевановић има: *штокавски, чакавски и кајкавски дијалекат*, али и термин *наречје*. Тако у чланку: *Штокавски дијалекат* (Енциклопедија Југославије, IV, с. в.: Језик српскохрватски) читамо: „Према једној црти само, према *данашњој вредности* некадашњег гласа *ѣ* у његовим говорима, *штокавски дијалекат* делимо на три *наречја*: *икавско-(западно)*, *јекавско*, односно *ијекавско (јужно)* и *екавско (источно)*“ (стр. 502).

У Савременом српскохрватском језику од проф. Стевановића имамо: *штокавски дијалекат, чакавски дијалекат, кајкавски дијалекат* уз: *штокавски икавски говор; најмлађи штокавски говори екавског изговора; млађи новоштокавски ијекавски говори*... (стр. 5—14).

Као што примјери показују, овдје се не јавља термин *нарјечје*, него се уз *јатовске одреднице* јавља термин: *изговор, говор*.

12. Проф. П. Ивић оvdје уноси једну новину, бар када је у питању терминологије београдске школе. Он, наиме, напушта, прилично устаљене називе на овом дијелу наше језичке територије: штокавски дијалекат, чакавски дијалекат и кајкавски дијалекат и усваја термин: *наречје*, како је то од раније у пракси загребачке школе. Тако у Дијалектологији проф. Ивића имамо: *штокавско наречје; основна српскохрватска наречја* (Дијалектологија српскохрватског језика, Матица српска Нови Сад 1956, стр. 18). Дијалекат се оvdје јавља за именовање мањих говорних јединица, уп.: „С друге стране, по другим критеријима, *призренско-тимочки дијалекат* улази у састав *штокавског наречја*, супротстављајући се својим најстаријим особинама *чакавском и кајкавском наречју*.“ (стр. 19, подвукао А. П.).

Али, уп. и ту: „Уз ове црте дошле су и разлике у упитној заменици за ствар: *чакавски дијалекат* (подвукао А. П.) добио је своје садашње име по заменици *ча*, а *кајкавски* по заменици *кај*“ (стр. 20) „*Кајкавски дијалекат* није узет у обзир...“ (стр. 38) „Решетарово излагање о особинама *штокавског дијалекта* заснива се...“ (стр. 39).

Као и: „У вези са заменом јата обично се рачуна на три основна *наречја*, *екавским*, *јекавским* и *икавским*“ (стр. 52). „У нашем књижевном језику *источног наречја*“ (стр. 68). „Хрвати су у четвртој деценији XIX в... усвојили *штокавско наречје*... Притом су они изабрали *јекавски* изговор...“ (стр. 146—147). Уп. и овај примјер: „Три *наречја* која Вук оvdе наводи фигурирају и данас на свакој листи *штокавских дијалекатских* типова (ерцеговачко = *источнохерцеговачки* или *млађи херцеговачки дијалекат*, ресавско = *косовско-ресавски дијалекат*, сремачко = *шумадијско-сремски* или *шумадијско-војвођански дијалекат*)“ (Поговор Вуковом Српском рјечнику из 1818, Просвета, Београд 1964, стр. 50).

13. Као што се из наведених примјера може закључити, термилошка неуједначеност протегла се до наших дана. Истина, у новије вријеме дошло је до поларизације термина *наречје* у значењу веће говорне цјелине. У Загребу је тај термин у том значењу одраније у употреби. У Београду и Новом Саду ће тим путем први кренути проф. Ивић, мада ће се и код њега наћи и на термин *дијалекат*, за исто значење. тј. ова два појма јавиће се и као синонимима. Истина, ту имамо *наречје* и за означавање појединих изговора.

14. Ја сам у Прегледу српскохрватских дијалеката (Београд 1978) пошао стазама које су у Београду већ биле устаљене: *дијалекат—наречје—говор*. На првим страницама тога приручника стоји: „Иако се појам *дијалекат* може схватити и у ширем и у

ужем смислу (њиме може да се именује већи говорни простор, а може и говор једнога места, тј. тим појмом могу да се означавају како *макродијалекти* тако и *микродијалекти*), овде се тим појмом означава већа говорна целина, а наречја и говори именују мање говорне целине. Према томе критеријуму на српскохрватском језичком подручју разликујемо три дијалекта: *штокавски*, *чакавски* и *кајкавски*. У границама неких од ових дијалеката могу се разликовати наречја — према различитим рефлексима старога вокала *ѣ*. Тако на штокавском подручју имамо: *екавско*, *ијекавско/јекавско* и *икавско* наречје...“ (стр. 3).

Била ми је жеља да овом диференцијацијом олакшам учење ове материје онима којима је мој приручник и намијењен.

15. Д. Петровић ми замјера што нисам прихватио другачију дистинкцију: *дијалекат—наречје*. По његовом схватању: „Тиме за даље диференцирање остаје једна термилошка могућност мање и замагљује се класификациона хијерархија“ (в. Драгољуб Петровић: Неки проблеми српскохрватске дијалектолошке номенклатуре, *Наш језик*, XXVI/4-5, Београд 1985, стр. 235).

16. Ја сам на претходним страницама указао на термилошко шаренило које код нас у области ове гране лингвистичке терминологије постоји. Не постоје, до најновијег времена, ни два аутора која се у томе потпуно слажу. Називе појединих говора да и не спомињемо. Истина, постоје покушаји сређивања те терминологије. Проф. Стевановић у Енциклопедији Југославије има: *српскохрватски језик: штокавски дијалекат—екавско (источно) наречје* и, као мање говорне цјелине — различити говори. У Савременом српскохрватском језику проф. Стевановић има: *српскохрватски језик: штокавски дијалекат—говори екавског изговора... Ту ће се јавити и термин наречје, уп.: „Херцеговачким ијекавским наречјем говори“ — (подвукао А. П.) (стр. 13). Проф. Ивић, видјели смо, има: *српскохрватски језик—штокавско наречје—призренско-тимочки дијалекат*, али ту и: *екавско наречје/источно наречје*. Д. Брозовић у Школском лексикону има: *хрватскосрпски језик—штокавско наречје—славонски дијалекат*. Ту и: *торлачко наречје—торлачки дијалекти* (стр. 278). Д. Петровић, у поменутом чланку у *Нашем језику*, предлаже схему: *језик-наречје-дијалекат-говор* (стр. 236).*

17. Мада се Петровић пита како је могуће да се не прихвати нешто, што, по њему, има: „не само научну него и практично-педагошку вредност“ (стр. 237), морам признати да ме није увјерио у већу вриједност његове подјеле од оне које сам се ја држао.

18. Ја овдје, сада, не желим да улазим у расправу око назива појединих говора и говорних типова. Ни ту нема јединствености. Али, о томе другом приликом.

19. Замјена назива *дијалекат* називом *наречје* не нуди неке посебне предности. Ако се може рећи: *источнохерцеговачки дијалекат* и сл., поставља се питање именовања говорних група везаних идентичним рефлексима старог вокала /ě/. Видјели смо да и код проф. Ивића, који је свјесно настојао да у ову нашу проблематику унесе што више јаснина, налазимо *штокавско наречје: екавско наречје*. Истина, и ту би се могло наћи рјешење. (Мада, истини за вољу, и она моја класификација није остала без позитивних одјека; исп. напр. код Г. Невекловског, који каже да би једно такво термилошко разјашњење било пожељно за њемачку дијалектолошку терминологију, *Zeitschrift für Balkanologie*, Band XV, 1979, стр. 223.)

20. Други језици мало нам овдје могу помоћи. Свуда има неуједначености. Тако на примјер у руској дијалектологији употребљавају се термини: *говор*, као најмања говорна цјелина; *говорна група*, *група говора*, *нарјечје* именују групу говора који имају неке заједничке особине, а *дијалекат* се употребљава како у значењу *говор* тако и у значењу *нарјечје* (в. П. С. Кузњецов: *Руска дијалектологија*, Москва 1954). У посмртном издању ове дијалектологије (Москва 1973) имамо исту терминологију: *говор*, *група говора* или *нарјечје*, а „*дијалекат* се употребљава како у значењу *говор*, тако и у значењу *нарјечје*“ (стр. 5). Слично и у Руској дијалектологији коју је издала Академија наука СССР-а, у редакцији Р. И. Авањесова и В. Г. Орлове, стр. 11, испод текста. Код Ахманове (*Рјечник лингвистичких термина*, Москва 1966, s. v.) налазимо да је *дијалекат* исто што и *говор*, исто што и *нарјечје*.

Кузњецов и посебно указује на покушаје семантичког диференцирања термина *дијалекат* и *нарјечје*, гдје се *дијалекат* употребљава за означавање мањег говорног комплекса, који повезују неке заједничке особине, и који је мањи од *нарјечја*. Али, таква употреба термина „*дијалекат*“ није општеприхваћена (исто, стр. 5).

21. У бугарској дијалектологији, такође, нема јасно исказане семантичке разлике између појма *дијалекат* и *говор*, *нарјечје*. С Стојков у својој дијалектологији (Бугарска дијалектологија, Софија 1962) то и посебно истиче. Тако се ту термини: *дијалекат*, *нарјечје*, *говор*, чак и *подговор*, који су условни, често употребљавају као синонимима. Али: „У бугарској дијалектолошкој литератури у последње вријеме орећу се само термини *дијалекат* и

говор, без семантичких разграничења“. Нарјечје се ту више не јавља (стр. 8—9).

22. Неиздиференцираност ових термина потврђују и наши рјечници. Тако у Енциклопедијском рјечнику лингвистичких назива од Р. Симеона (Загреб 1969) код *дијалект* налазимо значења: 1. нарјечје, 2. књижевно нарјечје, 3. нарјечје или говор; в. и s. v. нарјечје.

23. Све то говори да ту нема апсолутне термилошке чистине. Али, да ово приведем крају, и ту би се могло наћи заједничко рјешење. Наиме, ја бих прихватио мисао уредника овога часописа, написану поводом дилеме око назива час и сат, а која гласи: „не продубљујмо вештачким мерама, супротним и нашем сопственом језичком осећању, јазове који брзадају наш језички простор; *кад год можемо бирати између два за нас једнако прихватљива израза, не дајмо предност ономе који раздваја*“ (подвукао А. П., стр. 275). Пошто се у неким нашим срединама (Загреб, Нови Сад) устаљује термин *нарјечје* за именовање већих говорних цјелина (*штокавско нарјечје*), а *дијалекат* означава мању говорну цјелину, а да не бисмо и овдје стварали термилошко двојство и да не бисмо нашим међујезичким разликама додавали још једну, ја ћу се лако оријентисати на ту семантичку различитост. Истина, биће потребно да се утврди термилошка разлика између *нарјечја* када именује већу говорну цјелину и „*нарјечја*“ када именује говорну цјелину везану јединственим рефлексима старог вокала /ǣ/. Можда би се ту могла прихватити оваква схема: *језик-нарјечје-говори (екавског/ијекавског/икавског изговора)-дијалекат/говор*. Свакако, отворена су врата и за другачија рјешења, али која ће имати општеосрпскохрватски карактер.

24. Ни ови проблеми, као ни било који други, не морају бити нерјешиви, ако за њихово рјешење буде постојала добра воља и међусобно поштовање и уважавање.

А. Пецо

СПОРНИ ВЕЗНИК С ОБЗИРОМ ДА

О узрочној везничкој конструкцији с *обзиром да*, коју — мада је фреквентна и у разговорном и у писаном језику — не спомине ниједна граматика српскохрватског језика, написано је неколико језичких поука у којима се по правилу оспорава њен нормативни статус. Разлози за интервенцију нормативиста у вези с наведеном конструкцијом били су троструки, јер се, по мишљењу нормативиста, у самој конструкцији могу појавити истовремено чак три „погрешке“. Те све три „прешке“ присутне су у следећој реченици, коју смо (каког ли парадокса!) забиљежили из језичког текста објављеног у лингвистичком часопису:

Обзиром да је обрада података путем електронских рачунара неупоредиво бржа од било какве друге обраде, обим задатака статистичких лингвиста се мења (Сувремена лингвистика 13—14, 1976, стр. 77).

„Прогрешност“ конструкције *обзиром да*, ако се узму у обзир препоруке и захтјеви аутора поука писаних поводом ње, огледа се у следећем: 1) неисправна је употреба конструкције без приједлога *с*, па треба писати и говорити с *обзиром . . .*,¹ 2) израз с *обзиром* неисправно је повезивати директно с везником *да*, него се између тог израза и везника мора обавезно уметати приједлошки израз *на то*, тако да конструкција треба да гласи с *обзиром на то да*,² 3) у конструкцији с *обзиром на то да* „рђаво“ је употребљен везник *да*; умјесто њега

¹ В.: М(ихаило) С(тевановић), *Обзиром на или с обзиром на*, Наш језик 1/1—2, Београд 1950, стр. 63—65; Асим Пецо, *С обзиром или обзиром*, у књизи „Језик наш свагдашњи“, Завод за издавање уџбеника, Сарајево 1969, стр. 140—141.

² В.: Људевит Јонке, „Без да“ и „с обзиром да“, у књизи „Књижевни језик у теорији и пракси“, II проширено издање, Загреб 1965, стр. 403—404; Блажо Милићевић, *С обзиром на . . .*, у књизи групе аутора „Наш језик у пракси“, Институт за језик и књижевност у Сарајеву, Одјељење за језик, Приручници 2, Сарајево 1979, стр. 301—303.

препоручује се или захтијева употреба везника што, тако да би сад потпуно исправна та везничка конструкција гласила с обзиром на то што.³

Од свих форми наведене конструкције само ову посљедњу (с обзиром на то што), потпуно очишћену од свих „неправилности“, спомиње једна једина граматика, не наводећи, међутим, ниједан примјер за поткрепу.⁴ Употреба конструкције с обзиром на то што веома је ријетка. Тек се случајно наиђе на понеки примјер (и то најчешће у тексту неког нормативисте) који потврђује њено постојање, као што су сљедећи:

Карактеристичан је [Михаило Лалић], мислимо, по томе што у већини његових дела употреба тога облика није распрострањена у оној мери у којој бисмо очекивали с обзиром на то што је овај писац родом из говорне области [из Црне Горе] у којој имперфекат у народу још живи, мање-више, пуним животом (Михаило Стевановић, *Функције и значења глаголских времена*, Београд 1967, стр. 109); ... али с обзиром на то што нам у посљедње вријеме продире у књижевни језик све више турцизама, мислимо да је потребно да се над тим замислимо, да проблем мало размотримо... (Љубавит Јонке, *Књижевни језик у теорији и пракси*, Загреб 1965, стр. 405); Угасит ће се мит о генију, а успоредба њих двојице, с обзиром на то што су оперирали подједнако обољење на једном те истом пацијенту, наметнут ће се сама од себе (Јосип Барковић, *Мала Јалга*, Просвјета, Загреб 1974, стр. 12/13).

Насупрот томе, ова конструкција у „неисправнијим“ формама с обзиром на то да и с обзиром да честа је и у говорном и у писаном језику. Зато ћемо у овом раду покушати истражити разлоге који су довели до преферирања „неисправнијих“ форми у односу на „једино исправну“ форму ове везничке узрочне конструкције. Преиспитаћемо ваљаност аргумената о некњижевном статусу посебно конструкције с обзиром да и одредити њен статус у систему узрочних везника и везничких конструкција.

Од три наведене грешке које се могу јавити код ове конструкције у пракси је углавном превладана само она прва: о

³ В.: Миодраг С. Лалевић, *С обзиром да...*, у књизи „Српскохрватски у мом цепу III Наша колебања“, Бранко Ђонових, Београд 1963, стр. 756—757.

⁴ Стјепко Тежак, Стјепан Бабић, *Преглед граматике хрватско-српског језика за основне и друге школе*, Школска књига, Загреб 1971, стр. 203.

обавезној употреби приједлога с. Ова конструкција без приједлога с не може се сматрати нормативном, јер израз с обзиром иде у шири круг социјативних значења. А „и обзир који се има унеколико условљава оно што се реченицом казује, али никако не као средство, и уопште се не може схватити као средство, већ као нешто што се узима у помоћ, што се има уза се у време вршења односне радње, или с чим се доводи у везу вршење радње.“⁵ Дакле, „Обзир је увијек присутан при реализацији глаголске радње, због тога је употреба социјативне конструкције ту обавезна.“⁶ А обавезна је и због тога што се садржајима који се везују за ту конструкцију обиљежавају пропратне околности као узрок, а „попратне околности иду са социјативном конструкцијом“,⁷ а не са бесприједлошком инструменталном конструкцијом. Тако је због присуства социјативне нијансе коју носе пропратне околности обиљежене инструменталом једино исправна она конструкција у којој је наведен приједлог с. Уколико приједлог није наведен, ова се конструкција не може сматрати књижевнојезички исправном (оправданом). Зато се и нећемо даље задржавати на тој грешци, у блиској прошлости веома раширеној, данас већ у писаном језику веома ријеткој (очито захваљујући прије свега лекторима).

За разлику од зактјева за употребу приједлога с уз именицу обзир у овој конструкцији, који је, будући добро аргументован, заживио потпуно у књижевном језику, — за два преостала зактјева не би се могло рећи да су прихваћени у стандардном језику. Од та два зактјева онај који се односи на употребу везника што намјесто везника да у конструкцији с обзиром на то да готово потпуно је игнорисан. Да ли и с разлогом? Препорука о употреби везника што умјесто везника да у овој конструкцији темељена је на употреби самих везника што и да у узрочном значењу у српскохрватском језику. Нормативисти су захтијевали да се свако да употријебљено као везник узрочне реченице с фактивним (стварним, истинитим) садржајем замјењује са што, јер се што односи на фактивне а да на нефактивне садржаје.⁸ Тако се употреба везника да сматрала некњижевном у узрочним реченицама типа *Драго ми је да си дошао*, па је умјесто њега препоручивана употреба везника што: *Драго ми је што си дошао*. Продор везника да у фактивне рече-

⁵ М. Стевановић, *нав. дјело*, стр. 64.

⁶ А. Пецо, *нав. дјело*, стр. 141.

⁷ Љ. Јонке, *нав. дјело*, стр. 403.

⁸ В. нпр.: Ирена Грицкат, *О једном случају мешања свеза ДА и ШТО*, *Наш језик* III/5—6, Београд 1952, стр. 196—207; Миодраг С. Лалевић, ... *ДА: ШТО, Опет ДА и ШТО*, у наведеној књизи, стр. 752—756.

нице узрочног типа тумачен је утицајем страних језика, мада таква употреба везника да није ријетка у народним прјесмама и приповијеткама,⁹ за које би се тешко могло рећи да је у њима везник да у овакве реченице дошао под утицајем неког страног језика. Разлог употребе везника да у фактивним реченицама узрочног типа нашао је заправо потпору у самом систему српскохрватског језика, у коме се опозиција фактивност-нефактивност по правилу не везује за сам везник него за друге елементе реченице. Тако се везник да у свим значењима изван узрочног може везивати и за фактивне и за нефактивне садржаје, нпр. *Знам да је Марко дошао* (фактивно) и *Изгледа ми да је Марко дошао* (нефактивно).¹⁰ Пошто је таква употреба везника да била уобичајена у свим реченицама чији су садржаји фактивни, осим у изрично-узрочној (која долази уз мали број лексема са значењем психофизиолошких стања), нормално је да се и у њима почео устаљивати везник да тамо гдје је фактивност садржаја била видљива већ из контекста (посебно на основу претериталне или презентске форме предиката реченице).¹¹ Тако је у тим случајевима са комуникативног становишта постало излишно за потврду фактивности наводити још и предодређени за то везник што. У савременом српскохрватском језику данас је везник да у узрочној употреби чест у свим његовим функционалним стиловима кад је већ из самог контекста јасна фактивност садржаја реченице. Пошто се и реченицама уведеним везничком конструкцијом с обзиром на то да увијек износе фактивни садржаји, критериј о непожељности везника да пренесен је и на његову употребу у конструкцији с обзиром на то да, мада то нису у потпуности аналогни случајеви. Јер везник да као дио конструкције није показатељ узрочности реченице, него је то цијела конструкција с обзиром на то да. Осим тога, не постоје случајеви у којима би везник да намјесто везника што у наведеној конструкцији доводио до неких семантичких разлика какве се могу јавити у случајевима кад су само да и што везивна средства узрочне реченице (нпр. такву разлику имамо у: *Боље је да ниси дошао* и *Боље је што ниси дошао*). Пошто је

⁹ Види примјере које наводе Томо Маретић, *Граматица и стилистика хрватскога или српскога књижевног језика*, Загреб 1899, стр. 507, и Аугуст Мусић, *Реченице с конструкцијом „да“ у хрватском језику*, Рад ЈАЗУ 142, Загреб 1900, стр. 119.

¹⁰ Уп.: Милка Ивић, *Теоријско-методолошки проблеми словенске синтаксе везани за концепт „фактивности“*, Јужнословенски филолог XXXIII, Београд 1977, стр. 10.

¹¹ Уп.: Мидхат Риђановић, *Употреба зависних везника ШТО и ДА освјетљена појмом пресупозиције*, Књижевни језик X/4, Сарајево 1981, стр. 7—13.

цијела конструкција верификатор фактивности и узрочности реченице, неважно је да ли ће као њен дио бити везник да или што. А закључ да у конструкцији обавезно буде фактивни везник што а не да подразумеивао би употребу везника што најесто да и у осталим узрочним везничким конструкцијама, нпр. у будући да. И у једном и у другом случају да се јавља само дијелом везника који је цио, а не неки његов дио, показатељ узрочности, чиме се губи свака запрека његовој употреби. Из свега тога види се да се употреба везника да као дијела узрочне везничке конструкције с обзиром на то да не може сматрати некижвеном, јер она има своје упориште у систему везника српскохрватског језика.

Узрочна везничка конструкција с обзиром на то да неупоредиво се чешће употребљава у савременом српскохрватском језику од конструкције с обзиром на то што. Њена је употреба раширена у административно-правном, научном и публицистичком стилу књижевног језика. На примјер:

С обзиром на то да је основну масу становништва чинило сељаштво, питање земље је одмах избило у први план (Јован Марјановић, Народноослободилачки рат и социјалистичка револуција 1941—1945, Београд 1975, стр. 7); С обзиром на то да је са власти свргнута капиталистичка класа, а да је на власт дошла радничка класа, карактер револуције у Југославији био је социјалистички (Јован Марјановић, нав. дјело, стр. 152); При томе ће главни смјер наших интересовања и напора бити упућен према Раселовој спознајно-теоријској позицији, за коју можемо рећи да је веома занимљива с обзиром на то да у себи садржи значајне елементе за озбиљно третирање проблема сазнања (Јелена Берберовић, Знање и истина, Београд 1972, стр. 17); С обзиром на то да се у оваквим случајевима аналитички долзи до значења синтагме, ова врста аналитизма може се назвати синтагматским аналитизмом (Ирена Прицкат, Студије из историје српскохрватског језика, Београд 1975, стр. 272); Друга је ствар, што сваки пораз и свака смрт није забиљежена. Најприје, можда није имао ко да сахрањује, можда ни земље за све пробоје не би дотекло, с обзиром на то да је ту ипак све камен и само пијесак (Анђелко Вулетић, Девето чудо на истоку, Свјетлост, Сарајево 1972, стр. 129) итд.

У наведеним примјерима у склопу везничке конструкције употребљен је акузативни приједлошки спој на то. Он се, ме-

ђутим, често изоставља: неријетко у писаном а готово увијек у говорном језику, чиме се добија везничка конструкција с обзиром да. Нормативисти не допуштају такво изостављање, па, сљедствено томе, форму с обзиром да проглашавају некијезиковном. У написима о томе увијек се наводи захтјев за обавезну употребу везе на то у везничкој конструкцији, али се по правилу и не наводе аргументи и разлози који би оправдавали такав захтјев. Једино Б. Милићевић наводи да испуштање на то није оправдано јер је „важно за смисао исказа“.¹² Ако се приједлошки спој на то изостави „не казује се — сматра Милићевић — шта се то узима у обзир, с обзиром на које чињенице, податке и сл. поступамо тако и тако.“¹³ А да ли је то тако? Одговор на то питање требало би да да анализа синтаксичко-семантичке улоге приједлошке везе на то у везничкој конструкцији с обзиром на то да, односно у цијелој реченици која се том конструкцијом уводи у сложену.

У простој реченици (простој проширеној по терминологији традиционалне граматике) конструкција има форму с обзиром на и функцију приједлошког израза, састављеног од социјативне везе с обзиром и акузативног приједлога на. Уз тај приједлошки израз долази именица (сама или као управни члан синтагме) у акузативу означавајући „оно што се узима у обзир“, нпр.: ... могло се закључити да, с обзиром на густину жељезничког саобраћаја на овој прузи, морамо ударити у неки воз (Анђелко Вулетић, Девето чудо на истоку, 217). Умјесто именице уз тај приједлошки израз у простој реченици може доћи и замјеница то ако има анафорско значење, тј. ако репрезентује садржај претходног текста, па се може рећи: С обзиром на то могло се закључити да ћемо ударити у неки воз. И заиста ту је неопходна употреба приједлошког споја на то јер он замјењује приједлошко-именичку конструкцију. Његовим изостављањем не би се могао ни употријебити приједлошки израз с обзиром на, као што се не може употријебити ни било који други приједлошки израз или приједлог без именице или замјенице с којом чини цјелину. Та је чињеница највјероватније навела нормативисте да „пропишу“ обавезну употребу конструкције на то у везничком скупу с обзиром на то да. Али приједлошко-падежни израз на то нема исту улогу у везничкој конструкцији с обзиром на то да и у простој реченици. Прва, веома битна, разлика јесте у функцији и значењу саме замјенице то. Док она употријебљена у простој реченици уз пријед-

¹² Б. Милићевић, *нав. дјело*, стр. 302.

¹³ *Наведено дјело*, стр. 301.

лошки израз с обзиром на мора имати анафорско значење (тј. мора се односити на текст који јој претходи репрезентујући у реченици у којој је наведена његов садржај или дио тог садржаја), у склопу конструкције с обзиром на то да замјеница то никад не може имати анафорску, него мора имати катафорску функцију: њено значење не садржи претходни текст, него се оно разоткрива у тексту који иза те замјенице слиједи. Њен садржај експлицира слиједећа реченица с везником да, који је увијек у контактном положају с том катафорском замјеницом. Тако је замјеница то у споју на то као дијелу везничке конструкције с обзиром на то да заправо синсемантична ријеч: њено значење тек разоткрива реченица с везником да која уз ту замјеницу долази. Улога катафорске замјенице, као и улога катафорски употребљених ријечи уопште, у склопу сложене реченице није семантичка него синтаксичка. Навођење катафорске ријечи (без обзира у којој се форми она налазила) служи да се у сложену реченицу преко ње као „пилона“ уведе зависна реченица. Катафорска ријеч се инкорпорира у структуру основне реченице, најчешће у њену финалну позицију, чинећи ту структуру семантички отвореном пошто та ријеч нема семантичког ослоњаца у дотада наведеном тексту, предодређујући (захтијевајући заправо) навођење зависне реченице која ће јој експлицирати садржај. На примјер: Радујем се томе што/да сте дошли, Због тога што није имао довољно новаца, није могао отићи на утакмицу, С обзиром на то да је саобраћај био веома густ, споро смо се пробијали улицама града, итд. У наведеним случајевима катафорски употријебљена замјеница то служи као пилон за увођење зависне реченице с везником што или да, с тим да су везник и катафорска замјеница увијек у контактном положају. Само у првом примјеру очито је да катафорска замјеница припада структури основне реченице, у осталим примјерима (што је случај и са свим напријед наведеним примјерима с конструкцијом с обзиром на то што/да) конструкција с катафорском замјеницом која претходи везнику да или што може се сматрати или интегралним дијелом основне реченице или дијелом сложеног везника. А да би дошло до срастања катафорског елемента с везником да или што у сложени везник, не само везник с обзиром на то да него било који сложени узрочни везник (нпр. усљед тога што, због тога што, захваљујући томе што, и сл.), неопходно је да замјеница то буде катафорски употријебљена и да буде у контактном положају с везником да или што. Срастању конструкције с катафорским елементом и везника да или што у везничку конструкцију погодује неусаглашеност структурне и семантичке припадности катафорс-

ког елемента. Тај елемент припадао је, наиме, структури основне реченице отварајући мјесто зависној реченици од које је добијао значење. Тако је он зависној реченици био синтаксички надређен (јер се она за њ везивала) а семантички подређен (јер је од ње добијао семантичко „пуњење“). Срастањем с функционалним везником у везничку конструкцију семантичког типа усаглашава се синтаксичка са семантичком позицијом катафорског елемента; он сад као дио везника постаје дијелом зависне реченице. Тако су срастањем конструкција с катафорски употребљеном замјеницом или замјеничким прилогом и функционалних везника *да* или *што* настали сви сложени узрочни везници српскохрватског језика: услед тога *што*, због тога *што*, захваљујући томе *што*, зато *што*, стога *што*, с обзиром на то *да*. Кад је сложени узрочни везник настао срастањем конструкције с катафорском замјеницом и везника *што*, катафорска замјеница обавезно остаје у склопу везничке конструкције. Међутим, кад се експликација врши реченицом с везником *да*, тај катафорски елемент се последије „повезничења“ конструкције може изоставити. Елидирањем катафорског елемента везничка конструкција постаје прави везник који се семантички потпуно подудару с конструкцијом у којој је експлициран катафорски конституент. У склопу узрочних везничких конструкција прерастање у прави везник изостављањем катафорске замјенице једино омогућују оне конструкције у којима је експликативна реченица увођена везником *да*, док то изостаје код конструкција чији је конституент везник *што*. Тако су преко везничке конструкције с катафорском замјеницом у српскохрватском језику настали узрочни везници *будући да* (преко *будући то да*)¹⁴ и с обзиром *да* (преко с обзиром на то *да*). Изостављањем асемантичког катафорског елемента постижу се двоструки ефекти: а) више нема могућности двоструке интерпретације конструкције, и као везника и као корелативног дијела који припада основној реченици на који се наслања реченица уведена везником *да*, него само као везника. б) елидирањем катафорског замјеничког елемента избјегава се гламазност везничке конструкције, па је тако настали везник стилски много оправданији од ње.

Све то показује да елидирање катафорског елемента није случај који је одлика само везника с обзиром *да* него *да* је у складу са процесима који су се одвијали и који се још увијек одвијају у српскохрватском језику. То елидирање не ремети ни

¹⁴ О настанку и употреби везника *будући да* види у раду Аугуста Мусића, *Будући да*, Јужнословенски филолог XI, Београд 1931, стр. 173—178.

структуру ни семантику узрочне реченице. А елидирање катафорског елемента није везано само за везничке конструкције него се елидирање тог елемента, будући да је он семантички редундантан, врши и изван везничких конструкција у свим случајевима гдје то синтаксичко-семантички услови у сложеној реченици дозвољавају, као нпр. *Радујем се (томе) што си дошао, Знам (то) да си дошао, Причао је (о томе) да је пропутовао цијели свијет*, итд. Све то показује да захтјев нормативиста за употребу катафорског споја *на то* у везнику *с обзиром да* — настао очито упоредбом овог везника са приједлошком конструкцијом *с обзиром на*, при чему се није водило рачуна о томе да у те двије конструкције *на то* има сасвим различите функције и значења — није оправдан и да нема потпоре у систему сложених узрочних везника српскохрватског језика (по истој би логици онда требало захтијевати и увођење катафорског елемента то између дијелова везника *будући да*). Као економичнији и стилоки оправданији везник *с обзиром да* чешћи је у употреби од везничке конструкције *с обзиром на то да*, од које је и настао. У тој форми он би вјероватно, због предности које има над конструкцијом *с обзиром на то да*, ту конструкцију већ истиснуо из употребе и у писаном језику, као што је то случај са говорним, да није било његовог прогона, па су га или аутори свјесно избјегавали, или су га лектори преправљали у конструкцију *с обзиром на то да* и тамо гдје су га аутори претпоставили тој конструкцији. И поред тога данас је тај везник чешћи у употреби од везничке конструкције преко које је настао. За потврду ћемо навести само дио забиљежених примјера из различитих стилова књижевног језика.

С обзиром да естетска култура чини саставни део савременог живота, потреба и значај естетског васпитања постају очевидни (Даринка Митровић, *Савремени проблеми естетског васпитања*, Београд 1969, стр. 5); Наставник наше школе не може да буде само уски стручњак, *с обзиром да* се пред њега постављају сложени васпитно-образовни задаци (Даринка Митровић, *нав. дјело*, стр. 8); Функцију вршиоца инструментал ређе добива *с обзиром да* је само један мали круг оних појава које могу доћи у обзир као самостални вршиоци (Милка Ивић, *Значења српскохрватског инструментала и њихов развој*, Београд 1954, стр. 67); *С обзиром да* се инструментал овог типа употребљава уз глаголе који првенствено значе вршење одређених покрета одређеним деловима тела, то је разумљиво да је најлакше протумачити његову функцију у заступничком сми-

слу (Милка Ивић, нав. дјело, стр. 107); Све ове појаве су мало необичније с *обзиром да* пф. презент, као и футуру II, обично долази уз глаголски облик у футурском значењу (Ксенија Милошевић, Футур II и синонимски облици у савременом српскохрватском књижевном језику, Сарајево 1970, стр. 60/61); Потписивање уговора о миру са последње три земље ишло је релативно глатко, с *обзиром да* ту није било југословенских захтева за исправку граница (Јован Марјановић, Народноослободилачки рат..., стр. 151); С *обзиром да* нису прихватили папинуску догматику, били су изложени прогонима (Ослобођење 12333, 23. 10. 1982, стр. 8); С *обзиром да* је продаја цигарета у развијеним земљама Запада посљедњих година у извјесном паду, главни правци продаје усмјерени су на земље у развоју (Ослобођење 12232, 16. 7. 1982, стр. 5); Израчунао је да ће уштедјети све дневнице, с *обзиром да* су прошкови у Викторији плаћени (Антун Шољан, Лука, Загреб 1974, Знање, стр. 148); ... наједном га занима... да ли је Функенштајн можда променио занимање, што се чини сасвим могућно, с *обзиром да* су најамне зграде одавно подржављене, те се продаја и трговина свела, по свој прилици, на мале — дакле јефтине — породичне куће (Александар Типша, Књига о Бламу, Нолит, Београд 1972, стр. 17); С *обзиром да* је ово последњи састанак који му заказујем, напао бих га и рекао му све што ми се за последњих тридесет дугих година скупило на души (Миодраг Булатовић, Људи са четири прста, БИГЗ, Београд 1976, стр. 338); Док је то до мене стигло, с *обзиром да* сви имају уши, то јест шпијуне, стигло је до Овре, до Ђуришића и Гестапоа, и било је већ свршено (Михаило Лалић, Прамен таме, Нолит, Београд 1973, стр. 161) итд.

И поред неспорне нормативности везника с *обзиром да*, поставља се питање о потреби његове употребе. Постоји, наиме, мишљење да он није потребан јер се увијек може замијенити везником *будући да*,¹⁵ па умјесто њега треба употребљавати тај везник. Такво мишљење имплицитно једно шире питање: да ли нам је уопште потребан велики број везника који покрива једно опште значење (нпр. узрочно) кад се оно може „покрити“ једним или са два везника (нпр. узрочно увијек везницима *јер* и *зато што*, а и поред тога постаје још и: *будући да*, *кад*, *чим*, *док*, *пошто*, *како*, *због тога што*, *захваљујући томе што*, *услед*

¹⁵ Иван Клајн, *Како се каже. Речник језичких недоумица*, БИГЗ, Београд 1981, стр. 116 (с. в. с *обзиром да*).

тога што итд.). Богаћење везничког система углавном је повезано с циљем прецизирања и нијансирања одређеног значења. Нови везник или везничка конструкција усталиће се у систему везника само онда ако јасније оцртава неко значење, или ако се везује само за једну семантичку нијансу, ако се, дакле, карактерише семантичком одликом као специфичношћу у систему осталих везника који покривају одређено значење. Тако, нпр., у односу на општеузрочне везнике остали „специјални“ везници се одликују узрочном „индивидуализацијом“. А управо ту одлику посједује и везник с обзиром да. Њега у систему узрочних везника карактерише специфичност узрочног значења које даје реченици што је уводи у сложену. Тај се везник, наиме, употребљава онда кад се садржајем зависне реченице желе представити околности из којих као логичка (најчешће рационална, мисаоно условљена) последица произилази оно што је представљено садржајем основне (управне) реченице. Садржај управне реченице у оваквој сложеној, уколико је узрочна антенопирана, тако као логички закључак слиједи из онога што је обиљежено зависном реченицом. Уколико је зависна реченица постпонована, она тада добија нешто наглашеније аргументативно узрочно значење. На пропратнооколности карактер узрока реченице уведене везничком с обзиром да указује и семантика саме везе с обзиром, која у ванвезничкој употреби има пропратнооколности значење. На тај начин је, закваљујући специфичности своје семантике, везник с обзиром да добио своје мјесто у систему узрочних везника.

Богаћење везничког система не захвата подједнако све функционалне стилове књижевног језика, па ни везник с обзиром да није једнако чест у свима. Најодбојнији је према употреби везничких конструкција белетристички стил, најприје због стилске рогобатности која произилази из њихове гломазности, а затим и зато што у том стилу није циљ да се потпуно диференцирају и спецификују одређења подзначања (него је чак циљ веће кумулирање значења у једној реченици, за што су много подобнији „општезначањски“ везници). Најоклонији је везничком богаћењу и стварању све већег броја нових везничких конструкција научни стил књижевног језика, јер се у њему управо тежи за што прецизнијим изражавањем, за диференцирањем свих семантичких нијанси, — за што су управо погодни сложени везници одн. везничке конструкције. Употреби нових везника и везничких конструкција склони су и административно-правни и публицистички стил књижевног језика. А у тим стиливима је и најчешћа употреба везника с обзиром да. Он није ни у разговорном стилу, гдје је дошао преко администра-

тивно-правног стила, који од свих стилова на разговорни има највећи утицај. Ријетки забиљежени примјери из белетристичких текстова показују да писци овај везник употребљавају у дијалозима или у монолозима јунака настојећи да и преко језика одреде припадност јунака некој социјалној групи или животној и радној средини. Тако је тај везник у белетристичким текстовима обично „представник“ административно-правног стила у говору ликова.

•

Да закључимо. Узрочни везник с обзиром да — настао преко акузативне конструкције с обзиром на то (чији су конституенти приједлошки израз с обзиром на и катафорски употребљена замјеница то) и то експликацијом реченицом с везником да елемента на то, касније изостављеног као семантички и синтаксички редундантног — у овој својој форми много је стилски оправданији од нормативно препоручиваних конструкција с обзиром на то што/да, којима је потпуно синониман. Изостављање споја на то потпуно одговара систему сложених узрочних везника с везником да (изостављањем катафорске замјенице формирали су се као везници и будући да и с обзиром да), тако да се због ненавођења „на то“ овај везник не може сматрати некњижевним. Употреба везника да умјесто „оčekиванијег“ што због фактивности реченице нашла је своје упориште у првом реду у томе што показатељ фактивности и узрочности није сам везник да него цијели везник с обзиром да (а могла је наћи потпору и у употреби самог везника да у фактивним како узрочним тако и неузрочним реченицама). Специфичност узрочне семантике коју даје реченици (у зависној узрочној реченици дају се околности као узрок из кога као логичка посљедица произилази закључак дат у основној реченици) обезбјеђује везнику с обзиром да посебно мјесто у систему узрочних везника и везничких конструкција. Његова употреба раширена је у научном, административно-правном и публицистичком стилу књижевног језика (дакле, стиловима који су и најотворенији према везничком богаћењу), па и у разговорном стилу, гдје је највјероватније „продро“ из административно-правног стила, који на

разговорни стил има велик утицај. Риједак је у књижевноумјетничком стилу, гдје се једино појављује као представник разговорног или неког другог функционалног стила у говору јунака (кад писац говором карактерише ликове).*

Др Милош Ковачевић

---

* Напомена уредника. Аутор чланка био га је насловио „(Не)спорни везник с обзиром да“, али смо га у редакцији изменили у „Спорни везник с обзиром да“ — једно ради избегавања графике која није у складу са усменим говором и нормалним читањем, а друго зато што аргументација колеге Ковачевића није ослободила спорности сва разматрана питања. Није ствар само у ставовима нормативиста, него и у језичкој свести, у стварном стању у језику, јер процес прерастања слободног израза са именицом *обзир* у узрочни везник још није готов. Истина, стабилизovalo се везничко значење израза (с) *обзиром (на то) да*, али се још није прекинула веза са именицом *обзир* у разним њеним применама — с *обзиром на (+ именица), узимајући у обзир, без обзира на* (Ковачевић ни овде не избегава изостављање елемента *на то*: „без обзира у којој се форми она налазила“, стр. 107). Паралелност с везником *будући да* само је делимична, јер он није настао од „будући то да“ него од конструкција типа Држићеве: *Ја будући убог ни себи нијесам добар ни другу, или... будући искао Миљенка*. То видимо из Мусићевог рада на који се позива М. К.; и у другој цитираној литератури читалац ће наћи низ добрих запажања о изразу с *обзиром... и о односу везника да и што*, која Ковачевић на ограниченом простору није могао подробно преносити.

Можемо сагласно констатовати да варијанта *обзиром да (и обзиром на)* није прихватљива за књижевни језик, као и да је с *обзиром (...)* *да* много чешће него с *обзиром (...)* *што*, те нема разлога да се избегава (вероватно у овоме има утицаја по смислу сличних израза *узимајући у обзир да, узевши у обзир да, имајући у виду да* и др.). Остаје као спорно питање скраћивања израза, изостављање елемента *на то*; Ковачевићеви примери показују да има и лингвиста који не избегавају ово скраћивање, али то није општи став, ни међу лингвистима ни међу другим ауторима јавне речи.

О ОБЛИЦИМА ВИДИЛАЦ/ВИД(Ј)ЕЛАЦ

1

У популарној рубрици „Лексиклопедија“ београдског недељника TV НОВОСТИ говорило се и о облику *видилац* (в. бр. 1090 од 15. XI 1985, стр. 16). Одговарајући на питање једнога читаоца „шта тачно значи реч *видиоци*, затим да ли је она у духу нашег језика, и најзад да ли је записана у речницима и којим“, аутор прилога цитира Речник САНУ (делом и Речник МС—МХ) и тамо наведена значења и потврде одреднице *виделац* ијек. *видјелац*. Он сматра да „реч *видилац*“ није „за осуду с језичког становишта“, али да је „посебно ... питање зашто су састављачи Речника САНУ прогласили облик *видилац* за 'некњижеван'“. По мишљењу овога аутора, они су, „вероватно ... у цајтноу за размишљање, прибегли најкраћој провери: од екавског инфинитива *видети*, кад се одбије наставак *ти* а дода наставак *лац*, добија се књижевни облик *виделац*; на исти начин од ијекавског *видјети* постаје *видјелац*. Инфинитив *видити* [грешком одштампано *видети* — М.Н.] је некњижеван, стога *и видилац* је некњижеван.“

Насупрот томе, аутор овога прилога сматра да има довољно чињеница да обеснаже „сваку даљу дискриминацију“ облика *видилац*. Разабрају се у овоме прилогу три: 1° „Не треба да заборавимо на остале књижевне ијекавске падеже [осим ном. ст. и ген. пл. — М. Н.]: *видиоца*, *видиоцу*, *видиоче*, *видиоцем*, *видиоци*, *видиоцима*, *видиоце*“; 2° „Облици *седилац* [треба сједилац — М. Н.] и старосједилац нису некњижевни. Зашто је онда некњижеван облик *видилац*?“; 3° „Из примера које наводи речник САНУ видимо ... да су номинатив *видилац* употребили и црно на бело написали Јустин Поповић и Божидар Ковачевић ... Обојица су врху познанаоци и народног и књижевног језика“.

Понуђена аргументација тешко да доказује грешку коју су „састављачи“ Речника САНУ починили „у цајтноу за раз-

мишљање“. Могло би, евентуално, бити обрнуто — да је у „цајт-ноту“ био сарадник TV НОВОСТИ. Али, појмимо редом:

1° Ијекавски облици зависних падежа именице *видјелац* са *-и-* (осим ген. пл.) не могу „оправдати“ употребу ном. сл. *видилац*; могу је, у најбољем случају, објаснити. Ако би се ишло том логиком, онда бисмо у књижевном језику имали и *гледаоц*, *мислиоц* и сл. (према *гледаоца*, *гледаоцу*..., *мислиоца*..., *мислиоци* итд.), затим *вучу*, *печу* и сл. (према *вучем*, *вучеш*, *вуче*, *вучемо*, *вучете*; *печем*, *пече* итд.) или *видјео* (према *видјети*, *видјела*, *видјело*, *видјеле*, *видјели*) и сл.¹

2° Не постоји потпуни паралелизам између облика (*старо*)-*сједилац* и *видилац*. Глаголске основе којима се мотивишу ове именице гласе у стандардном језику: *сједје-* и *сједи-* — у првоме случају,² а само *видје-* — у другоме. Међутим, у екавској варијанти и код прве основе имамо само (*старо*)*седаца* према *седе(ти)*.³

3° Не верујемо да је чињеница да су „баш“ Јустин Поповић („православни мистик“) и Божидар Ковачевић („београдски професор и књижевник“) „употребили и црно на бело написали“ номинатив *видилац* „довољна да обеснажи сваку даљу дискриминацију“ овога облика, макар они били и „врсни познаваоци и народног и књижевног језика“. Треба, наиме, одвајати језик књижевности од књижевног језика, реализацију од норме јер су у питању посебни, иако међусобно дијалектички повезани феномени.

2

Све ово, међутим, никако не значи да су обрађивачи Речника САНУ „безгрешни“, а аутор поменутога прилога сасвим на кривој путу. Није ни све тако једноставно као што се то, изгледа, чинило сараднику TV НОВОСТИ и као што се то можда могло закључити из досадашњег нашег излагања.

Вероватно је у свему томе најлакше објаснити појаву облика *видилац*. Иако је ова именица мотивисана глаголом, то, наравно, не значи да то мора бити дијалекатски облик овога глагола, тј. *видити*, али не верујемо ни да је посредни утицај

¹ Све су те појаве, иначе, познате многим народним говорима.

² У питању је, највероватније, дисимилација јага у два суседна слога (исп. и *вриједјети/вриједити*). У неким дијалектима се, осим тога, налази и *сиђети*, *усиђелица* и др.

³ Правопис српскохрватскога књижевног језика с правописним речником, Нови Сад — Загреб, 1960, s. v.

осталих падежа ијек. *видјелац* на ном. сл. и ген. пл.⁴ Пре ће бити да је тај облик настао аналошки, према бројним именицама на *-илац*.⁵ У обратном речнику Ј. Матешаћа⁶ пронашли смо око две стотине именица на *-илац*, а свега десетак на *-(j)елац* (од тога је половина имала и паралелне ликове са *-и-*). Осим тога, већина је ових именица прилично ретка у свакодневној комуникацији, па и у језику књижевности (нпр. *лет(j)елац*, *прас(j)ед(j)елац*, *првос(j)ед(j)елац*, *с(j)ед(j)елац* и др.), а таква је, очигледно, и лексема *вид(j)елац*. Насупрот њима, именице мотивисане глаголима на *-ити* као *бранилац*, *вршилац*, *мислилац*, *носилац*, *ослободилац*, *посетилац*, *преводилац*, *руководилац*, *тужилац*, *чинилац* и многе друге врло су фреквентне.⁷

Њима треба додати и именице типа *везилац* (: *вести*), *перилац* (: *прати*), *предилац* (: *прести*) и сл., према којима, вероватно, имамо и *везилац*⁸ (: *везати*).

3

Малобројне и, по правилу, неуобичајене лексеме на *-(j)елац* прилазе многобројним и готово свакодневним лексемама на *-илац*.⁹ То, мислимо, не би требало да буде спорно. Споран је, међутим, књижевнојезички статус тако насталих ликова.

Правопис српскохрватскога књижевног језика МС—МХ (1960) има само *вид(j)елац*,¹⁰ *лет(j)елац*... Систем, као што смо већ рекли, не нарушавају ни ликови типа *старосједилац* (поред *старосједјелац*, али екавски само *староседелац*), јер није изневерено правило по којем је основа погипна *agentis* на *-лац* идентична глаголској основи (исп. *сједје-ти/сједи-ти*, а *седе-ти*).¹¹

Горње правило, међутим, нарушавају и у Правопису засведочени ликови типа *везилац* одн. *тресилицац*, али у њему нема,

⁴ Ако би то било тачно, онда би за појаву аналогних ликова типа *летлица* било потребно неко додатно објашњење.

⁵ Ово је, опет, последица изузетне бројности глаголских основа на *-ити*.

⁶ Rückläufiges Wörterbuch des Serbokroatischen 1, Wiesbaden, 1965.

⁷ Бројније су и фреквентније, такође, одговарајуће именице женскога рода типа *радилица* од оних на *-(j)елица*.

⁸ В. Речник САНУ, s. v.

⁹ То се исто догађа и са неким глаголима с основом на континуант јата (исп. *мршавити*, *остарити* и сл.).

¹⁰ И Рјечник ЈАЗУ има *видјелац*, не и *видилац*. То наводимо само као податак.

¹¹ То је прави разлог што је у Речнику САНУ облик *видилац* означен као некњижеван.

колико се могло запазити, облика на *-илац* мотивисаних глаголима на *-(ј)ети*.

Насупрот Правописном речнику, Речник САНУ има и *волилац* (онај који воли; пријатељ), а нема *волелац/вољелац*; има *вртилац* (онај који врти; стручњак за олучење, врћење топова), а нема *врт(ј)елац*. Облици глагола *волити* и *вртити* добили су, наравно, ознаку неки[ижевно]. Некиижевним је означено и *летити*, али *летилац* није (само је упућено на *летач* као и варијанта *лет(ј)елац*).

Питање је колико се ту ради о отворености норме, а колико о најобичнијој недоследности у кодификацији?! Та недоследност (а о њој је, првенствено, реч) условљена је, опет, различитим екстралингвистичким чиниоцима, међу које треба убројати и очигледно механичко повођење појединих обрађивача за оним што им пружа расположива грађа.

Постоје, међутим, и унутарјезички разлози због којих се различито поступа и због којих се није тако једноставно придружити сараднику TV НОВОСТИ у покличу: „Доле видеоци! Живео видилац!“¹² Постоји, наиме, напред изнето правило о међузависности глаголске и именичке основе, али и аналогитија и други чиниоци који то правило нарушавају. Није увек лако одредити тренутак када је једно правило толико нарушено да га мора заменити ново. Није, на жалост, ни у овоме случају. Ако се у именица мотивисаних глаголима на *-(ј)ети* појављују и ликови на *-илац* (засада, како изгледа, ређе или паралелно са *-(ј)елац*), у неких других, бројчано заступљенијих глаголских основа (нпр. на *-ати*) то није забележено (исп. *гледалац*, *стваралац*, *читалац* итд, итд.). С друге стране, будућу судбину пошпа *agentis* на *-лац* мотивисаних глаголима на *-(ј)ети* лепо илуструје именица *мрзилац*, забележена у Речнику САНУ само у томе облику, иако је, у најгорем случају, *мрз(ј)ети* обично бар колико и *мрзити*.¹³

У науци се може предвиђати, али норма се не прави за будућност. Она прати промене у пракси и обично иде из а њих. Због тога, а и због онога што је напред речено, сматрамо да би облике типа *вид(ј)елац* требало и надаље (или: засада, још увек) сматрати основним, стандардним, а оне на *-илац* (*видилац*, *летилац* и сл.) побочним, супстандардним.

М. Николић

¹² Расправа о облику *видилац* почела је једним, за крај XX века чудним поводом, тобожњим појављивањем Госпе у Међугорју и њеним тобожњим „видеоцима“.

¹³ Све ове појаве запажају се и код именица ж. р. типа *лет(ј)елица*.

Дискусија и дописи

ОКО АЛТЕРНАТИВНЕ УПОТРЕБЕ ДВАЈУ ОБЛИКА У ДРУГОМ ДЕЛУ СЛОЖЕНОГ ФУТУРА

Наши професори (славистике) још као студенте су нас упућивали да, поред осталог, пратимо и оно што се објављује у Нашем језику. И то не само професор српскохрватског језика (др Бранко Милановић) него и већина оних који су нам предавали предмете наше главне струке. Наглашавали су да ће нам много шта од онога што нађемо у поменутом часопису користити да се боље и лакше сналазимо при превођењу с руског, пољског, чешког... на српскохрватски језик. Ми, који смо били у прилици, прихватили смо тај савет. Ја сам лично била у таквој прилици, и готово стално сам читала оно што је објављивано у Нашем језику. Читала сам и Језичке поуке у њему. Нарочито сам пратила све прилоге у којима се говори о алтернативној употреби језичких средстава (речи, њихових облика, израза, фраза и реченица). И тако сам, над тим прилозима и расправама у њима, могла да овде-онде правим избор и опредељујем се за боље и лепше у језику, и као скромни преводилац с руског (неких приповедака Гогоља, Чехова и чланака о уметности и књижевности Л. Н. Толстоја). Дешавало се, истина ретко кад, да се — нека ми се опрости за ову нескромност — са понеким тамо (у НЈ) нађеним тумачењима на слажем. Али сам то обично задржавала за себе, или усмено тражила мишљење од упућенијих у дотично питање. Сада, међутим, мислим друкчије поступити.

У књ. XXVI н. с. 4—5 Нашег језика прочитала сам, поред осталих, чланак *Негација уз инфинитив и рјечицу да с презентом* Милорада Ђирковића, који мене, а, мислим, ни многе друге, не може задовољити, из више разлога.

Већ главни уредник часописа (др М. Пешикан) неколико страница даље, у посебном своме чланку, истичући као пози-

тивно то што Ђирковић мисли да се у извесним случајевима две односне глаголске форме у допуни не могу слободно међусобно замењивати, — с правом указује на неоправданост Ђирковићева схватања према коме је негација у основи наводне незаснованости (по Ђирковићу) мишљења великог броја лингвиста о алтернацији инфинитива и презента с везником да у функцији допуне већег броја глагола, односно у функцији другог дела предиката у футуру. Уредник ово илуструје јасном интерпретацијом неких примера које Ђирковић није успео најсрећније пролумачити и упућује овога на значење везника да у Речнику САНУ. Мислим да је друг уредник, и са овим значајним напоменама, врло благонаклоно поступио. Ја бих била много строжа и вратила бих чланака аутору са захтевом да прегледа шта је о доличном питању речено и у нашим језичким часописима, јер је тамо овоме питању поклоњено доста пажње. Не говоримо где другде него само у два часописа намењена, у првом реду, култури савременог српскохрватског, одн. хрватско-српског књижевног језика: у загребачком Језику и београдском Нашем језику. Писац се такође био дужан обавестити шта се о томе каже још бар у књигама Граматика и стилистика Томе Маретића и Савремени српскохрватски језик, књ. II М. Стевановића, које су служиле и служе: студентима универзитета за њихове студије и за општекултурне потребе.

Ђирковић, истина, на самом почетку каже: „већина аутора радова о инфинитиву и рјечци да плус презент слажу се да су та два облика подударна.“ И добија се утисак да су ова два облика увек подударна. А то, међутим, никако није тачно. Говорило се и писало о томе да се они употребљавају у истој функцији као допуна извесног броја речи, у првом реду глагола (а исто тако и именичних и придевских изоаза) *непотпуног* значења [овде курсивом означени термин је, мислим, проф. А. Белића, а у сваком случају је врло срећно нађен] и у другом делу футура када овај долази иза скраћеног облика презента помоћног глагола *штети*.

Да Ђирковић ово превиђа и узима све глаголе, види се не само по томе што не прави никакве ограде него и по примерима које наводи када негира тачност поодавна од других утврђене чињенице о могућности алтернативне употребе инфинитива и презента с везником да испред њега. Он пише: „не може се презент с рјечцом [овде, ваљда, везником — В. С.] да замијенити инфинитивом: *моли да уђе — моли ући, заштијева да крене — заштијева кренути* и сл. То, међутим, никада нико није рекао, јер су и глагол *молити* и глагол *заштијевати* потпуног значења, а везник да с презентом је овде од њих зависна из-

рична реченица за какву још ниједан проучавалац овог питања није казао да може бити замењена инфинитивом. Сви су, управо, истицали да се алтернација о којој је реч односи на допуну одређеног броја глагола.

У осталим, код Ђирковића наведеним примерима, изузев оних с глаголом *штети*, а то су: *желети*, *воleti* и *почети*: „*жели да пође* — *жели поћи*, *воли да учи* — *воли учити*, *почиње да ради* — *почиње радити* и сл.“ нема разлике између инфинитива и презента са *да*, већ су у допуни глагола карактера сада наведених (а не било којих глагола) инфинитив и презент с везником *да* испред њега потпуни синтаксички синоними — наравно: када се оба глагола, и допуноски и онај који се допуњава, односе на исто граматичко лице, а Ђирковић мисли, и каже, само када су реченице са њима потврдне. Међутим, да се потрудио и проверио, лако би се уверио да разлике ту нема ни када би се место потврђних узеле одричне реченице (*не жели да пође* — *не жели поћи*; *не воли да учи* — *не воли учити*; *не почиње да ради* — *не почиње радити*). Први су глаголи непотпуног смисла и у потврдном и у одречном облику. И синтаксички је свеједно који ће облик допуне (инфинитив или презент с везником *да* испред њега) уз њих бити употребљен.

Другу Ђирковићу је — то је јасно — у свести глагол *штети*. И било би добро да је само о њему и говорио. А грешка је његова у томе што на све глаголе који се допуњавају инфинитивом или презентом с везником *да* преноси оно што је применљиво искључиво на глагол *штети* — свакако због двојства у његову значењу [прво му је значење заједничко с глаголом *желети* или *намеравати*, а друго оно које има као помоћни глагол у футуру]. Он хоће да докаже како није свеједно која ће од ове две форме допуне уз те глаголе бити употребљена ако се реченицом с њима нешто одриче, па то доказује примером одричног футура. А ово последње је, није се тешко уверити, рекао писац чланка *Инфинитив и везица „да“ са презентом*, објављеног у Нашем језику, књ. III прве серије (стр. 282—288. год. 1935.) када расправља о напоредној употреби те две глаголке форме у књижевном језику уопште, нарочито се задржавајући на таквој употреби њиховој у футуру. Тамо се у закључку анализе на неким примерима из Даничевљева превода Старог завета и неколика значајна наша, онда жива, писца констатује: „У негативним реченицама, дакле, за казивање правих будућих радњи с помоћним глаголом може се употребити једино инфинитив, а не и реченица са *да* и презентом“ (стр. 285). А пре навођења примера је рекао: „ако је реченица с футуром негативна [сада кажемо одрична], без штете по право значење,

инфинитив глагола није могуће заменити ни једним другим обликом ни конструкцијом“ (стр. 284).

Ако претпоставимо да је друг Ђирковић прочитао чланак у коме је већ речено оно што он у своме прилогу хоће да докаже, ми се питамо зашто га није и навео у потврду за свој доказ: да уз одричан помоћни глагол у књижевном језику у другом делу футура треба употребљавати једино инфинитив. Ред је било да то учини, јер се у пракси тако ради када се расправља о било коме питању. А не можемо се, уз претпоставку да за тај чланак није знао, сложити ни са писањем о неком проблему док се не погледа шта је о њему речено, бар у публикацији за коју се пише. А у тој је публикацији исти аутор (М. Стевановић) и касније (1954) писао, сада опширнију расправу о проблему алтернације инфинитива и презента с везником да испред њега (Наш језик, књ. V н. с. стр. 85—102 и 165—185), подстакнут на то мишљење других неких стручњака, с којима се у по нечему што је (по његову мишљењу) битно не слаже. Он сада говори са много ширег аспекта, вишестрано посматра проблем на језику и стилу знатно већег броја писаца (из свих области где се нашим језиком говори и пише), не само савремених него и неколико писаца који припадају даљој историјској епохи, па и са освртом на неке народне говоре, нарочито на релацији источне и западне области употребе српскохрватског (хрватскосрпског) језика, а не занемарује ни разговорни језик културних средина. И долази до за нијансу друкчијег закључка да се у одричном футуру свих глагола употребљава готово само инфинитив (НЈ књ. V н. с. 170). Али да оставимо друто по страни, овај аутор у својој књизи, где је дао норму савременог српскохрватског језика, у Синтакси (Савремени српскохрватски књижевни језик II) каже да у одричном футуру, индикативноме мислимо, треба употребљавати искључиво инфинитив јер презент с везником да доводи до двосмислености, па и до вишесмислености, којих се у добром језику и стилу треба клонити (иа то и друг главни уредник нашег језика у својој већ поменутој напомени скреће пажњу).

Тамо, у наведеној књизи, дато је и објашњење из којег се види да разлика која се у значењу овде између две глаголске форме испољава није у потврдности и одричности реченица, да не зависи од самог потврђивања и самог негирања, већ, како писац (иа стр. 760. и 761. те књиге трећег издања) констатује — од наглашености и ненаглашености, тј. од пуног и енклитичког облика глагола *зтети*. Он то каже речима: „У случају употребе помоћног глагола на почетку реченице, где мора доћи пун, а не скраћен облик глагола *зтети* обавезна [је] уза њ упо-

треба инфинитива, као у примерима: *Старче, хоћеш ли ноћас устати*“ (В. Назор, *Изабрана проза*, 98); *Он не бира хоће ли скочити у благо или на суво* (Б. Ђосиф, *Поклошено поље*, 233); *Хоћеш ли још о шуми сањати?* (И. Г. Ковачић, *Изабрана дјела*, 321); *Хоћемо ли се постарати за наше рањенике?* (Б. Ђосиф, *Пролом*, 533); *Хоћу поћи на да нећу доћи* (нар. песма).“ И даље: „Поготову се, кад је презент управног глагола *штети* одричан, у облику *футура* употребљава инфинитив: *Нећу више пити, благородни господине* (В. Петровић, *Препелица у руци*, 16); *Ми нећемо никада заборавити оне црне дане из 1941* (В. Цар Ђекић, *Удесни дани*, 249); *Више се никад нигдје неће састати* (М. Јалић, *Први снијег*, 101); *Ја нећу радити на томе* (И. Андрић, *Травничка хроника*, 22).“ Овде, понављамо, наглашеност одричног презента глагола *штети*, који је у овоме случају увек акцензован — и у *футуру*, дакле, као год и кад се употребљава у волунтативном значењу (исп. последње редове стране 169. у расправи *Напоредна употреба инфинитива и презента са свезицом да*. Наш језик, књ. V н. с.) — условљава разлику у облику допуне; и захтева у једном случају један, а у другом други њен облик. Не од негације саме по себи, већ од реченичног акцента, од интонације реченице, од ритмичности њене, зависи употреба искључиво инфинитива у *футуру* са одричним помоћним обликом презента глагола *штети*. И није у праву Ђирковић када настоји да оспори мишљење проф. М. Кравара да и с ритмичношћу, као и са стилем уопште, стоји у вези употреба инфинитива и презента с везником *да* као таква.

Нико, наравно, не може спорити да значење глагола *штети* у двома његовим функцијама: у *футуру*, као *правом*, индикативном времену употребљеном, и у волунтативној (модалној) реченици — има значајну улогу са досадашњег гледишта норме српскохрватског књижевног језика, утврђиване на општој употреби код класичних наших писаца нове књижевности (и науке) писане на овоме језику. У свакодневној језичкој употреби, посебно у источним ареама нашег језика, код свих слојева нашег друштва врло често се, и у *футуру*, па и одричних глагола, као други део среће презент с везником *да*. [Народни говори на југоистоку и не знају за инфинитив]. Узимајући ово у обзир несумњиво, А. Белић такву употребу допушта, управо прописује у својој Граматици за III разред средњих школа, када говори тамо (у тач. 81) „да се одрични облик *нећу* у *футуру* пише увек као једна реч: *нећу нећеш... неће писати* (или *нећу да пишем* итд.)“ и даје за то овај ad hoc направљени пример. А и М. Стевановић за употребу одричног *футура* у истом облику

(у Савременом српскохрватском језику II, у тач. 612. б трећег издања) наводи пример из разговорног језика: *Ја сутра нећу да дођем*. И ни овај, колико ни непосредно претходни пример, никоме ни по чему у средини (београдској) где су наведене књиге објављене, као ни у источним областима нашег језика уопште, — неће зазвучати необично.

Код Томе Маретића немамо примера за одрични футур са допуном презентом и везником да испред њега. А он је примере узимао углавном из Вука Караџића. И мада ја, осим велике Маретићеве Граматике сада немам, на жалост, при руци других приручника с те стране да се, у овом тренутку, осведочим о томе — мислим да таквих примера нема ни у осталим приручницима из западних наших културних центара. Овакав одричан футур, хтела сам рећи, није уопштен у српскохрватском (одн. хрватскосрпском) књижевном језику.

Ипак, одрични футур у овом описном облику из свакоднев­ног језика средине у којој се употребљава улази, нормално је, у све медије информација, па, вероватно, и у језик покојег писца, мада ми није познато да су примери за ово последње досад било где забележени. А док то не буде учињено, питамо се да ли их можемо смештати тамо где још нису откривени. Па и поред тога, у наш језик опште комуникације уноси се много шташта што се не може прихватити. Ја бих у то уврстила и онај Ђирковићев не баш прикладан пример: *Забринут сам за Чудит, неће јести с нама*, узет негде са филмског платна. Ђирковић је уз њега дао, па и прикватљиве интерпретације (ово му и главни уредник Нашег језика признаје), не једну него две, које су обе подједнако вероватне, уз доукчију стилизацију, разуме се, — то и он каже. А поред оба његова, била би могућна још и друга тумачења. Мислим да би једноставније стилизације биле у облику, напр.: *Забринут сам за Чудит; (јер) неће да једе с нама или Забринут сам за Чудит, (па) нећу, тј. не допуштам да (одсад) једе с нама* [него да се посебно и нарочито храни]. Но, ми смо, пре свега, противу свих језичких формулација које читаоце, односно слушаоце доводе у недоумицу — шта су прочитали или чули.

А не би се могла прихватити ни Ђирковићева интерпретација примера: *Ауто неће да упали*, у којој он каже да се „добија дојам да је ауто пре извјесног времена нормално палио, а да само сада у овом моменту [курзив је мој, В. С.] неће да упали, да се грешка појавила управо прије момента овог паљења, односно покушаја паљења.“ Да се може имати тај дојам, па то и поуздано знати, непотребно је и немогуће, штавише, спорити. Али се не може рећи да се самом поруком то каже,

већ се са више вероватноће за нас њоме хтело рећи — *Ауто не може упалити* (или: *Ауто не може да упали* — свеједно је) без икаквог утиска да ли само сада, у овом моменту, неће, односно не може, или већ дуже времена није могао упалити. А тачно је да би се мање-више иста порука могла пренети и обликом *футура Ауто неће упалити* — извесно, свакојако (јер не може по мишљењу онога ко поруку изриче). Из овога се закључује колико *футур*, сваки *футур*, и *индикативни*, *мислим* (као облик који казује још *нереализовану радњу*, односно *стање*) у себи садржи *модалности*. То је раније констатовано и у науци већ *прихваћено*.

И, на крају, иако знам да није могућно сасвим заобилазити ни свакодневни разговорни језик, *мислим* да би за *расправљање* проблема *норме* савременог *књижевног језика* много срећније било *узимати* примере из *писане речи*, тј. из *буквално књижевног језика*. Треба се *потрудити* само да се *одговарајући примери* тамо *нађу*. А они се *каткад* и по *сећању* из *прочитаних књига* *намећу*. Мени се, *нпр.*, *док мислим* на овај проблем, и *пишем* о њему, *стално намеће* почетак *II-ог писма* из *Неапоља* (*Писма из Италије Љ. П. Ненадовића*): *Нећу ти више писати о лепоти Неапоља и његовог залива, нећу ти више досађивати с описивањем икона, кипова и других знаменитости. Нашшао сам овде на једну српску важну и живу знаменитост. Овде је владика црногорски. О њему ћу ти од сада писати више него о целој Италији*".

Променом *инфинитива презентом* и *везником* да *испред* њега (*Нећу више да ти пишем* итд.) *преносила* би се не много *дружчија порука*; *казивало* би се *наиме*: *Не мислим (не намеравам) да ти више пишем...* Али *тима* *бисмо* *добили* *модалне реченице* са *исказивањем радњи* *које тек предстоје*, а *сада* *су* *само* у *замисли* *пишчевој*, у *намери* *његовој*. А он је, *несумњиво*, *употребио* *прави*, *индикативни* *футур*. И *сасвим* га је *адекватно* *означио*. А *тачно* је, и *познато*, да је у *нашем књижевном језику*, у *целини* *узетом*, у *другом делу* *сложеног* *футура* *инфинитив* и у *потврђним реченицама* *неупоредиво* *чешћи* од *његове синтаксичке* *опозиције*.

Вида Стевановић

ОКО САТА И ЧАСА

У овогодишњем свеску 4—5 овога часописа изашао је чланак уредника проф. Митра Пешикана под насловом „Око часа и сата“, у којем се износе разлози за и против у избору између ријечи *час* и *сат* у значењу лат. *hora*, а у поводу узбуне (или забуне?) којом је недавно у београдској јавности потраћено увођење ријечи *сат* у замјену за *час* у емисијама Радија Београд.¹

Овдје се под сличним насловом доноси чланак о истом питању.

Треба признати да је употреба двију ријечи за означавање тако важна и свакодневна појма као што је временски размак од 60 минута на подручју истог стандардног језика, у колико год „варијаната“ (у ствари — редакција) функционирао, заиста неприкладна, зановијетна и несувремена.² То тим више што су те двије ријечи употребно разграничене двојако: прво, по лингвистичкој хоризонтали, јер се *час* у наведеном значењу говори у Србији, одакле је накнадно преузето у Црној Гори, а са много мање успјеха и у Босни и Херцеговини, док га у Хрватској, гдје је на снази само *сат*, још нема (осим у Армији), и, друго, по лингвистичкој вертикали, јер је *час* тзв. „учена“ ријеч службенога језика, а *сат* тзв. „пучка“ или „народна“, присутна у говорном језику на читању штокавском простору, укључујући и саму Србију.³

¹ Наш језик 26 (1985), стр. 273 и д.; исти је чланак пренијела у цијелости и Политика од 14. IX 1985.

² Језик као систем није апстрактан у смислу „помишљен“, готово „нестваран“, како се кадшто имплицира, него у смислу „формалан“, а уједно је и конкретан, али виртуалан за разлику од актуалних видова говора; исп. критичко издање F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, Париз 1974, стр. 32, а напосе опсежну биљешку издавача T. de Mauro, стр. 425 и д.

³ Супротност између „пучкога“ и „ученога“ у језику јавља се на свим размерама језичнога система, особито у питањима избора између два или више облика или значења.

Проф. Пешикан, ако га право слиједим, третира двије ријечи као синониме па се труди око таква рјешења по којем би обје остале у употреби у истом логичком значењу, али у различитом социјолингвистичком рангу, што би и уз такво разграничење међу њима било неприлично, поготово ако се има пред очима стандардна штокавштина као цјелина.

Но у чланку о којем је ријеч има и тврдњи које, колико видим, не стоје, а нема неких које, колико знам, стоје, па ћу овдје покушати прецизирати једно и друго.

Тачно је да ријеч *сат*, исто као и *ракија*, потјечу из арапскога језика, али су нама дошле преко турскога, па за нас онда и нису арабизми, већ турцизми. То се може видјети и у Вукову рјечнику, који обје ријечи као народне односно понарођене и биљежи (под уобичајеном звијздицом). А друго су такве арапске ријечи као *алкохол*, *алгебра* и *цифра*, које су нам дошле ученим путем преко европских језика, очевидно преко латинског и њемачког, па су управо међународни европеизми. Стога их онда Вуков рјечник као туђе и не доноси.⁴ Другим ријечима, оно прво су народне посуђенице, а ово друго учене туђице, али нам ни једне ни друге — сва срећа по нас! — нису дошле изравно из арапскога, него посредним путем. То су важне чињенице, на које Пешикан не упућује у довољној мјери и на одговарајући начин.

Но и ријеч *час* у значењу „сат“ има с обзиром на поријекло посебан статус. Она неће ни у Срба бити домаћи славизам, тј. српски црквенославенизам, иако је у своје вријеме потврђена као таква, него прије русизам, дакле такођер туђица своје врсте, заостала, очито, у службеном језику из рускославенског или „славјаносербског“ XVIII—XIX стољећа, а и касније подупирана српско-руским културним контактима. Што се пак тиче Хрвата, ту се ријеч *час* (= „сат“) није особито ни наметала, осим што нам је од 1918. наовамо долазила службеним путем из Београда. Ако се и сусреће ту и тамо, такођер у друштву са година, у текстовима хрватско-црквенославенске редакције, а веома ријетко и у свјетовној књижевности до XVII ст., истиснута је зарана или латинизмом *џра/џра* (гдје ће први лик бити старији, а други млађи) или турцизмом *сат*. Занимљиво је да два писца, П. Витезовић и С. Маргитић, пишу „ура али ти час“.⁵

⁴ Исто тако поступа и А. Шкаљић, *Турцизми у српскохрватском језику*, Сарајево 1966, осим што наводи *цифра*, али у изведеном значењу народнога поријекла (не „бројка“); тешко да је и то турцизам.

⁵ О свему томе в. APj под *час*, *сат* и *ура*.

Ја се ријечи час (= „сат“) сјећам надасве из Марибора, гдје сам уочи рата служио војску, и то напосе у изразу час учéња, који нам је многим због акцента друге ријечи био смијешан.⁶

Неће, дакле, бити тачно да је на источној страни било „зазирања“, како каже Пешикан, од оријентализма сат <саат, а на западној од црквенославенизма час, него су до тога довеле објективне околности књижевнога развоја штокавштине на двије или чак више страна.

Што се тиче ријечи саџија или, мање правилно, сајџија, о којој Пешикан такођер говори, она није настала „у данашње доба“, као електричар, механичар и сл., гдје формант -ичар копира њемачко -iker,⁷ већ је и она преузета у готову облику из турскога, гдје и гласи saatçı, па је у лику саџија наводи, дакако, и Вук.⁸

Исто тако, и свуда иначе гдје стоји час, може стајати и сат, нпр. школски или наставни сат, а не само час, макар и од 45 минута, или у именичким сложеницама као киловатчас, за што има и киловатсат, или у придјевским као трочасовни, тј. трочасни и сл., па у изразу као часовна зона = временска зона, гдје, ако баш треба, има и придјев сатна, итд.

Осим тога, између ријечи час (= „сат“) и ријечи сат има још једна важна разлика семантичке нарави: сат је у значењу лат. *hora* (али не и кад значи лат. *horologium*, тј. „часовник“ или, такођер, „ура“) ријеч временски једнозначна, јер значи само „60 минута“, бар дан-данас, док је ријеч час, ако нам служи и за „сат“, и у наше дане неприлично двозначна, јер значи и лат. *hora* и још нешто друго, о чему Пешикан не говори. То је друго лат. *momentum* или *punctum temporis*, у којем је значењу та ријеч добро позната уздуж и попречије на штокавском тлу. Ја већ поодавно у круту својих знанаца подсећам како у нас рајеч час (= „momentum“), под притиском онога значења „hora“ нагло изумири и све се више замјењује ријечју тренутак, уосталом, којегдје слабо удомаћеном, иако је она прва лексички сасвим жива, нпр. Причекај час — Доћи ћу сваки час —, То је речено у часу сумње — итд., а фразеолошки је често и незамјенљива, нпр. у први час, у добар/зао час, за (тили) час, малочас, од часа до часа, час ово час оно и сл.⁹ Према томе би час, како

⁶ Тај је акценат вјеројатно такођер руски, само уз замјену рускога углавном силазног тона нашим узлазним.

⁷ Исп. о томе М. Кравар, О именицама ученога подријетла на -ик или -ичар, *Језик* 2 (1953—54), стр. 102 и д.

⁸ Дакле, уз замјену турске прогресивне асимилације *tc > tç* нашом регресивном *tç > dç > ç*.

⁹ У АРЈ се даје читавих десетак ступаца примјера за час у значењу »momentum« почев од XIII ст. до данас.

ћемо одмах и видјети био по временском опсегу блиски минути него сату.

У томе је и Вук недвосмислен: у Рјечнику му је *сат/сахат* или њем. *Stunde*, а лат. *hora*, или такођер њем. *Uhr*, а лат. *horologium*, док му је *час* само њем. *Augenblick*, а лат. *punctum temporis*, дакле *momentum*. А на другом мјесту вели изријеком: „...час није сахат него је само њеко врло мало вријеме“.¹⁰

Гдјекада није на одмет упутити и на Вука, макар се то морало чинити и на удаљености од преко 700 километара.

Кад ствари стоје тако, зар није у реду да се у оквиру стандардне штокавштине, која *de facto* фунтира и као државни језик у земљи, иако уставно није призната као таква, да се ту, дакле, појам „вријеме од 60 минута“ означаје истом ријечју, тим прије што је једнозначна, народна и као таква заједничка? А што је туризам, то нам данас, уз сјасет других, и потребних и непотребних ријечи истога соја, може бити задњи дерт. У вези с тиме треба одмах нагласити да ни против русизма *час* (= „сат“) као таква не бисмо имали приговора кад га не би заслуживао с више страна: прво, што ствара збрку појмова у даном семантичком пољу, друго, што у своме социолингвистичком рангу није незамјенљив и, треће, што је, ареално ограничен као што јест, уз опћештокавско сат сувишан.

Стога, рекло би се, нема разлога ни за узбуну, која као да још траје, ни за недоследност, као што је: *Тачно је осам сати* —, а *осмочасовно радно време*, што сада једно уз друго бруји етером из Београда. А, ако се не варам, из Новог Сада и Приштинине чује се и даље: *час*.¹¹

Или је *сат* узето можда на пробу, док се ствар не „усагласи“ на републичкој разини?

У сваком случају, чини се да су они „неки филолози“, а можда баш и лингвисти, на којих је препоруку Радио Београд у часу (= „тренутку“) језичне дилеме прихватио ријеч *сат* мјесто *час* (= „сат“) учинили добро, поготово кад је њихов потицај у складу с Вуковим ауторитетом, који у тим стварима, особито у питању што је у језику домаће, а што туђе, стоји већ преко подрут стољећа у основи непољуљан.

А што се тиче приједлога проф. Пешвикана, да се на крају овога осврта вратимо на њ, он остаје у крајњој линији половичан, сводећи се ипак на *status quo* своје врсте уз паралелну, иако понешто издиференцирану употребу двију ријечи, па и то углавном за потребе београдске редакције стандарднога језика.

¹⁰ Вука С. Караџића и Саве Текелије писма, Беч 1845, стр. 46.

¹¹ Овдје се Титоград као посебан уставни случај мимоилази.

Таква би пракса утврдила међу двијема ријечима семантичку подјелу која, макар и издалека, подсјећа на неприлични избор између *Uhr* и *Stunde* у њемачком или *o'clock* и *hour* у енглеском, док коначна одлука за *сат* носи у себи романску јасноћу.

Чему, дакле, уводити опћенародну ријеч *сат* у службену употребу на мала врата кад би могла ући одмах на велика?

Мирослав Кравар

ЈОШ О ЧАСУ и САТУ (писмо једног читаоца)

У вези „часа“ и „сата“ најпре су изашли написи у дневним листовима да час није погодна реч за назив јединице времена, јер није једнозначна, пошто има исто значење као и тренутак. Ово се посебно препоручивало пословном свету да не би настајале забуне када се каже на пр. киловатчас да се не замени са киловатттренутком (?). Међутим, ти исти људи нису ту навели да и сат има двоструко значење, тј. да поред временске јединице означава и нараву за мерење времена, па ту тек настају забуне у разговорима.

После тих написа изашао је пропис (југословенски) о мерним јединицама, у коме се као јединица мере за време наводе „сат или час“. Овде је „сат“ стављен испред „часа“ вероватно због азбучног реда (с — ч у ћириличком тексту прописа) а не због тога што се „сату“ даје предност у употреби. Међутим, оно што је највише утицало на преокрет у употреби назива временске јединице јесте потпуно избеавање речи час на телевизијским емисијама вести, сем досадашњег назива емисије „24 часа“. Сви су сада схватили да је реч час и званично избачена из употребе као неисправна, па се и на железници, која је досада била најдоследнија у употреби речи час, којом је најчешће означавала тренутке полазака возова, сада ти тренуци означавају сатима.

А онда долази као завршно ваш чланак у „Нашем језику“ и у два наврата у „Политици“, у коме ви кажете да треба равноправно да се примењују, јер је сат више усвојен у народном говору (иако је туђа реч) а час има право да буде употребљен, јер је прасловенска реч.

И после свега овога стање је такво да је реч час скоро потпуно избачена из употребе у народу у Југославији, јер у Македонији се искључиво говори „са'ат“ (прави арапски изговор), у Србији у јавном говору се скоро искључиво говори „сат“,

Црна Гора бар још на ТВ говори „час“, у Босни се „час“ уопште не чује, у Хрватској тек понегде, док Словенија за то има германску реч. И ваша препорука — „нека буде слободни синоним часа“ у ствари га је избацила из употребе.

И сада треба да се запитамо сви ми, који смо од најранијих дана слушали у току образовања о највећој потреби одржавања чистоће свог језика и избацивања што је могуће више страних речи из нашег говора, а посебно избацивања турских речи, па и оних што су преко Турака дошли у наш говор, да ли су ова та учења о језику и напори око њега били исправни? Да ли за вас који радите на језику у САНУ, чистоћа језика нешто значи? (Ви, наиме, сматрате да је непотребно језичко чистуштво, већ треба да „спонтани обичај нађе потребно решење“... „А чим се пређе на слободнији израз, сама по себи ће доћи и реч сат, јер живи у слободном говору, за разлику од часа“.)

Ови ваши задњи наводи су сасвим наопаки, јер не треба да дође само по себи нешто што већ живи у народу, када је ту већ присутно, а требало би да дође сама по себи реч час, која је истиснута турском силом (па и сада наш човек пита „који је сат“) а наметнуте су речи сат, тајде, баш, капија, дувар и хиљаде других.

Ваш навод, у време када су справе за мерење времена „сатови“ (часовници) продирали да ће народни језик „лако усвојити арабизам са'ат“, говори да ви ни најмање не узимате у обзир (или не желите да узмете — пошто је тако лакше да се расправља) услове под којима је реч са'ат ушла у наш народни говор, што је и Вук унео у свој речник. Лепо сте рекли: „У старословенском језику српске редакције час је ипак поступно потиснуо годину“ (у чешком и словачком година и данас значи час), „али није продро у народни језик.“ И није могао да продре у народ, јер је мерење времена на јединице 24-тог дела дана улазило само на дворове, а народ је делио време после поноћи на прве, друге и треће петле, па на једно, два и три копла од изласка сунца а исто толико пре заласка сунца. И у то време долази турско ропство, када час није имао ни прилику ни могућност да добије неко значење у народном говору, а за мерење времена могао је да погледа у сахаткулу и добије одговор колико је сати. У току пет векова турске тираније наш народ је „лако усвојио“ реч сат, која је њему имала три значења: и тренутак, и временско трајање (размак) и справу за мерење времена. И морало је тако да буде, јер туђу реч није могао да разуме.

После скидања турских ланаца (пре 181 или 73 године) народ није напустио реч сат, јер му је главна брига била да

створи бољи живот а не и чистунство језика. А они који су се бавили језиком одмах су увели у званичан и образовни говор речи час (уместо сата), часовник (уместо сата) и часовничар (уместо сајџије). Тежње су биле да се избаце ове стране речи и место њих уведу наше речи, а и ако се употребе стране речи, да се упоредо са њима кажу и њихова значења на нашем језику. Западни део јужних Словена (како ви наводите) „на другој страни, можда у зазирању од — назовимо их тако — славизама (старославизама и русизама) нису им се придружили, него су стабилизовали и проширили употребу речи сат“. Ово је заиста несрећа за развој једног народног језика, да се за велике временске јединице (месеце) усвоје речи, које потичу из словенских народа (сијечањ, вељача... просинац) а да се за малу временску јединицу прихвати арабизам пренет од Турака (из политичких разлога— Словенци ваљда нису имали ни прилику ни времена да потраже своју реч већ говоре наметнутом германском речи).

И сада ми место да свесно избацимо све туђе речи, као што је до скоро била тежња у говору, и сведемо наш језик на праисконске корене (а да знамо да постоји и реч арапска и многе друге са истим значењем) ми добијамо савете од највећих језичких стручњака да језик треба да се претпусти самом себи, тј. улици, свим могућим неисправним утицајима.

Надам се да ће ово писмо бар мало утицати да се тртнете сви ви у САНУ и учините нешто да се ово стање измени и да будућа поколења не морају преко „Вујаклијиног“ речника да сазнају за словенске речи.*

Томислав Илић, дипл. инж.,
Крушевац

* Наслов је редакцијски, а текст је послат као писмо потписаном, које објављујемо у нешто скраћеном виду. Уместо одговора предлажемо читаоцима и овог и претходног текста да прочитају мој критиковани чланак „Око часа и сата“ у НЈ XXVI/4—5. — М. Пешикан, уредник НЈ.

7702460
DM 1000

121693

Math jezyk.

YU ISSN 0027-8084

UDK 808.61/62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

PG

1201

. N24

НАШ ЈЕЗИК

XXVII/3—4

UNIV. OF MICH.

MI 19

Current Serials

БЕОГРАД

1987.

УРЕВИВАЧКИ ОДБОР:

др Татјана БАТИСТИЋ, др Милена ВУЈАНИЋ, др Даринка ГОРТАН-ПРЕМК, др Бранислав МИЛАНОВИЋ, др Драгана МРШЕВИЋ-РАДОВИЋ, др Мирослав НИКОЛИЋ, др Асим ПЕЏО, др Митар ПЕШИКАН, др Љубомир ПОПОВИЋ, др Живојин СТАНОЈЧИЋ, др Драго БУПИЋ, др Егон ФЕКЕТЕ

Ужа редакција:

Секретари др ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК и др МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ

Уредник др МИТАР ПЕШИКАН

НАШ ЈЕЗИК је покренуло 1933. године Лингвистичко друштво у Београду, на челу са Александром Белићем, који је уредио седам књига предатне серије, као и девет књига и први двоброј десете књиге у новој, послератној серији часописа. Од књ. Х/3—4 до ХХ/1/1—2 уредник часописа је био Михаило Стевановић. — НАШ ЈЕЗИК излази у свескама, које се обједињују у књиге. Издаје га и прима рукописе и претплату Институт за српскохрватски језик, Београд, Кнез-Михаилова 35. Претплату од 1000 динара слати на текући рачун Института 60806-603-864.

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXVII (нова серија)

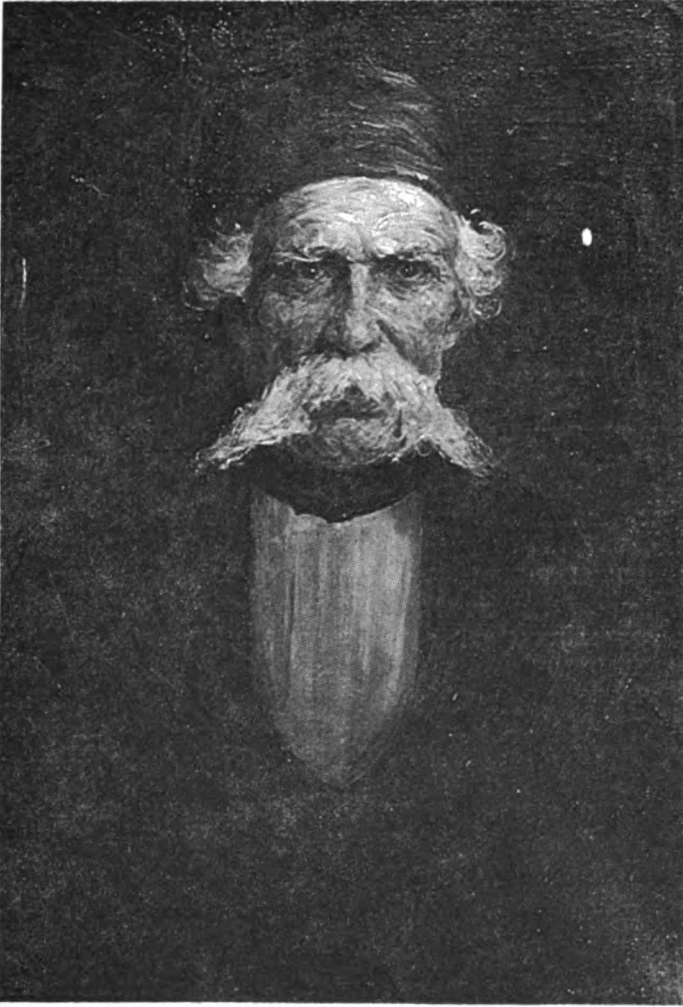
Св. 3—4 (1987)

САДРЖАЈ

Прилози допуњавању и осавременивању наше правописне норме (ГРУПА АУТОРА)	137
Уз претходни прилог (МИТАР ПЕШИКАН и АСИМ ПЕЦО) . . .	159
Стандардни српскохрватски језик у оквиру савремених двојезичних речника (са српскохрватским као првим језиком) (ЕГОН ФЕ- КЕТЕ)	161
Усмјеравање језичког описа — од прамаике до језичке компетен- ције (наставак) (ТАТЈАНА БАТИСТИЋ)	171
Уз теорију о врстама речи (РАДОЈЕ СИМИЋ)	224
Оквири употребе наставака -а и -и у генитиву множине именичке друге деклинације (ВЛАДИМИР ГУДКОВ)	242
Писање имена из холандског језика (ЈЕЛИЦА НОВАКОВИЋ-ЛОПУ- ШИНА)	279
Како да изговарамо Вуково презиме (МИЛИЈА СТАНИЋ)	285
Ужичка лексика у Вуковом Рјечнику (МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ) .	288

Уредништво посвећује ову свеску двестотој годишњици рођења утемељивача нашега књижевног језика, Вука Стефановића Караџића

„Докле год живи језик, докле га љубимо и почитујемо, њим говоримо и пишемо, прочишћавамо га, умножавамо и украшавамо, докле живи народ: може се међу собом разумјети и умно сједињавати, не прелива се у други, не пропада“.

ПРИЛОЗИ ДОПУЊАВАЊУ И ОСАВРЕМЕЊИВАЊУ НАШЕ ПРАВОПИСНЕ НОРМЕ

Оцјењујући да се не може даље одлагати стручни рад на доради и осавремењивању наше заједничке правописне норме, приступили смо разматрању најактуелнијих отворених правописних питања, у духу иницијативе покренуте априла 1986. на међурегионалним разговорима у Загребу.

Сматрајући то најхитнијим задатком, усагласили смо и формулисали предлоге правила о прилагођеном писању имена из неколико језика необухваћених правописом из 1960. године, а за језике обухваћене тим правописом ограничавамо се на ставове о неким спорним питањима која су се појавила. Проблеми неуређеног прилагођеног писања имена из ових језика мање долазе до изражаја у СР Хрватској, с обзиром на распрострањену праксу изворног писања, али озбиљно погађају језичку културу у СР Србији с покрајинама, у СР Црној Гори и у СР Босни и Херцеговини. Радили смо на овим предлозима у увјерењу да би њихово друштвено прихватање водило успостављању реда у овој материји и савлађивању хаотичне и произвољне праксе, која је и досад нанјела доста штете нашој просвјети, приручничкој литератури и уопште језичкој култури.

При овом раду узимамо постојеће објављене обраде и изјашњења као дио елаборације, а посебно се ослањамо на обимну елаборацију извршену у оквиру одговарајућег програма у БиХ, у којој су судјеловали лингвисти из све четири наше истојезичне републике. Као дио елаборације узимамо и објављени „Правописни приручник хрватскога или српскога језика“ В. Анића и Ј. Силића.

У разматрању ове проблематике судјеловали су, поред потписаних, и др Јосип Баотић, др Мевлида Караџа-Гарић и др Милан Шипка. Они су нам помогли у поправкама појединих формулација, на чему им срдечно захваљујемо.

Текст који подносимо „Борби“ понудићемо за објављивање и редакцијама Књижевног језика, Летописа Матице српске, Нашег језика и Језика.

Др Павле Ивић
Др Јован Јерковић
Др Јован Кашић
Др Бранислав Остојић

Др Асим Пецо
Др Митар Пешикан
Др Живојин Станојчић

ПРИЛАГОБЕНО ПИСАЊЕ СТРАНИХ ВЛАСТИТИХ ИМЕНА (ТРАНСКРИПЦИЈА)

Скраћенице:

Прав. 1960 — Правопис српскохрватскога књижевног језика (Н. Сад 1960) одн. Правопис хрваткосрпскога књижевног језика (Загреб 1960);

A—C — Правописни приручник хрватскога или српскога језика В. Анића и Ј. Силића (Загреб 1986);

ЕЛАБ. БиХ — елаборација правописне проблематике извршена у оквиру пројекта у БиХ (уз учешће лингвиста из четири републике), чији су резултати објављени у Радовима III—VII (Сарајево 1976—80).

1. У писању туђих властитих имена у нашем стандардном језику равноправни су и подложни слободном избору изворно писане (примјенљиво у латиници) и прилагођено писане (примјенљиво и у ћирилици и у латиници). У изворном писању мање је спорних правописних проблема, док се у прилагођеном писању, будући да оно у *Прав. 1960* није нормирано за низ данас (и за нашу културу) важних језика, појавио велики број отворених питања.

Напомена. *A—C* одступају од *Прав. 1960* и у неким правилима примјене изворног писања, као ген. јд. »Machiavellia«¹ умј. Machiavellija, »Marie Curie«² умј. Mariје Curie и сл. Нисмо се уључтали у разматрање овога, сматрајући да су језикословни радници у СР Хрватској позванији да се најприје изјасне о овоме, с обзиром на распрострањеност праксе изворног писања. А свакако није оправдано да се уведе двојства и дублетизам у само изворно писање.

2. Прилагођено писање често се назива и фонетским, што није довољно прецизно. Писање сагласно изворном изговору преозвученом на наше најближе гласове само је полазно мјерило, од којег се доста одступа у интересу системске досљедности и у наслону на изворно писмо. Упадљива су таква одступања нпр. у писању имена из руског и енглеског језика, али и разних других, као *Москва*, *Волгоград* (а не „Масква“, „Валгаград“), *Њујорк* (а не „Њујок“), *Лајпциг* (а не „Лајпцих“)

и.т.д. Ово није никакав недостатак нашег правописног система, него рационалан поступак, јер је за нас најважније да се изворна графика што једноставнијим поступком претвара у прилагођени лик, који ће се постојано и уједначено употребљавати у нашој јавној ријечи и литератури.

Прилагођено писање, међутим, можемо назвати фонетским у том смислу да имена треба (у нашем језику) и изговарати онако како их пишемо.

Напомена. Ипак није никаква грешка ако се глас који транскрибујемо са *dz* изговара сливено, као један глас, познат и из наших дијалеката (и у стандардном изговору јавља се као позициона варијанта у додиру ријечи, нпр. у „Отац би дошао“).

3. У прилагођеном писању треба се, колико то допуштају правописне законитости и конкретне околности, придржавати ових начела:

1° Не треба успостављати нова двојства или вишеструкости. То значи да, потпуно поштујући наслијеђене разлике (типа *Кипар—Ципар*, *Атина—Атена*), не треба у наше доба да стварамо нове. Довољно је што имамо и поштујемо двојство изворног и прилагођеног писања, а у оквиру самог прилагођеног писања нема никаквог оправдања да се стварају нове разлике.

2° Правила која се утврде не треба схватити као ретроактивну обавезу и мијењати ликове имена која су већ ушла у постојани изражајни обичај, а онда и у стручну и другу литературу. То нпр. значи да не треба мијењати имена из кинеског језика типа *Пекинг*, *Сун Јат Сен*, *Чанг Кај Шех*, *Куоминтанг*, или пак из португалског језика *Рио де Жанеиро*, *Васко да Гама*, *Магелан* (па и новије *Јанеш*) — без обзира на нова правила.

Напомена. Ово је општи правописни принцип, којег се у већој или мањој мјери придржавају квалификовани нормативисти и код нас и у свијету. Придржавају га се и А—С („Такав какав је облик ушао у традицију у њој и остаје“, стр. 146). Отворено је, међутим, питање која све имена, нарочито у антропонимији, сматрати традиционалним и неподложним промјенама по каснијим правилима. Бар за географска имена (с обзиром на њихов трајни значај) требало би за свако језичко подручје утврдити што одређенији списак имена која су ушла у постојану и уједначену изражајну традицију, те их не треба мијењати.

Поједине мање корекције понекад је оправдано уносити и у стара имена, нарочито ако се тичу спореднијег дијела имена, који је мање ушао у изражајну навику. Нпр. може се традиционално „Мигвел де Сервантес“ коригирати у *Мигел де Сервантес* (MIGUEL DE CERVANTES SAAVEDRA), јер је овдје најважније да остаје непромијењено основно име *Сервантес*, које се увршћује у алфабетски ред, а корекцијом се постиже уједначена транскрипција шпанског имена MIGUEL.

3° Треба избјегавати уношење тешких и неприродних склопова у наш изговор, као и ликова непогодних за нашу грама-

тичку промјену — ако постоје начелне могућности за избор прилагођенијих ликова. Нпр. за једну кинеску провинцију по једном од постојећих транскрипционих предлога било би *Ћингхај—Ћингхаја—ћингхајски*, а по другом „Ћхингхаи—Ћхингхаија—ћхингхаијски“, а свакако нам је погодније изабрати прво рјешење, и због изговора и због граматичке промјене. Таквим одређањенима дајемо прилог и одбрани нашег језика од онога што га чини отуђеним, извјештаченим и тешким.

4° Треба тежити да прилагођено писање остане у јасном односу према изворноме и да се од њега не удаљава више него што је неопходно, што значи да не треба избјегавати одступања од изворног изговора кад иду у правцу изворног писма. Овим не само да се олакшава транскрипциони поступак у односу на изворне језике, него се и школској младежи и другим корисницима олакшава напоредно служење нашем литературом и приручницима, било који начин писања имена (изворни или прилагођени) био примјенљив у њима.

5° Треба тежити таквим правилима транскрипције која може примјенљивати шири круг образованих људи (лектори, наставници, новинари и други), а не само зналци изворног језика. Важнија је једноставност и досљедност правила него тежња да се постигне максимална вјерност изворном изговору у гласовном (одн. фонолошком) систему.

6° Ако су се за имена неког језика у спонтаној пракси створила постојана правила, не треба их мијењати ради изговора ближег изворном језику. Тако су се одавно створила стабилна правила писања имена из класичних језика, која не треба мијењати ради аутентичнијег изговора — типа „Ајсол“ (*Езон*), „Кикерон“ (*Цицерон*). У новије доба створила су се спонтана правила писања јапанских имена, која исто тако не треба мијењати ради прецизнијег изговора.

Напомена. Начела преношења класичних имена у наш језик веома је добро формулисао пок. академик Вељко Гортан у посмртно објављеном чланку (Језик 32, стр. 145—146).

Све су ово начела која су и досад долазила до изражаја у нашој транскрипционој пракси, укључујући и Прав. 1960, иако нису изричито истицана.

4. Изнијећемо даље наш предлог транскрипције за неколико у нашој пракси важнијих језика, за које нема утврђених правила или су се појавила појединачна спорна питања.

Напомена. А—С дају транскрипциона правила за 30 језика (према 13 у Прав. 1960), али је то материјал неједнаке примјенљивости. Тако за кинески језик дају двије транскрипције (као дублетне), од којих се прва

(„аспирирана“) не може прихватити због тешких сугласничких група, а друга уз неке поправке може бити добра основа рјешења; за португалски језик бољу основу даје ЕЛАБ. БиХ (Иван Клајн); за албански и румунски језик А—С дају углавном реална правила; новине које уносе за пољска, чешка, словачка и француска имена нисмо могли подржати.

5. Као заједничко правило за имена (а и апелативне позајмице) из свих језика неопходно је поштовати правописне одредбе о писању међусамогласничког *j*, што значи да се пише *ија, ије, ију*, а не „иа“, „ие“, „иу“.

Напомена. А—С од овога одступају, претписујући писање типа „ради-ус“. И у штампи и литератури често срећемо одступање од овога правила, али се оно мора одржати, јер би се иначе створила велика пометња и шаренило.

6. Исто тако је заједничко правило да се удвојени сугласници преносе у наше прилагођено писање као једнострукци.

И од овог и од претходног правила може бити изузетака само у додиру два дијела сложене ријечи (односно префикса и основе).

Имена из албанског језика

7. Иако се албански гласовни систем доста разликује од нашег — самогласници типа полугласника (у писму Ё) и ѱ (Y), међузубни сугласници (TH, DH) и др. — ипак се имена могу погодно преносити у наш језик и ниоу се стварали знатнији спорни проблеми.

Напомена. Подробна и углавном прихватљива правила предложио је Реџеп Исмаиљи у ЕЛАБ. БиХ, а и А—С се углавном држе њих, чиме је и нама олакшано да формулишемо основне препоруке.

8. Сложености је проблем како преносити албанско ненагласно Ё на крају ријечи, које се или не изговара или се изговара као редуцирани самогласник. Како албанска имена имају напоредну одређену форму на -А, то се може она узети као полазна и преносити као -а.

Напомена. Ово је предлог Р. Исмаиљија у ЕЛАБ. БиХ.

9. Имајући у виду праксу и законитости транскрипције, као и извршене елаборације, може се препоручити да се у албанским именима преносе:

Ѓ као ч: *Чабеј* (ЃАВЕЈ), *Корча* (КОРЃЕ или КОРЃА);
DH (међузубни сугласник) као д: *Димитер* (DHIMITER);
Ё (полугласник) као е (изузетак в. ниже): *Пермет* (PERMET);

Ѓ крајње (ненаглашено) као *a*: *Корча* (KORÇE или KORÇA), *Дијана* (DIANE);
 GJ као *h*: *Берћ* (GJERGJ), *Шенђин* (SHENGJIN);
 I крајње (у геотр. именима) као *ија*: *Љаберија* (LABËRI), *Маљесија* или по традицији *Малесија* (MALËSI);
 L као *љ*: *Шаља* (SHALA), *Исмаил* (ISMAIL, а тако и вар. ISMAJL);
 LL као *л*: *Аполонија* (APOLLONI), *Леши* (LLESHI);
 NJ као *њ*: *Фрања* (FRANJA);
 Q као *ћ*: *Берим* (QERIM), *Пафа* (QAFË или QAFA, топ.);
 RR као *p* (тј. једнако са R, иако су то посебни албански гласови): *Рок* (RROK);
 SH као *ш*: *Куштрим* (KUSHTRIM), *Шаља* (SHALË или SHALA);
 TH (међузубни сугласник) као *t*: *Стати* (STATHI);
 X као *дз*: *Дзодза* (XOXA), *Дзани* (XANI);
 XH као *ц*: *Хоца* (HOXA), *Цољи* (XHOLI);
 Y (самогласник типа *ü*) као *и*: *Имер* (YMER), *Авдиљ* (AVDYL);
 ZH као *ж*: *Жуби* (ZHUBI).

10. Остала слова (A B C D E F G H I J K M N O P R S T U V Z) преносе се одговарајућим нашим словима. Посебно треба имати у виду да албанско DJ остаје и код нас *дј*, као и да графичке SH и TH у неким муслиманским именима представљају сугласничке групе, те их треба дословно преносити (ISHAN = *Ишан*, ETHEM = *Етхем*, MITHAT = *Митхат*).

Напомена. Имена *Етхем* и *Митхат* овако транскрибујемо зато што се у албанском језику пишу са T и изговарају са t, а тиме се не прејудуцира писање наших одговарајућих имена, које се уређује правилима о писању звучних и беззвучних сугласника.

11. У текстовима на сх. језику (укључујући и преводе са албанског) географска имена са тла Југославије не треба транскрибовати са албанског лика него их писати онако како гласе у нашем језику (односно онако како их преузимамо из македонског језика ико су са тла Македоније и ако у нашем језику не постоји друкчије традиционално име). Исто важи и за традиционална имена са територије Албаније, типа *Скадар*, *Драч*, *Валона*, *Дрим* (*Велики*).

Имена из кинеског језика

12. Кинеска имена, будући да се кинески језик служи идеографским писмом (хијероглифима), примали смо раније највише посредством енглеске транскрипције, а последњих година

посредством латиничке транскрипције усвојене у самој Кини (као помоћно писмо, тзв. пин'јин), коју можемо узети као посредно изворно писмо. Основна је разлика у третману два реда кинеских сугласника, који условно одговарају нашим звучним и беззвучним, али су по изговору оба реда бљежа нашим беззвучним сугласницима, а разликују се по аспирацији и енергији артикулације; донекле је смјечно стаће у њемачком консонантизму.

Напомена. Неки синолози ипак описују сугласнике који одговарају нашим звучним као (факултативно) полузвучне, али су они по акустичком утиску свакако ближи нашим беззвучним.

Енглеска транскрипција је, наиме, оба реда означавала словима за беззвучне сугласнике (сигнализирајући апострофом аспирацију), па је и наша транскрипција била беззвучна, док се у пин'јину (кинеској латиници) та два реда представљају овако:

B D G Z ZH J
P T K C CH Q (F S SH X)

Нпр. име једног кинеског језера писало се енгл. TUNG T'ING и код нас *Тунг Тинг*, док је у пин'јину DONGTING, одакле и наше новије *Дунгтинг*.

13. Кинеске ријечи, међу њима и имена, састоје се од свега око 400 једносложних структурних јединица — морфема (само што се број умножава због различитих акцената). Ти кинески слогови увијек значе или ријеч, или афикс, или дио сложеннице, и у идеографском писму сваки има засебан хијероглиф. У пин'јину се често спајају у писању по два или три слога, али задржавају аутономност и јасну међусобну границу. Кад год би било двоумице гдје је та граница, она се означава апострофом, што се у некој мјери преноси и у нашу праксу (у слободној примјени према потреби, па тако пишемо и сам термин пин'јин, да се не би *н—ј* читало као сугласник *њ*).

Напомена. Подробну елаборацију о кинеским именима извршио је лок. Дејан Разић у ЕЈАБ. БиХ, дајући обиље важних података, али су му нормативне сугестије само дијелом употребљиве. Он се није определио у погледу звучне или беззвучне транскрипције, већ је понудио алтернативно два система, типа „Дунгтинг“ или „Дунттинг“, што као дублетно рјешење прихватају и А—С. Први од тих предложених система, у коме се аспирација означава са *х*, води неприхватљивом нагомметавању сугласника (нпр. „Пхенг Пхај“ или „Пхан Тхјеншюу“). Други пак систем употребљив је као основа за нормирање, нарочито у интерпретацији А—С, гдје су у Разићеву разраду унесене неке битне и оправдане корекције.

Изнијећемо главна питања у којима се треба одредити, као и наше препоруке.

14. *Дунгтинг* или *Тунгтинг* (DONGTING)? Има довољно разлога да се прихвати транскрипција са звучним сугласницима (тј. тип *Дунгтинг*) и у нашем писању. Такво писање узело је већ доста маха, и тешко бисмо се сада вратили на традиционално; оно омогућује да се не затире разлика између различитих кинеских слогова; ближи наслон на кинеску латиницу погодан нам је и зато што се она у Хрватској већ примјењује као (посредно) изворно писмо, па је добро да наша два начина писања буду међусобно ближа. — Према томе: *Дунгтинг* а не „Тунг(х)инг“, *Денг Сјаопинг* (DENG XIAOPING) а не „Тенг“, *Суџоу* (SUZHOU) а не „Сучоу“ — итд.

15. *Мао Цедунг* или *Мао Дзедунг* (MAO ZEDONG)? Питање је да ли да писање звучних сугласника прихватимо и за кинеско *Z*, гаје немамо свој звучни сугласник, него бисмо морали прибијевати групу *dz*; или да у овом случају идемо за изговором (тј. да пишемо *ц*), избјегавајући нама стране склопове. Биће погодније за наш језик да пишемо *ц*: *Мао Цедунг*, *Ценг Гуофан* (ZENG GUOFAN), а не „Дзенг“ итд. Писање *dz* могло би се оставити као резервна могућност диференцирања, рецимо ако би (због неутрализације кинеских *Z—C*) дошло до директног изједначења два кинеска имена.

Напомена. Разић се није одредило за писање *dz*, а *A—C* јесу.

16. *Хубеј* или *Хубеи* (HUBEI), *Генг Бјао* или *Генг Бијао* (GENG BIAO)? Оваје је у питању неслоговно *и* (*i*) у двије позиције у којима се јавља, на крају слога и испред слоготворног самогласника. Свакако је оправданије писати *ј* него *и*, јер би писање *и* водило тешкоћама у промјени ријечи (први примјер) и замагљивало једносложне структуре кинеских морфема (у кнеском је BIAO један слог).

Напомена. Предвокалско *ј* пишу и Разић (са неким одступањима) и *A—C* (доследно), док се на крају слога Разић изјаснио за *и*, а *A—C* за *ј*. У пракси је често писање типа „Бијао“ или ванправописног „Биао“.

17. Нормална је последица писања предсамогласничког *ј* његово стапање с претходним *L* и *N* у *љ*, *њ*: *Љаонинг*, *Ли Сјен-њен*.

Напомена. Тако је и код *A—C*, док се Разић изјаснио за писање „Љјаонинг“ и сл.

18. *Бјуџјанг, Кунг Ђју или Буџанг, Кунг Ђу* (JIUJIANG, KONG QIU)? Питање је заправо хоћемо ли горње правило о писању предсамогласничког *i* као *j* примјенивати дословно или ћемо испуштати *j* иза меких сугласника *h* и *h̄*. Има разлога за ово друго: и у нашим ријечима *j* испада иза *h* и *h̄* (инстр. *же-ћу, ноћу*); задржавање *j* води тешким сугласничким скуповима, погађајући и слог JIANG ријека, који је врло чест у кинеској топонимији (било би „Чангђјанг“, „Хејлунгђјанг“ итд.); испуштањем *j*, опет, ништа се не губи у диференцираности слотова, јер напореда са слоговима типа JIANG не постоје други типа „JANG“, с којима би се они први изједначили.

Напомена. Разић и А—С пишу *j* и у оваквој позицији.

19. *Сјанг, Сју, Шанси или Сјанг, Сју, Шанси* (XIANG, XU, SHANXI)? Изван спора је да у прва два случаја кинеско X (само или са наредним неслоговним I) треба преносити као *сј*, јер је то глас сличан пољском или нашем дијалекатском меком *с* (*ś*). Међутим, у Прав. 1960 је са доста разлога предвиђено да се такав пољски глас испред *и* (слоговног) преноси код нас са *с*, а не са *сј* као у другим положајима. Могли бисмо то, у интересу лакшег изговора, предвидјети и за кинеско X: *Шанси, Банси* (сагласно овом и претходном правилу, а без њих би било „Бјангси“).

Напомена. А—С за кинеска имена дају „сји“, а за пољска „ши“.

20. Да ли кинеско *и* преносити као *у* или *и*? Овај глас Кинези пишу (у латиници) најчешће словом U (тј. као и обично *у*, а на боју указује претходни мекни сугласник), а само иза L и N означају помућеност наредним тачкама. У нашој пракси уобичајено је преношење овога гласа са *у*, па то треба и задржати, тим прије што се тако избјегавају неке транскрипционе тешкоће.

Напомена. И А—С се изјашњавају за *у*, док Разић није дао примјенљив предлог.

21. Без обзира на правила, треба изузети из њиховог дјеловања низ кинеских имена укоријењених у нашој изражајној традицији. Ту долазе:

— *Кина, Жуто море, Хонг Конг или Хонгконг*, који би на основу кинеског стандарда био „Сјан(г)канг“;

— ријеке *Јангце, Жута ријека или Хуангхе* (за Јангце је стандардно име CHANGJIANG „Чангбанг“);

— градови *Пекинг* (не „Бејбинг“), *Нанкинг* (не „Нанбинг“), *Чун(г)кинг* (не „Чунгбинг“), *Тјенцин* (не „Тјенбин“), па и *Шангај* (радије него прецизирано *Шангхај*);

— историјске личности чија су имена ушла у изражајни обичај и у обимнију литературу, као *Конфуције* или *Конфуције*, *Лао Це*, *Сун Јат Сен*, *Чанг Кај Шек*, а могло се ово примијенити и на Мао Цедунга и Цоу Енлаја да није већ поремећен равнији изражајни обичај.

22. Дати списак ових имена не треба сматрати коначним. Може се оставити и извјесна слобода ауторима, јер нема знатније штете ако се неко вријеме буду укруптала традиционална и нова стабилизована имена; штета долази од импровизација које немају ни традиције ни услова да се прихвате као будућа норма.

23. Тек кад се одређемо у изложеним спорним питањима, можемо препоручити цјеловита правила како да се кинеске латиничке графици преносе у наше прилагођено писање:

А као а: *Анхуеј* (ANHUI, провинција); в. и слоге *BIAN, DIAN, JIAN, JUAN, LIAN, MIAN, NIAN, PIAN, QIAN, QUAN, TIAN, XIAN, XUAN, YAN, YUAN.*

В као б: *Басјен* (BAXIAN, топ.);
BIAN као бјен: *Јенбјен* (YANBIAN, топ.).

С као ц: *Цао Цао* (CAO CAO, ист. личност);
CONG као цунг;
CUI као цуеј: *Цуеј Веј* (CUI WEI, глумац);
CUN као цуен: *Фен Сингцун* (QIAN XINGCUN, књиж.).

СН као ч: *Вучанг* (WUCHANG, град);
CHONG као чунг: *Ванг Чунг* (WANG CHONG, ист.);
CHUI као чуеј: *Чен Бајчуеј* (CHEN BAICHUI, књиж.);
CHUN као чуен: *Чангчуен* (CHANGCHUN, град).

Д као д: *Децоу* (DEZHOU, град);
DIAN као дјен;
DONG као дунг: *Мао Цедунг* (MAO ZEDONG);
DUI као дуеј: *Мавангдуеј* (MAWANGDUI, топ.);
DUN као дуен: *Мао Дуен* (MAO DUN, књиж.).

Е као е: *Ње Ер* (NIE ER, композитор).

Ф као ф: *Ли Сифан* (LI XIFAN, књиж.).

Г као г: *Гелешан* (GELESHAN, планина);
GONG као гунг: *Гунг Цицен* (GONG ZIZHEN, књиж.);
GUI као гуеј: *Гуејцоу* (GUIZHOU, провинција);
GUN као гуен.

H као *x*: *Хенан* (HENAN, провинција);
HONG као *хунг*: *Хунгху* (HONGHU, језеро);
HUI као *хуеј*: *Анхуеј* (ANHUI, провинција);
HUN као *хуен*: *Хуенчуен* (HUNCHUN, топ.).

I слоговно као *и* (иако се иза неких сугласника изговара му-
 као, глас тита „дџа“ или руског и пољског у): *Чен Ји*
 (CHEN YI, пол.), *Сичуан* (SICHUAN, провинција);

I неслоговно, на крају слога, као *ј*: *Тајван* (TAIWAN);

I неслоговно, испред слоготворног самогласника, као *ј*: *Тјенан-
 мен* (TIAN AN MEN, трг); иза мекких сугласника *ћ*, *ћ* (Q, J)
 треба га испуштати; са претходним L, N слива се у *љ*, *њ*;
 са претходним X има обједињену замјену *сј*: *Денг Сјаопинг*
 (DENG XIAOPING).

J као *ћ*: *Бинан* (JINAN, град);

JI испред самогласника у истом слогу као *ћ*: *Буџанг* (JIUJIANG,
 ријека);

JIAN као *ђен*: *Ванг Јуенђен* (WANG YUANJIAN, књиж.);

JIONG као *ђунг*;

JUAN као *ђуен*: *Жу Циђуен* (RU ZHIJUAN, књиж.).

K као *к*: *Кајфенг* (KAIFENG, град);

KONG као *кунг*: *Кунгфу* (KONGFU, топ.);

KUI као *куеј*: *Би Ден(г)куеј* (JI DENGKUI, пол.);

KUN као *куен*: *Куенминг* (KUNMING, град).

L као *л*: *Ланцоу* (LANZHOU, град);

LI испред самогласника у истом слогу као *љ*: *Љаонинг* (LIAO-
 NING, провинција);

LIAN као *љен*: *Даљен* (DALIAN, град);

LONG као *лунг*: *Лунгхајлу* (LONGHAILU, топ.);

LÜ као *лу*: *Лу Јулан* (LÜ YULAN, пол.);

LUN као *луен*: *Цај Луен* (CAI LUN, ист.).

M као *м*: *Ма'аншан* (MA'ANSHAN, планина);

MIAN као *мјен*: *Бамјеншан* (BAMIANSHAN, планина).

N као *н*: *Ненђанг* (NENJIANG, ријека);

NI испред самогласника у истом слогу као *њ*: *Ње Ер* (NIE ER,
 муз.);

NONG као *нунг*;

NÜE као *нүе*.

NG (задњонепчани назал, који долази само на крају слога и у
 коме је акустички елемент „г“ врло неизразит) као *нг*; ис-
 пред G и K замјена графије NG своди се на *н*: *Бужунгуан*
 (JURONGGUAN, топ.), в. и примјер под KUI, али се испред

K (због традиције) *нз* може и задржавати (уп. *Хонгконг* или *Хонг Конг*).

O као *o*: *Оу Јенџу* (OU YANXIU, књиж.); в. и CONG, CHONG, DONG, GONG, HONG, JIONG, KONG, LONG, NONG, PONG, RONG, SONG, TONG, XIONG, YONG, ZONG, ZHONG.

P као *p*: *Појангху* (POYANGHU, језеро);
PIAN као *пјен*: *Пјен Гуан* (PIAN GUAN, град).

Q као *ћ*: *Чи Бајши* (QI BAISHI, сликар);
QI испред самогласника у истом слогу као *ћ*: *Цанг Банћао* (ZHANG BANQIAO, сликар);
QIAN као *ћен*: *Си Маћен* (SI MAQIAN, књиж.);
QIONG као *ћунг*;
QUAN као *ћуен*: *Баодућуен* (BAODUQUAN, језеро).

R на крају слога као *r* (долази само у слогу *ER*, в. примјер под *E*);

R на почетку слога као *ж*: *Женмин жибао* (RENMIN RIBAO, лист);

RONG као *жунг*, в. примјер под *NG*;

RUI као *жуеј*;

RUN као *жуен*: *Чен Бингжуен* (CHEN JINGRUN, математичар).

S као *s*: *Санганхе* (SANGGANHE, ријека);

SONG као *сунг*: *Сунг Ђинглинг* (SONG QINGLING, пол.);

SUI као *суеј*: *Суеј Јангди* (SUI YANGDI, ист.);

SUN као *суен*: *Суен Ци* (SUN ZI, ист.).

SH као *ш*: *Чангша* (CHANGSHA, град);

SHUI као *шуеј*: *Ханшуеј* (HANSHUI, ријека);

SHUN као *шуен*: *Лушуен* (LUSHUN, град).

T као *t*: *Сјангтан* (XIANGTAN, град);

TIAN као *тјен*: *Тјенанмен* (TIAN AN MEN, трг);

TONG као *тунг*: *Тунгсјен* (TONGXIAN, округ);

TUI као *туеј*;

TUN као *туен*: *Санлингтуен* (SANLINTUN, топ.).

U као *у* (и кад је неслоговно); в. и CUI, CUN, CHUI, CHUN, DUI, DUN, GUI, GUN, HUI, HUN, KUI, KUN, LUN, RUI, RUN, SUI, SUN, SHUI, SHUN, TUI, TUN, ZUI, ZUN, ZHUI, ZHUN; LÜ, NÜE.

W као *в* (укључујући и слог WU, иако се изговара као *у*): *Тајван* (TAIWAN).

X као *сј* (не „кс“, које потиче из енгл. транскрипције): *Лу Сјун* (LU XUN, књиж.);

X испред слоговног I као с: *Шанси* (SHANXI, провинција),
Синхуа (XINHUA, агенција);

XI испред самогласника у истом слогу као сј: *Денг Сјаопинг*
(DENG XIAOPING, пол.);

XIAN као сјен: *Финсјен* (QINXIAN, град);

XIONG као сјунг: *Јанг Сјунг* (YANG XIONG, књиж.);

XUAN као сјуен: *Би Сјуенгунг* (QI XUANGONG, антропоним).

Y као ј: *Лу Јоу* (LU YOU, књиж.);

YAN као јен: *Јенан или Јен'ан* (YAN'AN, град);

YONG као јунг: *Љу Јунг* (LIU YONG, књиж.);

YUAN као јуен: *Јуен Шикај* (YUAN SHIKAI, историчар), али
треба задржати традиционално *јуан* (кинеска монета).

Z као ц: *Мао Цедунг* (MAO ZEDONG);

ZONG као цунг: *Танг Тајцунг* (TANG TAIZONG, пол.);

ZUI као цуеј: *Шицзејшан* (SHIZUISHAN, град);

ZUN као цуен: *Цуен'ју или Цуенји*, само што н—ј треба читати
одвојено, јер припадају разним функционалним слоговима
(ZUNYI).

ZH као ц: *Цанг Шицао* (ZHANG SHIZHAO, антропоним);

ZHONG као цунг: *Луо Гуанцунг* (LUO GUANZHONG, књиж.);

ZHUI као цуеј;

ZHUN као цуен: *Ли Цуен* (LI ZHUN, књиж.).

24. Из табеларног прегледа види се да кинески латинички систем има типизирана одступања од изговора, као -ONG/-ung, -IAN/-ien, -UI/-uei, -UN/-uen. Овоме се може додати да се и -IU (у слоговима DIU JIU LIU MIU NIU QIU XIU) изговара као -iou. Из наше табеле произлази за ове слокове транскрипција *дју ћу љу мју њу ћу сју*, а прецизније би било *дјоу хоу љоу мјоу њоу хоу сјоу*. Нисмо се одлучили на ово удаљавање од писма зато што писање типа -оу није продрло у нашу праксу, а ве предлажу га ни разраде на које се ослањамо, али се и овакво писање може имати у виду као резервна могућност диференцирања.

Напомена. Разић је констатовао у тексту да се ови слогови изговарају на -iou, али у табели није спровео такву транскрипцију, као ни А—С у својим правилима, пдје је дато *дју, љу, мју* итд., тј. слично као и код нас.

Иначе се приближно 85% предложених наших правила подударају са транскрипцијом А—С („деаспирираном“), док остатак отпада на случајеве које смо размотрили у т. 15—19.

Скоро сви примјери и низ других података узети су из ЕЈАБ. БјХ. (Д. Разић).

Имена из португалског језика

25. Док нам талијански и шпански језик не стварају никакве теже транскрипционе проблеме, докле је португалска фонетика једна од најсложенијих европских, са гласовима веома различитим од наших и са великим варијацијама изговора зависно од нагласка или ненагласености, положаја у ријечи, гласовног сусједства и додира ријечи у сложеним именима, тако да ни најсложенија правила не би осигурала да наш изговор за португалско ухо звучи као близак и добро погођен.

С друге стране, у писму португалски језик оставља дојам структуралне једноставности, сличне шпанском или талијанском језику. Једини начин да сачувамо ту једноставност и у нашим правилима транскрипције и створимо норму која се може лако и постојано одржавати јест одлучан ослонац на писмо, слично као што преносимо руска имена, а то неизбјежно значи занемаривање низа позиционих и других варијација изговора.

26. При таквом приступу довољна су ова правила преносења португалских графија у наш језик:

АЕ и ÆЕ (са знаком назалности) као *ai* (тј. једнако графици АИ): *Каитано* (CAETANO), *Мораис* (MORAES), *Гимараис* (GUIMARÃES);

АО као *ao*: *Сао Пауло* (SÃO PAULO), *Фалкао* (FALCÃO).

С испред Е и I као *s*: *Ресифе* (RECIFE), тако и *торсида* (TORCIDA);

С у другим положајима као *k*: *Копакабана* (COPACABANA);

CH као *ш*: *Шико* (CHICO), *Фуншал* (FUNCHAL);

Ç као *s*: *Лоренсо* (LOURENÇO), *Браганса* (BRAGANÇA).

Е као *e* изузев у дифтонзима АЕ, ÆЕ (в. горе), ОЕ (в. ниже).

Г испред Е и I као *ж*: *Минас Жераис* (MINAS GERAIS);

Г у другим положајима као *г*: *Мато Гросо* (MATO GROSSO);

GU испред Е и I као *г*: *Мигел* (MIGUEL), *Гимараис* (GUIMARÃES);

GU пред другим самогласницима као *гв*: *Гварда* (GUARDA).

Н је нијемо и не преносимо га: *Енрике* (HENRIQUE), *Бело Оризонте* (BELO HORIZONTE); в. и CH, LH, NH.

I између самогласника као *j*: *Корејо* (CORREIO), *Кујаба* (CUIABA);

I у другим положајима (и кад је неслоповно) као *и*: *Рио де Жанейро* (RIO DE JANEIRO), *Кариока* (CARIOCA), *крузеиро* (CRUZEIRO, новац).

J као ж: *Жоаким* (JOAQUIM), *Жордао* (JORDÃO).

LH као љ: *Рамаљо* (RAMALHO), *Коелњо* (COELHO);

NH као њ: *Куњал* (CUNHAL), *Агостињо* (AGOSTINHO).

ŒE као ои (тј. једнако графици OI): *Камоис* (CAMÕES);

OU као о: *Доро* (DOURO), *Лоренсо* (LOURENÇO);

O у другим положајима (укључујући оне у којима се изговара као у) као о: *Порто* (PORTO), *Зико* (ZICO).

QU испред E и I као к: *Кентал* (QUENTAL), *Жоаким* (JOAQUIM);

QU испред других самогласника као кв: *Квадрос* (QUADROS).

S између самогласника као з (али SS као с): *Кардозо* (CARDOSO), али *Мато Гросо* (MATO GROSSO);

S испред звучних сугласника као з (у унутрашњости ријечи): *Деуздадо* (DEUSDADO), *Дијарио де Лизбоа* (DIÁRIO DE LISBOA, али остаје *Лисабон* као име града);

S у другим положајима (укључујући оне у којима га Португалци, за разлику од Бразилаца, изговарају као ш) као с: *Васко да Гама* (VASCO DA GAMA), *Сантос* (SANTOS), *Дос Сантос* (DOS SANTOS), *ескудо* (ESCUDO);

SC испред E и I као с: *Насименто* (NASCIMENTO).

U као у, изузев у графици OU (в. горе).

X (обично) као ш: *Пеишото* (PEIXOTO), *Баиша* (BAIXA).

Z испред безвучног сугласника као с: *Васкез* (VAZQUEZ);

Z у другим положајима као з (без позиционог претварања у ж односно ш): *Азеведо* (AZEVEDO), *Круз* (CRUZ).

27. Предложена транскрипција углавном је сагласна са досадашњим изражајним обичајем, док се у постојећим издавама тражило да се наше писање у већој мјери равна према изговору.

Напомена. Садржајна обрада проблематике дата је у ЕЛАБ. БИХ (Иван Клајн), док су правила која дају А—С знатно непрецизнија (нпр. не прецизира се кад да се О замјењује са о а кад са у, не предвиђа се за QU случај типа *Квадрос* и сл.).

28. За самогласничке замјене узели смо оне које одговарају изговору под нагласком, занемарујући ванакценталске промјене самогласничке боје, нпр. *Порто Алегре* а не „Порту Алегри“ или сл.

Напомена. Тако предлаже и Клајн, док А—С унесе у транскрипцију и позиционе промјене.

29. Занемарили смо и назалност означену у изворном писму надредним знаком, нпр. *Гимараис* а не „Гимараинс“ или сл., *Сао Пауло* а не „Сан Пауло“ (евент. „Саун Пауло“) итд.

Напомена. Назалност у првом случају занемарује и Клајн, док А—С дају „Гимарајнш“. У другом случају А—С имају неназално „Сау“ (одн. „Жоау“), док је Клајн овдје предложио извјесну етимолошку реконструкцију („Сан“, „Жоан“, „Лион“ за LEAO и сл.), али би се то у пракси тешко могло прикватити.

30. Поштујући нормативно језичко и правописно јединство португалског језика, нисмо у погледу преношења S, Z предвидјели разлику за португалска и бразилска имена (Сантош: Сантос), него предлажемо једно рјешење, ослоњено на писмо и бразилски изговор.

Напомена. Не треба мислити да ћемо погодити португалски изговор ако пишемо нпр. „Досш Сантош“ или „Душ Сантуш“ (DOS SANTOS). Ово често име, свеједно да ли му је носилац из Португалије, Бразила, Анголе или Мозамбика, Португалци изговарају приближно „Ду-Сантуш“, а Бразилци „Ду-Сантус“. Слично томе ће GOMES DA CRUZ у бразилском изговору бити „Гомиз-да-Крус“, а у португалском „Гомиж-да-Круш“. Треба се, дакле, одлучити за транскрипцију нешто ближу португалском или бразилском S и Z у одређеним позицијама, а не за обје, јер би то било као кад би неко у свијету за наше источније топониме увео транскрипцију „Ковачевићи“, „Бијело Поље“, а за западније „Коваћевићи“ или „Ковачевичи“, „Бјело Поље“. За бразилски изговор одређујемо се не толико због величине и значаја Бразила, него зато што је ближи писму.

А—С дају транскрипцију типа „Сантуш“, „Франсишку“ (FRANCISCO), а за бразилска имена не помињу ништа посебно.

31. Као што је већ речено, треба задржати без измјене таква традиционална имена као што су *Магелан*, *Лисабон*, иако би се по правилима транскрипције друкчије писала. Ипак, ради досљедности, предлажемо двије корекције изражајних навика — за *Бело Оризонте* (а не „Бело Хоризонте“, будући да је португалско Н нијемо, као француско и шпанско) и *Сао Пауло* (јер „Сао Паоло“ не одговара ни изговору ни писму). (У шпанским пак именима треба задржати традиционално *Хондурас*, као и *Мексико*, *Венецуела* и сл.)

Имена из румунског језика

32. Поред неких проблема у вокализму (румунски дифтонзи, затим мукли самогласници који се пишу као Ā и Ī), проблематично је преношење румунских сугласника који су по из-

говору између наших *ћ*, *ћ* и *ч*, *џ*. Сагласно извјесној створеној традицији, опредељујемо се за мјешовито рјешење *ч*, *ћ* (аналогно писању талијанских имена), а у транскрипцији вокализма долази до изражаја основац на писмо.

33. У складу с тим, румунске графиције треба по правилу овако преносити:

Ă (врста полугласника) као *a*: *Балцеску* (BALCESCU).

C кад није испред **E** и **I** као *k*: *Клошка* (CLOȘCA);

C испред **E** и **I** као *č*: *Чернауци* (CERNĂUȚI), *Банчила* (BĂNCILĂ); али испред **I** као *k*: *Кимпулунг* (CIMPULUNG);

CEA као *ca*: *Мирча* (MIRCEA), *Сучава* (SUCEAVA);

CI испред самогласника (**CIO**, **CIU**) као *č*: *Чок* (CIOC, топ.), *Качулата* (CĂCIULATA);

CH као *k*: *Костаче* (COSTACHE), *Хурмузаки* (HURMUZACHI).

E крајње у именима типа **NEAGOE**, **NICOLAE** као *je*: *Њагоје*, *Николаје* (ген. -ја);

EA као *ea*: *Креанга* (CREANȚĂ), *Четатеа* (CETATEA), осим у **CEA**, **GEA**, **LEA**, **NEA** (в.).

G кад није испред **E** и **I** као *g*: *Григореску* (GRIGORESCU);

G испред **E** и **I** као *h*: *Арђеш* (ARGEȘ), *Бучеђи* (BUCEGI), *Берђе* (GEORGE);

GEA као *ha*: *Карађа* (CARAGEA), *Доброђану* (DOBROGEANU);

GI испред самогласника (**GIO**, **GIU**) као *h*: *Бурђу* (GIURGIU, топ.);

GH као *g*: *Георге* (GHEORGHE), *Сигишоара* (SIGHIȘOARA).

I између самогласника и иза других самогласника на крају ријечи као *j*: *Крајова* (CRAIOVA), *Михај* (MIHAI), *Штирбеј* (ȘTIRBEI), *Васлуј* (VASLUI);

I почетно испред самогласника као *j*: *Јаши* (IAȘI), *Јон* (ION); **IA**, **IE**, **IU** ван почетка ријечи као *ija*, *ije*, *iju*: *Братијану* (BRAȚIANU), *Мунтенија* (MUNTENIA), *Тргу Жију* (ȚIRGU JIU), осим у **CIU**, **GIU** (в. **CI**, **GI**).

I као *u*: *Димбовица* (DÎMBOVIȚA), или по традицији као *a*: *Скантеја* (SCÎNTEIA);

IR између сугласника као *p*: *Трговиште* (ȚIRGOVIȘTE), *Трнова* (ȚIRNOVA).

J као *ж*: *Клуж* (CLUJ), *Деж* (DEJ).

LEA као *ља*: *Ваља* (VALEA), *Жебелану* (JEBELEANU);

NEA као *ња*: *Њамц* (NEAMȚ), *Њагоје* (NEAGOE).

Ș као *ш*: *Караш* (CARAȘ).

Т као ц: *Цепеш* (ȚEPEȘ).

Х као кс: *Александреску* (ALEXANDRESCU).

34. Остало се по правилу преноси како пише. Изузимају се традиционално усвојени облици, као *Темишвар* (TIMIȘOARA), *Букурешт* (BUCUREȘTI), *Добруца* (DOBROGEA), *Кучук Каинарци* (по овоме *кучук-каинарцијски мир*, сад румунско мјесто CUCIUC-CAINARGEA).

Напомена. И код А—С је за африкате узето ч и ђ, а и иначе су њихова правила углавном сагласна с нашим. У ЕЛАБ. БиХ је проблематику румунских имена, приказао Б. Дабић, што нам је такође било од користи. Посебно захваљујемо за помоћ романистима Р. Флори и М. Савићу.

Појединачни транскрипциони проблеми у другим језицима

35. Оваје су обухваћени неки језици за које је Прав. 1960 нормирао писање имена, али су се појавили поједини проблеми и нови предлози; а такође јапански језик, за чија се имена створила доста постојана обичајна норма, иако писање није нормирано у Прав. 1960.

36. У француским именима постојано је правило да се дифтонзи ОI и OIN преносе као *оа* и *оен*: *Лоара*, *Боаје*, *Антоан*, *Поенкаре* итд., па није прихватљиво увођење дублетног „*ла*“ и „*уен*“, што би унијело неизвјесност у алфаветски смјештај имена у приручницима и казалима.

Напомена. А—С уводе дублетно „*Ангџан*“, „*Пџенкаре*“.

37. За јапанске сугласнике који се изговарају слично као наши *ћ*, *ћ* и дијал. *š* — а енглеска им је транскрипција CH, J, SH — створило се код нас обичајно правило да се преносе као *ч*, *џ*, *ш* (а не „*ћ*“, „*б*“, „*сј*“): *Хитачи* (енгл. транскр. HITACHI), *Хачинохе* (HACHINONE), *Фуџи* (FUJI) или *Фуџијама* (гдје је у име укључена и ријеч YAMA „планина“), *Иво Цима* (IWO JIMA), *Хирошима* (HIROSHIMA) итд.; уп. и апелативе *џудо*, *џију-џицу*. Нема потребе да се одступа од овога правила и да се у јапанска имена уводи *ћ* и *ћ*, тим прије што је вјероватно да ће и убудуће јапанска имена долазити до нас највише посредством енглеског језика.

Напомена. А—С ове гласове замјењују са „*ћ*“, „*б*“, „*д*“.

38. За јапанско I на крају ријечи иза самогласника потођнија нам је замјена *ј* него *и* (ради лакше промјене и дерива-

ције): *Сендај* (SENDAI), *Сакај* (SAKAI); уп. преседан у апелативу *самурај*.

39. За чешке и словачке умекшане сугласнике нема потребе да се мијењају одредбе Прав. 1960 (као ни за словачке дифтонге IA, IE): чешко *Катја* (KAT'А), *Дјаблице* (D'ABLICE), *Раковњик* (RAKOVNÍK); словачко *Дјанова* (D'ANOVA), *Дјевин* (DEVÍN), *Тјеков* (TEKOV), *Дивјаки* (DIVIAKY), *Пјештјани* (PIEŠT'ANY), *Штитњик* (ŠTITNÍK), *Ситњански* (SITNIANSKY), *Жељзовце* (ŽELIEZOVCE).

Напомена. Према правилима А—С не показује се умекшаност сугласника d, t у горњим позицијама, док се умекшавање п и словачки дифтонзи и не помињу. Насупрот овоме, у ЕЛАБ. БиХ (Б. Дабић) подржана су рјешења из Прав. 1960.

40. За пољске гласове ś, ź пред самогласницима (у овом положају се пишу у пољском са S, Z или SI, ZI) нема потребе да се мијењају одредбе Прав. 1960, тј.: SI, ZI (кад је I слоготворно) → *си, зи*: *Красицки* (KRASICKI), *Казимјез* (KAZIMIERZ); SI, ZI испред самогласника → *сј, зј*: *Сјенкјевич* (SIENKIEWICZ), *Сјемирацки* (SIEMIRADZKI), *Зјелињски* (ZIELIŃSKI).

41. За исте гласове испред сугласника и на крају ријечи (тада се у пољском пишу са Ś, Ź) Прав. 1960 предвиђа да се преносе као *с, з*, изузев у групама ŚC, ŚL, ŹL, које се преносе као *шћ, шл, жл*. У ово правило треба унијети неке поправке:

(1) нема потребе да се изузимају групе ŚL и ŹL, него и у њима треба писати *с, з* (са изузетком *Шлонск* = ŚLIAŠK, пољско име за Шлеску или Шлезију);

(2) као *шћ* преноси се не само графија ŚC, него и исто значна графија ŚC(I);

(3) крајње Ś треба преносити као *ш* (и Ź као *ж* ако би се нашли такви примјери).

Примјери: *Освјенџим* (OŚWIĘCIM), *Књазњин* (KNIAŻNIN, пјесник), *Прземисл* (PRZEMYŚL), *Томисл* (TOMYŚL), *Козле* (KOZLE), *Замошћ* (ZAMOŚĆ), *Свиноујшће* (SWINOUJŚCIE), *Кошћан* (KOŚCIAN), *Пршибош* (PRZYBÓŚ), *Лубаш* (LUBAŚ).

Напомена. Поправке су сагласне са сугестијама у ЕЛАБ. БиХ (Н. Вуковић). А—С генерализују замјену гласа ś са *ш* у овим положајима (и испред самогласника), а транскрипцију гласа ź не помињу.

42. Пољско DZ преноси се као *дз* (осим у графици DZI и кад се једначи по звучности), само што је Прав. 1960 изузео DZ на крају ријечи, препоручујући замјену *ц*: *Груђонц* (GRUDZIĄDZ). Оправданије је не изузимати ни ову позицију, него пи-

сати *Грућондз*, *Ксјондз* (KSIĄDZ), јер се у падежним облицима DZ више не налази на крају ријечи, па писање *ц* туби оправдање.

43. Пољско *О* према Прав. 1960 преноси се некад као *о* а некад као *у* (зависно од тога одржава ли се у зависним падежима или се смјењује са *О*). Оправдано је упростити овај поступак и замјењивати *О* редовно са *о* (чиме се обнавља изворнија структура ријечи): *Гора* (GÓRA), *Новоградек* (NOWOGRÓDEK).

Напомена. Замјену *о* генерализују и А—С.

44. Руска двочлана имена са придјевом, ако се први дио и на основу нашег језичког осјећања може идентификовати као придјевски, преносе се (у основном, номинативном облику) двојачко у наш језик:

или са не само гласовним него и прамагичким прилагођавањем (са сажетим придјевским наставцима): *Царско Село* (Царское Село), *Криви Рог* (Кривой Рог), *Московска правда* (Московская правда),

или, ради аутентичнијег преношења имена (нарочито често кад се руски придјев теже доводи у везу са нашим), са граматички неприлагођеним, несажетим придјевским наставцима: *Краснаја Пресња* (рејон Москве), *Красноје Село* (град), *Великије Луки* (град), *Рабочиј пут*, *Рабочеје дело*, *Новаја жизњ*, *Новоје времја* (листови и часописи) итд.

45. И у овом другом случају, кад номинатив остане прамагички неприлагођен, могу се у зависним падежима примјенивати прилагођени облици, ако су у складу с нашим језичким осјећањем: *до Краснога Села*, *у Великим Лукама*, *у „Рабочој газети“*, *из „Нове жизњи“*, *у „Новом времену“* (овдје је и именица прилагођена или преведена) — а не „Новаје жизњи“, „Рабочајом газетом“ итд. Оваква комбинована употреба изузетно је могућа и према неприлагођеним облицима на *-ој*: *Болшој театар — гостовање „Болшој театра“* (или без наводника).

Ако се не примијени оваква промјена, реченица се мора стилитовати тако да назив остане непромјенљив, нпр. *у листу „Рабочеје дело“* и сл.

46. Наша придјевска промјена обавезна је и у мушким презименима (или надимцима) на *-ий* и женским на *-ая*, било како да се наш аутор или преводилац одлучио да их пише у номинативу. Дакле: *Чорног(а)*, *Крупске* (ген. према Черный, Крупская) — било да је у номинативу *Чорни*, *Крупска* или *Чорниј*, *Крупскаја*.

Напомена. Овим се предлогом допуњује и донекле модификује одредба Прав. 1960 (т. 183), чија примјена изазива многе тешкоће.

47. Треба задржати правило Прав. 1960 да се руско л, н испред е, и не претварају у љ, њ (осим кад се по структури и смислу повезују с нашим љ, њ): *Нева, Лена, Јенисеј, Смоленск, Нихита, Вознесенски, Ботвиник* итд., али поштујући уобичајена одступања. Одступања нису само у конкретним именима (*Дњепар, Љермонтов, Оњегин* и сл.), него и у неким системским, структуралним елементима. Тако је створено обичајно правило да се руско *-нин* у презименима редовно преноси као *-њин*: *Мињин, Сусањин, Бакуњин, Лењин, Папањин, Вороњин, Добрињин* итд., те га треба и даље примјенјивати. Исто тако је умекшавање редовно и испред форманта *-ев-* (таје се ослања и на наше односе *-нов/-њев, -лов/-љев*): *Срезњевски, Коваљевска, Тургењев, Коњев, Тупољев* итд.

Напомена. Сугестија да се узме као правило писање љ, њ изнесена је у ЕЛАБ. БиХ (Б. Дабих), али је боље као начелно правило узети неумекшавање, јер би у појединим именима дошло до непогодног нагомилавања меких сугласника (нпр. „Синџельњиково“, „Љеоњидов“, „Љињњк“ итд.).

Не може се прихватити ни сугестија да се умјесто *шч* у руским именима пише „шћ“, јер би се тиме нарушио један постојани обичај.

УЗ ПРЕТХОДНИ ПРИЛОГ

Посвећујући јубилеју утемељивача нашег књижевног језика, 200-годишњици рођења Вука Караџића, ову свеску „Нашег језика“, Уредништво је задржало њен радни карактер. Наш часопис је и иначе својим задатком и садржајем посвећен проблематици нашег књижевног језика, а то значи да је у тесној вези са основним Вуковим животним делом. То се у пуној мери односи и на овај двоброј.

Уводно место дато је огледу групе лингвиста сербокροатиста посвећеном транскрипционој проблематици, а намењеном да буде прилог одлучнијем разчишћавању и решавању нагомиланих отворених правописних проблема. Свест да се више не може одлагати конкретни рад на доради и осавременивању наше правописне норме, као и да друштвена природа материје не допушта изолована и појединачна ауторска решавања проблема и вредновања разних могућих решења — оклупила је десет сербокροатиста на заједничко разматрање проблематике и усаглашавање ставова према отвореним правописним питањима.

Као најжитнији предмет рада узета је проблематика прилагођеног писања туђих имена, која је само делимично нормирана у правопису из 1960. године. Ова материја је веома битна за оне делове нашег језичког подручја где се широко примењује прилагођено писање имена, а њена нормативна запуштеност наноси велику штету нашој језичкој култури уопште, а посебно приручној литератури и просвети. Седморица лингвиста који објављују формулисане „Прилоге допуњавању и осавременивању наше правописне норме“ чине то у уверењу да би њихова примена значила битан корак напред и водила успостављању нужног правописног реда у овој материји, као и да би одлагање примене повећавало штету коју доноси садашња хаотична пракса.

Из текста и садржаја Прилога види се да они не значе дезавуисање норме из 1960. године, него само њено допуњавање и дораду, уз поправку неких појединости. Свака промена право-

писа наноси извесну штету штампаном наслеђу, обимном и важном књижевном фонду, водећи извесном отуђивању читалаца од раније литературе и отежаној употреби појединих приручника, нарочито ако промене утичу на азбучни ред. Ипак су поједине поправке старе норме неопходне, како би она заиста била осавременењена и оспособила се за боље функционисање, тако да доприноси складном и логичном лику нашег књижевног језика.

М. Пешикан — А. Пецо

СТАНДАРДНИ СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК У ОКВИРУ САВРЕМЕНИХ ДВОЈЕЗИЧНИХ РЕЧНИКА (СА СРПСКОХРВАТСКИМ КАО ПРВИМ ЈЕЗИКОМ)

Да српскохрватска лексикографија заузима значајно место у интернационалним размерама, посебно словенским, не треба никога уверавати, јер је то признато и у свету познато. Ипак ту треба ставити и једну ограду: српскохрватска лексикографија овакву оцену изборила је захваљујући пре свега општим и језичкоисторијским речницима. Колико су оваква дела од значаја не само за нас већ и за општесловенску науку и културу, па и више од тога, такође је добро знамо. Стога бих овом приликом желео да укажем на нешто друго, на оно што до сада можда није било у средишту пажње ширег филолошког интересовања и анализе, иако за то правих разлога нема. Реч је о двојезичним речницима, пре свега о онима у којима је наш језик први, полазни, а за које већ на први поглед можемо закључити да, с обзиром на своју заступљеност, а и филолошко-лексикографску оспособљеност заузимају маргинално место у нашој двојезичној лексикографској пракси. Желимо, дакле, да поговоримо о приручницима који су у првом реду намењени страниј публици, оној која има проблема са познавањем наше језичке ситуације (мада, дакако, они речници имају, на други начин своју употребну вредност и за домаћег корисника), али и потребу да те тешкоће на најбољи начин асполвира.

Оно што прво пада у очи јесте да је број таквих вокабулара неупоредиво мањи од оних у којим је носећи, први језик неки од страних језика, дакле вокабулар првенствено намењен за (наше) потребе разумевања тог другог, страног језичког материјала. Са извесних историјско-социолошких или културолошких аспеката то је можда и схватљиво: у нашим приликама могло је изгледати привлачније и важније бавити се страним језицима и имати (израђивати) за то потребне приручнике (и одговарајуће речнике), а мање важно и потребно наш језик учинити доступним (и одговарајућим речничким комбинација-

ма) другима, онима који с тим језиком имају својих проблема (мада речници тог типа имају своју практичну вредност и за српскохрватског корисника, што је сасвим јасно). Па ако у томе уверењу или, можда, заблуди и има извесне истине, тачно ће бити свакако и то да у данашњем свету, и словенском и не-словенском, расте интересовање за наш језик, на исти начин као што расте интересовање и за нашу литературу, уметност или друштвено-политичке прилике.¹ Наша примењена лексикографија као да сасвим спорадично прати ово нарастање занимања за наш језички израз. Не рачунајући неколико значајних остварења у области двојезичне српскохрватске лексикографије, од којих су нека још од пре рата,² а која су свој некадашњи сјај изгубила у оној мери у којој су у међувремену постала неактуелна, наш савремени двојезични лексикографски инвентар изгледа поприлично скромно. Па и ово што је тренутно у опцији никако или једва да задовољава нарасле потребе дана. При томе ваља нагласити да двојезичних речника за многе језике и немамо.³

Немајући овом приликом довољно могућности да се задржавам на детаљнијим анализама и аргументацији, ограничићу се само на општије закључке и илустративне примере. Уосталом, верујем да аргументација и није у овом моменту најбитнија, тим пре што је она лако доступна свакоме коме речници ове врсте долазе у руке. А управо је реч о филолошким приручницима без којих данас једва да има не само образоване куће већ ваља да ни једне школске торбе. Утолико би било оп-

¹ Можда и не размишљамо много о томе, али је чињеница да то интересовање за наш језик расте. С једне стране, у научном свету са научностручних разлога, а с друге стране — и у свету лаичке публике. Интересовање иностране лаичке публике подстакнуто је бар двама мотивима: (а) наша земља изазива и привлачи пажњу својим савременим културним и друштвеним, а посебно туристичким особеностима и (б) хиљаде наших радника на привременом раду у иностранству не подлежу само, као што се обично мисли, утицају страног и занемаривању властитог језика већ напротив — утичу на то да се и страни свет у чијој средини живе заинтересује за наш језик. И сам сам имао не мало прилика да се уверим да странци желе да (на)уче или студирају наш језик само зато што имају међу Југословенима добре пријатеље, сроднике или макар лепе успомене из наше земље, а не мало је и странаца који су у браку с неким са нашег говорног подручја па је и то разлог да се наш језик учи. Дакако, не треба заборавити ни привредне и др. везе страног света с нашом земљом.

² Као нпр. српскохрватско-немачки речник Ристић—Кантрге из 1928. године, који ни до данас није надмашен, а језички развизај далеко је одмакао од тог времена.

³ Чак и оних којих имамо, као нпр. српскохрватско-немачких једва да има довољно у продаји. У вези с латинским, пољским, чешким (бар у нас) и нема их (ако се не рачунају стара, већ давно распродата издања).

равданије, чак неопходно, приручнике ове врсте подврћи, више него до сада, становитој филолошкој анализи и критици. За то постоји више озбиљних и, рекао бих, до сада не баш нарочито наглашаваних разлога, посебно када је реч о речницима у којих је српскохрватски језик носећи и у којима се (ре)презентира слика наше стандардне књижевнојезичке ситуације.

У чему би се састојале основне напомене?

1. Инвентар двојезичних речника указује, као што је већ поменуто, на то да се у нас предност даје оној двојезичној комбинацији у којој страни језик, а не наш, представља полазну позицију. Мана, дакако, није у томе што се тиме излази у сусрет пре свега домаћој публици која има потребу да савлада страни језик. Нивоља је, напротив, у томе што се страном језику таква иста могућност ускраћује када има потребу да савлада наш језик (уз штету коју трпи и српскохрватски корисник коме је онемогућено да страном језику „дгрибе“ полазећи од свога).

Пучно је и овде подсетити се да је први речник нашег савременог језика, онај Вуков из 1818, а који је у свету постигао праву славу, био управо дво(тро)језични, са нашим језиком као полазним. Па иако у том тренутку није био првенствено намењен страном језику, управо је међу том публиком доживео аплаузе, јер је том свету омогућио да упозна наш језик, а преко њега нашу литературу, историју и све оно што чини национално и културно биће једног народа. Од Вука је у каснијој лексикографској пракси остало као традиција то што су и потоње двојезичне речнике израђивали махом појединци. Разлика је, пак, очита: њихова остварења нису доживљавала исту судбину, бар што се славе тиче. А и како би, кад су сви каснији алфабетари углавном и проистицали из Вуковог, уз разумљиве корекције у репертоару лексике, методологији обраде, процени и дефинисању значења и др. На тај су начин новија издања веома личила на претходна, уз евентуално нешто осавременењу грађу (ређе), оптималнију систематичност и евентуално већу информативност (зависно најчешће од намене и обима вокабулара или од знања и жеље аутора да свој посао обави како ваља).

2. Репертоар филолошко-лексикографске обраде српскохрватских одредница (тзв. лева страна) није у речницима овога типа обавезно подразумевала и приказ (уважавање) свет потребног материјала, таквог као што су, на пример, категоријски морфолошко-парадигматски индикатори, контравенцијски показатељи, морфонолошке алтернације и опозиције, графичке варијације, рекција, стилистичка или нормативна вредност лексе-

ма, податак о етимологији, употребном рангу лексеме или значења итд. Поједини вокабулари, па и они амбициознији, сведоче о томе да њихови састављачи нису бježали од тога да публику лише (насупротив, рецимо, Вуку) и таквих крупних и незаобилазних података о нашем стандардном језику као што су обавештења о прозодијској, акценатској слици и норми или као што је екавско-ијекавска диференцијација у речима са некадашњим гласом „јат“. Изгледа невероватно, али није и нетачно, да је уопште могуће читаоцу (поготово страном) понудити речник српскохрватског савременог стандардног и књижевног језика у којем о овим темељним компонентама тога језика нема ни помена.⁴ Овome треба додати и (не)редовно или (не)потпуно одсуство значајних података о географско-варијантској раслојености синонимских речи и творбених реализација, што у нашем друштвеном тренутку може да изазове неповољне политичке тонове и дезавуише не само употребљивост вокабулара већ и добронамерност или (у најбољем случају) обавештеност аутора.⁵

3. Кад се може догодити да један савремени речник буде лишен таквих података који воде правом огољавању језичког ткива, очекивања да се у таквом приручнику набу подаци о стилистичкој, термилолошкој, историјској, нормативној или др. вредности речи — изгледају наивна, иако управо и такви индикатори спасавају недовољно упућеног читаоца од погрешног разумевања текста или од замки неспоразума и неразума.

Сваки лексикограф и упућени корисник зна да, начелно, нема савршеног вокабулара. То, дакако, не значи да су границе

⁴ Ристић—Кангрин српскохрватско-немачки, на пример, има акцензоване одреднице, али не ијекавске ликове и варијантне синониме; српскохрватско-немачки део речника Грујић—Зидар (велики број издања, нпр. 18 издања до 1974. г.) нема ни акценте ни ијекавске ликове; српскохрватско-руски И. И. Толстоја (Москва 1957.) је акцензован, али без ијекавских образовања; без акцента и ијекавских ликова је и стари српско-немачки речник Б. Поповића (Београд, 1926.).

⁵ У српскохрватско-немачком делу речника Грујић—Зидар, рецимо, бележе се као одреднице западни варијантски синоними као: *крух, криж, опш, зраколов, тко, тисућа, јуха* итд, али зато нема облика као: *нетко, нитко, дискутирати, дисквалифицирати, студентца, вјеројатно, сијечањ, наранча, купаоница, продаваоница, аутоцеста, у поводу* итд. (али има: *неко, ниско, дискутовати, дисквалификовати* и др. паралелних источноваријантских синонима и ликова). У претходној напомени поменути смо да у овом речнику нема ијекавских ликова, али зато има (наопако) „екваивираних“ лексема као: *тедан, тедни, натечање, натечасти се, натечај* и сл. иако је општепознато (о томе обавештава и Правоспис) да ове речи имају само ијекавске форме (тј. само *тједан, тједни, натјецање* итд., бар у значењу како су у речнику дати). Иначе треба рећи и то да је мало двојезичних речника који се с пажњом односе према варијантским особеностима српскохрватског стандардног (књижевног) језика.

несавршености немерљиве. Ако ништа друго, на списку недостатака не би бар требало да се нађе оно што један речник пре свега чини речником. А то су његов лексички фонд, семантичка оптимална издиференцираност, ваљаност и тачност у дефинисању значења.

4. Лексички корпус може бити различитог обима и карактера зависно од типа и намене самог речника. Оно, што речник савременог стандардног језика једино мора избећи је — да буде неактуелан и да не одражава слику времена и стање развика језичке праксе.⁶ С друге стране, морао би остављати по страни све оно што је у међувремену постала заборављена лексика или се у језику нашло као ефемерна, неуспела иновација, а што језик својом селективном способношћу временом одбацује. Читалац, дакле, очекује да у вокабулару нађе оно што му је потребно. Шта ће се од тога стварно и наћи зависи искључиво од субјективне способности састављача да осети језичка гибања свог времена, јер за селекцију материјала нема егзактног лингвистичког метода, осим систематског праћења и ујоптуњавања постојеће документационе картотеке. Додаћу, не без разлога, да је предуслов за ово стални контакт лексикографа са матичном средином и књижевнојезичком праксом, дакле средином у којој се језик говори и развија, што једино омогућава да се буде у току језичких кретања и промена.

5. Оно што, међутим, претпоставља филолошко и лексикографско образовање јесте (а) методологија лексикографског поступка у категорији анализе, рашчлањавања основних значења и прамаћичке обраде лексичке материје, а у двојезичним речницима и (б) изналажење тачних семантичких адекватата којима се корпус вокабулара једног језика претаче у други. Овде посебну пажњу захтева обрада идиоматске лексике и фразеологије. Досадашња остварења у третирању ове врсте лексичке материје нашег језика у двојезичним речницима веома су неуједначена; или се уопште не обрађује (нарочито у старијим и кратким речницима, поготово тзв. целним) или се приказује

⁶ Кад је реч о актуелности језичког корпуса, изгледа да смо у ситуацији да своја мерила изменимо и у погледу „лексичког укуса“ и да у абецедар речника убудуће уносимо и оно чега су се досадашњи речници клонили, а то су ласцивне, опцене речи, са свом својом „синтагматиком“ и „фразеологијом“. Ово стога што има таквих речи и израза не само у колоквијалном изражавању „просто“ света, већ све више и у језику литературе, листава, часописа, драмских остварења итд., па би, по свој прилици, било незгодно публици (оној страни) не пружити и о тој страни нашег речничког „блага“ одговарајућа објашњења. (Вук је, изгледа, ипак знао шта ради кад је овај део нашег језичког фонда унео у прво издање свога речника. Данас због тога сигурно не би био онолико грбен).

веома несистематично, неједначено и, углавном, спорадично и произвољно, иако је у питању материјал који представља најтипичнију и најспецифичнију страну сваког језика, па и српскохрватског.⁷ Отуда не изненађује ни то што, и у оним речницима где се та материја обрађује, има и подоста нетачних интерпретација или несналажења приликом превођења са српскохрватског на страни језик.

Ако се овоме дода да у двојезичним речницима нема илустративних примера (а што је чак и у описним речницима скоро драгоцене и од саме дефиниције), мора се закључити да је укупна сума информација у њима заиста оскудна.

Списак оваквих и других примедби могао би се и знатно продужити. Ја ћу се, међутим, зауставити на досадашњем и то бар из два разлога: (а) циљ овога излагања и није детаљна анализа (тако штогод захтева опсежну студију), већ — указивање на проблем; (б) за слику стања српскохрватског језика у двојезичним речницима може се рећи да у много чему само одражава стање како наше досадашње лексикографије уопште тако и стање (резултате) наше савремене фундаменталне науке о језику, па унеколико и наше језичке политике; (с) двојезична лексикографија била је и остала (бар у нас) препуштена иницијативи, труду и знању појединаца, понекад не баш довољно стручних и вичних овом тешком послу. Ако се има у виду да је лексикографија врашки тежак задатак и за професионалне лексикографске тимове и институције, онда се досадашњим на том терену уложеним напорима, уз све недостатке и мане, мора одати свако признање и хвала.

Убудуће — садашњом праксом не би ваљало ипак настављати. Наша модерна лексикографија, па и двојезична, за то има веома јак разлог, у ствари — основ који мора да чини прекретницу у досадашњој лексикографској пракси. Тај је одсудни тренутак настао појавом шестотомног Матићиног Речника српскохрватског књижевног језика, поред капиталног дела наше савремене лексикографије, до сада садржаног у првих 12 томова Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ. Сваки будући речник морао би се инспирисати или чак директно наслањати, уз неопходна сажимања, на материјал ових речника-тезауруса како приликом формирања абецедара тако и у погледу будуће методологије и лексикографског поступка, од презентације материјала и траматичких описа до навођења илустративних синтагми или примера. Ови темељни вишетомилици уз резултате истраживања у области прозодије,

⁷ Исп. о томе нпр.: Роде М., Фразеологија у двојезичним речницима, Лексикографија и лексикологија, Београд—Нови Сад 1982, 275—278.

морфологије, синтаксе или фразеологије и др. дисциплина — пружају будућим лексикографским захватима нове основе и смернице за модерну, квалитетно бољу презентацију и обраду лексичког материјала и језичког стања.

То, међутим, никако не треба схватити тако да је свиме тиме будући лексикографски посао олакшан. Управо — обрнуто. Већи расположиви материјал који треба уградити, али и одлучити шта од онога што се нуди изоставити, нова, егзактнија методологија, потреба за праћењем и обрадом нове грабе, научна верификација података итд. — отежава посао, али и резултате подиже на виши ниво.

Овове треба додати бар још две битне претпоставке:

(1) Чак и они двојезични речници који се одреде за сажетост и опраниченост материјала само на најновији период језичког развитака — тешко ће убудуће моћи свој посао обавити како ваља без шире сарадње већег броја стручњака филолога и лексикографа. (2) Двојезични речници по природи ствари морају подразумевати симултане напоре у оба језика, и полазном и преводном. Из ова два става проистиче и следећи: (3) Двојезични речник морао би се радити тимски, уз организовану сарадњу стручњака за оба језика, дакле уз ангажовање људи од стране на обема језичким странама.

Значајно је овде поменути да у том погледу већ постоје прва искуства и докази. Мислим при томе на двојезични речник у којем је српскохрватски језик онај први, полазни, а други, циљни — чешки језик. Одмах ћу рећи: урађен је у складу са свим напред наведеним претпоставкама, осим у једном: нису били ангажовани стручни апарати „друге стране“. Речник је, наиме, израдио Лексикографски колектив у Кабинету за стране језике Чешке академије наука у Прагу и објављен 1982. у Прагу под насловом *Srbocharvátsko-český slovník*.

Већ сам имао прилике да на другом месту нешто детаљније о овоме делу говорим.⁸ Овом приликом рекао бих још понешто, искуства ради.

Објективно, чешким колегама морамо бити захвални, јер су (уместо нас) својој јавности пружили озбиљне могућности да упозна наш језик. С друге стране, учинили су то у методолошком смислу на узоран начин, у већ традиционалном, опробаном стилу чешке лексикографске школе. Уз велики труд и напор, умногоме јединствен у двојезичној лексикографији, поставили су себи задатак да пружи не само целовит приказ савременог српскохрватског лексика већ и много више од тога.

⁸ Исп. Фекете Е., Лексикографско дело које импонује и збуњује: *Srbocharvátsko-český slovník* у издању Чехословачке академије наука у Прагу, Јужнословенски филолог XXXIX, Београд 1983, 291—300.

Не заустављајући се само тамо где је све јасно и познато, они су се (храбро) упустили и у сфере за које се не би могло рећи да су увек довољно испитане и расчистишене и у нашој филолошко-лексиколошкој пракси. Један од тих задатака је био да пружи потпуну слику наше стандардне акцентуације. И то не само на стандардним, номиналним облицима већ кроз цео деклинационо-конјугационо-творбени систем. Посао очевидно ни лак ни једноставан. Поготово за оне којима српскохрватски није матерњи.

Међутим, амбиције наших колега нису се зауставиле на овоме. Они су се упустили и у синтагматску, и фразеолошку проблематику, а изричита им је намера била да, за разлику од досадашњих речника, пружи исцрпне информације о стилистичкој и експресивној одлици наших речи, етимологији, терминолошкој и употребној вредности њиховој итд. Намере одиста вредне сваког уважавања. Остало је да се то све још и како ваља спроведе. Е, али ту, на терену где је требало потврдити да „се на муци познају јунаци“,⁹ искућано оружје као да је мало затајило. А наиме: и поред тога што су, по властитом признању, имали пред собом Матићине томове речника, Правопис и др. приручнике, начињене су озбиљне прешке и пропусти (а) у приказивању стања наше стандардне прозодије, посебно у промени речи и акценатским одступањима од номиналне ситуације, а које се никако не могу увек разумети само као евентуално штампарске прешке;¹⁰ (б) не мало прешака налази се и у реконструисању обличних деривата (нпр. генитива јд. или мн., вокатива, облика аориста и др.), (с) у обликовању или уношењу одговарајућих ликова придевских и др. изведеница основног лексика, (д) замерке се могу ставити и на избор абедара: речник, поготово само једнотомни, који по свему судећи нема више од око 60000 лексичких јединица, морао би бити ослобођен неактуелне, застареле или ефемерне лексике, што се за овај речник не би могло рећи. Напротив, запажа се одсуство управо таквих појмова који су постали саставни део свакодневне језичке комуникације. Прешака има и (е) у тумачењу значења речи, посебно фразеолошких јединица, а и у (ф) методолошком поступку, на пример у начину третирања екавско-ијекавских ликова (у овом погледу јединственом у доса-

⁹ Ова фраза унета је и у поменути речник (с. в. муча) али с објашњењем »в pouzi rozpáš přitele«, што је нетачно, јер такав превод у ствари одговара нашој истозначној фрази „пријатељ се у невољи познаје“.

¹⁰ Нпр.: алкохол, стратешки, абаијски, Адамов, дрвоградња, нискоградња, самозадовољан итд.; детаљније исп. ЈФ, исто 296—297.

дашњој двојезичној лексикографији ове врсте)¹¹ итд. Обећање да ће се у речнику посебна пажња посветити стилистичкој и експресивној вредности речи, а што је по изричитом навођењу састављача — први пут систематичније изведено тек у овом речнику — остало је ипак само празно обећање. И поред тога што списак скраћеница указује да ће бити и таквих оцена речи као што су »хрп.«, »fam.«, »knjiž.«, »lid.« [= нар.], »lit.«, »nespis.« [= некњ.], »nespr.« [= непр.], »vulg.«, »zast.«, »žert.« [= шаљ.] итд. ових ознака на очекиваним местима у речнику углавном нема. Нема чак ни етимолошке ознаке „тур“ поред најобичнијих турских речи (као поред: aber, beg, behag итд.). А кад је већ о квалификаторима реч, да изразимо још једно не мало чуђење: Поред наведених, у списку скраћеница налазе се и овакве: »ch., чагп.« одн. »s.« и »srb.« тј. ознаке да је реч „српска“ одн. да је „хрватска“. Шта се тиме хтелo, није јасно. Сем ако и то није у складу са становиштем аутора овог речника да наш језик има две варијанте, за које они веле да је у једном случају „српска“, а у другом „хрватска“. Списак огрешења о нашу стандарднојезичку ситуацију, међутим, ту се не завршава. Напротив, изненађења тек предстоје, а једно од највећих је откриће да је „најизразитија“ разлика између тих двеју варијаната у томе што је „српска“ — екавска, а „хрватска“ ијекавска, одн. да „према српском -е . . . у хрватском је -је или -ије, а у неким случајевима -и“, да би се затим рекло како „српском в одговара хрватско х“ (у примерима типа *дуван/духан*) или да је „српско“—*башта*, а „хрватско“—*башћа*, да према „српском“ *срећан* стоји „хрватско“ *сретан*, па чак и то да је „српско“ — *одсуство* или *васиона*, а да су опет „хрватске“ речи — *одсутност* и *свемир*.¹² И да не набрајам даље, јер је и оволико довољно да све буде јасно. Истина, лексикографима се по неком неписаном правилу пропусти не узимају претерано строго. Али, дакако, и у томе постоје границе. А оне се опет одређују према принципу да је боље и оћутати о ономе што се поуздано не зна него наопако ствари изложити. А када се наопако излаже о ономе што се зна или би требало знати, онда је и лексикографима тешко прогледати кроз прсте.¹³

¹¹ Детаљније исп. ЈФ, исто.

¹² Serbocharvátско-český slovník, Předmlouva, 5; исп. и детаљнији коментар с примерима у ЈФ, исто.

¹³ Пропуста ове врсте има веома много. Илустрације ради само неколико примера из српскохрватско-чешког (а има их и у другима): придев „загрижен“ изједначен је с трпним придевом „загризен“ (од глагола „загристи“) и оба су показана као напоредне одреднице с дефиницијом »zarytý, zažraný, tvrdošijný“ с илустрацијом именице „партијац“, дакле: (не само) „загрижен партијац“ [једино исправно] (већ) и „загризен партијац“ [не само неисправно већ и бесмислено (= партијац кога је

А сада се зна или се бар јасније може уочити и то да двојезични речници постају све нужнија потреба савременог света и да би том виду лексикографија убудуће требало усредсредити већу пажњу не само стручњака већ и одговарајућих лингвистичких институција, без чије веома активне улоге свакако нема знатнијег напретка двојезичне лексикографије.¹⁴

С обзиром на досадашња искуства, мислим да се намеће још један став: двојезичне речнике ипак би требало препустити првенствено или чак искључиво експертима земље примарног, полазног језика. Само они могу бити претпоставка ваљаности израде тог дела двојезичног корпуса, као што би, с друге стране, део који се тиче другог, циљног језика ваљало препустити изради или бар стручној верификацији специјалиста тога језика.

По свему судећи, а нарочито по досадашњим резултатима, двојезична лексикографија у технологији посла и методологији израде тражи сасвим друге полазне основе, али пре свега организовану подршку и ангажовање стручних тимова и научних институција. Интересовање које за такве речнике постоји, посебно за оне у којих је наш језик полазни — захтева да се о томе бар размишља. За то, сем интересовања за ове речнике, постоји, као што смо мислим могли видети, и подоста других озбиљних и не увек само филолошких разлога.

Егон Фекете

неко загризао)]; уз облике одредница „шимпанза“ и „шимпанзо“ наведено је да је наставак за номинатив мн. -зи (тј. шимпанзи) што никако не стоји бар за облик „шимпанза“ (им. мушког рода на -а у ном. јд. мењају се у множини као им. женског рода на -а, то је општепознато); глагол „шизити“ дефинисан је (уз ознаку »hovot.«) као »stávat se schizofrenikem«, дакле — постајати шизофреник, што неће бити тако, на исти начин као што ни „шизика“ није »schizofenik«, како се погрешно наводи (и то уз још једну нетачност, ту, наиме, да је та именица не само женског већ и мушког рода) итд., итд.

¹⁴ Пример такве сарадње, мада не и довољно организоване, представља Српскохрватско-енглески речник М. Бенсона (изд. Просвета Београд, 1970. одн. допуњено изд. 1980. године), а који у светлу наведених недостатака квалитетом надмашује друге двојезичне речнике овога типа. Он би, уз комплетнију презентацију лексичко-семантичког корпуса српскохрватског стандардног језика и бољу обраду филолошких података, могао представљати полазну основу за будуће подухвате на подрчку српскохрватске двојезичне лексикографије.

УСМЈЕРАВАЊЕ ЈЕЗИЧКОГ ОПИСА — ОД ГРАМАТИКЕ ДО ЈЕЗИЧКЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ

(наставак)

**Дијакронија у
синкронији**

Нормална језичка заједница увијек ће се састојати од разних генерација, од дјете која уче језик, младих и младих који неизбјежно уводе нове изразе, промјене у начину изражавања, стварају сленг и сл., до старијих људи који говоре пет, шест, седам и више деценија. Посљедњи последије фаза увођења, прихватања и ширења иновација, задржавања неких од њих, обично чувају извјесне језичке карактеристике из својих младих дана, које постепено ишчезавају или су већ нестале из говора надоласећих генерација. Другим ријечима постојање разних генерација нужно повлачи за собом одребену разноликост, диференцијацију у језику говорника дате заједнице; сама појава која се назива *дијакронија у синкронији* сматра се од значаја у стилистичком погледу.

Чланови језичких заједница с једне стране више су или мање свјесни застарјелости неких изрза или граматичких обрата, с друге употребе ријечи или граматичких конструкција које још нису шире прихваћене или проширене, па се и не зна да ли ће се трајније задржати у језику.²³

Поред ријечи, изрза, граматичких конструкција чија употреба првенствено индицира географску провенијенцију говорника, тј. поред дијалекатских варијација и појаве у вези са ди-

²³ У *Књижевним новинама* од 25. XII 1985. налазе се два примјера глаголске именице „промишљање“: *Ваше промишљање наше данашње ситуације сеже...* (питање у интервјуу, Р. Чоловић, стр. 23); *... да спонтано еманира... непоновљиво осећање и промишљање света* (Д. Бабић, текст књижевне критике, стр. 24). Значење глагола „промишљати“ према којем је ова именица употребљена новијег је датума, отприлике „размишљајући о нечем настојати проникнути у бит, суштину нечег...“

јакронијом у синхронији имају своју индексичку функцију. Тако писци у циљу постизања одређеног ефекта намјерно употребљавају не само изразе везане за неки регионални дијалект или за друштвени слој, већ и оне везане за говор млађе или старије генерације. У писаном језику старијих генерација одређени изрази, облици, обрати који су у међувремену застарјели индицирају припадање аутора одређеној епоси. На примјер у тексту „Штокавско нарјечје које се оштро разликује од друга три нарјечја народа нашега“ (Маретић 1963: 13) и „наш је правопис по главним особинама својим — фонолошки“ (А. Белић, Наш језик 1953, књ. V, св. 3—4, стр. 125) постпозиција посвојне замјенице само потврђује генерацијску припадност аутора, која нам је добро позната. Иста карактеристика тешко би се могла наћи у млађих лингвиста; у оних средње генерације значит ће одређену идентификацију.²⁴

Варијације о којима је била ријеч (уп. *нијесам* према *нисам*, *народа нашега* према *нашег народа*) нису се посматрале у односу на дескриптивно или когнитивно значење, претпостављало се да оно остаје исто. У том смислу може се рећи да употреба облица *нијесам* према *нисам* има одређену индексичку вриједност или функцију, индицирајући у првом реду географску провенијенцију говорника, а затим и неке његове психолошке особине, као и његово лично схватање о друштвеном значају свог првобитног говора или матерњег дијалекта, док обје обличке варијанте имају исто дескриптивно значење.

Проблем индексичких знакова обухвата и разне друге појаве. Неки аутори посебно испитују тон гласа и друга паралингвистичка обиљежја говора. Појаве се затим издавају према томе да ли спадају у индивидуалне карактеристике појединих говорника или обиљежавају њихово припадање неком друштвеном или регионалном скупу. Чињенице да се говором манифестира географска припадност свјесни су професионални забављачи; глумци на примјер наглашавају говорне карактеристике неког краја да укажу на ужи завичај лица које приказују;²⁵ уз говорна обиљежја иду и обрасци понашања каракте-

²⁴ У слиједећем тексту савремене књижевне критике исти граматички обрат оцјењује се на одговарајући начин: „Одступање од језичке норме огледа се у томе што именица увек долази испред свог одређења, нпр.: „белина зуба његових“, „у постели брачној“, „брига големих“ и др. Какав је смисао овога премегања тешко да ће некоме бити јасно...“ (Душко Бабић, *Повлађивање кичу*, Књижевна реч, 25. XII 1985, стр. 24).

²⁵ За малу илустрацију како савремени писци успјешно користе језичке карактеристике које њихови ликови имају по својој регионалној и класној припадности може послужити извадак из списка лица у комедији Слободана Селенића „Косанчићев венац 7“:

ристични за дати крај. Док су одређене говорне карактеристике заједничке одређеној друштвеној, регионалној или генерацијској прупацији и тако спадају првенствено у група обиљежја, тј. по њима се та група на домаћем терену издваја од осталих, нека од тих говорних обиљежја, када их члан те групе задржи у другој друштвеној или географској средини сада представљају његова лична, индивидуална обиљежја по којима се он издваја од своје средине.

Поред таквих индекса који идентифицирају појединце и оних који су карактеристични за одређене групе издваја се и подврста која обиљежава стање говорника, његово расположење (веселост, страх, љутњу, ушцај алкохола итд.); каже се да су знакови говора који карактеризирају таква стања симптоматични за њих. Узбуђеност, појачана емоционалност, пијанство обично смањују самоконтролу у говору, па се проучавају језичке појаве које су симптоматичне за њих, попраћују их и индицирају.

Овдје се још може указати на једну могућност у вези са полисемијом, када индексичка обиљежја исказа могу допријети разумијевању значења (Лајонс 1977:622).

У моделу неког свеобухватнијег језичког система којим се захватају разни дијалекти, дијалекатске разлике у значењу појединих лексема могу се ријешити тако да их се представи као полисемичне, вишезначне (тај је поступак усвојен у Речнику САНУ).

Оредница *карта*, на примјер, на ширем подручју нашег језика без икаквог двоумљења у првом реду има значење „позива на право на возњу неким превозним средством“, односно „улазнице за неку приредбу и сл.“; у далматинском обалном подручју на то се значење непосредно надовезује, уколико није и прво, значење *папира* (схваћено као градивна именица: *комад карте, мало карте*), а ријеч има високу фреквенцију. Што су састављачи Речника САНУ исто значење обиљежили као периферно овдје нема значаја. Та би чињеница, међутим, тј. да је на дијелу заједничког језичког терена то значење удаљено (и застарјело, има примјера из народне поезије и Њего-

Владан Хациславковић говори београдски чисто, намерно старомодно, звучи афектирано.

Пуниша Мирчегић чим отвори уста знамо да је Црногорац.

Мијо Шливо Босанац, прогута све самогласнике који се набу у речима.

Јозо Михаљевић кајкавац, али не ортодоксни, већ је доста примно од начина на који се говори у Загребу.

Милена Дрекало његова жена, говори као новосадкиња.

Боштјан Зупанчић говори искључиво словеначки, псује српски.

ша) могла значити да би за разумијевање исказа са ријечи *карта* у значењу *патира* могла допринијети нека обиљежја текста која би индицирала морско подручје.

У том смислу и за разумијевање исказа *Разбила је вилицу*, ако претпоставимо да у живој ситуацији нема других индиција, индексичку функцију имат ће изговор, док би у писму нека индексичка обиљежја околног текста помогла да нам буде јасно да ли је штета нанесена дијелу лица или прибора за јело (тј. *вилица* = *виљушка*).

Разноликости везане за језичку употребу, за језичко понашање, перформанцију у разним ситуацијама, разлике везане с тим да ли је у питању говорни или писани медијум итд. могу се у начелу односити било на књижевни стандардни језик, било на дијалект.

Та тврђања наводи на то да се изнесе што се подразумева или може подразумевати под језиком, а што под дијалектом.

Дијалект и језик;
стандарни или књижевни
језик

У једном смислу језик не имплицира дијалект, док дијалект неже имплицира постојање језика којему припада.

То јест, врло малене језичке заједнице могу се састојати од припадника који говоре једним језиком. У том се случају претпоставља да су разлике према говору других језичких заједница толике да се не би могло закључити да су у питању сродни дијалекти. Језик једне такве мале заједнице може бити без дијалеката схваћених у смислу географске распрострањености, издиференциран само по неизбјежним разликама које узрокују биолошки и друштвени фактори. При томе је увијек ствар емпиријске провјере да ли се ради о једном јединственом језику.

С друге стране у свим осим у таквим најмањим језичким заједницама постоји више или мање дијалеката, језици се обично састоје од више различитих сродних дијалеката.²⁶

У нашој обичној метајезичкој употреби дијалект подразумева постојање других сродних дијалеката као и стандардног језика, и сад се треба осврнути на (лаичка) схватања по којима је само посљедњи правилан, њега би искључиво требало

²⁶ У овом раду на однос језик — дијалект гледа се глобално, боље речено посматрају се само неки аспекти тог односа не узимајући у обзир сву сложеност неке стварне подјеле на терену. Тако се занемарују и подраздјеле (говор, нарјече), в. нпр. Д. Петровић, *Неки проблеми дијалектолошке номенклатуре*, Наш језик XXV/4—5, 1985, стр. 234—240.

у употребу, пошто дијалекти представљају у неку руку одступања, садрже неправилности и уопће су у извјесном смислу мање вриједни језички системи.

Са чисто лингвистичког становишта, међутим, сваки дијалект који задовољава комуникацијске потребе дате говорне заједнице, што значи да је прилагођен њеним потребама, представља потпуни језички систем у којем владају одређене законитости у истом смислу као што је то случај, на примјер, у стандардном језику са којим је по својим особинама близак, тј. са којим је више или мање изоморфан. Шта више, са историјске тачке гледишта тај исти језик, тј. стандардни дијалект, по свом се поријеклу не разликује од осталих сродних стандардних дијалеката. Разлике међу њима услједје постепено, пошто се употребом у јавном животу, литератури дијалект који функционира као стандард развија на начин на који се остали дијалекти, сведени више-мање на коришћење у домаћем и приватном животу редовно не могу развијати. Са синхронизацијске тачке гледишта, значај који стандардни језик има у политичком и друштвеном животу по својој проширености, сад значи и његову многу већу развијеност, свестраност и релативну прилагодљивост за употребу у разноликим ситуацијама и сферама дјелатности.

Све то исто тако значи да је потенцијално и неки други дијалект даоог језика у прошлости (нпр. у Француској провансалски мјесто парижког) могао да се развије у стандардни. Проширивање и прерастање неког обичног дијалекта у стандардни језик може услједити из политичких разлога (што опет представља француски, а поред њега енглески случај), кад постепено превлада језик краја из којег се влада и класе која влада.

С друге стране то се може остварити на основу одређења, свјесно се може прихватити дијалект који по својој распрострањености и неким интринсичким особинама има преимућства у односу на остале географски и генетски блиске дијалекте (што представља наш случај).

Дијалект тако није сам по себи, по свом поријеклу нека лошија верзија стандарда, али по свом накнадном развоју, у поређењу са стандардним језиком он нема политичких ни друштвених, а према томе ни стварних услова да се једнако развија. Постоје многе ситуације у којима се дијалект не употребљава, а обично изостаје и толеми утицај који особито у последње вријеме на језички развој врши писани језик (уколико постоје регионалне књижевности, оне су редовно мање развијене). Тај је утицај од необичног значаја у савременим цивили-

лизацијама (у онима са дуљом писменом традицијом он постоји одраније). Способност писменог изражавања дуго се школовањем развија, мања спонтаност или нижи аутоматизам у писаном језику компензиран је његовом већом стандардизацијом.

Кад кажемо да неко говори стандардним језиком у ствари значи да се он у разним ситуацијама изражава по правилима блиским писаном стандарду (или књижевном језику).

Сада се може поставити питање да ли постоје говорници за које би се могло рећи да говоре „неутрални стандарда“, односно њиме пишу, то јест који употребљавају неку верзију датог стандардног језика која не би одражавала њихово географско ни социјално поријекло, генерацију којој припадају и сл., као ни средину или средине у којој или у којима су живјели или живе.

Одговор је да не постоје, да наводна неутралност говора неких кругова само значи придржавање језичких обичаја одређених средина чије норме уживају релативно највећи престиж. Придржавање ће бити природније, спонтаније уколико је говорник рођен у таквој средини и у њој проживио свој вијек, што као и у случају да неко без обзира гдје живи посебно његује своје изражавање, опет само значи својеврсну географску обиљеженост или опредијељеност.

У неким јавним програмима (нпр. на радију) могу се запазити дискусије у којима учесници иступају са припремљеним текстом и готово да само стручњак може докучити њихову географску припадност. Када, међутим, услиједи дискусија уживо, обично је лако закључити да се ради о људима из разних крајева (стручњаци упућени у дијалекатску ситуацију лако ће разабрати из којих).

Другим ријечима данас је опћенито познато да сви они који говоре неки стандардни језик уједно у одређеној мјери исказују своје географско поријекло уз трагове живота у неком крају или крајевима, затим свој друштвени статус, степен образовања и генерацијску припадност.

Из изложеног се види опће познати значај стандардног језика, као и важност локалних матерњих дијалеката који се, било да су урбани или рурални увијек више или мање у неком виду испољавају у језичком понашању, перформанцији говорника стандардног језика.

И говорници стандардног језика карактеристично мијењају свој израз у незваничним и интимнијим ситуацијама када је за многе нормално поовање.

С друге стране и у случају говорника који претежно или искључиво употребљавају неки локални дијалект (последње је данас рјеђе него што је било раније и односи се у првом реду на старије генерације), постоји званични начин изражавања са својим језичким специфичностима, у које на примјер у неким нашим дијалектима спада употреба застарјелих облика или ријечи, затим стилских обиљежја предајне књижевности и др.

Сам начин успостављања или одржавања стандардних језика пружа данас врло различите слике, од устаљености и релативне хомогености уз голему географску распрострањеност руског и енглеског, до рјеђих покушаја опредјељивања за стандардне језике, односно тражења службеног језика на подручјима са бројним различитим језицима и дијалектима у неким крајевима Африке и Азије.

Нормативност, придржавање правила смањује просторне и временске разноликости, олакшава контакте и ширење културе. И сами се дијалекти уз образовање уједначавају, у неком смислу стандардизирају, јер писменост доноси поред употребе стандардног језика у званичним и званичнијим ситуацијама и његово кориштење макар дијелом у незваничном обраћању.

Један развијени језик на тај начин обухвата географски распрострањене дијалекте, са већом или мањом социјалном слојености, уз посвемашње присуство стандарда, који ће се — уз њихове посебности — најјаче манифестирати, развијати у већим урбаним центрима. Осебујност и неутрализација израза, кад нема политичке расцјепканости или антагонизма, иду укорак.

У том смислу једва је потребно поставити питање да ли је корисно претпоставити један релативно уједначен, свеобухватан стандардни језички систем као основу језичког понашања читаве шире језичке заједнице, који ће говорници прихватити као релативно неутралан у односу на занемарљиве, незнатније разлике у дијалекту, медијуму, хронолошком периоду и неким другим појединостима о којима је била ријеч.

Уз ово се може надовезати тврђа преузета из социолингвистичких анализа, по којима је појам хомогеног језика као такав мит, сваки језик подвргнут је географској, друштвеној и хронолошкој диференцијацији, а свака је језичка заједница, осим оних најмањих, по својој природи хетерогена; таква конституација не представља противурјечје мишљењу о (релативној) уједначености стандардног језика. Језици нису ни хомогени, ни стабилни, али ипак има довољно хомогености и стабилности у језичком понашању оних који говоре исти језик, да би се он осјећао као такав.

Тома Маретић био је у првом реду свјестан проблема које доноси географска распрострањеност дијалекта за који се одређено да буде основа књижевног језика, иако је иста у доброј мјери била повод за одређење. „Ни тај говор поради знатнога простора што га запрема не може бити сасвим јединствен, и на његову се подручју често налази штогод у једном крају овако, у другом онако, а има и тога да се по свему подручју реченога говора говори штогод двојако или тројако. Пита се: што ли у таквим случајевима треба, што ли не треба примати у књижевни језик?“ (стр. 15). Данас је већ анахронизам доказивати да је избор био исправан, док се спредавање што је у неком поједином случају правилно, а што није, као у свим развијеним језицима узгред непрестано поставља и рјешава.

Тврђња из 1963. године, из пера приређивача трећег издања Маретићеве граматике, Павла Ролића и Мате Храсте: „Та је књига животна дјело... и представља потпуну кодификацију хрватско-српског књижевног језика“ (у предговору) може изазвати само реакцију у смислу да потпуне граматике ниједног језика још увијек нема.

У даљем сагледавању проблема у вези са стандардним језиком дају се, иако је то у извјесном смислу дитресија, неки аспекти савременијег лингвистичког развоја, који је имао посвемашњи знатан утицај.

**Описивање и
нормирање**

Већ више десетина година, особито на америчком терену, лингвисти наглашавају да лингвистика треба да буде *дескриптивна*, а не *нормативна*. Треба утврђивати како се говори, а не како би требало да се говори, успостављати правила којих се говорници држе у свом језичком понашању, а не налагати им, наметати правила, норме којих би требало да се придржавају. Такав став, који значи и реакцију на нормативност традиционалне граматике уследио је и још усљебује и због тога што постоји прилично јасна слика оног што чини стандардни/књижевни енглески језик.²⁷

Посљедњи је регистриран и без престанка се регистрира у рјечницима и граматикама, дневно масовно одашвила у етер

²⁷ Пред око тридесет година Џорџ Трегер (исп. напомену 8) изјављивао је да би свог сина на учење неког страног језика прије дао месару него лингвисту, пошто би му другоспоменути предавао неки књишки, по (нормативној) граматички скројен израз. У тим круговима америчких структуралиста уз таква је схватања ишло и увјерење да се страни језик може свладати само на изворном терену. Зато се као ку-

средствима масовне комуникације, док се огромне количине материјала штампане на том језику непрестано умножавају на големим подручјима чувајући заједничку основу уз узajамно разумљиве специфичне карактеристике. (Теренски обухвата Аустралију, Канаду, САД, Велику Британију, затим Индију и др.)

С друге стране заокупљеност свеобухватнијим описом језика везана за покушаје машинског преводeња (почетком педесетих година у САД и СССР), за постављање језичке анализе на формалну основу, уједно доводи до сазнања да не постоји потпунији опис ниједног језика, да ни за најописаније свјетске језике енглески и руски нема граматике која би и приближно показала што лежи у основи језичке способности говорника датог језика.

Разоткривање те способности може се довести у везу са пропрамом у једном ширем смислу схваћеног генеративизма, којему је циљ језички опис схваћен као експлицитан систем правила којима се уз дати рјечнички инвентар омогућава грађење свих граматички правилних реченица датог језика. У тим оквирима постигнуто је успостављање партиципалних граматичких система појединих језика, што је уз узимање у обзир универзалних тенденција у језику уопће довело до сагледања до тад неуочених језичких појава.

У исто вријеме се на терену све то више спроводе социолингвистичка истраживања, утврђује хетерогеност говора разних друштвених слојева, покушавају у језичком смислу реформирати наставни програми водећи рачуна о родном дијалекту и социолекту, како би се помогло школској дјечи која не владају стандардним језиком.

Овдје је битно осврнути се на чињеницу да се у оквирима очито врло разнолике лингвистичке активности и разгранате анализе нормирање језика, прескриптивност, кодификација језичке норме не спомиње као проблем — у извјесном смислу књижевни стандард узима се као дат или разумљив сам по себи. Треба напоменути да је енглески, а исто важи и за руски језик, не само већ дуље времена уједначен, већ и да је из разлога што се улопребљава на широком простору који обухвата разнолике културне и етничке групе, у додиру с њима, непре-

риозитет у склопу тих тадашњих схватања изнио случај знања енглеског језика суговорника у московском метроу који никад није избивао из истог града.

С друге стране, што се тиче овладавања стандардног језика ту се сматрало да ће се свако потрудити да га научи (да би га по потреби користио) ако „жели добро намјештење, могућност да ожени шефову кћер“ (из дискусије на састанку Лингвистичког округлог стола у Вашингтону 1956).

станим превођењем и посуђивањем ријечи из разних језика не само знатно проширио свој рјечник, већ и развио могућности релативно лаког стварања и преузимања нових ријечи. Посљедња напомена има за циљ да укаже на потребу извјесне корекције радне хипотезе о једнакости свих језика (за коју у исто вријеме има ралзота да и даље важи у раду на терену).

Стандардни језик;
званични, службени или
државни
језик

Сваки језик представља потпун систем, нема примитивних језика, али развијена писменост и кориштење датог језика на примјер у свим научним и другим областима савременог живота доводи како до знатног проширења рјечника, тако и до развијања извјесних граматичких могућности потребних за изражавање у тим сферама данашње цивилизације, што опет само значи да дати језик задовољава комуникацијске потребе дате заједнице.

У том смислу на примјер језик једне заједнице чији се чланови претежно баве сточарством, ако и није ни мање систематичан, ни мање правилан од руског или енглеског, од успостављања писмености, до развоја (рецимо) граматичке терминологије треба да се знатно прошири новим ријечима, уопће у већој мјери граматички и лексички прилагоди новим потребама.

Што се тиче одржавања правилности појединих стандардних или књижевних језика, у неким земљама научне академије имају задатак да издају ауторитативне граматике и рјечнике (то нпр. раде одговарајуће установе за француски и руски), у другим низ установа — школа, универзитета, издавачких кућа врши функцију уједначавања, што у извјесној мјери важи и за наш језик. За језик се осим тога зна и да има саморегулирајуће механизме (енглески *self-regulating*), да се исправља, коригира сам по себи...

Горе је наведено да би и неки језик за који се тек успоставља писменост (што данас није усамљен случај, нпр. у Африци), уколико та заједница поприми савремену цивилизацију временом развио могућност за задовољавање нових комуникацијских потреба, јер за то сваки језик има основу. Међутим, постоји један други проблем са којим су суочене нове друштвене заједнице, а то је бирање дијалекта који треба да послужи за споразумијевање на читавом државном подручју, гдје је обично у питању више дијалеката, па и језика. Службена одлука којом би се изабрао један од дијалеката ставила би те говорнике према осталима у политички и друштвено повољнију

ситуацију. (Из тих разлога, тј. да се не би дала предност неком или неким од дијалеката, у Индији је на разнимацији још увијек проширена употреба енглеског.) Пошто је писменост тешко развијати, разумљиве су тешкоће које ће пратити језички и етнички расијепкане заједнице у успостављању њиховог политичког и културног идентитета.

Тзв. *свјетски језици* називају се тако због значаја који имају у међународној свјетској комуникацији. (Речник САНУ наводи енглески, руски, њемачки и француски, а обично се убраја и шпанолски.) Разлози због којих су задобили тај значај могу бити у директној вези са друштвенополитичком, економском и културном премоћи одговарајућих земаља, као и са тим да су то службени, званични језици у разним државама, али проблем има и лингвистички аспект који је овдје од интереса.

За руски и енглески већ је споменуто да су упркос големом пространству на којем се употребљавају високо уједначени, стандардизирани, а то се у извјесној мјери може рећи за преостале наведене језике, с тим што нпр. у случају њемачког постоји већи раскорак између разних регионалних и локалних дијалеката и званичног стандарда. Овдје је затим од значаја чињеница да се са тих језика непрестано преводи, као и то да се велик број страних говорника труди да их научи.

Што наш језик није у истом положају, тј. да се у већој мјери преводи и учи разумљиво је због тога што смо мала земља. Међутим, што се тиче његових интринзичких особина или простије речено његових изражајних могућности, он не заостаје за споменутиим језицима.

У преводeњу, уз тешкоће које природно иду уз такав посао јављају се првенствено термилошки проблеми, који су искључиво посљедица заостајања наше науке и технологије, а не изражајних могућности самог језика.

Више нема потребе да се због немарног превода или нескладног граматичког споја у новинама спомиње и даје као узор чисти израз пастира. Данас има много оних који се врло добро изражавају и пишу, чији би језик пребало регистрирати, попуњити њим правопис, искористити га у граматици и тако свима дати могућности да развију своје језичке способности.

Већ су споменути проблеми земаља које у новије вријеме успостављају своју државност, а та се изгледа никад не заснива на етничкој пруци, на језику; језичка измијешаност као редовну попутну појаву има питање званичног службеног је-

зика.²⁸ (Стандардни језик обично је у питању када се ради о сродним дијалектима.) На тај начин језичко планирање (енглески *language planning*) представља дио државне политике у неким афричким и азијским земљама.

У већини земаља у свијету говори се неколико разних језика, иако званично не важе као двојезичне или вишејезичне (као што важе Канада, Белгија, Швајцарска). Поред диглосије постоји и неколико разних типова двојезичности, а многе разноврсних двојезичних заједница (Лајонс 1981:285). Зато треба навести и чињеницу да нема типичне језичке ситуације, ни типичне језичке заједнице, овака је језичка заједница специфична, као и ситуација у свакој земљи. (Када би се код нас слиједио примјер стварно добрих савременијих писаца чији се језички израз цијени и разумљив је на читавом подручју, не бисмо сами себе језички балканизирали,²⁹ тј. издавали у мале, језички међусобно непријатељске државе.

Наведено је да су изражајне могућности нашег језика савсим на висини, као и то да њим говори размјерно невелик број људи, макар да је у то укључена већина становништва земље. На поређење са свјетским језицима, које нас подсећа на нашу релативну малобројност, може се надовезати осврт на језичко планирање у Кини, гдје се (уз реформу писма) предвиђа увођење језног званичног језика за читав јавни живот. За сада нема тачнијих података за колики дио од око милијарде становника одабрани дијалект представља матерњи језик, односно њему сродан дијалект, или је то само језик писмене традиције већег дијела земље, који сад треба да се прилагоди за посвемашњу употребу.³⁰

²⁸ Танзанија је на примјер као службени језик прихватила свахили, али засад он не служи и не може да служи као симбол нације и културног идентитета за већи број становника који припадају различитим етничким и језичким групама. Службени језици који се употребљавају регионално и на разини нижој од државне, такође се устостављају, на примјер у Индији (Лајонс 1981: 279).

²⁹ *The American College Dictionary*, Random House, New York 1949, под одредницом (to) *Balkanize*: to divide into small states hostile to one another.

³⁰ У извештају из Кине у *Политици* од 8. јануара 1986, стр. 2 задњи одјелјак почиње: „Није реч о томе да се „диглоне“ локални дијалекти, већ да се у земљи с више од милијарду становника осигура оредство међусобног комуницирања...”

У таквој ситуацији могло би се очекивати да ће у језичком понашању становника бити распостранена диглосија уз разне видове двојезичности. (На службеном језику теже је изјављивати љубав или провати, он нема интимну, незваничну разину, стил, регистар, што не значи да их не може развити, али онда је то већ нешто друго.)

**Комуникација и однос
према различитости**

Сада треба изнијети неке друге аспекте проблема у вези са комуникацијом, са разумијевањем онога што други говори, успијевањем да он схвати оно што му се каже. То су врло стари проблеми, заједнички свим људима који долазе у додир са онима који говоре другачије, другим дијалектом или језиком, и у разним видовима присутни у њиховој свијести или подсвијести.

Ако узмемо аспект разумијевања оног што други говори, можемо најприје замислити странца који изговара нешто неразумљиво уз необичну мимику, гестове. Тај човјек неће вјероватно својим говором изазвати наклоност, иако ће то зависити од његовог изгледа и од разних других околности у ситуацији у којој се догађа суочавање. У неким примитивним заједницама, примитивним јер су без писмености и цивилизације у нашем смислу, зна се да су, по могућности, убијали човјека чији говор нису разумјели. (Ко зна, можда би он нас, сигурно су мислили, а уз то је глава трофеј на цијени.)

Кад су са Оциданије истјеривали француске освајаче лозинка је за сумњиве била „чичери“. Ко је изговорио „шишери“ губио је главу: у француском нема гласа „ч“. Слични „шиболети“ (енглески *shibboleth* „ријеч по чијем се изговору може просудити којој народности неко припада“) користили су се у разним приликама у историји за истребљивање непријатеља и политичких противника.

Колики је значај споразумијевања види се у кршћанској митологији из приче о бабилонској кули, када бог, да би спријечио грабевињски подухват који му није био по вољи закључује: „... један језик у свијех... неће им сметати ништа да не ураде што су научили. 7. Хајде да сиђемо и да им пометемо језик, да не разумију један друготога што говоре.“ И тако „не сазиваше града... јер онда је помете Господ језик цијеле земље“ (Б. Даничић, Свето писмо, Будимпешта 1874, стр. 8). (Кад је један други подухват, заснован на вербалном дјеловању, на наговарању људи да повјерују у преимућства нове религије пребало да успије, да би их разни народи разумјели људи у питању по неком чуду „стадоше говорити другијем језицима“ (В. Караџић, Нови завјет, исто издање, стр. 105).)

Потпуно непознат језик, тј. кад смо суочени са нечијим говором, а уопће не знамо који је језик у питању, такав говор изазват ће непосредно у нама неке асоцијације које ће директно овисити од тога како нам се свиђа говорник, звукови изговореног текста и какав нам утисак учини цијела ситуација.

Када је језик непознат, тј. неразумљив, али знамо који је, познато нам је на који се народ односи, ту су ставови већ одређенији, о земљама о којима нешто знамо и о језицима који се у њима говоре обично постоји неко мишљење, опредјељење.

Истичући систематичност сваког језика или дијалекта амерички структуралисти уједно су наглашавали да неко естетско процјењивање истих нема никакве научне основе. (Тако је на једном предавању због узпредне примједбе да је класични арапски лијеп језик, док савремени то није, студентица Туркиња упозорена да научно говорећи нема лијепих ни ружних језика — класични арапски могу сматрати лијепим они који цијене културну предају на том језику, у лингвистичком смислу он нема никаквих предности над језиком арапских маса.)³¹

(Постоје наравно проблеми у вези са школовањем, културом (у класичном, не антрополошком смислу): да ли уз исти изговор истог текста углађен, културан говор ствара утисак „лијепог“ језика, а пруб, неуглађен обрнут? Или питање: какав би уз исту гламу био Хамлет, ако текст изговара, чак говори локалним говором... Оплићанин?)

Сада се треба осврнути на наш став према изговору властитог стандардног књижевног језика када је тај изговор другачији од нашег, према том нашем заједничком језику кад у туђим устима добива примјесе другог географског дијалекта или социолекта, са ријечима најчешће разумљивим, али које не спадају у наш матерњи дијалект, затим став према говору и изговору неког блиског дијалекта, односно туђег језика који познајемо, и на концу уопће према другим језицима или дијалектима.

Уколико су остале ствари исте (у смислу нпр. споменутог углађеног односно прубог говора) наш став, наклоност или обрнуто за неки језик или дијалект у директној је вези са оним како смо расположени према том крају, земљи, са оним што за нас представљају људи који њим говоре, колико цијенимо њихову културу и све остало, или пак осјећамо неки антагонизам, непријатељство и слично. Језици нам у том смислу могу изгледати лијепи, ружни, чудни, смијешни. Импресије су затим повезане са разумљивости, навикнутости (ко би могао рећи да му матерњи није најљепши, најприснији).

У односу на стране језике обично нам се свиђа онај језик (или језици) који (које) смо раније свладали, од истог језика

³¹ На постдипломском курсу „Структура енглеској језика“ проф. Вилјама Остина, на Џорџтаунском универзитету у Вашингтону 1957.

најчешће највише волимо верзију на коју смо се најприје навикали.³²

Према сродним славенским језицима можемо имати различите ставове. Ту запажамо лексичке сличности или готово истости, или опет разно значење лексеме која је у основи иста као у нашем језику. Реакција на појаве као што је сазнање да је другом народу „трбух“ оно што је нама „живот“ (руски *живот* „трбух“), односно „саг“ оно што је код нас „година“ (уз распознатљиву гласовну промјену „г“ у „х“, тј. чешки *hodina* „саг“) заједно са неким импресијама о гласовима, праматици тих језика, та ће реакција бити као што је речено у односу на стране језике, опћенито узевши поново у складу са нашим целокупним ставом према култури, цивилизацији, књижевности, свему ономе што нам домина тог језика представља.

Друкчији став имамо према сродном дијалекту који углавном разумијемо, јер је у знатној мјери изоморфан са нашим, односно према стандардном језику који се од наше верзије разликује у мањем дијелу лексике, затим у изговору и релативној фреквенцији одређених прамастичких конструкција.

Сада су у питању говорници на које гледамо као на браћу, другове, сусједи, колеге. У тим односима може постојати узajамна склоност и разумијевање, а иманентни су одмјеравање у престижу, борба за власт, за повластице, за релативни друштвени положај.

Тако у првом примитивном пориву помислимо да се неко шали, „дизмотава“ кад умјесто „жаруља“ каже „сијалица“, да намјерно пише „дуље“ мјесто „дуже“, говори „доупратни“, „досвојни“, „подузеће“, а не као што треба

³² Слиједећи став као појава провјерен је само на мањем броју наших говорника, али је вјероватно опће проширен: кад говоримо страни језик с једне стране, ако нисмо сигурни у себе може нам бити мање непријатно да нас слуша странца него сународник (тј. у случају странца кад постоји потреба измјене информација опће нам није непријатно да нас слуша), с друге омо врло критични према начину на који земљак говори страни језик — одмјеравамо се, смета нам онај карактеристични, типични „акцент“ који нам је као говорној групи заједнички кад говоримо неки страни језик (како то они, тј. странци у питању лијепо говоре!). (Смета нам, наравно, кад било ко лоше говори неки језик који знамо.)

Овоме се може додати узредни навод о једној црти у језичком понашању на домаћем терену. Појава је посвједочена од мањег броја екаваца и јекаваца, али је вјероватно проширена: при гласном читању јекавског текста први га екавизирају, док други јекавизирају екавски. Одступања има кад су у питању дјеца и кад се жели да се екавци навикавају на јекавски, и обрнуто.

„пропратни“ ... „предузеће“; да познати глумца³³ намјерно наглашава палатале у „човјек“, и „кућа“ (кад их властита мајка није разликовала, па и не треба, доста је у писању); да откуд то да неко каже да се због нечег „зража“ или да се план „испуња“, како то без „ав“, кад треба рећи „зражава“, „испуњава“. „Идемо“ и „што желите“ дјелују уху наученом на „идемо“ и „желите“ као шок; шалимо се што колегица из Загреба пише „радњу“, пошто се пише рад, а у радњи се купује, док је колегица — „мали колега.“

Посљедње је шаливо (али то је била реакција), лингвисти по професији у проматрању и просуђивању језичких појава знају сузбијати примитивне пориве. Уз то је питање колико они у односу на високо развијен и стандардизирани језик као што је наш уопће осим у ситнијим питањима правилности могу бити суци и пресуђивачи.

Ако неки писац хоће да буде читан, да се чита на што ширем подручју, он ће у извјесном смислу неутрализовати свој језик као што су то најчешће и радили сви бољи писци, а можда то и иде с тим што су бољи и најбољи.³⁴

Мали горњи узорак насумце одабраних различитости могао би се систематизирати и проширити да обухвати већину поларизираних појава, а уједно би било важно да се нико не осјећа принуђен да се држи стриктно једне или друге стране.

Језичке разлике не треба ни намјерно ни ненамјерно заташкавати, прво би се и тако могло само под друштвенополитичком принудом, друго је у реду ако се некога све то много не тиче, а свакога се и не мора тичати, али би било главно да се иза ничијих ставова не скрива „они намјерно стварају разлике, могли би говорити као ми“, јер разлике су ту, само што се при-

³³ Љуба Тадић, за којег се може рећи да говори неутрализовани београдски стандард.

³⁴ Од писаца се не може тражити да одстану од увјерљивости својих ликова, што значи да морају у извјесној мјери дати и «couleur locale», а то може изиокивати употребу дијалекатских израза. Као што ће се видјети из слиједећег примјера, то не мора бити на штету релативне неутралности исказа.

Пошто је неореално да у разговору некадашњих школских другова одраслих уз море, пдје и живе, потпуно изостану барбаризми карактеристични за одређено далматинско подручје и људе у питању, Ранко Маринковић понекад унесе одговарајућу ријеч, нпр. „ботунић“, који је затим „дугмић“ и „дугце“, тако да не доводи у недоумицу читаоца из другог краја: „Откопчао бутунић доњи, мистер Жвала, и врти га врти...“ (стр. 164); „И то са жељом да угледам тај дугмић прије њега...“ (стр. 165); „Али нека му, ето... то пугце буде с моје стране...“ (стр. 166) (Заједничка кутка, Загреб 1980).

родним током, нормалном комуникацијом и дифузијом културе неутрализирају.³⁵

Када се расправља о језичким разликама морамо имати на уму и тријазме да нема апсолутних стандарда правилности, а да се у односу на разлике, као и кад је била ријеч о доменима, стиловима, репистрима у језику не ради о дискретним јединицама већ о континууму.

У уводима у лингвистику редовно се испиче да границе међу географски распрострањеним дијалектима неког језика не иду у виду оштрих обриси којима би се прелази јасно оцртавали, прубо узевши ради се о преовладавању одређених особина по којима се успоставља издавајње појединих дијалеката.

У социолингвистичким приручницима наводе се поступци по којима се на терену репистрирају одређене језичке особине за које се зна да су карактеристичне за поједине друштвене класе или групације.

Резултати таквих испитивања показују да се ради о језичким појавама које су карактеристичне за извјесну популацију, на примјер за испитанике са нижом школском спремом, с тим да су оне ту само чешће, да имају *релативно вишу фреквенцију*, то јест у говорном понашању друге групе, на примјер говорника са вишим школским образовањем те су исте појаве рјеђе, имају *нижу фреквенцију*, али су ту, разлика је искључиво у висини релативне фреквенције.

Релативна је фреквенција најчешће у питању и када се ради о особинама на нашем језичком подручју, за које на први поглед изгледа да су поларизиране у источном, односно у западном смјеру. Често је, међутим, у питању виша према нижој фреквенцији. Такав је, на примјер случај с употребом инфинитива. И мање репрезентативан узорак савременог текста показат ће само релативно доста већу фреквенцију тог облика на западнијем подручју, релативно већи број конструкција да+пре-

³⁵ Култура нашег језичког подручја може се састојати од неколико субкултура које уз заједничку основу имају неке своје специфичности и фолклорне особујности. Тражење идентитета у пренаглашавању фолклорних специфичности, међутим, у раскораку је са цивилизацијским периодом телевизије, анакронизам у времену кад се постије остварених економских, међу великим европским државама стварају духовнокултурални савези.

Док се аорист у говору неких образованих људи могао чути за одређени број фреквентних глагола, чудно је кад се на разним странама наједанпут јави, уз имперфект, код људи који га никад раније нису употребљавали.

У том смислу изгледа на примјер непотребно и то што се на далматинском подручју рачуна са *тисућанама*, а у датуму пише проинац, умјесто дојучерашње проширене употребе *хиљаде* и *децембра* итд.

зент на источнијем. И оваје је ипак у питању размјер, док исте језичке појаве углавном постоје на читавом терену.

Наше говорно понашање мијења се читавог живота, а за формирање основних језичких особина изгледа пресудно доба узраста око деветнаест година. Уколико се нађе на подручју другог (сродног) дијалекта, прихватит ће га, тј. покушат ће да са више или мање успјеха поприми говорне карактеристике нове околине говорника који не жели да се издаваја из те средине, што уједно можда значи да сматра да његов властити говор није ту на истој цијени. Осим тога важне су психолошке особине говорника, културални значај његовог ужег зачињаја, као и разни други мотиви који утичу на његово цјелокупно језичко понашање, тј. колико ће се и у којим регистрима држати свог изворног дијалекта, колико ће попримати говор нове околине.

Некад се због професије морају свјесно прихватити неке говорне карактеристике новог пребивалишта, док се друге (скоро) несвјесно прихватају од средине у којој се дуље живи.³⁶

Ти или ви, примјер
корелације граматичке
и друштвене структуре

У излагању о варијацијама у обраћању у вези са ставом говорника, његовим односом према адресату радило се о случајевима као што су: *Другарице, знате ли гдје је Симић?* и *Милице, знаш ли гдје је Симић?* Из њих се види да избор множинског према јединском облику другог лица глагола и у корелацији с тим избор наслова у ос-

³⁶ Зато на примјер представља изузетак случај Дубровкиње (до душе домаћице), која послѣје 30 година живота у Београду говори као да је данас допутовала из родног града, на увеселеније суграђанима који одговарају на њене телефонске позиве.

С друге стране појава није чудна управо зато што је у питању Дубровник. Ту се говорило нашки, уз живу успомену на Републику. Споминјало се нишодаштавање тог нашког од стране прекоморског сусједа, памтила ругалица

Il pane »krūka«,
La farina »mūka«,

Dormire »spavāti«,
O che Schiavōni matti.

У талијанском нема „х“, зато је *крух* »*kruka*« (,а“ је због стиха), *mūka* је дубровачки „брашно“, *matti* значи „луди“, *Schiavoni* (изговорено у дијалекту *ичавōни*) значило је „Славени“ и „рбови“. Краткосилазни акценат, на другом слогу *ставати* објашњава се отвореном јунктуром, тј. прекидом иначе редовнијим међу ријечима (в. Батистић 1984: 110).

Ругамо се нечијем језику када се сматрамо супериорним, а ту је било и увјерење „дошли дивљи, па истјерали питеме“ (Славени Римљане). Четрдесет прва је показала да став ругалице није био безазлен.

ловљавању, односно уз презиме, или одсуство тих ријечи обиљежава различите односе међу суговорницима у склопу наше друштвене структуре.

Овдје је циљ укратко се задржати у првом реду на грама-тички обиљеженој значењској разлици при обраћању једном говорнику, између јединине и множинине другога лица глагола и замјеница које ће се овдје обиљежавати као *Ти* и *Ви*, без посебног задржавања на лексичкој страни проблема у ословљавању, у које спада употреба имена и презимена, наслова и титула, као и поздрава.

По урбаном начину опхођења на нашем као и на другим индоевропским језицима данас се са *Ви* углавном обраћамо непознатим особама, затим познатима са којима могу постојати и другарски односи, али и пристојна дистанција у опхођењу, као и онима који су старији по положају, при чему се претпоставља да је однос реципрочан *Ви* према *Ви*.

Ти се глобално узевши говори дјечи, затим члановима породице и родбини, пријатељима и ближе познатима; војницима се чиновни обраћају са *Ти*, итд. У обраћању одраслих дјечи која нису чланови породице и чинова војницима употреба *Ти* је нерципрочна, на *Ти* се узвраћа са *Ви*; за остале случајеве претпоставља се да је (углавном) реципрочна, *Ти* према *Ти*.

У неким крајевима нашег језичког подручја још увијек је жив стари образац: *Ти* се употребљава за једног, *Ви* за више од једног суговорника (*вас двоје/двоје/двојица* и сл. оваје се занемарује). У другим крајевима, посебно у онима који су били под Аустро-Угарском, образац у обраћању ближи је европском. Треба напоменути да би се преглед *Ти/Ви* облика на нашем, као и на било којем другом језичком подручју могао добити одговарајућим испитивањем на терену. Овдје се само указује на главнија значења и тенденције.

Почетак употребе множинског облика *Ви* у знак поштовања при обраћању једној особи потиче из латинског. По једној од теорија којима се објашњава постанак тог обичаја повод је била реформа цара Диоклецијана, који је спровео административно јединство, тако да иако су постојала два цара, списи упућени једном од њих морали су се у ствари имплицитно односити на оба...

С друге стране владар представља народ и као његов представник говори за себе *ми*, па му се узвраћа са *ви*.

Обичај таквог обраћања са *Ви* једној особи у већим европским језицима постепено се више вјекова ширио од царске личности на друге моћне особе из редова аристократије. Испочетка такво обраћање са *Ви* није имало вид устаљеног обрасца, али

се временом као редован начин обраћања, реципрочан међу вишом класом, нереципрочан када се гук обраћа свјетовним и црквеним моћницима, углавном учврстио између дванаестог и четрнаестог вијека.³⁷

Гук се феудалним и црквеним властима обраћао са *Ви*, а власти њему са *Ти*, као и пучани једни другима. С друге стране реципрочно *Ви*, које је преовладало у међусобном обраћању племства преузела је и нова буржоаска класа. Таква употреба *Ви* временом је добијала на цијени и не тако давно постала обавезна за добро одгојене људе и у обраћању са сиромашнијима, неугледнима, онима којима се по закону или неписаном праву смије рећи нереципрочно *Ти*.

Далеко прије те посљедње тенденције у пристojном откобeњу модернијег друштва обичај нереципрочног обраћања заснован на релативној моћи прешао је у породични микрокосмос. Родитељима и старијој браћи говорило се *Ви*, они су узвраћали са *Ти* (при чему по Фројдовом мишљењу примаоци нереципрочног *Ви* у каснијем животу представљају очинске ликове, нпр. послодавци).³⁸

³⁷ Развој као и новије стање употребе *Ти/Ви* облика у обраћању једној особи обрадили су Робер Браун и Алберт Гилман у раду „Замјенице моћи и солидарности“, који се у одјелку „Семантички аспекти стила“ налази у зборнику „Стил у језику“, 1960, стр. 253—276 (*Style in Language*, edited by Thomas A. Sebeok, M.I.T. Press 1960).

Реципрочност и нереципрочност употребе *Ти/Ви* облика поставља се у везу везу са димензијама основним у проучавању друштвеног живота уопће.

Појмове моћи и солидарности, као главне мотиве који регулирају избор *Ти/Ви* облика, аутори узимају као основне параметре у анкети о понашању одребене популације — студената из Француске, Италије и Немачке на студијама у САД. Осим тога, податке о тој употреби из других земаља, укључивши нашу, добили су од по два информанта из сваке земље.

Хисторијски развој употребе *Ти/Ви* облика у већим европским језицима тражили су у тексту драма, судских процеса и писама. Циљ анализе, за коју се у то вријеме сматра да спада у оквире социјалне психологије, био је да се евентуално сагледа веза између друштвене структуре, пружне идеологије и семантике *Ти/Ви* облика, да се кроз варијације у избору изнесу и личне карактеристике говорника, при чему устаљена употреба указује на његов класни статус и политичке напоре, док нека варирања могу изражавати пролазно расположење, непосредни тренутни став према адресату.

Треба напоменути и да о употреби *Ти/Ви* облика у обраћању једној особи за њемачки, француски и талјански језик постоје монографије почевши од осамнаестог вијека.

У одређењу при избору тих облика, посебно у данашњим словободнијим друштвима своју улогу имају и разни други мотиви.

³⁸ Прије прошлог рата и код нас је било таквог обраћања родитељима, иако обичај вјероватно није био шире распрострањен; што се тиче данашње ситуације није искључено да понегдје још има таквих

Средњовјековни феудализам по својој статичности подржаваној од кршћанства, које проповиједа да је свакоме рођењем дан његов положај изнад којег не треба да тежи да се уздигне, наметнуо је образац нерезипрочног обраћања *Ви* према *Ти*, који се почео драстичније мијењати тек од прошлог вијека.

У основи нерезипрочне или једносмјерне употребе *Ви* облика је моћ над оним којему се каже *Ти*, а та моћ се овдје може тумачити као могућност да се контролира његово понашање. (У начелу, јер у животној пракси може постојати и обрнут случај, што ипак не би представљало редован образац.) Сам појам моћи видимо подразумијева бар двије особе и по својој суштини значи неравноправност, двије особе не могу имати исту моћ на истом сектору понашања (друга је ствар што неједнака моћ може постојати и код реципрочног *Ти* или *Ви*). Једносмјерна употреба *Ви* посљедица је несиметричне ситуације: старији, јачи, богатији, на вишем положају, послодавац.

Узајамно обраћање са *Ти* обухвата реципрочне и симетричне односе браће (данас), другова у игри, школи, на раду, имплементира ближи контакт, познатост и солидарност.

Та је употреба везана за егалитарне покрете и идеологије. У току Француске револуције нерезипрочно *Ви* осуђено је као остатак из феудалног поретка. Универзална употреба *Ти*, реципрочна као и наслов *грађанине* званично је проглашена 1793. Егалитарност се може исказати и узајамним *Ви*, али то је био прерогатив власти против које се устајало и тако је, иако краткотрајно, превладао обичај санкилота.

У новије вријеме егалитарне тенденције у друштвеном развоју готово у цијелом свијету прате и промјене у обраћању. Као посвемашња карактеристика запажа се и опадање нерезипрочне употребе *Ти/Ви* облика, односно одговарајућих језичких корелата у неиндоевропским језицима. Употреба (реципрочног) *Ви* смањује се на примјер у француским породицама

случајева. Обичај је на примјер владао у Војводини и Далмацији. Овдје се не располаже тачнијим подацима о томе која је све подручја обухватао.

Остатак из старијег времена представља и употреба прећет лица мноштине: *Они су казали мјесто Ви сте...*, према њемачком *Sie haben...*, које ће се све мање чути — то још каже понека особа из Славоније, старије генерације (можда и из неког другог краја, овдје није познато).

Обичај обраћања са *Ви* постао је знак елеганције, који је у нашем грађанском друштву на примјер посвједочен у Милана Шеное: *Људи... живјели су посве на европску, укучено, говорили себи „ви“, тако су њу научили у интернату* (примјер из Речника САНУ за употребу *ви* у значењу „из поштовања, при учтивом обраћању“).

и друштву уопће, међу колегама и знањима, а исто тако кориштење посебних реципрочних замјеница у обраћању жене мужу на хиндуском језику.

Језици који се говоре на подручјима гдје владају сложене подјеле на касте и слично (нпр. у Јапану, у Индији, на Јави), само одражавају друштвене односе који стоје иза те употребе.

Треба се подсетити да је употреба *Ти* или *Ви* облика као одраз одређених друштвених односа само дјело у испољавању њихове сложености, тј. је још избор титула, наслова и поздрава, а затим држање, понашање изоморфно са односима равноправности, потчињености или надмоћи. Разлике се друкчије исказују, али су ипак присутне и ако нема тих облика, као у данашњем енглеском. При томе треба упозорити да када се износи да бијелац црнци каже „Циме“, тј. да се црнац ословљава само именом, док он треба да узврати „Мистер Смит“, тј. да уз презиме рече и титулу, нема се у виду случај да је Цим Смитов послодавац, односно да су колеге на студiju.

Резултати анкете Брауна и Гилмана (1958) показују да су млади људи који у одређеним случајевима употребљавају реципрочно *Ти* (неципрочно према одраслима уопће не употребљавају) лијевије настројени, другим ријечима да признају женску равноправност, слажу се с идејом брака на пробу, а немају наклоности према националистичким и вјерским приврженостима. Такав став објашњава се осјећањем солидарности које је потенцијално примјенљиво на све, док национализам и вјерско секташтво „оне друге“ искључују из круга. Резултати исто тако показују и специфичности у односу на националне културе, тј. културалне групације људи разликују се по томе што код неког изазива осјећање солидарности које је повезано за употребу реципрочног *Ти* (тако је код студената Нјемца релативно већи значај имала породица, код Француза другарство у нечему, неко заједништво, код Талијана једно и друго).

Опасност и заједнички циљ посвуда стоје високо на скали осјећања солидарности, па је по томе разумљиво посвемашње реципрочно *Ти* за вријеме рата у нашој народноослободилачкој војсци. Престанком ратне опасности обраћање са *Ти* поново је постало једносмјерно, војник се чиновима у нашој војсци обраћа са *друзе* и *Ви*, њему се каже *Ти*, *војниче* (у Француској је послје рата донесен закон по којему за све влада правило реципрочног *Ви*).

Неципрочна употреба и у савременијим околностима имплицира да је онај којему се каже *Ви* моћнији, што ситуационо и јест случај, тј. управо се тим објашњава зашто се убрзо послје

завршетка рата млади службеник поново обраћа доста старијем по годинама, али нижем по звању другом службенику са реципрочним *Tu*; иако постоје правила Куртоазије или поштовања свачијег достојанства.

Проширена употреба реципрочног *Tu* код наших млађих генерација углавном се уклапа у данашњи европски образац. Уколико је у нас размјерно проширенија, та би се специфичност могла објаснити и утицајем који на лакше обраћање са *Tu* морају вршити субкултуре у којима то представља једини начин опхођења. Права слика могла би се утврдити анкетама.

Поред тога исто је тако прилично сигурно да се по том обичају у урбаним срединама млађи разликују од старијих, који не прихватају аутоматско обраћање са *Tu* нпр. са свим колегама у установи у којој раде.³⁹ Све што је речено, међутим, подразумијева само статистичке вјероватноће, а не сигурност у предвиђању да ли ће неко према узрасту, образовању, друштвеном и регионалном поријеклу итд. у неком случају рећи *Tu* или *Vi*.

На крају треба споменути нешто и о флукуацији, разним колебањима у упућивању *Tu* или *Vi* неком суговорнику. Најприје се може изнијети један обичај у нашој средини, по којем у разговору међу непознатим људима или онима који су иначе на *Vi*, један суговорник почне другом говорити *Tu*, да би помало и овај други почео једнако узвраћати; а на то — да ли је то крај разговора или је нешто друго у питању, први поново почне говорити *Vi*. Ако је онај који је први прешао на *Tu* из краја гдје је то природан начин опћења, а то је изгледа случај у оваквим ситуацијама, иако не мора бити искључиво, једно је мишљење да се говорник најприје ослободи, да се почне осјећати домаће, а затим врати на званичнију ситуацију, на касније у животу научен начин обраћања...

Друкчији уписак имају суговорници којима се у току разговора почело упућивати *Tu* (сами су из краја у којем се непознатом каже *Vi*, а са познатим се не варира у обраћању), а којима пошто почну једнако узвраћати, тј. говорити *Tu*, поново буде упућивано *Vi*. Њихово је мишљење да је суговорник хтио да његово *Tu* остане једносмјерно, (нисмо ми исто). Сигурно је да оvdје мора бити различитих случајева који треба да се различито тумаче, изнесена су само два илустративна мишљења. При томе ће од човјека до човјека, од свих његових

³⁹ По једној анкети у Западној Нјемачкој младој намјештеници када је ступила на посао није било угодно што јој се наједном већи број људи обраћа са (реципрочним) *Tu*. Прилагођавање свему новоме, навикавање на људе вјероватно траже времена, *Vi* би оvdје дао осјећај нужне дистанције, неке сигурности.

личних особина, образовне подлоге и цјелокупне позадине (боље бекграунда, енглески background: „све од значаја за појединца у питању — мјесто рођења, друштвени статус породице, школовање, све што је у животу прошао итд.“) овисити са ким ће и гдје прећи на привремено и бар у почетку нерези-прочно *Ти*, јер то многи неће себи дозволити према сваком суговорнику.⁴⁰

Устаљени обичај који неко има у опхођењу са људима када се опредјељује за *Ти* или *Ви* према узрасту суговорника, према друштвеном слоју којем овај наизглед припада, значају који претпоставља да као особа има у друштву, указује на његов лични статус, политичке ставове, карактер, на њега као личност уопће. Уколико му је по матерњем дијалекту на располагању само *Ти* (као у неким нашим крајевима), или *Ви* (као у енглеском), постоји избор наслова и сл., а затим и поздрава, којима ће изразити истост или разлику у свом и суговорничковом статусу, као и свој став према њему.

Горе су наведена нека колебања, промјене у упућивању *Ти/Ви* облика током разговора (*Ви*, затим *Ти* и опет *Ви*), карактеристична за говорнике са одређеним говорним обичајима. Поред тога постоје и друкчији прелазни за говорнике којима при опредјељењу за *Ти* или *Ви* важе данас врло проширени културални параметри, тј. којима је својствен образац обраћања са *Ти* у првом реду у значењу извјесне интимности или неке истости, а са *Ви* извјесне дистанције, пристожности или поштовања.

Сада се у једном случају ради о прелазу на *Ти* које у цјелини узевши значи неки негативни став према говорнику и може ићи до извјесног незадовољства до ниподаштавања, презира, бити израз љутње или бијеса (ако је у питању свађа могуће су и поправе ријечи).

Други је случај у неку руку супротан, промјена на *Ти* сад потиче из жеље да се смањи дистанција међу суговорницима, да однос постане приснији, а сама је промјена у начелу обично трајне природе, од тада *Ти* (за разлику од *Ти* насталог због нерасположења или у сукобу). При томе је карактеристично да се обично очекује да иницијатива за прелаз на *Ти* потече од старијег, односно оног који је по неким друштвеним конвенцијама моћнији.

⁴⁰ Браун и Гилман износе: „Југославени имају узречницу да ће се љак рећи *Ти* и краљу“ (стр. 270). Томе непосредно додају примјер анкетираног Француза који је у животу говорио *Ти* само старој даљици.

Случај кад данас човјек средње или старије генерације на питање *Како сте?* одговори *Добро смо* може се развој тумачити — можда је мислио да су укључени и чланови обитељи. Иако упитан *Што имате?* зна рећи *Имамо лука и кромпира*.

Осим тога из анализа свјетских језика познат је и прелаз на *Ви* у знак поштовања или дивљења које се осјети према суговорнику. На нашем језичком подручју, на примјер, говорник којему *Ви* дистанције и поштовања представља облик усвојен школовањем, образовањем прећи ће на *Ви* говорећи са човјеком из истог говорног подручја ако према њему осјети посебно поштовање или дивљење.⁴¹

Такве су промјене у устаљеним нормама обраћања, као и уопће разна значења *Ти/Ви* облика врло вјешто с различитим нијансирањем користили многи аутори, особито драмски писци при изношењу својих ликова и њихових међусобних односа.

На тај начин не само што би се потпунија семантичка анализа ове употребе у било којем језику могла дати једино уз одговарајуће податке о друштвеној структури и друштвеним односима, што значи да спада у социолингвистичко подручје испитивања, већ је она уједно од значаја и за психологију и књижевну криптику.

Анализе на примјер Шекспирових и Расинових Дјела показују да су оба аутора имала врло досљедан образац употребе ових облика, тј. реципрочно *Ви* једнакости међу припадницима горњих слојева друштва, нерципрочно *Ти* према друштвено нижима; одступање од *Ви* усљебује у промјени расположења према суговорнику, израз је неког негативног става према њему.⁴²

⁴¹ За саопћење дугујем захвалност колеги Милораду Симићу.

Занимљиво је прелажење са *Ви* на *Ти* и обрнуто у Чеховљевом „Вишњевом саду“, у дијалогу студента и обогатеог мужика. При задирикавању је *Ти*, прикривени осјећај бриге за другог, скривене туге на растанку изражава се уз *Ви*.

⁴² Ц. Лајонс је извршио анализу на тексту Ане Карењине Лава Толстоја у погледу употребе *Ви* облика у дијалозима на француском језику, којим говоре племићи, као и варирања *Ти/Ви* облика на руском, које означава промјену става, расположења према суговорнику. Лајонс закључује да је сваки превод прилично немоћан да изрази сву сложеност односа и ставова садржану у употреби ових облика. Укратко, није довољно данашње знање два језика у питању, треба познати значења која су ти облици као такви имали у оба језика пред сто година, као и значења која су имали у тим тадашњим културама. (Ц. Лајонс, *Замјенице директног обраћања у Ани Карењиној: стилистика двојезичности и немогућност превођења*, Greenbaum, S., Leech, G. & Svartvik, J. (eds.) *Studies in English Linguistics*, London 1980).

За историјат употребе *Ти/Ви* облика у нашим крајевима занимљиве су Држићеве комедије. У њима (према издању ЈАЗУ из 1930, које је приредио М. Решетар) преовладава обраћање са *Ти*, реципрочно на примјер између слуга и господара, али има и обраћања са *Ви*, чије би значење требало утврдити и пронаћи образац употребе: Тако Скуп отпоздравља Злати Куму: И теби добро јутро и добар дан.

Што заповиједате?

Дундо Мароје каже Тригчету: Ви сте нашијенац.

Ах, да те бог поможе.

(извршено је упознавање).

Наслови у обраћању

Споменуто је да је употреба *Tu/Vi* облика у обраћању у директној вези са избором наслова и титула, који опет могу бити везани са изрицањем имена и/или презимена, док се став и однос према адресату показује и избором поздрава.⁴³

Уз данашњу скоро посвемашње већу друштвену мобилност и егалитарне тенденције употреба тих језичких средстава доживљава промјене, ти се изрази преиспитују, поставља се питање о њиховој адекватности.

Тако је за новије вријеме карактеристична извјесна криза у адресирању, у ословљавању људи, наш језик није једини у којем у том смислу постоје лутања и несигурности. Зато нисмо усамљени ни у избјегавању директног ословљавања, а исто тако једино што не можемо избјећи јест опредјељење за *Tu* или *Vi* неизбјежно садржано у глаголском или замјеничком облику. Надаље, и код нас грубо речено има мање нејасног с једне стране у интимнијем обраћању, с познатима, с друге у званичном ословљавању, проблем представљају „средње“ ситуације. Тако су се убрзо послје рата почели употребљавати називи *комшиница*, *сусјед* (значење тих ријечи на тај се начин проширило, не мора више бити „она која живи у близини“, чак ни „она за коју се зна гдје живи“).

Преиспитивање наслова у обраћању указало је и на чињеницу да се доминација мушкарца огледа и у томе што у неким европским језицима за жене треба узимати у обзир брачно стање. Тај се проблем у нас ваљда ријешно ако узмемо да је ословљавање са *госпоћице* отпало или би требало да отпадне. Ословљавање *другарице* (... *госпоћо*) требало би да буде посвемашње примјенљиво и реципрочно, да важи за све одрасле жене. Језички проблем изгледа мање акутан од старог касти-

⁴³ Непосредно послје ослобођења проширило се поздрав *здраво*, који се као и данас употребљавао при сусрету и расстанку. Међутим, пошто се осјећало да одговара у првом реду било за интeрперсонални однос људи који један другом говоре Ти, било за једносмјерни однос старијег према млађем, употреба му се сузила и данас се углавном задржао само у тим ситуацијама.

При томе се *здраво* као поздрав при расстанку на истој равни обраћања негдје замјењује са *чао* (из талијанског дијалекта, од некадашњег *scavo* „роб“), а постоје и други локално проширени поздравни.

Предратна буржоасија, првенствено у подручјима која су некад била под Аустро-Угарском имала је поздрав *servus* (*serbus*) (латински *servus* „роб“, „слуга“), који су данас у неким крајевима преузели и други друштвени слојеви (у Војводини, Славонији и др.).

ског процјенивања којем слоју особа припада, који од наслова „заслужује“, или ниједан.⁴⁴

Значење у зависности од употребе

Раније је споменуто да се прагматички аспекти језичке анализе грубо речено односе на непосредну употребу језика

у комуникацији, на проблеме значења повезане са остваривањем говора, исказа у конкретном контексту неке ситуације.

У излагању о комуникацијској компетенцији видно се велики значај који за језичко понашање имају друштвена структура и друштвени односи међу људима, док су због простора били занемарени психолошки аспекти истог проблема. Сада још треба укратко изложити неколико језичких питања чија се проблематика у новије вријеме повезује са прагматичком анализом.

У разматрањима у којима је неопходно узимати у обзир одређене (прагматичке) аспекте значења наглашава се између осталог и то да је за разумијевање неког текста често нужно разлучивање значења самих исказа, реченица као таквих, од значења која имају када се употребе, која им даде говорник када се остваре као говорни чин у контексту неке ситуације.

У вези с тим говори се о прагматичким аспектима граматичке структуре, а у ствари истицање ове проблематике у првом реду треба схватити у оквиру тежње за постизањем потпуније језичке анализе. У том смислу социолингвисти са своје стране истичу потребу успостављања модела интеракције језика и друштвеног живота, наглашавају неопходност посвећивања више пажње односу између говорника и адресата и ширег проучавања контекста исказа. С друге стране и лингвисти и филозофи обичног језика инсистирају на томе да теорија зна-

⁴⁴ Исказивање наслова у обраћању показује у којој се мјери људи још увијек сврставају у друштвене класе; кад су непознати, то се ради према изгледу, што значи и према цијени одјеће, по држању.

Још увијек само дјеломично рјешење нађено је за руски језик у СССР, али само за млађе особе: *девушка* и *молодой человек*; за старије непознате људе када се мора употребљавати се ријечи *женщина* и *мужщина*, али не са лагодношћу као у претходном случају. И на нашем језику чује се *младићу* и *дјевојко*, што сасвим добро звучи, али за старије нема погодног наслова који би се примјењивао аутоматски на све, без процјенивања касте.

И у западном друштву има понашања сличног некадашњем на нашем далматинском и горњем приобалном подручју, дје су били проширени талијански дијалекатски барбаризми *шјор* и *шјора*. Упућивали су се у незваничном говору свим познатима уз име, осим потчињенима и сиромашњима (њима само име), а непознатима према процјени друштвеног положаја.

чења треба да се прошири и разради тако да на одговарајући начин обухвати улогу коју за значење имају ставови, претпоставке, жеље, намјере и сл. говорника. При свему томе коначни је циљ да се образложе сви аспекти значења у језику и дође до свеобухватнијег објашњења односа између лингвистичких облика и резултата интерпретације тих облика, односно до бољег разумијевања међузависности структуре, функције и употребе.

О чему је ријеч када се говори о значењу у зависности од употребе може се показати навођењем неколико карактеристичних примјера. За реченицу:

- (1) 1985. године у Институту за српскохрватски језик у Београду има знатно више женских него мушких сураника.

може се по једном аспекту њеног значења рећи да иде у тзв. вјечне реченице⁴⁶ — она релативно не зависи од контекста у којем се изрекне, истинита је, јер одговара одређеном стању свијета на одређеном, наведеном мјесту, у одређено, наведено вријеме. Та ће (релативна) независност бити јаснија када погледамо на слиједећу реченицу:

- (2) Сви су се добро забављали.

И њу разумијемо, јер знамо значења појединих ријечи и прагматичке структуре која их повезује, али ипак доста тога остаје нејасно: на кога се односи замјеница у субјекатској позицији (о каквом се скупу ради, ко су они, колико их је итд.), у чему се састојала та забава (да ли је било разних начина забављања, или су се сви забављали на исти начин итд.), и најзад, гдје и када се то забављање дешавало.

Такве реченице за потпуније схватање у већој мјери овисе од контекста ситуације у којем се остваре као искази. Термини *прагматика*, *прагматички* употребљавају се и у вези са анализом таквих реченица и израза који се могу потпуније специфицирати само у односу на контекст одређеног исказа, док се за адекватно образлагање њиховог значења покушавају успоставити одређени постули.

Проблем се даље може илустрирати реченицом:

- (3) Оваје је хладно.

Наша компетенција у односу на семантику у ужем смислу омогућава нам да значење три ријечи у прагматичкој структури ове реченице повежемо са извјесним стањем ствари или свијета у

⁴⁶ Дејвид Каплан, *Dhat*, Syntax and Semantics 9, Pragmatics, Edited by Peter Cole, Academic Press, New York 1978, стр. 221—243, на стр. 235.

тренутку њеног исказивања и да тако закључимо да ли је истина или лажна, на примјер према температури коју показује термометар на мјесту гдје је изговорена, гдје се оствари као говорни чин. Али сад се иде даље. Наведена констатација није тек онако изречена, иза ње је намјера говорника да адресат нешто подузме — затвори врата, упали ватру, учини нешто у вези с тим што говорник налази да је хладно (тако се наравно тврди да би се могла илустрирати одређена теза, иста реченица може бити исказана тек да се нешто каже, итд.). Другим ријечима та изјавна реченица са изворним значењем констатације има значење индиректне директиве, на примјер императивне реченице *Затворите прозор*.⁴⁶

У оваквим случајевима показује се наша компетенција да језичка средства користимо индиректно, тј. иза обичне констатације крије се намјера да је адресат схвати као директиву, да нешто уради, подузме. За такву нашу способност да језичка средства користимо на разне начине да бисмо постигли одређене циљеве каже се да представља само дио наших опћих способности да за постизање одређених циљева користимо одговарајућа средства; та се способност не објашњава само нашим лингвистичким знањем.

Тумачење таквог *индиректног исказивања* наших жеља, намјера, мисли, прилично често у језичком понашању, односи се на значење које се не садржи дословно у исказу, већ се изводи на основу познавања ситуације, говорника и разних других околности, а у овом случају може се довести у везу са појавом познатом под називом *разговорна импликатура*.

Разговорне импликатуре само су индиректно повезане са директним или дословним значењем исказа. Закључак или упитак адресата о томе што му је говорник хтио саопћити реченицом *Овдје је хладно* овиси од њиховог цјелокупног односа и околности у којима се десио индиректни говорни чин.

⁴⁶ Реченица *Овдје је хладно* спомиње се у Батистић 1980 (стр. 213—4) и 1984 (стр. 134—6) у вези са говором о илокуцијској снази и илокуцијским чиниоцима. Та је реченица по свом директном илокуцијском статусу изјава, констатација, али у дајој употреби, као *индиректни говорни чин* има *илокуцијску снагу* директиве (нпр. *затворите прозор*), при чему такво значење директиве спада у разговорне импликатуре.

Овдје се даље у излагању ради о индиректним говорним чиниоцима, најчешће када по конвенцијама употребе упитне реченице имају илокуцијску снагу директива. При томе се директивама сматрају реченице којима се, у широком смислу, од некога тражи нека акција или му се намеће забрана, уздржавање од акције.

Реченица *Овдје је хладно* поново се износи (а не замјењује неком другом реченицом алузивијом) да се покаже континуитет ових рамаатрања, о којима се шире расправља нпр. у Ц. Серл, *Говорни чинови*, в. библиографију.

Друкчији случај представља тумачење примјера (2) *Сви су се добро забављали*, тј. се ради о повезивању смисла исказа са неком стварном ситуацијом. Разни типови реченица знатно се разликују у мјери у којој садрже имплицитне или експлицитне референције на контекст исказа, као и у начину на који је потпуно значење, све оно што је говорник хтио саопћити повезано са дословним значењем.

Овдје ће се даље указати на један проблем за који се већ дуље времена покушава наћи одговарајуће објашњење, а то је проширена употреба да или не питања као што су: *Знате ли који је сат или Можете ли ми додати ону књигу у значењу молбе*.

Проблематика се односи на тзв. индиректне говорне чинове. Да се у горњим примјерима ради о индиректним говорним чинovima показује се тиме што би се на дословно схваћено прво питање могао добити одговор *Да, знам*, али без обавјештења о сату, на друго *Да, могу*, али без додавања траженог предмета. То би био одазив, реакција на наша питања, који вербално облички задовољавају, али не оно што смо њиховим изрицањем жељели постићи. Имплицитно значење индиректне директиве у првој реченици редовно тражи поред физичке — гледања на сат, и вербалну акцију у виду саопћења о одређеном стању ствари, у другој физички чин додавања уз који није неопходан вербални одговор.

Обичај да се мјесто директних захтјева или молба исказаних императивним реченицама, нпр.: *Реците ми који је сат и Дадајте ми ону књигу* користе упитне реченице *Знате ли...?* и *Можете ли...?* поред осталог може се рећи и да представља врсту еуфемизма, овдје директно везаног за прагматички облик — мјесто императивне реченице изрече се упитна. Молбе са императивним обликом глагола, макар ублажене изразима *Молим вас/Молим те* још увијек изгледају превише директне (иако се наравно употребљавају: *Молим вас додајте ми...*), и њихову функцију често преузимају упитне реченице.

Реченице су по свом облику интринсички повезане са одређеним говорним чинovima. Изјавне реченице у првом су реду констатације, изјаве о нечему, али се као *индиректни говорни чинови* могу употребљавати и са значењем питања, директива (и разним другим: савјета, упозорења, подстицања, пријетња, обећања...), док се упитним реченицама првенствено тражи вербални одговор, али се користе и као молбе, директиве, констатације итд. При томе постоје разни ступњеви индиректности, исказ *Овдје је хладно* са значењем директиве индиректнији је и на други начин овиси од контекста ситуације, познавања разних околности него *Знате ли који је сат*.

Везе између граматичке форме реченица и њихове комуникативне функције успостављене су управо редовитом, карактеристичном употребом; изјавне су у начелу тврђе о нечем, упитнима се постављају питања, тражи вербална информација. Кориптење посљедњих у функцији директива у једну је руку конвенционализирано, ту се по филозофима обичног језика ради о *конвенцији употребе*, при чему оне нису изгубиле своје основно значење. Цијели се проблем у ствари износи да би било јасно да у језику треба разликовати с једне стране инхерентно значење неког исказа, с друге оно што говорник хоће да каже кад га употреби.

Ту спада и употреба неких израза чије ће се значење боље схватити ако се подсетимо на идиоме. Ти су изрази обично сасвим изгубили дословно значење ријечи од којих су састављени (нпр. *носити главу у торби*). Постоје, међутим, неке друге ријечи и изрази који нису, или нису сасвим изгубили своје првобитно значење, али су се временом почели употребљавати у ситуацијама у којима више заправо не одговарају у свом дословном значењу.

У ту врсту иду на примјер ријечи и изрази који се односе на религију, када их употребљавају атеисти: *дај боже, забoga итд.*, укључујући псовке, пошто нема одговарајућих израза који би их замијенили.⁴⁷ На тај се начин могу затим окарактеризирати поздравни као што је *до виђења*, проширен у европским језицима, који се упућује и људима за које се зна да се више никад неће видјети.

Као и питање *Можете ли ми додати...* ти су изрази сачували своје примарно значење, али су успостављене и *конвенције употребе* по којима се они користе са значењем удаљеним од првобитног основног значења.

Сада се треба задржати на суштинској разлици која постоји између реченица које се обичним метајезиком могу назвати и алузијама (нпр. када се *Овдје је хладно* изговори са неким прикривеним, додатним значењем, рецимо са значењем директиве *Затворите прозор*) с једне стране, и одређених врста упитних реченица (нпр. *Можете ли ми додати онај рјечник*), које се по *конвенцијама употребе* користе као индиректне директиве, с друге.

За примјер како се у свакодневном говору из разних разлога често изричу искази у виду реченица које поред свог до-

⁴⁷ Тако је послје Женевске конференције у новембру 1985. предсједник СССР Горбачов на питања новинара да ли мисли да ће доћи до сагласности у односима два блока, пожељност таквих резултата састанка истакао и изразом *дај бог*.

словног значења имају и имплицитно значење неке друге реченице, може послужити исказ који је примарно тврђања, констатација: *Немамо кворум*. Тим ријечима је сурадник у једној установи предусрео колегу у ходнику, без икаквог увода, знајући да ће овај као адресат разумјети да је то не само просто обавјештење, констатација о извјесном стању ствари, већ и опомена, пријекор (*Тамо сједимо као будале, а ви...*), а затим директива (... долази...!). Потпуније би обавјештење, односно експлицитнија директива могла имати облик: *Дођите на састанак, више њих одсуствује, па не можемо ништа изгласати*. То јест, исказ *Немамо кворум* представља реченицу текста изговорену у контексту ситуације у којем се имплицитно зна ко, када и гдје нема кворум. Реченица:

Учесници на синдикалном састанку у Институту за српско-хрватски језик 10. II 1986. у 12:20 због одсуствовања више чланова немају кворум потребан за доношење одлука о тачкама на дневном реду

(или слично) представља (донекле) потпун опис дате ситуације. Она је сураднику адресату била јасна по значењу кратке реченице текста, алузије остварене у облику исказа *Немамо кворум*, као што је био јасан разлог обавјештавања — имплицитни захтјев адресату да дође на мјесто састанка.

Употреба таквих реченица (*Немамо кворум; Овдје је хладно*) заснива се на опћим принципима разговора, она закључења и подразумијева не само знање језика и знање разних *конвенција употребе језика*, већ и то да говорник и адресат дијеле познавање ванјезичке ситуације, низа позадинских околности у којима се те реченице изричу као индиректни говорни чинови. Као што се лако разабире из датих примјера, такве реченице имају своје дословно значење из којег суговорник битно, имплицитно значење дедуцира као разговорну импликатуру. При томе основна разина значења, дословно значење садржано у логичкој структури реченице, њено дескриптивно или когнитивно значење представља основу из које се изводи, дедуцира оно што говорник уз то хоће да саопћи, иако то из неких разлога није директно ријечима формулирао. Ту се у ствари комуницира и оно што је стварно речено, али и нешто више, нешто поред тога, поред значења које се дословно садржи у датом исказу.

За илустрацију употребе ове врсте индиректних саопћења Џан Серл даје слиједећи примјер⁴⁸:

⁴⁸ Џ. Серл 1975: 61—4.

Студент X: Поћимо вечерас у кино.

Студент Y: Морам учити за испит.

Прва је реченица по облику императивна, а по значењу представља предлог, X предлаже одлазак у кино. Тај предлог адресат не одбија директно, тј. студент Y не налази да је потребно да у одговору каже: *Не могу*, већ индиректно исказује свој разлог за неприхватање. (Он би додуше изговоривши ову реченицу ипак могао прихватити предлог, уколико би даље казао: *... али добро, учит ћу кад се вратим.*)

У настојању да се објасни којим механизмима схватањем дословног значења схватамо и друго, имплицирано значење оваквих исказа теорија говорних чинова пружа одређену апаратуру, у којој су од значаја опћи принципи разговара и узимање у обзир релевантних позадинских околности ситуације.

Серл даље наводи десет степена или корака у расућивању студента X (што наравно не представља његово размишљање у буквалном смислу), којима он на основу реакције студента Y закључује да посљедњи одбија предлог одласка у кино.

Ступањ 1: Направио сам предлог, а у одговору он каже да треба да учи (то представља чињенице у разговору о којем је ријеч).

Ступањ 2: Претпостављам да Y сурађује (енглески *to cooperate* „сурађивати“) и да је зато његов одговор релевантан (то су принципи разговорне кооперације, сурадње).

Ступањ 3: Релевантан одговор мора бити прихватање, одбијање, протупредлог, даљња дискусија итд. (то је по теорији говорних чинова).

Ступањ 4: Његов дословни исказ није ништа од свега тога и тако не представља релевантан извод у односу на ступњеве од 1 до 3.

Ступањ 5: Из тога слиједи да он вјероватно хоће да каже нешто више, нешто поред онога што је рекао... његова права илокуцијска поента мора да се разликује од дословне.

Овај је корак пресудан. Уколико слушалац (адресат) нема неког начина да изнађе како се права илокуцијска поента разликује од дословне, он нема могућности да разумије индиректне илокуцијске чинове.

Ступањ 6: Знам да учење за испит нормално узима знатан дио времена од једне вечери, а и да одлазак у кино узима знатан дио времена од једне вечери (ово представља знање основних чињеница у вези са ситуацијом) итд.

Ступањ 10: Према томе његова примарна илокуцијска поента вјероватно значи одбијање предлога (ово представља из-

вођење, закључивање према ступњевима 5 — 9). (Серл, стр. 63; аутор додаје да поступак можда изгледа педантски, али је ипак непотпун, има изостављених појединости.)

На сличан начин могли би се описати и кораци у расуђивању којима из исказа *Овдје је хладно* адресат дедуцира значење директиве. И овдје постоје двије разине значења, разина дословног и разина изведеног значења. Замисли се да је говорник послодавац и зато адресат свој одазив на примједбу о температури формулира ријечима *Затворићу прозор*, а затим то и изврши. (Иста реченица може се остварити као исказ у безброј разноврсних ситуација, однос између говорника и адресата може имати безброј разноликих видова (гост и домаћин..., сурадници у неком институту итд.), а према томе и разговорне импликатуре могу имати врло разнолико значење.)

Споменуто је да се може рећи да овако употребљени искази представљају алузије и да се на овај начин употребљавају врло многе и разнолике реченице. Из њих се онда сложеним дедукцијама долази до другог, више или мање прикривеног значења, до оног што је говорник хтио саопћити поред оног што реченица директно значи.

Реченице које ће се даље разматрати обухватају неке врсте упитних и изјавних реченица које чувајући своје дословно значење имају и значење индиректних директива. Сада су у питању реченице које се по конвенцији употребе користе са одређеним додатним, изведеним значењем. За разлику од претходних реченица, када се оно што говорник хоће да каже дедуцира као разговорна импликатура, ове реченице имају одређене граматичке облике из којих се индиректно значење *систематски* изводи.

Императивне реченице као изравне директиве, нпр.: *Отворите прозор* често се у свакодневном говору замјењују неизравним, индиректним директивама у облику упитних реченица, нпр.: *Да ли бисте отворили прозор.*

Реченице које се стандарно употребљавају као индиректне директиве могу се, већ према критеријумима за које се определијелимо, сврстати у разне категорије. Тако је према неким значењима тих реченица Серл спровео слиједећу подјелу, за коју каже да спада у предтеоријску разину анализе:

(1) Реченица се односи на *адресатову способност* да изврши оно што се наводи:

Можете ли ми додати ону књигу?
 Могао би говорити мало тише.

(2) Реченица се односи на *говорникову жељу, хтијење* да адресат нешто уради:

Био бих ти врло захвалан када би ми то урадила.
Надам се да ћеш ми то учинити.

(3) Реченица се односи на то да *адресат треба да нешто уради*:

Хоћеш ли престати са том буком?
Зар нећете остати на вечери?

(Оваје би спадала упутства која законом утемељене уставне или уопће разне организације имају као правила понашања за посјетиоце, чланове итд.

Ту се запажа пасив: *Умољавају се посјетиоци да отпатке бацају у кош*; затим просте изјавне реченице, нпр.: *Обавезно је кориштење гардеробе*, које као разне забране имају елиптичан облик (без помоћног глагола): *Забрањено пушење*; *Забрањен приступ младежи испод... година старости*; *Незапосленима забрањен улаз*; еуфемистичка индиректна молба: *Молимо вас да не пушите*, и боље: *Хвала што не пушите.*)

(4) Реченица се односи на *спремност, вољност адресата* да нешто уради:

Да ли би хтио да се примакнеш?
Да ли би ми додао ону књигу?

(5) Реченица се односи на *разлог* због којег адресат треба да нешто уради:

Било би добро да му одмах одговориш.
Зар није боље да сад поћеш?

Оваје иду и реченице без неког уобичајеног облика, које очевидно у одговарајућем контексту могу бити индиректне молбе.

Не могу видјети платно због вашег шешира.

(6) Реченице садрже неколико разних елемената:

Да ли би било икако могуће да вас замолим да ми напишете препоруку?

(Горње реченице као примјери, осим дијела у заградама под ставком (3), прилагођене су за наш језик према Серловим (бројнијим) примјерима; размјер је отприлике исти, нешто више упитних него изјавних реченица.)⁴⁹

По Серловом увјерењу наведене и њима сличне реченице немају императивну, директивну снагу као дио свог *дословног* значења с једне стране, док је с друге јасно да се, особито неки синтаксички типови међу њима, обично, нормално, стандардно, у ствари конвенционално користе за исказивање директива.

Разлика између реченица алузија (нпр. *Немамо кворум* кад се употреби са имплицитном илокуцијском поентом директиве, тј.: *Дођите на састанак*) и ових других, сада одређених типова реченица, које се конвенционално употребљавају на примјер као директиве (уп.: *Можете ли ми додати ону црвену књигу* мјесто *Додајте ми...*) у томе је што се посљедње могу довести у везу са одговарајућим императивним и другим реченицама.

⁴⁹ Од философа обичног језика и теорије говорних чинова прихваћене су разне поставке, па тако и то да сваки тип илокуцијског чина захтијева одређени скуп услова неопходних за његово успјешно остваривање; за такав скуп може се (засад) прихватити израз *услови погодности* (енглески *felicity conditions*).

Серл даје два скупа таквих услова погодности, један за директиве, други за говорне чинове којима се суговорнику (адресату, слушаоцу) обавезујемо да ћемо урадити нешто за што је он директно заинтересиран (енглески *commissive*, према *to commit oneself* „обавезати се“), у која спадају обећања.

Први скуп услова важи нпр. за директиве директног типа: *Купи новине*, и индиректног: *Можеш ли купити новине*; други скуп за експлицитна обећања, нпр.: *Обећавам да ћу купити новине*, и имплицитна, нпр.: *Купит ћу новине*.

	директива	обећање
припремни услов	Адресат је у стању да изврши чин	Говорник је у стању да изврши чин; слушалац хоће да говорник изврши чин
услов искренности	Говорник хоће да адресат изврши чин	Говорник намјерава извршити чин
пропозицијски садржај	Говорник предвиђа адресату извршење чина у будућности	Говорник предвиђа себи извршење чина у будућности
битни услов	важи као настојање говорника да наведе слушаоца да изврши чин	важи као преузимање обавезе од стране говорника да изврши чин

Серл, стр. 65—6, 71.

Прије него се наведу неки од разлога због којих се у разним разговорним ситуацијама опредјелујемо за индиректно изражавање, од интереса је поново навести неке кораке у размишљању адресата којему се упутити индиректна молба, нпр.:

Можете ли ми додати ону црвену књигу?

(што не значи ни оваје да у обичној разговорној ситуацији то представља свјесни процес закључивања да се ради о молби):

1. У ми је поставио питање да ли сам у стању да му додам ону књигу (то је разговорна чињеница).

2. Претпостављам да У сурађује у разговорном смислу и да његов исказ има неки циљ (то су начела разговорне сурадње).

3. Разговорна поставка, сцена није таква да би указивала на његов теоријски интерес да ли могу, да ли сам у стању да му додам ону књигу (то представља чињенице у позадини разговорне ситуације).

4. Даље, он вјероватно већ зна да је одговор на питање позитиван (и то су чињенице у позадини разговорне ситуације).

5. То значи да његов исказ вјероватно није само питање, већ да вјероватно има неку даљу илокуцијску поенту (то су закључци према ранијим корацима у размишљању).

6. Припремни услов за сваки илокуцијски чин директиве је способност адресата да изврши чин предисциран у пропозицијском садржају (то је по теорији говорних чинова).

Даље су у читавој ситуацији битне чињенице у разговорној сцени: суговорници сједе за библиотечким столом и користе разне књиге од којих је она у питању ближа адресату... што све омогућује да он закључи...: 10. „У вјероватно хоће да му додам књигу коју је споменуо“ (према Серлу, на стр. 74).

Оваква образлагања доприносе да се правилно постави анализа разних типова реченица које се конвенционално употребљавају са илокуцијском поентом различитом од оне која би се могла директно извести према њиховој праматичкој структури. У својој разговорној пракси руководимо се одређеним разговорним принципима по којима нам је јасно да питањем: *Можете ли ми...* — суговорник не поставља питање о нашим способностима (које су му обично и непосредно уочљиве), већ да хоће од нас да нешто урадимо.

Споменуто је да је један од разлога употребе неких упитних, мјесто одговарајућих императивних реченица настојање да се избјегне сувише директно значење императива, још увијек

прејако и уз додатак *молим вас/молим те*, и тако удовољни захтевима пристојног, куртоазног опхођења.

Та тврђа има одређен смисао, али читава се појава употребе индиректних говорних чинова може (овдје сасвим сумарно) размотрити само ако се постави у оквир комуницирања посматраног кроз призму друштвених односа, односа релативне моћи и других, затим према намјерама, ставовима, расположењима учесника.

Истицање значаја друштвених односа, ставова и сличног према адресату (у избору *Да ли бисте ми могли додати... према Додај ми... итд.*) било би пренаглашено, јер међуоднос са (потенцијалним) адресатом и ставови према њему увијек се на неки начин огледају у језичком материјалу, када они овдје не би били јасније уочљиви, кад избор језичких одређава не би сада био у извјесном смислу *директније* овисан од њих.

Уз наведени аспект потребе за пристојним обраћањем, када се одредјељујемо за индиректну вербализацију, тј. за више или мање индиректно указивање својих циљева, треба напоменути и да на тај начин често желимо антиципирати, предустести евентуалну неповољну реакцију од стране адресата, избјећи стварање конфликтних ситуација, пошто се њему овим поступком даје (макар у извјесном смислу понекад више вербално него стварно) опција да се не сагласи са извршењем акције у питању, да одбије, а затим предвиђа и могућност да он стварно можда није у стању да изврши тражено.

Опција, постојање избора често су фиктивни зато што у случају ако постоје услови за удовољавање молби, могућност одбијања обично је само илuzорна. Адресат би одбијањем прекршио норме понашања које важе у одређеним друштвеним (породичним) односима и тиме себе изложио неповољним репресалијама. (Тако је дјевојчица око десет година на „молбу“: *Да ли би ми додала чашу воде?* застала и казала: *Шта :’би ли, би ли’ кад морам.* Граматички систем, у тим годинама већ прилично учвршћен, уграђује се у ширу матрицу правила друштвеног понашања, разрађује у постепеном формирању комуникацијске компетенције. Дијете на тај начин научи да је могућност стварног избора садржана у упитним да или не реченицама са кондиционалном у оваквим случајевима обично поништена.)

Сада се треба укратко задржати на чињеници да је сам прилаз овој материји у неку руку ономасијолошки — то јест иде се од појмова, а то су одређена значења у директним и индиректним исказима — према језичким средствима којима се

карактеристично остварују; при томе се оваје због простора треба ограничити углавном само на кратки преглед реченица обухваћених под називом директива. На тај начин изостат ће на примјер излагање о индиректном изношењу разних врста обавјештења, коришћења формулација као што је реченица: *Могу ли вам казати да је Хајдук побиједио*. Може се само ипак напоменути да је до опредјељења говорника за уводно тражење дозволе (на коју се не чека да услиједи!), мјесто да директно упадне и изнесе вијест (*Хајдук је...*) можда дошло због тога што сматра да информација слушаоцу или слушаоцима не мора бити сасвим пријатна, а могу постојати и друге околности у ситуацији, због којих се определијело за индиректност.

Ту затим спадају, са разним степенима званичности, формалности, индиректни упитни реченички облици као што су: *Можете ли ми рећи да ли сте видјели Јованку, Смијем ли/Могу ли вам честитати итд.*

Извјесно дистанцирање говорника које се запажа у овим случајевима није изазвано само неким формалним ставом према адресату. Треба се подсетити на раније наведену тврђу да се у индиректном обраћању чува и *дословно* значење. Изравно: *Гдје је Јованка?* имплицирало би да говорник сматра да адресат зна или чак треба да зна одговор, а исти је случај и са упитном реченицом. *Да ли је директор у својој соби*. С друге стране индиректније: *Знаш ли је ли директор у својој соби*, као и *Можете ли ми рећи да ли сте видјели...* претпоставља да је адресат можда обавијештен о стању ствари, али уједно оставља као могућност, што често и јест случај (нпр. у вези са два споменута питања: *Можете ли ми рећи...* и *Знаш ли...*) да он није у стању да даде задовољавајући одговор.

У донекле ономасиолошком смислу може се даље изнијети и споменута сумарна подјела говорних чинова за које је речено да ће се назвати директивама. Ту се ради о акцији коју говорник сматра да слушалац (или треће лице којему ће он то пренијети) треба да изврши (односно да се од ње уздржи). При томе је битан њихов међуоднос, друштвени контекст ситуације у којој се чиновни дешавају, природа саме радње, разлог, повод, узрок за њено (из)вршење, услови у којима је адресат може извршити итд.

У питању је искључиво радња, акција, свјесно, вољно дејство (*Поступај као тетка*, према **Сличи тетки; Спавај мирно, Буди здрав само су жеље*).

Према моментима наведеним у претпоследњем ставку могу се издвојити главне врсте директива и дати сумарне напомене о њима. То су: *наредбе (заповијести, наређења)*, *молбе и умољавања*, *затим предлози, упозорења и понуде*.

Обично се полази од *наредаба*, које се граматички првенствено, директно везују за императиве и императивне реченице. Оне се издавају од других директива по томе што давалац наредбе има или сматра да има ауторитет по којем може утјецати на вољно понашање адресата (примаоца). То су старији у правом и пренесеном смислу ријечи, надређени чланови друштва и породице. Наредбе се и узимају као неприкосновене уколико је неприкосновен ауторитет оног који их издаје. Неке наредбе (у војсци и др.) не јављају се уз изразе *молим те/вас*.

Поред императива постоје и други облици којима се издају наређења, при чему је неопходно узимати у озбир врло значајну улогу попутних прозодијских и паралингвистичких средстава.

С једне стране императив, у зависности од значења глагола и/или тона и интонације којим је изражено саопштење, може бити предлог, понуда и др.: *Попијте бар кафу*, с друге футурски и други облици нису нужно мање неприкосновени уколико ауторитет и околности то наговјештавају:

Поћи сада по новине.

Поћи ћеш сада по новине.

Хоћу да сад поћеш по новине.

Боље да сад поћеш по новине.

Молбе су врло проширене у пристојном опхођењу. Ту је у првом реду битно да се говорник изражава као да нема ауторитета за исказивање неприкосновених *наредаба*, за наметање адресату сагласности да изврши тражени чин, без обзира на то да ли га у ствари има или не.

Императив уз *молим*, изговорен посебном интонацијом, може представљати молбу, али управо се оне најчешће индиректно исказују дајући често само наводно или привидно адресату опцију да се не сагласи, да одбије извршење оног што се од њега тражи: *Донесите ми, молим вас ...* уз обичније *Да ли бисте могли да ми донесете ...*

С друге стране већ смо видјели да у питању може стварно бити могућност или способност адресата да удовољи захтјеву. Индиректно: *Можете ли ми промијенити 100 динара* исказује се и када није сигурно да ли адресат располаже ситним новцем, па би директна молба: *Промијените ми, молим вас ...* у извјесном смислу била неувиђавна или неопрезна.

За *умољавање* је карактеристично да га изриче говорник који се осјећа у подређеном положају према адресату, да му се обраћа без стварног очекивања да ће му овај испунити оно за што га моли. У овој врсти директива често се наводи због кога адресат треба да нешто уради: *Врати се што прије због дјеце*.

Императивни облик не смије ни овдје да завара, битно је значење: *Умукни због дјеце* није умољавање, према: *Говори мало тише због дјеце, молим те.*

Предлози, сугестије обично се не изричу с ауторитетом, и од адресата се не очекује подложност. Предложена акција сматра се управо за њега пожељном или корисном, и по томе се они разликују од претходних директива: *Јави му да долазиш, па ће те дочекати.*

Незаинтересираност је можда само привидна, али ако нешто *предлаже*, говорник ипак може само жељети да адресат то изврши — било стварно зато што није лично заинтересиран за оно што *предлаже*, било зато што нема потребног ауторитета или што не жели да га користи. (Што се тиче корисности предлога за адресата може се напоменути да је и за неку окрутну наредбу могуће рећи да се издаје за његову добробит.)

У свакодневном говору уобичајени су предлози који се индиректно исказују у облику негираних упитних реченица са што: *Што не поведеш Виду?* Могућа је и употреба за треће лице: *Што не учи за бравара.* (Значење је нешто друкчије са да: *Што да не поведеш Виду, Што да му не одговори,* тј. *Нека му одговори.* У том смислу верзије: *Што не поћеш? Што да не поћеш? Што не би пошао* имају значење предлога, сугестија, савјета, подстицања и др.)

Упозорења су слична предлозима, јер се такођер полази од тога да се изричу у интересу адресата, с тим што се сада има за циљ отклањање нечег што је за њега неповољно: *Чувај се да не поклизнеш, Немој заборавити кишобран, Пази, кафа ће се охладити.* Упозорење је на примјер: *Што се не чуваш* (подразумијева се од сунца), *знаш да ти штоди,* као и индиректно: *Могу ли вас упозорити да је овдје забрањено пушење.*

Понуде су својевршни предлози или сугестије за које се сматра да су корисни, угодни ономе коме се упућују: *Узми још један колач, Што не попијеш кафу;* уопће нуђење или препуштање адресату нечег што треба да му је пријатно, да му одговора: *Постављај ти питања, ако желиш.* Разграничење између понуда и предлога можда и није увијек јасно. Када се директно ради о храни и сл.: *Што се не послужите, Изволите, молим вас, Хоћете ли кафу* може се рећи да су у питању понуде; с друге стране за: *Што не останете на вечери* може се рећи да представља предлог (*Останите на вечери, молим вас, молбу*).

Када се индиректно исказу, нпр.: *Могу ли вам понудити кафу,* понуде имају значење извјесног дистанцирања, заправо се на тај начин обично показује и да говорник не зна адресатов укус у односу на кафу (односно његову жељу да је баш тада попије, итд.).

Овдје се сада може навести израз како би било да... за који би се могло рећи да представља идиоматску конструкцију са директивним значењем: „било би добро да... зар не“ или слично.

Израз *како би било да...*, који спада у разговорну разину обраћања, има значење предлога, сугестије, молбе, наредбе или савјета којим говорник ономе или онима којему (којима) се обраћа може пружити и могућност да одбије, без обзира на то на кога се односи спровођење дате акције: *Како би било да отворим/отворите/отвори прозор. Значења ће варирати према врсти акције и другим околностима: како би било да узмеш један колач/да се одмориш/да поведеш рачуна о свом здрављу /да скухаш кафу/да опереш посуђе.*

И овдје и опћенито узевши када је у питању широко схваћено директивно значење битан је међусобни однос учесника у комуникацијском чину, као и то како се схваћа њихов однос према акцији о којој је ријеч, што она за њих представља.

Та два момента прожимају целокупно подручје директног и индиректног обраћања. Тако у случају индиректног саопштења: *Могу ти/вам казати да је филм... глуп*, разлог за индиректност, тј. избор *Могу...* мјесто изравног *Филм... је глуп* може бити узрокован било непосредном ситуацијом, на примјер да се означи почетак опћења или промјена теме, или пак тиме што ће се изнијети мишљење за које се сматра да слушаоцу не мора одговарати. Испитивањем се ту могу утврдити разна нијансирања и значења.

Наведене релације, тј. суговорници један према другом и према акцији (узетој у широком смислу, боље би било рећи њихов однос према датом пропозицијском садржају) одређују колико сам избор граматичких средстава, толико и њихово тумачење: *Дођите поново што прије, друже предсједнице* може имати и значење снисходљивости, без обзира на императивни облик (*Умукните, друже предсједнице* теже је замислити).

И врло индиректно срочене и снисходљиво интониране молбе: *Да ти бисте молим вас можда могли...* често је тешко или немогуће упитати старијем и моћнијем. (У вези с тим је озбиљно негодовање баке, којој је мала дјевојчица казала: *Хајде. То хајде се њој самој сигурно често упућује, а она тек треба да научи да је та ријеч, кад су у питању старији, за њу једносмјерна.*)

У сваком и мало подробнијем излагању о овдје укратко изнесеним главнијим врстама директива и о њиховом остваривању у виду директних и индиректних исказа неопходно је, треба поново споменути, у доброј мјери приказати и разне њихове

интонацијске карактеристике и могућности, као и значај тона гласа и других попутних паралингвистичких обиљежја.

У анализи је даље од интереса подробније утврдити како се поједине од ових директива преносе, како се описује оно што је изречено директно или индиректно. На тај начин: *Доћи у петак* и *Да ли бисте могли доћи у петак* могло би се у оба случаја пренијети: *Казала је да дођем у петак*, с тим што је за императивни исказ могуће и значење наређења, које би се могло пренијети: *Наредила је...*

Када су у питању индиректни искази, преношење, описивање изреченог користи се и као тест за утврђивање стварне илокуцијске снаге датог исказа. Тако се искази остварени као упитне реченице различитог ступња директности, примјерено ситуацији, ставу и односу према адресату:

Могу ли вас упитати гдје је Симић?

Извините, молим вас, да ли знате гдје је Симић?

Знате ли гдје је Симић?

Гдје је Симић?

најчешће све преносе исказом: *Пита гдје је Симић.*

Можете ли ми додати новине описат ће се *Казала ми је /Каже/Замолила ме да јој додам новине*, облик *можете ли* ту обично само служи као пристојан увод. Глагол *казати* вјероватно је данас најпроширенији у таквој употреби, довољно неутралног значења за опис и молба и наредба (глаголи *заповиједати* и *наређивати* изгледају ограничени на специјална значења).

Друкчији је случај када се ради о реторичким питањима, на која се редовно не очекује одговор: *Ко то разумије* (уз одређену интонацију) не тражи одговор, за разлику од индиректног исказа: *Могу ли вас упитати да ли то неко разумије*, на који се очекује одговор.

Реторичка питања могу се преносити било дословно, нпр.: *Каже ко то разумије*, било по значењу: *Каже да то нико не разумије*. Права, директна или индиректна питања преносе се глаголом *питати*: *Пита да ли то неко разумије*.

За утврђивање *праве илокуцијске снаге* индиректних говорних чинова занимљив је и један други тест. Он се састоји у покушају уметања одребених прилога за које се зна да су инкомпатибилни са значењем упитних и јусивних (директивних, императивних) реченица. Такви су прилози на примјер *очигледно*, *срећом*, *нажалост*. Ако изјавну реченицу: *Ти си очигледно предао своју обраду* преначимо у одговарајућу упитну: **Да*

ли си ти очигледно предао своју обраду односно императивну: **Предај очигледно своју обраду*, видимо да смо у оба случаја добили неприхватљиве реченице.

У случају неких раније споменутих реченица сложеног типа, обичних у обраћању када се из одребених разлога не жели нешто директно саопштити, могуће је јављање ових прилога: *Могу ли вам казати да је Хајдук срећом опет победио*. Теме се потврђује да се оваје ради о индиректном исказу, да је упитност глагола који оваје има улогу уводне формуле за индиректно обраћање: *могу ли*... секундарна, да се не односи на само саопштење. Друкчији је случај са реченицама у којима се ради о правој упитности: **Кажите ми, молим вас/Можете ли ми казати/Морате ми казати да ли је Хајдук срећом победио*. Индиректно постављена питања с овим и сличним прилозима немогућа су као и директно: **Да ли је Хајдук срећом победио*. (Друкчија је ситуација са прилошким изразима као што су *на моју/нашу срећу или на твоју/, вашу жалост: (Кажите ми) да ли је Хајдук на моју срећу (којом срећом) (на вашу жалост) опет победио.*)

Даље се могу разматрати разне могућности за исказивање сагласности у односу на извршење акције садржане у директиви, односно одбијања да се изврши тражено. На индиректне молбе *Да ли бисте затворили врата/ми додали новине* могуће је изрећи сагласност ријечима *Добро односно изволите*, при чему у неким односима спроведена акција може проћи и без таквих и сличних ријечи.

У разматрањима језичког понашања које се односи на дио свакодневног, првенствено усменог разговорног обраћања почеле су се уочавати и неке дотад незапажене појаве, за које ће се даљим испитивањем још више разоткрити повезаност граматичких односа и лексичких јединица у којима се они остварују.

У релативно малом броју директно и индиректно исказаних примјера директива који су се досад изнијели показало се да није увијек битан прамагички облик, колико је важно ово о чему се ради. *Мируј, молим те или Мирујте, молим вас* може уз љубазан тон дјеловати пристojно, у одређеном контексту можда се може упутити и моћнијем. Да ли на исти начин може бити прихватљиво *Умукните, молим вас*... На сваки начин ни форма најиндиректније молбе изгледа не помаже: *Да ли бисте, молим вас, могли да умукнете*...

Тако у случају: *Што не сједнеш/попијете кафу/оставите то за сутра* имамо предлоге и јер се сматра да је акција угодна за адресата, а њему је препуштено и опредјељење о извршењу,

ДОК БИ ИМПЕРАТИВНИ ОБЛИК МОГАО ДЈЕЛОВАТИ ПРИСНО ИЛИ НАМЕТЉИВО.

Што не скухаш кафу/поћеш по новине значи тражење ус-луге, говорник је заинтересиран и теже се може рећи да су прави предлози, прије представљају молбе или наредбе, већ према околностима. (*Што не умукнеш/се не изгубиш* представљају прубе предлоге, баш као што је: *Што не наставиш предлог* и охрабрење.)

У нашем језику у овој врсти обраћања постоји и могућност диференцирања значења избором глаголског вида. Тако на примјер неовршени вид у императивима може имати додатно значење прубости: *Долази (смјеста...)* и *Одлази (и да те више не видим)*, према неутралнијима *Дођи* и *Иди*.

Што не кухаш кафу уколико није постављено као право питање, а то ће се закључити према тону и интонацији, може представљати пријекор, док *Што не скухаш кафу* са одговарајућим тоном може бити пристojна молба или предлог.

Трајни вид омогућава и значење правих питања која се односе на уобичајеност. Питањем: *Зашто не пијеш кафу* тражи се одговор о узроку уздржавања. Упитно *што* у неким случајевима можда нема сасвим исто значење као *зашто*, а уз то више спада у разговорни жаргон. Тражење информације о узроку невршења нечег изгледа да је изблиједјело, док је уобичајена употреба у значењу предлога, сугестије: *Што се не прошетате* (поред: *Што се не бисте прошетали* и *Што да се не прошетате*).

Посебну улогу може имати негација. У одређеним случајевима када су у питању молбе, нпр.: *Да ли бисте затворили врата* негацијом се може појачати значење дистанцирања или званичности: *Не бисте ли затворили врата*.

С друге стране већ непријатна молба: *Да ли би могло мало тише (молим вас/те)* негацијом добија наглашено значење пријекора и сл.: *Не би ли могло мало тише*.

Негација изгледа у већ негативно обиљеженој молби појачава то негативно значење. Тако на примјер молба: *Да ли бисте напoкoн могли затворити прозор*, којој прилог *напoкoн* већ даје непријатно значење нетрпеливости, са негирањем глаголом постаје још нетрпеливија: *Не бисте ли напoкoн могли затворити прозор*.

Овакви проблеми отежавали су посао лингвистима у периоду када су неки од њих покушавали (а неки су мислили да су успјели) да нађу довољно обухватна правила, формулације које би се односиле на примјер на све индиректне говорне чинове са

директивним значењем.⁵⁰ Покушаји су показали велику значењску и обличку разноликост јусивних (директивних) реченица, а посебно индиректног изражавања (у које спада и исказивање обећања, обавезивање говорника да ће нешто урадити).

Обуцимо се, Ивице;
Зашто плачемо, мала
дјевојчице

Сада ће се изнијети један случај проширења граматичког значења до којег је дошло по конвенцији употребе — у одређеним околностима глаголака радња изриче се у првом лицу множине (чешће императива), када се стварно односи на суговорника или суговорнике, не обухватајући, како би се то према обичном граматичком значењу очекивало и поворника.

Употреба ће се илустрирати низом примјера:

- (1) Завршимо са ручком, Ивице, чекају те у дворишту.
- (2) Добро размислимо, прије него подигнемо руку да одговоримо.
- (3) Оперимо се и на спавање.
- (4) Хајдемо, момци, побимо кући, касно је. Ја морам остати да поспремим за сутрашњу утакмицу.
- (5) Ајдмо амо, Жожице, ајдмо (из Речника САНУ, под *ајде*).
- (6) Што то тамо галамимо?⁵¹

⁵⁰ Закупљеност проблемима разговорног језика, начелима на којима се заснива разговор, директним и индиректним говорним чиновима показује се у садржају зборника Синтакса и семантика 3, из 1975 (в. библиографију). Филозофи обичног језика и лингвисти, са различитих позиција, траже теоријске и методолошке оквире којима би се обухватиле појаве обичног језичког понашања.

Од посебног су се утицаја показале разговорне максиме Пола Грајса. Према њима се постављају *разговорни постулати* за које се тражи не само да имају широк објаснителни потенцијал, већ и универзалну примјенљивост. Тако су аутори Гордон и Лејкоф развили неке разговорне постулате који треба да обухвате све исказе којима се неко наводи да нешто уради. Поред индиректних молба као што су: *Да ли бисте затворили прозор* и *Било би лијепо када бисте затворили прозор*, ту је пребрало да буде обухваћен и примјер *Овдје је хладно*. Такву (наводно) универзалну примјенљивост оповргавају на примјер Џорџија Грин, стр. 140, Алис Дејвидсон, стр. 181—4, у наведеном зборнику.

Грин има рад под насловом *Како ријечима навести људе да нешто ураде*, Дејвидсон *Индиректни говорни чинов и што са њима*. Обје ауторнице указују на то да је потребно још много испитивања прије него се приступи коначнијим уопћавањима.

⁵¹ За примјер и љубазну дискусију најљепше захваљујем колегици Милици Радовић-Тешин, уреднику Речника САНУ.

У анализи сведеној на најнеопходније примједбе треба покушати да се разабере на основу чега закључујемо да у изнесеним примјерима глаголска радња у првом лицу множине не обухвата говорника. Он се у свим случајевима само привидно укључује у акцију на коју наводи, подстиче адресата или адресате, коју му (им) најчешће, што се види по императивном облику, намеће као наредбу, молбу, предлог или савјет.

Ова употреба првог лица множине глагола односи се у првом реду на обраћање родитеља, одгојитеља и наставника дјечи, млађима, а затим његоватељица болесницима; користе је значи првенствено говорници обраћајући се онима према којима имају обавезу да их упућују, да им говоре што да раде. У њој има заштитничког или покровитељског става, присности и другог, а као појава установљена је у разним језицима. Оваје спада и обраћање оца дјевојци од непуне године дана, расплаканом у возу: „Почему мы плачемь, такая девочка“ (такаја са посебним нагласком у значењу „велика“, „прекрасна“ и слично).

Шест наведених примјера може се издвојити у двије групе, уколико за критеријум издвајања узмемо да се у једном случају необухватање говорног лица акцијом разабере индиректно, у првом реду према контекстним факторима, што другачије речено значи да се заснива на нашем знању чињеница о свијету, о томе какав је свијет. У другом случају неучествовање говорног лица индигира њихова праматичко-семантичка, односно праматичко-лексичка структура.

Другим ријечима значи да на примјер исказ: *Ивице, завршимо са ручком...* теже може да као позадину разговорне сцене има ситуацију у којој говорник, рецимо отац, и себе укључује у акцију завршавања ручка. То би се укључивање можда могло експлицитно изнијети уз промјену изворног значења, нпр.:

(1a) Завршимо са ручком, Ивице, ја журићу у самоуслугу, тебе чекају...

(иако ни сад није потпуно обавезно да и говорник буде обухваћен акцијом, и досљедно се још увијек може надовезати додатак: *видиш да смо сви готови осим тебе*).

Други примјер може се односити на ситуацију у неком реду основне школе и наставник очито не треба да размисли о проблему који је управо задао, а исто тако неће ни подићи руку за одговор. Међутим, радикалном промјеном сцене, на прим-

јер ако је то сад синдикални састанак, говорник се укључује у размишљање:

(2а) Размислимо ... кад изгласамо узалуд ћемо жалити ...

Трећи примјер, као директива дјетету, дјети на завршетку дана може се проширивањем преиначити у обичну императивну реченицу у којој говорник учествује у акцији:

(3а) Оперимо се и на спавање, једва чекам да летнем.

У три прва примјера додатним или измијењеним значењем понизила се углавном могућност да говорник не буде укључен у радњу исказану првим лицем множине глагола.

У другој групи наведених реченица примјећује се различита ситуација.

У случају примјера (4) значењска повезаност двије јукстапониране реченице, изражена њиховом граматичко-семантичком структуром и садржајем искључује из акције говорника (службеника у гимнастичкој сали).

У примјеру (5) прилог *овамо*, а у (6) *тамо* индифира искљученост говорног лица из глаголске радње — овог пута може се рећи да је неукључивање потврђено прамаитичко-лексичким средствима: Ако је више лица укључено у неку акцију која садржи значење да се из једног мјеста (заједно) иде у друго, онда једно од њих, у име других, може рећи само: *Хајдемо тамо/онамо*.

С друге стране *Хајдемо овамо* може се остварити управо само као у горњем случају обраћања Јожици, тј. када говорник није укључен у долажење и *хајдемо (хајмо)* у ствари је из одређених разлога употребљено мјесто: *Хајде/Доћи овамо, Јожице*.

На исти начин може се рећи да је у обичном обраћању примјер (6) прамаитички обичнији и значењски неутралнији.

Што тамо галамите?

пошто се нормално говори: Ми галамимо овдје

Ви галамите тамо

Они ... онамо/тамо.

Ова врста употребе првог лица множине глагола проширена је у многим језицима, који, међутим, уз сличне значењске импликације (тј. изгубљену искључивост јављања глагола у првом лицу множине са значењем обухваћености говорника

глаголском радњом) показују различите могућности остваривања условљене морфолошко-синтаксичким особинама сваког од њих.⁵²

За праматички опис ове појаве битно је било изнаћи неку експлицитну повезаност глаголског облика у првом лицу множине са неким елементом који искључиво обиљежава друго лице (јединице или множине), пошто би то директно означило да се поништава могућност да говорник буде укључен у радњу. Доказ се нашао у примјерима као што су: *Дођимо овамо, Ивице и Што то тамо галамимо*.

Експлицитна корелација замјеничких прилога *тамо* и *овамо* са глаголском радњом у наведеним реченицама потврђује да говорник не може бити у њу укључен. У првом случају значење усмјерености према говорнику, садржано у глаголу и прилогу (*дођимо овамо*) самим тим њега уједно искључује из акције.

У другом случају радња је статичког типа, а по прилошком значењу дешава се даље од говорника, по чему он не може бити у њу укључен.

„Стриктно праматички“ те би реченице требало да гласе: *Дођи овамо... и Што то тамо (у галерији) галамите*.

Израз „стриктно граматички“ само је условно употребљен мјесто да се каже „по уобичајеном праматичком обрасцу“ или слично.

Наведене појаве као начин изражавања спадају у одређени репистар или репистре, а на све се то почела обраћати пажња тек у новије вријеме.

Изражавање у смислу: *Јесмо ли уморни/гладни/поспани, Зашто плачемо* и сл. представља уобичајени начин говора са

⁵² Питер Коул у раду *Синхрониски и дијакрониски статус разговорне имплицатуре* (в. библиографију) разматра проширење употребе првог лица множине императива на друго лице, у првом реду у енглеском, а затим и у неким другим језицима (нпр. у хебрејском и свахилију). Коул наводи као примјер случај обраћања послодавца помоћнику: *Чујеш, Иво, завршимо овај посао прије него изгубимо муштерију*. Иво ће схватити право значење овог исказа познавањем околиности — да ли гада обично судјелује у послу или не.

Прво лице множине императива у енглеском остварује се као сложен израз; састоји се од облика *let's* и глаголске основе (нпр. за глагол *to go* „ћићи“ гласи *let's go* „идимо, хајдемо, поћимо“).

И у енглеском постоје неки докази да се тај изворни облик за прво лице у неким случајевима односи искључиво на друго. То се види и у примјеру који би одговарао нашем: *Хајдемо, дјецо, обуците се*, енгл.: *Children, let's dress yourselves*. Тај примјер не прихватају сви говорници и Коул закључује да се овдје ради о историјској промјени која је још у току. Сам процес промјене значења облика *let's* називље *лексикализацијом*.

(мањом) дјецом, а постоји и у приснијем обраћању одраслих, другим ријечима, као што је речено, спада у одређене регистре. Дословно значење првог лица множинне глагола, тј. укљученост говорника у глаголску радњу, макар оvdје само привидна, има одређену значењску, тј. емотивну вриједност и управо зато ова употреба није случајна.

*

Појаве о којима је била ријеч односе се с једне стране на разговорни језик, на језик у непосредној употреби, с друге обухватају проблеме конвенционализације значења. По некимма би све то спадало у подручје прагматичке анализе; битно је свакако да спада у опис даог језика и да ће кад се систематизира чинити саставни дио његовог граматичког описа, пошто је већ саставни дио граматичко-комуникацијског знања говорника.

Оvдје се треба још задржати на неким аспектима значења који ће се морати узимати у обзир ако желимо постићи потпунији опис одређених појава.

За значењске импликације које се имају у виду изгледа да би за сада условно могао одговарати термин „прагматички“, пошто је у овом моменту погодан да се одређене појаве издвоје, нагласе, укључе у анализу.

О чему је ријеч објаснит ће се ако покушамо указати на то по чему нам је интуитивно одмах јасна разлика у значењу двије морфолошко-синтаксички и лексички — осим именице у функцији објекта — истовјетне реченице:

Можеш ли купити калут?
Можеш ли купити новине?

и то и у случају када их чујемо овако изгорене, тј. потпуно изван контекста неке ситуације.

(Треба једино нагласити да за оба примјера у обзир долази само главно или протопишко значење, а да се неће водити рачуна о друкчијим, секундарним могућностима њиховог значења. То значи да се једно могуће, али секундарно значење друге реченице неће изједначити са примарним значењем прве, да се она неће поставити у контекст ситуације који важи за прву, а могућ је и за њу, према којем нпр. неко броји новац да види има ли довољно за оно што жели набавити и особа која то проматра, већ према томе што је занима, може изговорити било које од два питања и тако дознати да ли говорник има довољно

новца за одређену куповину, чиме би се у овим примјерима изједначило значење модалног глагола *моћи*, в. даље.)

Основно значење упитног *можеш ли* у првом примјеру под-разумијева: „јеси ли у стању, у могућности према средствима којима располажеш да купиш капут, дио одјеће који у нашем друштву представља знатнији издатак.“

Основно значење другог примјера је директивно, при чему облик *можеш ли* има само као изблиједјело оно значење које је у првом примјеру битно, а које се сада односи на то да ли је адресат у могућности, да ли му одговара да купи тражено, или му је незгодно и онда (можда) може да одбије. Проблем могућности у односу на новац оваје се нормално не поставља, говорник је просто могао рећи (*Дај*) *купи новине*, односно *Хоћеш ли купити новине* итд. (тј. и *Да ли би купио/могао купити...*, али не и: **Желиш ли купити...* — репертоар је ипак коначан).

Варирање значења модалног глагола *моћи*, што има за посљедицу да се ова два исказа остварују као различити говорни чинови, тј. један као питање да или не, други као директива, директно је условљено значењским импликацијама двије синтагме: *купити капут* према *купити новине*.

Те би се двије ситуације могле више или мање успјешно описати простим ријечима, циљ је, међутим, да се опис покуша приближити прагматичкој анализи. Да би се то постигло било би потребно да се образлагање лексичког значења прошири одређеним аспектима за које се данас везује термин „прагматички“.⁵³

Куповање капута је несвакидашњи догађај повезан са посебним новчаним импликацијама (и за имућније, с обзиром на цијену нпр. астрахана), док се *новине* обично набављају свакодневно, па ће се та чињеница, макар индиректно, наћи у дефиницији те ријечи, нпр. (укратко): „дублнкација која излази редовно, обично свакодневно“, што имплицира да се прилично често купује, као и то да не представља знатнији издатак. Овај опис значења ријечи *новине* садржи прагматичке аспекте од значаја у разматрању реченичког значења о којем је ријеч.

⁵³ При разради ономастилошки заснованог поступка за успостављање партијалних значењских система у датом лексичком фонду Јосеф Филшпел истиче значај прагматичког аспекта илустрирајући конкретне могућности теоријско-методолошких оквира, које излаже анализом рјечи са значењем кретања.

Постављен на богатој прашкој лексиколошкој традицији систем данас у овом подручју представља оптимални поступак (в. библиографију).

Рјечник предвиђен као неопходан дио обухватнијих (генеративних) граматика садржат ће и такве карактеристике у обрзлагању значења ријечи за чије се испитивање данас претпоставља да спада у прагматичко подручје анализе. То значи да ће дефиниција главног значења ријечи *капут* уз стилизацију друкчију од оне у Речнику САНУ, тј.: „део одеће...“ обавезно укључити, особито у релацији са набављањем, куповањем и аспект цијене...

Такви прагматички аспекти значења, потенцијално присутни у лексикографском опису ријечи, треба да се издвоје, систематизирају да би се затим њиховом систематском примјеном значење ријечи и израза употпунило и тиме омогућило боље тумачење значењских цјелина, које увијек укључују прагматичке релације.

Варљивост површинске структуре, која је потакнула на тражење нових обухватнијих семантичко-граматичких поступака у анализи илустрира се и разликом у значењу двије слиједеће реченице:

Могу ли прочитати ову књигу до сутра?

Могу ли задржати ову књигу до сутра?

које се разликују само по глаголкој ријечи у инфинитиву.

И када су као оваје издвојене из сваког контекста, аутоматски нам је јасно да се у првој ради о питању које захтијева одговор да или не, којим се тражи одређена информација (мишљења адресата о могућности, способности говорника да изврши наведену акцију у наведеном временском року, с обзиром на особине књиге, његове личне способности итд.), док је у другој у питању тражење одређене дозволе од адресата, молба за његову сагласност да даи предмет извјесно вријеме остане говорнику на располагању.

Грамаатичка истовјетност површинске структуре ове двије реченице сама по себи не пружа могућност да се разријеша очевидна различитост њиховог значења у смислу припадања разним говорним чиновима. Парафразе које се намећу, нпр.:

Мислиш ли да сам у стању да ово прочитам до сутра?

Да ли је могуће (можеш ли дозволити/да ли постоји могућност и сл.) да ово задржим до сутра?

као и могући одговори, тј.:

Да, можеш (ако можеш наћи десет сати слободног времена).

Добро/У реду.

потврђују ту различитост, док дио или један вид њеног обра-
злагања треба тражити у различитој спецификацији синтагмат-
ских спојева *прочитати књигу* и *задржати књигу*.

По неким особинама *прочитати* ће имати сличности са зна-
чењем глагола *научити*, *упамтити*, *извјежбати*, *савладати* код
којих је на сличан начин присутна временска димензија за
свладавање радње; други, као нпр. *саградити* могу такође ићи
с њима, тј.: *Могу ли саградити овај зид до сутра*, али се за ту
акцију, као и за *задржати* може тражити и дозвола...

Без обзира на то што формализација оваје изнесених и
сличних прамаитичко-семантичких веза изгледа засад неоствар-
љива, сложеним радом успостављаћ се се ономасиолошки за-
сновани парцијални лексички значењски системи који ће да-
вати основу да се успут постепено рјешава и на ширим гра-
матчким релацијама засновају реченичко значење.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Батистић 1980, Т. Батистић, *О аспектима семантичке анализе*, Наш језик
XXIV/4—5 1980, стр. 183—216.
- Батистић 1984, Т. Батистић, *О неким појмовима и њиховој примјени у
језичкој анализи*, Наш језик XXVI/2-3 1984, стр. 94—138.
- Браун и Гилман, Roger Brown and Albert Gilman, *The Pronouns of Power
and Solidarity*, Style in Language, Edited by Thomas A. Sebeok, the
M.I.T. Press 1964 (прво издање 1960), стр. 253—276.
- Гордон и Лејкоф, David Gordon and George Lakoff, *Conversational Postu-
lates*, Syntax and Semantics 3 1975, стр. 83—106.
- Грин, Georgia M. Green, *How to Get People to Do Things with Words: The
Whimperative Questions*, Syntax and Semantics 3 1975, стр. 107—141.
- Дејвидсон, Alice Davidson, *Indirect Speech Acts and What to Do with
Them*, Syntax and Semantics 3 1975, стр. 143—185.
- Коул, Peter Cole, *The Synchronic and Diachronic Status of Conversational
Implicature*, Syntax and Semantics 3 1975, стр. 257—288.
- Лајонс 1977, John Lyons, *Semantics 1,2*, Cambridge University Press 1977.
- Лајонс 1981, John Lyons, *Language and Linguistics*, Cambridge University
Press 1981.
- Марећ Тома, *Gramatnka hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Za-
greb 1963.
- Речник САНУ, *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*,
Београд.
- Серл 1975, John R. Searle, *Indirect Speech Acts*, Syntax and Semantics 3
1975, стр. 59—82.
- Синтакса и семантика 3, *Syntax and Semantics 3*, Edited by Peter Cole
and Jerry L. Morgan, Academic Press New York 1975.
- Стевановић М., *Савремени српскохрватски језик II*, Београд 1974.
- Филипец, Josef Filipec, *Vzájemná souvislost lexikální sémantiky a ono-
maziologie při konstrukci důležitých systémů v slovní zásobě*, Slovo a
slovesnost XLI — 1980, стр. 17—25.

Татјана Батистић

УЗ ТЕОРИЈУ О ВРСТАМА РЕЧИ*

Уводне напомене

Од многобројних замерки које се могу ставити традиционалној подели речи на врсте какву познају школске граматике најзначајнија је она о унутрашњој контрадикцији принципа на којима је израђена та класификација.¹ Међусобно неусаглашене насlage настале су у разним временима у току дуге историје изучавања врста речи. Најдубљи слој пореклом је из античких времена, и резултат је у основи функционалног прилаза овој материји. Код старих Грка је *logos* комплексни појам за логички суд и исказ као његов језички израз: *hypokaimenon* (*subiectum*) и *kategoroumenon* (*praedicatum*) основни су елементи његови, а овима код Платона одговарају *thema* и *rhema*, којој Аристотел додаје још *syndesmos* (код Латина је то *copula*).

Заслуга за други слој припада римским праграматичарима, који ричком наслеђу додају једну нову перспективу — морфолошку: они посматрају и измене у облицима речи. Варону се нпр. приписује разликовање следеће четири врсте речи: (а) речи са падежима (*nomina*), (б) речи са временима (*verba*), (с) речи са падежима и временима (*participia*), (д) речи без падежа и времена (*particulae*).

Нови век додаје томе још једну перспективу — семантичку, — полазећи од аристотеловских категорија супстанцијалности, процесуалности, квалитета, квантитета, релације и сл. Тиме је отворено поље за теоријска истраживања неслућених размера, али је истовремено затамњен сâм проблем, а његово решење постало једна од многих научних апорија.

У клупку неспоразумâ мислим да се један посебно истиче: то је питање јесу ли врсте речи — заиста *врсте речи* (*Wortarten*,

* Овај рад настао је још у време кад сам се бавио питањима морфологије (пре више од једне деценије). Нисам у могућности да га дорадим, мада увиђам неке од његових недостатака.

¹ Н. Paul, *Principien der Sprachgeschichte*, Halle 1880, 200—230.

Wortklassen), тј. лексичко-семантичке класе, или су то пак делови говора (*meros tou logou, partes dioscouris, parts of speech, parts des dioscours, части речи и сл.*), тј. синтаксички мотивиране класе речи. И у једном и у другом случају посебан проблем чини однос функционалних одн. семантичких класа према морфолошко-праматишким категоријама.

Критика класичне поделе речи на врсте

Има ли управо смисла сва та питања и постављати? Зар се подела на небулозне категорије речи не може заменити конкретнијим класификацијама, на семантичке класе речи или сл.? Пuna је скепсе једна од најбољих критика теорије о врстама речи — Паулова. Задржаћемо се нешто подробније на њој.²

По њему дистинкција номен—вербум има функционални смисао (исп. субјекат—предикат), док се супстантив—адјектив и прономен—нумерус разликују према другим моментима,³ и то како у оквиру номена тако и у оквиру адверба (*bene-hic-bis* има по њему исти смисао као *bonus-hic-duo*). На другој страни, прономен издвојен у оквиру номиналне класе речи понаша се као супстантив и као адјектив,⁴ а у посебну врсту речи издаваја се само по формалним критеријима, и евентуално према лексичким, пошто се заменице употребљавају „за изражавање гра-

² Исп. сличне критичке примедбе на традиционалну класификацију речи: Th. Kalepky, *Neuaufbau der Grammatik als Grundlegung zu einem wissenschaftlichen System der Sprachbeschreibung*, Leipzig—Berlin 1928; Ф. Фортунатов, *Сравнительное языковедение. Общий курс: Избранные труды I*, Москва 1956, 166; — М. И. Стеблин—Каменоккий, *К вопросу о частях речи*, Вестник ЛГУ 6/1954, 147—157. Замерке на логички фундирану критику исп. нпр.: В. М. Жирмунский, *О природе частях речи и их классификации*, Вопросы теории частей речи на материале языков различных типов, Москва 1968. (ред. В. М. Жирмунский и О. П. Суник), 7—32.

³ »Der Gegenstanz zwischen substantivum-adjektivum in dem gewöhnlichen sinne und pronomen und zahlwort hat mit den syntaktischen verhältnissen nichts zu schaffen«, 201.

⁴ »Die ursache, warum man nicht dazu gekommen ist das pron. unter subst. und adj. zu verteilen, liegt gewiss zunächst darin, dass die meisten pronomina sowol substantivisch als adjektivisch gebraucht werden können, und zwar ohne eine veränderung der flexion oder ein sonstiges unterscheidungszeichen«, 201. »Weiterhin brachten es die eigentümlichkeiten in der flexion mit sich, dass dem pron. in der grammatischen darstellungen immer ein besonderer abschnitt gewidmet bleiben musste...«, 201.

матичких односа“. Тако сваки покушај воле доследније поделе речи на врсте води у безилазне контрадикције.⁵

Пратећи последице историјских промена које су се на том пољу збиле⁶ — Паул закључује да је класификација речи могућна, али се у томе не може постићи већа прецизност: границе међу категоријама су разливане.

1. Тако је граница између супстантива и адјектива препознатљива на три плана. (а) За фразу од именице, придев има могућност *формалне* измене у роду и компарацији; али значај те границе умањује чињеница да придев може бити супстантивизиран уз задржавање сопствених морфолошких обележја.⁷ (б) *Функционална* дистинкција долази од употребе именице претежно за обележавање предметности као збира особина, а адјектива за обележавање појединачне особине; али замена улога увек је могућа, чиме овај момент губи апсолутни карактер.⁸ (с) *Семантички* моменат је комплементаран функцијама, те га у том смислу Паул и третира.⁹

2. На релацији именица—глагол стање је слично. (а) У формалном погледу од значаја је лични наставак глагола; али реченице без когуле типа *kakos ho anthrōpos* или сл. — сведоче да је лични наставак европских глагола изгубио првобитни смисао. (б) У функционалном погледу *verbum finitum* првобитно

⁵ »Man sieht an diesem beispiele, wie verschiedenartige rücksichten bei der aufstellung und bewahrung der einteilung massgebend sind. Dieser logische fehler liesse sich wol noch corrigieren. Aber ein wirkliches consequentes system aufzustellen wird überhaupt auf keine weise gelingen. Versuchen wir unsere behauptung, dass die scheidung der redeteile ihren ursprung im satzgefüge habe, an den bestehenden verhältnissen durchzuführen, so verwickeln wir uns zunächst in unlängbare widersprüche«, 201.

⁶ »Ich glaube aber diese widersprüche lösen sich durch die geschichtliche betrachtung der wandlungen, die sich auf diesem gebiete vollzogen haben«, 203.

⁷ »Die formelle scheidung beider beruht in den indogermanischen sprachen auf der wandelbarkeit des letzteren nach dem geschlecht und auf der bildung der steigerungsformen. In einzelnen sprachen haben sich dazu noch weitere unterscheidungsmittel herausgebildet«, 203.

⁸ »Der jetzt bestehende unterschied kann nur so entstanden sein, dass von den beliebig verwendbaren wörtren der eine teil vorwiegend als dingbezeichnung, der andere vorwiegend als blasse eigenschaftsbezeichnung verwendet ist. Nachdem sich daran formale unterschiede angeschlossen haben, ist die scheidung fertig. Aber diese unterschiede können trotzdem nicht hindern, dass nicht doch immer wieder eine vertauschung der rollen eintritt, und daher entsteht der widerspruch zwischen *form* und *function*«, 206.

⁹ »Das adj. bezeichnet eine einfache oder als einfach vorgestellte eigenschaft, das subst. schliesst einen complex von eigenschaften in sich... Aber dieser unterschied ist wieder nicht festzuhalten«, 206.

обележава целу реченицу,¹⁰ али није ограничен на ту функцију, већ се јавља у комбинацији са прономеном или номеном, што обележава почетак ентропије. (с) У семантичком погледу глагол „означава временски ограничен процес“, али се и адјектив може употребити „не само за обележавање особине која припада природи предмета, већ и за обележавање пролазног стања, и тиме се приближава карактеру глагола“.

3. Разлика адверб-адјектив: (а) у формалном смислу углавном се заснива на непроменљивости прилога;¹¹ међутим, многи језици показују да ова диспункција није апсолутна (исп. нем.: *Der Mann ist gut : Der Mann ist gut — Тај човек је добар : Тај човек једе добро*); (б) функционална разлика такође је ограничена јер се већи број адверба може наћи уз именицу као њена одредба.¹² (с) Нијансе у значењима које проистичу из функционалних разлика „нису мерило за разликовање врста речи“.

Савремене класификације речи

У покушају да разреше Паулову скепу савремени истраживачи иду различитим путевима. Тако А. Белић, не поричући значај било којем од момената у низу *значења—функција—форма* речи, ипак их вреднује, па за одређивање категоријалне припадности речи полази од *функције*, раслојавајући је на *општу и посебну*: „Има више функција једне категорије речи, нпр. именица; само су неке опште и обухватају све речи извесне категорије, а друге су уже и ограничавају се само на неке од њих. Тако... самосталност обухвата све именице, биле оне праве или неправе. То је њихова општа или основна функција... Међутим збир особина и њихову везу у целину показује функција која припада само правим именицама...“¹³ Иако

¹⁰ »Betrachten wir mithin nur die mit personalendung versehenen formen als echte verbalformen, so müssen wir sagen: *das verb. ist seinem ursprünglichen wesen nach ein satz*, in welchem der verbalstamm oder tempusstamm als präd., die personalendung das subj., respective (im medium) das subj. und obj. darstellt. Auf diese funktion ist aber das verb. nicht beschränkt geblieben«, 209.

¹¹ »Die scheidung desselben vom adj. wird wesentlich aufrechterhalten durch seine unferänderlichkeit im gegensatz zu der fehigkeit des adj. sich in seiner form dem zugehörigen nomen anzupassen«, 219.

¹² »... so geschieht es, dass die adverbialform trotz ihrer unveränderlichkeit und unfähigkeit zur congruenz auch zum subst. gestellt wird«, 220.

¹³ А. Белић, *О језичкој природи и језичком развоју* I, Београд 1958^г. Исп.: „Можда би се могло рећи да праве именице значе одређени предмет, док неправе именице значе условљену предметност, било у облику лица или остварења особине или радње“, 265.

схвата функцију овако широко, Белић ипак не успева да на основу ње изврши расподелу целокупног лексичког фонда, те увек обрађује одвојено, ван система.¹⁴

В. В. Виноградов и творци нове Академијине граматике такође за полазиште узимају више критерија. Виноградов именује пет: (а) синтаксичка функција, (б) морфолошко устројство, (с) лексичко значење, (д) начин одражавања стварности, (е) граматичке категорије које стоје у вези с речју.¹⁵ У поменутој граматичкој критерији се формулишу на следећи начин: (а) опште категоријално значење, тј. значење апстраховано, право, из лексичких значења свих речи дате класе, и друго, из граматичких категорија које припадају тој класи, (б) заједничка парадигма, (с) идентитет синтаксичких функција.¹⁶

Поред оваквих покушаја има и другачијих — заснованих на једном од три момента које Паул издаваја.

1) Линију функционалиста продужавају у новоме веку синтаксичари.

Традиционално њихово крило чине лингвисти који полазе од реченице, и сматрају да њеним деловима одговарају посебне класе речи што се употребљавају у служби тих чланова. Тако В. Belbrück,¹⁷ резервишући посебно место за *интерјекције*, које се употребљавају искључиво као самосталне „једночлане реченице“¹⁸ (али које се „не могу искључити из језика“), — остали лексички фонд дели на (1) „речи које чине супстрат исказа“ (супстантив: *nomem, pronomen, numerus*), (2) речи за исказивање (*verbum*), (3) атрибутивне речи (адјектив, који се дели та-

¹⁴ Обрађује их у „Додатку одељку о речима“, *цит. д.*, 77.

¹⁵ Ови се критерији могу свести на Белићеву трихотомију значење—функција—облик. Виноградов разликује врсте речи (именице, придеви, бројеви, заменице, глаголи, прилози, категорија стања) и врсте речца (речце у ужем смислу, речце-везници, предлози, везници). В. В. Виноградов, *Русский язык (грамматическое учение о слове)*, Москва 1972*, 38—43.

¹⁶ Њихова система врста речи у потпуности се поклапа са Белићевом: има десет класа идентичних као код А. Б.: АН СССР, Институт руског језика, *Грамматика современного русского литературного языка*, отв. ред. Н. Ю. Шведова, Москва 1970, 304.

¹⁷ В. Delbrück, *Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen I*, Strassburg 1893.

¹⁸ »Denn es giebt doch (wenn man ganz von denjenigen Satzformen absieht, in welchen eine Elipse angenommen werden könnte) jedenfalls in denjenigen indogermanischen Sprachen, welche den Gegenstand der nachfolgenden Darstellung bilden, drei überlieferte Satztypen, Welche man als *einheitlich* oder, wie man wohl auch sagt, als *eingliedrig* zu bezeichnen hat, nämlich die Sätze, welche aus einer interjektion, einem Vokativ oder einem sog. unpersönlichen Verbum bestehen. Die Interjektionen kann man aus der Sprache nicht herausweisen, denn sie haben traditionelle Gestalt und sie bestehen aus artikulierter... Rede« (*цит. д.*, 74—75).

кобе у три класе као супстантив: *posmen, prnomen, numerus*), (4) везничке речи (*praepositia, copula*), (5) речи за истицање (*particula*).¹⁹ Од сличних теоријских позиција полази и А. А. Шахматов.²⁰

Међу модерним истраживачима тога правца треба поменути Ј. Куриловича, према чијим се теоријским поставкама — „врсте речи дефинишу према својим функцијама у спруктури реченице.“²¹

Реченична позиција представља основу класификације речи и код дистрибуционалиста, али у њиховој интерпретацији појам позиције добија строго формални смисао.²² Ч. Фриз, међутим, поред формалног појма линеарне позиције, оперише и функционалним појмом употребе речи, којем из перспективе реченичне спруктуре одговара тзв. „структурно значење“,²³ преводиво на језик европске лингвистике вероватно као појам „праматичког значења“, којем се супротставља „лексичко значење“. Он разликује „врсте“ речи, којих по њему има четири класе, од „функционалних речи“, којих има петнаест типова. Ево збирне схеме његових супституционих тестова за основне четири класе:

	3	1	2	3	4
/The/	new	concert	was	good	always
/	best	company	seems	best	noun
/	foreign	family	feel	foreign	here
/	empty	container	were	hard	sometimes
/	necessary	coffee	becomes	new	lately
/	lower	taste	sounds	large	suddenly
/	large.	privacy	became	empty	generally

Није тешко закључити да његове врсте одговарају (1) именицама, (2) глаголима, (3) придевима и (4) прилозима. У групи А функционалних речи налазе се члан и заменичке речи које

¹⁹ Цит. д., 78—80.

²⁰ А. А. Шахматов, *Синтаксис русского языка*, Москва—Ленинград 1941². Исп.: А. П. Филина, *Хрестоматия по истории русского языкознания*, Москва 1973, 339—357.

²¹ J. Kurilowicz, *The Inflectional Categories of Indo-European*, Heidelberg 1964, 16. (»... the parts of speech are defined by their function in sentence-structure...«).

²² M. Ivić, *Pravci u lingvistici*, Ljubljana 1975², 138—140.

²³ Ch. Ch. Fries, *The Structure of English*, London 1952, 65. и д.

се јављају у истој позицији, затим бројеви и сл. У групи В се налазе тзв. модални (may, can, will, must) и помоћни глаголи (have, was и сл.). У групи С је негација, групу D чине прилози типа *врло* и сл. који одређују придеве, Е — симетрични везници (and и сл.), F — предлози (at, by, for и сл.) итд.

2) Једним од првих значајних морфологиста новог века сматра се А. Шлајхер,²⁴ који искључује интерјекције и сав материјал језика дели на *потеп*, реч са падежним наставцима, и *verbum*, реч са личним наставцима (непроменљиве речи своде се на облике променљивих речи). Ф. Ф. Фортунатов²⁵ и припадници његове школе,²⁶ и поред многих веома дубоких мисли о исходнишним поставкама за разврставање речи, у основи греше кад конкретну класификацију врше полазећи од формално-граматичких обележја, па нпр. индеклинабилне именице групују заједно са прилозима или сл.

3) Не мали број прамагичара и лингвиста полази од семантичког момента при класификацији речи на врсте.²⁷ У совјетској лингвистици овај прилаз је врло раширен, и без обзира на то да ли је у употреби термин „лексичко-граматичко“ значење, „категоријално“, „општепрамагичко“ или сл.,²⁸ увек се за полазиште у њихову дефинисању узимају аристотеловске категорије предметности, квалитета, кванитета, процесуалности итд. У крајњој консеквенци и овај правац мишљења води ad absurdum, јер неки теоретичари су принуђени да врсте речи налазе само међу тзв. основним, „пуним“ или сл. речима, док се за остале сматра да не подлежу класификационим принципима.²⁹

О класификацијским критеријима

Дакле, без обзира на богатство теоријских приступа овој проблему, међу теоретичарима не само да влада шаренило схватања него се чини да је свако од њих лакше побити него

²⁴ Исп. В. Delbrück, *цит. д.*, 77.

²⁵ Ф. Ф. Фортунатов, *цит. д.*, 157—172.

²⁶ Д. Ушаков, *Кратког введение в науку о языке*, Москва 1929, 89; — М. Н. Петерсон, *Современный русский язык*, Москва 1929, 43—47.

²⁷ Иницијатором се сматра Ш. Бали: Ch. Balli, *Linguistique générale et linguistique française*, Berne 1950, 288—301.

²⁸ Исп., *Тезиси докладов на открытом расширенном заседании Ученого совета Института языкознания АН СССР...*, Москва 1954; — *Морфологическая структура слова в языках различных типов*, Москва—Ленинград 1963; — *Морфологическая типология и проблема классификации языков*, Москва—Ленинград 1965; — *Вопросы теории частей речи на метриале языков различных типов*, Ленинград 1968. Доминантан приступ врстама речи мислим да је семантички.

²⁹ П. Суник, *Общая теория частей речи*, Москва—Ленинград 1966.

се с њим до краја сложити. У извесној мери сваки од парцијалних прилаза, међутим, има своју вредност, па ће у праву бити ипак „еклектици“, који комбинујући покушавају да у једно окупе све што је добро у сваком од различитих гледишта.

Критерије за класификацију речи треба тражити у речи а) као лингвистичкој јединици уопште и б) као јединици датог језика.

1) *Општи критерији* произилазе из парадигматске перспективе егзистенције речи као израза кореспонденције минималних слободних форми (апсолутни исказ, тј. минимална, контекстом неусловљена јединица комуникације) и везаних форми (контекстом условљени исказ или део ширег исказа).

2) *Посебни критерији* проистичу из синтагматске перспективе егзистенције речи и тичу се модуса коегзистенције везаних форми различитих типова у оквиру исказа.

Типови речи

а) Комбинабилност и врсте речи

1.1) Први од два критерија у вези је са појмом тзв. лексичке солидарности. Обично се каже да се речи у исказима комбинују са другим речима. То није прецизно. Постоје речи комбинабилне и некомбинабилне, тј. *изолирајуће* и *изоловане, самосталне* — са гледишта могућности њиховог укључивања у шире лингвистичке формације. Постоје затим речи „самостаљиве“, *изолирајуће*, и *неизолирајуће, неосамостаљиве*; ове друге егзистирају само у комбинацијама с другим речима у исказу. Међу комбинабилним речима обе категорије може се направити разлика са гледишта управо тих виших формација с којима се комбинују или чији су конституенти.

а) Речи *некомбинабилне, самосталне*, иступају у језику и говору искључиво као самостални искази. То је класа *интерјекција*.³⁰ Обједињује више подтипова, који се могу издвојити према семантичком критерију.

³⁰ Isp. H. Paula: »Von unserm gesichtspunkte aus müssten wir vorerst die interjectionen als ausserhalb des satzes stehend den übrigen wortklassen gegenüber stellen«, *цит. д.*, 201. Исп. такође Л. В. Щербу: „Прежде всего очень неясная и тумная категория *междометий*, значение которых сводится к „эмоциональности“ и „отсутствием познавательных элементов“, а формальный признак — к полной синтаксической обособленности, отсутствию каких бы то ни было связей с предшествующими и последующими элементами в потоке речи“, Л. В. Щерба, *О частях речи в русском языке: языковая система и речевая деятельность*, Ленинград 1974, 81—82.

Узивици су емоционални знаци, експерсије афективних емоција: *ух, ах, јао* и сл.

Термином *ономатопеја* обележава се у науци група разноврних знакова за подражавање животињских крикова и шума у природи. Често се истиче једна њихова особеност која подсећа у великој мери на комбинабилност речи: оне се употребљавају као „еквиваленти глагола“ у предикату реченице када се ова хоће емфатички варирати.³¹ Оне ипак не подлежу структурној интеграцији у исказ, што се очитује као прелом мелодијске линије и као паузирање у исказу: — А камен: *бућ!* — у воду, — А мачка миша: *цап-царап*.

Прелазну категорију чине *подстицајни* знаци за вађење и терање животиња: *шиц, мац* и сл.

б) *Семикомбинабилнима* могу се сматрати речи које се укључују у исказ, али се у њега структурно интегрирају само делимично, тако да постоји колебање у графици (исп. одредбе о стављању зареза крај таквих речи).

Интродукције (вводные слова) односе се на садржај исказа у који се укључују у целини, а могу се тумачити и као квалификатори оног његовог дела који је носилац актуелне информације: — Они ће нас *свакако* посетити, — За сетву је, *вероватно*, већ било касно.

Транзиције имају улогу везног елемента исказа са контекстом па се често у граматичкој литератури претирају као везници: — Ми ћемо се *ипак* уздржати од гласања, — Сви су, *дакле*, готови.

Посебно место припада *негацији* и *афирмацији*, јер се оне донекле приближавају интерјекцијама по своме статусу у исказу.³²

с) Међу *комбинабилним* речима — које чине основну масу лексичког фонда — у флексивним језицима се на овој линији разликују слободне и везане форме. Ако узмемо да је основна форма променљивих речи увек и једна од осамостаљивих форми, онда се питање поставља у следећем облику: има ли и других форми, поред основне, које су способне да врше функцију апсолутног исказа. Ево тако издвојених класа.

Променљиве речи са системом слободних форми. То су глаголи, у којих, сем инфинитива у словенским језицима као сло-

³¹ В. М. Жирмунски, *цит. д.*, 15—16; В. В. Виноградов, *цит. д.*, 747—748; А. А. Шахматов, *Синтаксис...*, 57.

³² Шчерба остаје у недоумици како поступити са овим речима, *цит. д.*, 81.

бодне форме, иступају лични облици: — *Пишем*, — *Писао сам*, — *Пиши*, — *Писаћу*, — *Писао бих* и сл.

Променљиве речи са једном слободном формом сем основне. То су имениске речи, у којих се, сем номинатива (*Тишина*, — *Хвала*), у истом статусу употребљава и вокатив: *Милане*, — *Девојко*.

Променљиве речи са везаним формама сем основне. То су придевске речи: *Добро*, — *Лепо*.

Непроменљиве речи. То су прилошке и њима сличне речи: *Овде*, — *Наопако*, — *Никако*.

Даља класификација комбинабилних речи према првом критерију није могућна.

d) Посебно место припада речима које се не срећу у улози апсолутног исказа ван комбинација с другим речима. Хијерархија међу њима успоставља се на основу тога с којим се јединицама језика комбинују као конституенти исказа.

Партикуле се у исказ интегрирају под сличним условима као интродукције. Упитне речце одређују смисао исказа у комуникативном правцу: *зар*, *ли*. Рестриктивне речце ограничавају исказ у правцу односа његовог садржаја према стварности: *баш*, *управо*, *уопште*, *отприлике*, *наизглед* и сл.

Конјункције заузимају позицију међу речима, њиховим групама или реченицама, и обележавају структурно симетричне односе равноправних чланова формације: *Дечак и девојчица певају*, — *Стигли смо и одмах вам пишемо*.

Субјункције обележавају неравноправне односе међу реченицама у исказу, диференцирајући их међусобно: *Доћи ћемо кад стигне пролеће*.

Препозиције обележавају односе сличног карактера, али међу речима: — *Путујемо за Крагујевац*.

б) Синтагматско посматрање и врсте речи.

2.2) Први критериј не дозвољава подробнију анализу и класификацију основног лексичког фонда оцртаног у 1.1.с, посебно у језицима сиромашнијим у погледу праматичких форми. Посматране у синтагматској перспективи, речи те групе по правилу заузимају различите позиције у исказу, али се на тој основи не могу прецизно разграничити поједине класе међусобно јер се функционално преклапају: у субјекатској позицији јављају се речи 1.1.б класе, али и свих осталих; у позицији предиката најчешће су речи 1.1.а класе, али и ту се са овима комбинују остале речи; атрибутивна функција је обележје класе 1.1.с, али се и ту јављају остале класе; исто је и са адвербијалном функцијом, тј. са функцијом предикатске атрибуције.

Полифункционалности тих речи одговара у флексивним језицима обличка система: групе се међусобно разликују према броју, карактеру и формалним обележјима прамаитичких облика, иако на разним релацијама међу њима има и укрштања.

Постоји, међутим, још једна јасно изражена карактеристика ових речи по којој се оне разликују од осталих типова и диференцирају међусобно. Везана је за прамаитички непроменљиви део ових речи којем се додају поменута функционална обележја. Особине тога лексичког дела речи, особине функционалних ознака, као и начин њихова комбиновања у јединствену целину — представљају за флексивне језике, као што је српскохрватски, праву природу речи из групе с.

Лексички део речи садржи ознаке два типа: (а) оне које денотирају садржај речи, (б) оне које реч лексички формирају. То ће нам показати следећи примери:

а	б	с
кућ-	-	-а
град-	-	-
пољ-	-	-е
кућ-	-иц-	-а
кућ-	-ишт-	-е
град-	-њ-	-а
град-	-ин-	-а
Град-	-ишт-	-е
пољ-	-ан-	-а
пољ-	-ишт-	-е
кућ-	-н-	-и
град-	-ск-	-и
пољ-	-ск-	-и
кућ-	-и-	-ти
град-	-и-	-ти

Даљи критерији

Ако су ознаке лексичког формирања у ствари обележја „општих функција“, — како мисли А. Белић — онда су прамаитичке ознаке наведене у колони с — обележја посебних функција речи. Избор посебних функционалних ознака у том случају зависи од ознака општих функција, тј. које ће се прамаитичке морфеме комбиновати са датом речи, у крајњој линији одређују обележја деривације речи (нсп. *-иц-а*, *-ишт-е*; *-ск-и*, *-н-и*; *-и-ти* и сл.). То даље значи да су за класификацију речи

од значја не само основе и граматичке ознаке, већ и деривативне морфеме. Ми ћемо ради простијег приступа праћи оставити однос St/Dg по страни, а посматраћемо однос тога лексичког дела (Lx) као целине према граматичким морфемама (Gr).

Према типу денотације, лексичке ознаке речи могу се разделити у три основне групе: (1) речи са простом денотацијом садржаја, *номинативне*, (2) речи које на лексички садржај указују са ослонцем на контекст, *анафорске*, (3) речи које свој садржај добијају указивањем на односе у скуповима истоврсних јединки, *количинске*.

Према броју и карактеру граматичких, тј. функционалних ознака речи — могла би се извршити следећа класификација: (a) речи без граматичких ознака, (b) речи са ознакама падежа, (c) речи са ознакама броја и падежа, (d) речи са ознакама рода, броја и падежа, (e) речи са ознакама рода, броја, падежа и вида, (f) речи са ознакама времена, модуса и лица.

Како применити наведене моменте као критерије класификације? Могућна су два приступа.

Први би био сукцесивна примена једног па другог критерија. Матрица класа речи групе b добијених овим поступком изгледала би овако:

	1	2	3
	номинативне	анафорске	количинске
грам. ознаке			
(a) ∅	Бети, Долорес Симовић /Дара/ добро, лепо	се свако, онако ту, тамо, где	пет, шест, сто много, мало
(b) падеж	Мира, Зоран Бор, Карловић вода, вино, грање стид, јечање	ко, што, себе	три, четири двоје, троје
(c) падеж број	сто, клупа, поље	ја/ми, ти/ви	мноштво, неколичинска стољина, хиљада петина, двадесетина
(d) падеж број род	кућни, школски леви, горњи сутрашњи, дневни Милошев, мајчин	такав, онакав свој, мој, твој чији, нечији сав	пети, десети хиљадити једини, многи двојни, тројни
(e) падеж број род вид	леп, црвен	сам, свак/и	јовилик/и, толик/и двојак, тројак

(f) време	радити, писати	бити/јесам	двојити тројити
модус	ходати, устати		множити, десетковати
вид	лежати, стати		
лице	расти, нићи		хљадити се
број			

Напомене о неким врстама речи

Тако би речи са денотацијом биле распоређене у 18 под-група, које чине логички непротивречан систем. Ова би схема могла пледирати на универзалност, јер најмање три лексичке групе речи морале би егзистирати у свим језицима, а на овај или онај начин и по вертикали ће се у највећем броју језика, било помоћу творбених, прамагичких или којих других средстава, моћи успоставити разлика бар међу неким од овде заступљених класа (помен—verbum или сл.). Међутим, ми не смо трамо да је оваква примена двају критерија теоријски оправдана. Неопходне су бар три поправке, које задире у саму суштину система, чинећи га и мање експлицитним и мање експлозивним него што то на први поглед изгледа.

1) Прва се исправка тиче формалних обележја и њихова смисла. Дубљим увидом у групу 1а, примећујемо да је она у ствари врло хетерогена: речи које је чине разбијају се на две међусобно врло удаљене функционалне групе:

Бети игра ≠ *Добро игра*
Пишем Бети ≠ *Пишем добро*
Видим Бети ≠ *Видим добро*

поред:

Она је Бети ≠ *Она је добро.*

Идентитет система форми није сведочанство о идентитету „позиција алтернације“, тј. о функционалном идентитету код речи. Под функционалним обележјима несумњиво треба разумети збир „позиција алтернације“. Л. В. Шчерба је, према томе, изразио дубоку истину говорећи да руско *какаду*, и поред одсуства формалних обележја падежа, треба сматрати именицом и само на основу синтагматских формација у које та реч улази: *мој какаду, какаду мога брата, какаду седи у кавезу* ил. сл.³³ Формална неутралност речи, тј. „хомонимија форми“, како говори В. В. Виноградов,³⁴ очевидно је нешто сасвим друго него „одсуство“ форми, тј. одсуство функционалних обележја речи

³³ Л. В. Шчерба, *цит. д.*, 80.

³⁴ В. В. Виноградов, *цит. д.*, 146—147.

које би чиниле садржај одређеног система граматичких форми.³⁵ Ову групу лексема српскохрватског језика треба строго изузети из 1a и прикључити их речима групе 1b. Исто тако реч *се* из групе 2a треба пребацити у групу 2b.

Скуп алтернативних морфема са својим садржајем који чини граматичку парадигму речи не треба схватити у строго формалном смислу — као да садржаји граматичких морфема морају на исти начин бити фонолошки експлицирани у комбинацији са сваком појединачном лексемом дате групе. Услове експликације дају како сам садржај тако формални и други моменти везани за лексичке јединице с којима се функционалне морфеме комбинују. Нулта експликација може се у том контексту посматрати само као један од случајева.

2) Већ из онога што је горе речено јасно је да функционалне ознаке ниоу независне у односу на лексеме с којима се комбинују. Да та условљеност није само формалног карактера, показаће следећи пример.

а) Упоредимо ознаке рода код лексичких јединица леве и десне колоне ниже наведених случајева:

зелен	бор
зелен-а	ливад-а
зелен-о	стабл-о
—————	
бео	сир
бел-а	трак-а
бел-о	лице
—————	
мајчин	благослов
мајчин-а	бриг-а
мајчин-о	миловањ-е

³⁵ Ф. Ф. Фортунатов, критикујући В. Јагића, вели: „Последовательно могут образоваться одно из другого десятки вещественных значений при совершенной неизменности звуковой формы. — То же следует сказать о грамматических формах: звуки служащие для обозначения первой формы, могут не изменяться и при образовании последующих. При этом может случиться, что эти последние собственно для себя в данном слове не будут иметь никакого звукового обозначения“, Ф. П. Филина, *цит. д.*, 222. Такође Шчерба, *цит. д.*, 80—81: „... Если в языковой системе какая-либо категория нашла себе полное выражение, то уже один смысл заставляет нас подводить то или другое слово под данную категорию...“ Међутим, велики лингвиста још није у стању да да тачно објашњење тој појави већ је своди на семантичко јединство речи: „...Если мы знаем, что *какаду* — название птицы, мы не ищем формальных признаков для того, чтобы узнать в этом слове существительное“.

Комбиновање праматичких и лексичких морфема у левој колони — ако се одстране спољашњи моменти (друге лексеме с којима се ове комбинују или сл.), — слободно је: свака морфема једнога типа може се јавити у комбинацији са морфемом из друге групе: *зелен-//бел-//о-//мајчин-: -а// -а// -о/е*. У десној колони комбинације подлежу сасвим одређеним правилима: свака лексема има узга се одређену праматичку морфему с којом чини целину. Ознаке са слободном „позиционом алтернацијом“ чине скуп парадигматски *корелативних језичких јединица*. Ознаке лексички условљене чине парадигматски скуп *некорелативних јединица*.

б) Крајњи методолошки закључак који произилази из класификационих поступака и исправки које су горе дате — био би: као критерији за поделу речи на врсте могу послужити (а) лексичке особине, (б) функционална диверсификација, (с) број и карактер функционалних обележја речи која чине парадигматски корелативне скупове морфема, а то су лексички неограничена алтернативна обележја.

Овај закључак захтева прецизирање у два правца.

Прво, лексичких ограничења има више врста. Једна од последица интеграције праматичких обележја у ужем смислу речи и деривацијских, као што је род у именица, вид у глагола и сл. Друга су ствар могућних комбинација лексичких јединица са функционалним обележјима овога или онога типа. Видели смо да је класификацију могуће управо засновати на овим ограничењима (зато имамо класу речи без праматичких обележја, са обележјем падежа, падежа и броја, и сл.).

Друго, питање је да ли лексикализованост функционалних обележја за собом обавезно повлачи укидање парадигматске корелативности. Разгледаћемо следеће примере:

a.	b.	c.	d.	e.	f.	g.	h.
1. ја	овај	мој	овакав	оволики	овако	оволико	овде
2. ти	тај	твој	такав	толики	тако	толико	ту
3. он	онај	његов	онакав	онолики	онако	онолико	онде/ онуда
4. себе	сав	свој/ свачији	свакакав	сваколики	свакако	свуколико	свуда
5. ко/што	који	чији	какав	колики	како	колико	куда

Чланови вертикалних низова међусобно се разликују према тзв. праматичком лицу: „прво“ — „друго“ — „треће“ — „неодређено“. Варијације се изражавају лексичким средствима, не праматичким афиксима комбинованим с лексемама. Али оне чине праматич-

ки пертинентан систем којем би тешко било одрећи корелативност односа међу члановима. На први поглед то је довољан аргумент да заменичке речи издвојимо у посебну групу и применимо на њих другачије класификационе критерије при издвајању подгрупа. Ипак, оне такође, како смо видели, познају и обележја која су узета као критерији за поделу општег лексичког фонда денотацијских речи. Мислим да та укрупњања обележја дају за право теоретичару да пође од примарних критерија за сваку посебну групу тих речи, не тражећи општеважеће принципе којих нема.

И још нешто. Обележје лица укрупта се на разне начине са лексичким и прамагичким обележјима ових речи. Речи прве колоне (*ја—ти—он—себе—ко/што*) немају другог садржаја сем граматичког.³⁶ Остале комбинују овај садржај са неким денотацијским елементом другачијег типа. Констелација обличке системе једних и других упућује на следеће: речи прве колоне имају самосталан статус у оквиру врста речи, док се остале групишу са номинацијским речима (придеви и прилози).³⁷

Унутрашње групирање посебних заменичких речи такође показује да се могу посматрати као чисто прамагичке морфеме. (а) Према граматичком броју могуће је двојачко поступити: или *ко, што*, пружити са *ја, ти, ми, ви, себе*, и ставити насупрот *он* (исп. *он—они, она—оне, оно—она*), или пак однос *ја—ми, ти—ви* сматрати корелативним па прво и друго лице придружити прећем, а неодређено и опште ставити насупрот овима. Други поступак изгледа оправданији јер искључује могућност повезивања у исту групу речи са граматичким обележјем броја (*ја : ми, ти : ви — sg : pl*) и речи које тога обележја немају (*ко, што, себе*). (б) Граматички род пружа сличне могућности класификације као и број. На први поглед зам. првог и другог лица групишу се са *ко/што* и *себе* јер не познају форме граматичког рода. Али из разлога наведених у првој исправци оправданије је заменице првог, другог и трећег лица супротставити осталима.

Речи друге колоне (*овај—тај—онај—сав—који*) чине прелаз између ових у првој и следеће три колоне, и то како у функционалном погледу тако и према обележјима (исп. могућност употребе у позицији субјеката и атрибута: *Тај* је издржљив, — *Тај* момак је издржљив). Мислим да то не значи да оне формирају посебну групу већ само да их можемо прикључити једнима или

³⁶ Питање како долази до тога да граматичке речи обележавају предметни садржај — остављамо отвореним.

³⁷ В. В. Виноградов, *цит. д.*, 255, налази да заменичке речи у руском језику чине рудиментарну граматичку категорију.

другима, или и једнима и другима (као хомонимне). Једна ствар ипак даје могућност да се одлучимо за једну од могућних солуција: *мој* обележава посесивност, *овакав* — квалитет, *оволики* — квантитет; имају, дакле, посебан лексички садржај и не исцрпљују се указивањем на граматичке односе. Демонстративни се у потпуности ослањају на околности употребе, исто као и личне заменице. Мислим да бисмо их морали прибројити тамо.

Теоријски закључак био би да лексикализација граматичких обележја речи доноси собом укидање корелативности њихове у оним случајевима где се ова граматичка обележја комбинују са посебним денотацијским садржајем основе. Иначе до ремећења корелативности не долази.

Оправдано је стога граматичко лице код ових речи граматички релевантним сматрати код заменица чији је то лексички садржај некомбинован са неким другим садржајем.

с) Количинске речи немају специјалних граматичких обележја у односу на друге врсте речи, па их је оправдано груписати са оним речима са којима су по томе једнаке: *један* се укључује међу заменичке речи (тамо она долази и по могућности интегрирања у себе садржаја неодређености); *два*, *оба*, *три* и *четири*, затим *двоје*, *троје* и *четворо* имају факултативне форме, а остали колико их има или никако немају (*пет*, *петоро*) или пак имају једнаке форме са супстантивима или адјективима (*стотина*, *други*, *стоти* и сл.). Али ако се запитамо о смислу одсуствовања нпр. падежа код основних и збирних бројева и других количинских речи сличнога карактера, увиђамо да ће то пре подсећати на оно што смо рекли за тип *Бети*, него за *добро*, *лепо* и сл. Функционална репартиција њихова сугерира тако мишљење. Функционална систематизација *три—троје—тројица*, *пет—петоро—петорица* и сл. подржава исто решење.

3) Трећа исправка основног система врста речи са денотацијом тиче се међусобних односа граматичких обележја: да ли присуство једног типа тих обележја битно утиче на други, има ли случајева међусобног искључивања, или пак међу њима влада солидарност.

а) Категорија броја солидарна је са разнородним категоријама, нпр. падежа, вида, времена, лица итд. Алтернација по броју доноси само додатни систем облика за функционална обележја дате групе речи, не утичући на физиономију основног система форми (нпр. падежни системи сингулара истоветни су код именица које познају дистинкцију *sg/pl* и код именица које те дистинкције немају).

b) Категорија нпр. вида у придева има битног утицаја на констелацију система падежних наставака. Категорија времена код глагола (и остале које ову прате) има изванредног значаја јер доноси сложени систем облика.

Мислим стога да су класични граматичари у праву када групишу речи око следећих релевантних граматичких категорија, с којима се остале групишу: категорија падежа, категорија придевског вида, категорија лица, категорија времена. Ако посматрамо ове категорије као израз функционалних обележја лексичких јединица ове или оне групе, а не у строго формалном смислу како то неки граматичари чине, онда су то довољне дистинкције за класификацију денотацијских речи у пет класа: 1. речи са ознакама времена (*verbum*), 2. речи са ознакама падежа (*pospon*), 3. речи са ознакама падежа и вида (адјектив), 4. речи са ознакама граматичког лица и падежа (*propomen*), 5. речи без граматичких обележја (*adverb*).

Радоје Симић

ОКВИРИ УПОТРЕБЕ НАСТАВАКА -А И -И У ГЕНИТИВУ МНОЖИНЕ ИМЕНИЧКЕ ДРУГЕ ДЕКЛИНАЦИЈЕ

Приказивање (дескрипција) именичке деклинације састоји се преваходно од три поступка. Прво: регистровање падежних наставака, својствених именицама појединих група (врста), уз дефинисање правила дистрибуције варијабилних наставака. Друго: сагледавање сугласничких и самогласничких алтернација које долазе до изражаја у именичким основама, све до појава кршења односно проширивања основе. Треће: описивање прозодијских појава у именичким парадигмама и сврставање парадигми у прозодијске (акцентске) типове.

Свака од наведених трију операција има свој објекат: једно од специфичних обличких обележја чијом комбинацијом се оформљују поједини падежи, што изискује посебну, самосталну анализу тих појава. Диференцирано прилажење алтернацијама и варирању наставака, односно принципијелно разграничење морфолошких и морфонолошких феномена, битно је својство модерних граматичких дескрипција. Такав истраживачки поступак омогућује концизније приказивање језичке стварности.

Изгледа да је то перспективно, између осталог, за даље проучавање обличких варијанти генитива мношине именица женског и мушког рода које се у ном. јд. завршавају са -а (мајка, ватра, газда и сл.), а у ген. мн. имају наставке -а, -и, -у.

Примена наведених наставака уоквирује се овим општим правилима:

1. Именице које имају на крају основе (1) вокал + консонант (жена, трава и сл., осим нога, рука, слута), (2) слоговно *p* + консонант (свекрва и сл.), (3) два сугласника између којих се у ген. мн. умеће тзв. непостојано *a* (сестра, девојка, земља и сл.), (4) сугласнички скуп *эд, жд, шт, шћ, шч* (звезда, нужда, лапта, ташта, гошћа, бошча и сл.) — добијају у ген. мн.

наставак *-а*. Поједине епизодичне девијације регистроване су код именица 4. групе (бразда — ген. мн. бразда и бразди, башта — башта и башти, одежа — одежа и одежди).¹ М. Црњански је једном употребио такође ген. мн. јетрви: ... Била је уобразиља да је исмева код јетрви (М. Црњански, Сеобе. Нолит, Београд, 1978, књ. 2, стр. 422), поред регуларног облика ген. мн. коврца: пун је коврца (стр. 340).

II. Именице *нога*, *рука*, *слуга* завршавају се у ген. мн. на *-у*. Нормативни језички приручници наводе као равноправне или допустиве још и облике с наставком *-а*, али они се појављују у савременим прозним текстовима изузетно ретко. У неколико десетина књижевних издања коришћених за ову студију запажен је само један пример с *-а*: Двориште поплочано било је пуно *слуга*, који су спремали коње ... (М. Црњански, Сеобе, књ. I, стр. 30). Иначе су у овом извору више пута заступљени облици с *-у*: *гомиле жена* и *оматорелих слугу I 49*, *наочитлеа слугу* и *слушкиња II 99*, неколико старих *слугу II 268*. У поезији међутим облици с *-а* бивају добродошли гради риме. Радо их је употребљавао у ту сврху Алекса Шантић, исп.: *витешких рука* римује се с *вашијех мука* („Сеоба“), *жуљевитих рука* — *чудесних звука* („Сијачи“), али: *И са твојих руку* пану гвожђа тврда („Бока“).

III. Именице чије основе имају на крају сугласничке скупове различите од наведених *зд*, *жд*, *ст*, *шт*, *шћ*, *шч*, а у којим уз то изостаје уметнуто („непостојано“) *а* (допта, вожња и сл.) могу имати у ген. мн. наставке *-а* и *-и*. Дистрибуција ових алтернативних наставака у генитивним облицима именица назначеног типа није сасвим јасна.

Све до пре неколико година у лингвистичким публикацијама изношена су на индивидуалним импресијама заснована мишљења да је интензивност употребе генитивних облика с *-и* у неизоставном опадању, да се генерализују облици с наставком *-а*. Јован Вуковић је, на пример, једном приликом писао: „... У новије вријеме појављује се ... тенденција да се избегне и *-и* и непостојано *а* у генитивним завршецима: *канта*, *молба*, *борба* (мноштво именица са сонантним вриједностима у гласовним скуповима). И ова падежна форма стварно улази у језички стандард и тежи постепено да се стабилизује, и мимо свих прописа падежних форми што их налазимо у граматицима. Форме са *-и* ... још потсоје, али су све више изложене ишчежавању ...“²

¹ В. П. Гудков, Прилог проучавању варијабилних именичких облика генитива множине. — Наш језик, књ. XXVII, св. 1—2, 1986, стр. 72—76.

² Јован Вуковић, Стабилност и нестабилност појединих грамастичких категорија и иновације у књижевном језику. — Академија наука и умјетности БиХ. Радови, књ. XXX. Сарајево, 1966, стр. 21.

Још одсечније је пресудио Д. Барјактаревих: „Могло би се рећи, према ситуацији, да се овај процес уопштавања наставка *-а* у генитиву множине именица женског рода истакнутог типа налази у завршној фази.“³

Објављивала су се и сасвим супротна мишљења о истрајности, стабилности и продуктивности генитивних облика с *-и*. Стјепан Бабић је, на пример, у једном предавању говорио: „Ако основа завршава на огласнички скуп, јављају се три могућности: *наставци -а* или *-и* без непостојаног *а*, и наставак *-а* с непостојаним *а*: вјежба, вјежби, вјежба. Наставак *-и* све више продире у ту категорију, што праматичка и пуристичка литература настоји спријечити, али, чини се, без правога успјеха, и можда без правога разлога. То је питање тако сложено да ваљаног одговора нема без опширних истраживања...“⁴

Усредсређено проучавање варијабилних облика генитива множине није изостало, па је уродило ваљаним плодовима.

Милица Радовић-Теших, пошто је покупила и класифицирала генитивне облике са *-а* и *-и* у текстовима од по 130 страна осамнаест савремених књижевника, констатовала је: „Присуство наставка *-и* у књижевном језику је толико интензивно да нема никаквих изгледа да ће доћи до његовог нестанка...“⁵

Готово истовремено је објавио резултате обраде обилних података о употреби варијабилних облика ген. мн. Стјепан Тежак. Према његовим запажањима, обликовање форми ген. мн. наставком *-и* доживљава експанзију: „Продорни наставак *-и* незадрживо потискује остале двије могућности...“⁶

Сазнање да се наставак *-и* чврсто укоренио у формама ген. мн. чини још актуелнијим нужност омеђивања употребе алтернативних обличких варијаната с *-а* и *-и*. Цитиране студије не садрже задовољавајућег одговора на ово питање. Обилна траба коју је обрадио С. Тежак није у нужној мери пробрана и документована. С друге стране, М. Радовић-Теших назначује извор сваког податка, што је крајње важно за проучавање ди-

³ Данило Барјактаревих, Генитив множине именица типа смјетња, смјква, молба, лбта. — Јужнословенски филолог, књ. XXX, 1973, стр. 241.

⁴ Стјепан Бабић, Проблем норме у хрватском књижевном језику. — Зборник Загребачке славистичке школе, год. IV, књ. 4, 1976 (штампано 1978), стр. 234.

⁵ Милица Радовић-Теших, Дистрибуција наставака генитива множине именица женског рода с основом на пругу сугласника. — Наш језик, књ. XXIV, св. 1—2, 1979, стр. 49.

⁶ Стјепко Тежак, Генитив множине именица Е врсте с вишесугласничким основним завршетком. — Језик, год. 28, св. 1, Загреб, 1980, стр. 15.

стрибуције морфолошких варијаната, али прегледани фрагменти књижевних текстова нису пружили обимну грађу. „Ексерпирани материјал није довољан — закључује аутор студије — да покаже у којим се случајевима поред модела *-и* шире употребава и модел *-а* (радњи и радња и сл.)“.⁷

Пошто је недвосмислено јасно да треба наставити с прикупљањем и осмишљавањем опширније грађе, овај рад садржи податке погрпљене из више томова књижевних и научних издања. Ти подаци биће наведени збирно и табеларно да би бар делимично избила на видело, дошла до изражаја књижевнојезичка дистрибуција обличких варијаната с *-а* и *-и*.

Као основни извор информационе грађе искоришћена су дела седамнаест књижевника и филолога XX века, чији је језички израз разнолик али и типичан за реализацијски распон српскохрватског књижевног језика. То су текстови (у укупном обиму од око 15000 страна) Ива Андрића, Мирка Божића, Антуна Барца, Владана Деснице, Мирослава Крлеже, Михаила Лалића, Душана Матића, Мирјане Матић-Хале, Владимира Назора, Вељка Петровића, Микодрата Поповића, Исидоре Секулић, Бранка Гопића, Боре Госића, Бранимира Госића, Милоша Црњанског и Петра Шегедина. Тежило се исцрпној ексерпцији података (што наравно не значи да су евентуални непожељни превиди потпуно избегнути).

За ефикасно и ефектно експонирање језичких факата није подесно узастопно навођење података према азбучном редоследу писаца. Боља прегледност се постиже ако се извори и грађа распореде према пишчевој припадности екавској, ијекавској централној (јужној) или ијекавској западној књижевнојезичкој зони, што кореспондира с уделом, пропорцијом *-а/-и* облика у делима сваког писца-информанта. С обзиром на то писци следе у овој поступности: И. Секулић, М. Црњански, В. Петровић, Бранимир Госић, Д. Матић, Бора Госић, М. Поповић, Б. Гопић, М. Лалић, И. Андрић, В. Десница, В. Назор, М. Крлежа, М. Матић-Хале, М. Божић, П. Шегедин, А. Барац.

Наводе се у азбучном реду само облици без непостојаног *а*, изузев речи чија се основа завршава са *зд, жд, ст, шт, шћ, шч*.

Преглед грађе по писцима и делима

Исидора Секулић, Госпа Нола. — Антологија српске прозе. Саставио Велибор Глигорић. Књ. II, Београд, 1955 (лат.), 100 (247—347) стр.

⁷ М. Радовић-Тешић, наведено дело, стр. 54.

Потврда за наставак *-а* нема.

-и: бенгалских ватри 329, белосветских пустиловки 291, тих седељки 290, игра сенки 248, помоћу сенки 263, питања и сумњи 264, од цигли 247, пар штифлетни 309.

Исидора Секулић, Из прошлости. Београд—Сарајево, 1919, 326 стр.

-а: неких тежња 291.

-и: разних банки 152, мађарских банки 152, свежих булки 46, отровних прдњи 96, неколико збирки 166, звекетање мањерки 263, многих молби 261, нема слутњи 42, свакојакних слутњи 246, сузних тужаљки 96, до размирица и тужби 8, четири хиљаде форинти 134, из оних цркви 268, националних чежњи 96, велездајничких читанки 24.

Исидора Секулић, Његошу, књига дубоке оданости. МС, Београд, 1961, 461 стр.

Ген. мн. са *-а* нема.

-и: ткиво борби 13, симбол борби 137, безброј борби 137, духовних борби 205, трагичних борби 216, нових борби 271, свет борби 273, хришћанских догми 214, ето казни и самоказни 264, разних легенди 262, пуна магли 178, владициних молби 174, ткиво неправди 13, црногорских пљачки 26, бојева и пљачки 454, између правди и неправди 13, без радњи и кафана 147, много сенки 23, од сенки 23, колико сенки 409, има сенки 421, икаквих слутњи 27, далеких слутњи 147, притисак слутњи 354, капије тајни 11, пуне су . . . тајни 14, васионских тајни 120 и 207, писмо тајни и чудеса 206, хаоских тајни 237, у свет тајни и истина 250, њених тајни 272, има и тајни 366, из тајни 445, много форми 392.

Милош Црњански, Сеобе. Књ. I — III. Нолит, Београд, 1978, 250 + 462 + 483 стр.

-а: тела нимфа III 50, болова и патња I 93 (види даље облике са *-и*), при натезању штримфла II 421.

-и: црвених булки II 29, преко булки II 29, травуљину, пуну булки II 141, пуно булки II 145, у трави, пуној булки II 167, у житу, пуном булки II 354, у бојама булки II 370, пуно булки II 404, увелих булки III 372, парада, вежби I 242, неколико вечеринки III 115, приликом вечеринки III 328, за великог дуктора војски II 459, европских војски III 236, стотине главурди II 27, смешних загонетки III 297, неких закачалки II 338, курјачких замки II 250, њихових зурли II 419, варош иранки, песама II 223, свих казни I 137, неправедних казни II 229, сребрних шара и кићанки I 13, девојачких клетви III 127, писмом, пуном клетви III 164, кроз дреку команди II 27, седамдесет копејки

III 353, хиљаде копча I 36, сијасет копча III 172, има курви II 402, четрдесет курви III 150, цврчање левчи III 98, око левчи III 109, станова лорфи II 216, кућама лорфи II 223, бечких лорфи II 325, мирних мази III 171, својих молби II 229, толиких молби III 363, десет молби III 435, против неправди II 114, памћење неправди III 147, стопине ножурди II 27, црвених ноздри III 200, оних носилки II 305, ногу и њушки I 67, свих оптуџби III 50, телесних патњи II 114, његових патњи II 165, толико патњи II 230, ручкова и пијанки I 96, својих пијанки I 97, због пијанки I 132, туча и пијанки III 104, тих пијанки III 407, било је пијанки III 434, било је проститутки II 223, српских псовки I 35, стопине ручураи II 27, неколико седељки III 115, тих селидби II 403 и 416, III 150, 234 и 478, мноштво сељанки I 167, сиротих сељанки III 196, тамних сенки I 98, великих сенки I 224, свет сенки III 175, служби и обавеза I 164, има тајни II 327, својих тезпи II 165, тезпи, трговаца III 315, колико је тундари III 477, тих ћерки II 92, двеста форинти II 369, звекет цезви II 193, пањева и помби I 18, убојних шајки I 117, II 288, ратних шајки II 289, његових шетњи II 440.

Велько Петровић, Разговору никад краја. (Сабрана дела, V). МС, Нови Сад, 1956, 341 стр.

-а: ових левента 120, неколико нијанса 118.

-и: из бајки 238, ратних „богенлампи“ 60, њихових бомби 58, пружање бомби 142, љубавних борби 309, својих „вандаровки“ 224, спржених жуџњи 309, ударничких значки 138, из канџи 233, разних лестви 44, комшијских љулашки 339, најпростијих метли 182, кипарских наранџи 161, напетих ћутања и претњи 143, хиљаду очију претњи 184, крушкака франки 184, мајских вечери пуних слутњи 284, везовима снајки 160, зелених униформи 261, јеменских урми 161, више хиљадарки 133.

Бранимир Ђосић, Покошено поље. Просвета, Београд, 1955, 565 (25—565) стр.

-а: тих перла 255.

-и: уместо алпи 424, свакодневних борби 339, психолошких варки 32, запаљених ватри 57, грленог лукања тутутки 152, ловачких двоцевки 354, плавичастих искри 390, системом казни 184, поред касарни 455, белих лопти 185, неколико мази 113, књига наредби 203, пет хиљада Петровића и Петровићи 295, од поморанџи 79, околних раџњи 221, гасних светиљки 313, без сенки 145, плаве сусетки 399, пословних тајни 236, њихових тајни 301, жандармских униформи 514, разних цркви 286, речних шкољки 190.

Душан Матић, Избор текстова. Библиотека Српског књижевности у сто књига, књ. 83. МС — СКЗ, Нови Сад — Београд, 1966, 335 (21—335) стр.

Примера с наставком *-а* нема.

-и: свест бројки 270, сто варијанти 318, многобројних варијанти 318, низ варијанти 319, што се тиче збирки песама 267, а збирки песама имамо 267, самих збирки 268, кулце збирки песама 268, по примерцима збирки 278, матроских крагни 181, оних лампи 176, матроских манжетни 181, због милијарди 155, низ мржњи 40, свих неправди 98, са цвећа поморанци 250, свих правди 98, одмах је било примедби 318, петнаест секунди 155, 167, неколико секунди 176, пране сенки 118, мутних сенки 310, свих сумњи 254, највиших форми 255.

Душан Матић, Коцка је бачена. СКЗ, Београд, 1974, 321 стр. За ген. мн. са *-а* нема потврда.

-и: опромних дирки 18, младих дојки 57, набреклих дојки 96, уобичајених замерки 119, војника, ослобођених цокула и команди 157, окружних команди 173, од манистри 115, од трске и манистри 132, укрштених мотки 115, због оправки 259, листовца палми 103, толиких година патњи 94, неких патњи 289, са црним зодијаком перли 307, од полусенки 311, хиљаду претпоставки 299, од дуђана и радњи 132, официрских сабљи 13, каишева и сабљи 157, од те ипре сенки 117, тмурних сенки 136, издужених сенки 160, није било сенки 218, тих слутњи 95, без сумњи 87, кутије пуне тајни 22, преплитане тајни 233, из торби 115, њених урми 44, ушећерених урми 53, стидаких чарки 175.

Бора Ђосић, Приче о занатима. Нолит, Београд, 1966, 160 стр.

Примера с *-а* нема.

-и: квислинских банди 107, испред благајни 113, крхотине бомби 28, потребе вешерки 53, напорних возњи 131, божићних јелки 129, из кандли 123, неколико конзерви 87, из конзерви 87, италијанских курви 27, ужас мајки 54, електричних пегли 132, мужевни портирки 138, конфискованих радњи 68, осталих радњи 127, сурових радњи 144, итром сенки 57, кухињских чарки 130, бабини чорби 105, крпачи шерпи 160, тајанствених школки 130, прошлогодишњих шунки 69.

Бора Ђосић, Содоме и Гомора. МС, Нови Сад, 1963, 252 стр.

-а: оном врстом пирланда 107.

-и: бљугавих арабески 108, шљам арабески 110, класичних басни 32, дидактичких басни 34, неексплодираних бомби 171, звиждање бомби 241, уличних борби 242, у гомили варки 55,

мамутских гозби 113, пантапруеловских гозби 128, од душегупки 211, у редоследу замки 122, сваковрних замки 145, пуни замки и завера 154, наших ипранки 103, људских јединки 111, ородних јединки 133, из канџи 118, значајних компоненти 101, Аладинових лампи 65, дословне примене лозинки 251, воћних маски 114, визија милијарди 196, шест милијарди 197, китњастих надградњи 108, најдемонскијих надградњи 159, напих нимфи 112, основних норми 150, од норми 162, гомилања одвртки 185, најтачнијих одредаби 189, различитих окретаљки 127, милион Олиги 240, смиренних опаски 202, смишљених поенти 14, психолошких поенти 58, до поенти 111, коначних поенти 136, непоправљивих поенти 141, суму претњи 162, конструкције псовки 232, од пуцаљки 61, оваквих радњи 12, метафоричних радњи 49, забрањених радњи 72, њених радњи 78, у одбиру радњи 122, његових резонанци 139, списак ренти 45, игром сенки 49, позориште сенки 55, више сумњи 247, без тајни 84, пијачних тезги 218, по блесавој срочености фирми 23—24, берберских фирми 240, великих форми 190, љубавних чежњи 100, свадбених честитки 97, од шатри 55, изузетних шетњи 44.

Миодраг Поповић, Бранко Радичевић. Народна књига, Београд, 1953, 94 стр.

Облика ген. мн. с наставком -а нема.

-и: сем бајки 12, њихових пратњи 9, позоришних приредби 12, Вукових реформи 54, међусобних тајни 45, ослободилачких тежњи 50, породичних шетњи 9.

Миодраг Поповић, Вук Стеф. Караџић. Нолит, Београд, 1964, 479 стр.

-а: две стотине форинта 300 (усамљени облик с -а, поред многобројних примера ген. мн. форината и форинти; сви су изгледни да је по среди штампарска грешка).

-и: дугих арнаутки 54, српских бајки 390, из бајки 429, сетиће се бајки 475, књигу бајки 478, најжешћих борби 38, крвавих борби 291, толико борби 456, девојака и варошанки 73, тубинских војски 117, без прдњи 214, од прдњи 286, оваквих градњи 395, од буре диалоганси 85, својих збирки 183, Вукових збирки 264, 324, његових збирки 322, од балова, ипранки 85, полицијских канџи 254, чијих клопки 163, традић, пун крчми 290, првобитних легенди 324, лелек мајки 22, црних Југовића мајки 378, деблојеровских негви 71, лажних оптужби 246, од оптужби 278, 398, 421, 461, паорских паланки 65, панонских паланки 386, српских паланчанки 121, сенком патњи 267, на челу поворки 391, осбиљних претњи 176, њихових претњи 462, по вароши, пуној проститутки 243, од псовки 286, у називима

радњи 65, одвојити токове радњи 373, због увођења реформи 247, Вукових реформи 464, двеју служавки 54, због сметњи 177, демагошких смутњи 257, каквих сумњи 234, ланаца, дувана, урми 177, тамошњих фирми 27, четири стопине форинти 156, пет форинти 213, уз ипру Циганки 37, између чалми и фесова 403, бакарних цезви 54, трговачких шатри 177.

Миодраг Поповић, Трагања за трајним. Књижевноисторијске студије. Нолит, Београд, 1959, 279 стр.

-а: нема ниједне потврде.

-и: политичких бодњи 152, његових бодњи 159, против догми 219, из жалби 172, слободарских искри 149, међусобних кавги 254, свих кавги 255, практиканата, бака, калфи 146, из канџи 75, истакнутих константи 193, толико неправди 137, нанесених неправди 264, естетичких норми 201, песникових патњи 212, толиких патњи 267, из написа и распри 192, садашњих тежњи 77, револуционарних тежњи 104, демократских тежњи 114, политичких тежњи 151, антивуковских тежњи 175, патриотских тежњи 219, наместо ћифти 125, 20000 форинти 141, љубавних чежњи 262, из шалајки 220.

Бранко Попић, Сабрана дела, књ. I. Бојовници и бјегунци. Београд, 1964, 484 стр.

-а: малих канџа 416, ормани пуни плахта 326.

-и: из варки 25, празних канџи 249, дјечачких кретњи 479, петролеумских лампи 122, упалених лампи 354, празничких пијанки 91, испод плећки 480, каквих препирки 191, прозорских решетки 313, животом сјенки 394, пијаних слутњи 306, препуних софри 297, пуно сумњи 188, људских сумњи 189, јата чавки 480.

Бранко Попић, Сабрана дела, књ. 9. Приче испод змајевих крила. Београд, 1964, 396 стр.

-а: колико има бодља 75.

-и: у Земљи бајки 188, Земља бајки 192, пет банки 241, дебелих двојки 180, ноћних звијерки 246, сноп искри 70, оштрих канџи 115, својих канџи 192, дивних коски 102, тужних поворки 41, Бачких свески 180, влажних сенки 77, јата чавки 45, од шунки 194.

Бранко Попић, Пролом. Просвета, Београд, 1955, 740 стр.

-а: занатлијских калфа 84.

-и: осам бомби 346, офанзивних бомби 511, тешких бомби 629, експлозије бомби 673, посљедњих борби 704, између вјежби 266, било је грађи 277, разноврзних замки 206, друтих замки 370, од јадиковки 87, око касарни 426, гвоздених клампи 657,

гласних команди 334, пун команди 680, стричевих кретњи 577, цегних лампи 133, 136, усташких лампи 137, влажних њушки 32, свакојакних патњи 62, властитих патњи 507, дундастих Поагоранки 705, бескрајних препирки 427, увијених пријетњи 572, својих примједби 460, подругљивих примједби 653, уобичајених псовки 130, пискавих псовки 639, у прозоре радњи 674, спуштених ролетњи 37, око ролетњи 352, рђавих слутњи 301, неколико ноћи пуних стријепњи 506, недоречених сумњи 87, осталих сумњи 507, никаквих тајни 290, 295, нових униформи 571, без униформи 573, из хајки 311, 615, својих шетњи 120, минулих шетњи 554.

Михаило Лалић, Изабране приповијетке. Народна књига, Цетиње, 1950, 270 стр.

Примера с наставком -а нема.

-и: разношење алатки 23, припремљених бомби 180, настављање борби 12, првих борби 248, најео се конзерви 67, талијанских конзерви 79, талијанских мази 22, од мајки 80, грцање машинки 131, црних поворки 59, оних препирки 137, мрежа сјенки 25, љубичастих сјенки 59, људи и сјенки 92, злих слутњи 215, својих тајни 189, из пушака-талијанки 159, у остатке униформи 208, лиферантских фирми 107, преко хумки 155, првих чарки 78, од честитки 90.

Михаило Лалић, Лелејска гора. Нолит, Београд, 1962.

-а: Примера нема.

-и: заљубљених гимназијалки 477, друтих звјерки 126, од исправки 252, нема канци 217, од конзерви 83, 490, 501, због корпи 146, од пријетњи 315, тих простирки 131, без сјенки 7, ситних сјенки 154, од сјенки 186, злих слутњи 490, никаквих тајни 61, ланац хајки 155, од хајки 462, копилаа чедоморки 104.

Михаило Лалић, Раскид. Народна књига, Цетиње, 1955, 352 стр.

-а: Нема потврда.

-и: нема метака ни бомби 317, свих варки 137, двадесет војњи 148, европских војски 195, десет хиљада драхми 153, прстенастих дупљи 84, ћошак магацина конзерви 233, карбитних лампи 176, 196, од пријетњи 200, љубавници проститутки 194, талијанских псовки 15, од псовки 200, људских сјенки 81, збрка сјенки 196, дуж сјенки 245, од сјенки 303, откинутих травки 160, сувих травки 313, зелених униформи 48, жутих униформи 282, издужених хумки 158, првих чежњи 75.

Иво Андрић, Госпођица. Просвета, Београд, 1961, 223 стр.

-а: много нијанса 185, са одбитком такса 49, неких такса 169.

-и: ноћ пуна варки 200, крупних заклетви 110, у мору Јованки 161, великих патњи 145, црвенкастих петстотинарки 217, сталних препирки 212, невероватних претњи 98, нових псовки 135, много резерви 185, турских рушпи 218, са сноповима стотинарки 216, дрвених кућица и тезги 180, официјерских униформи 80, утврђених форми 145, десет фунти 218, са сноповима хиљадарки 216, швајцарских хиљадарки 217.

Иво Андрић, На Дрини ћуприја. Просвета, Београд, 1955, 394 стр.

-а: од бронза 259, војничких конзерва 168, безразложних мржња 70, свих улутстава и претња 186, појединих радња 69, националистичких тежња 294.

-и: игром дивиденди и новца 263, њених дојки 125, нема ни жалби 369, тих клетви 106, разнобојних писаљки 249, од позивки 218, бескрајних препирки 340, много претпоставки 303, двадесет форинти 244, њихових шетњи 307.

Иво Андрић, Одабране приповетке. Књ. I и II. СКЗ, Београд, 1954, 468 + 542 стр.

-а: за време борба II 233, великих катакомба I 111, из катакомба I 112, 123, кутије од конзерва II 243, мачке се хватају перда I 289, између перда I 438, снопове ракетла I 257, крупних тежња I 114.

-и: многих бајки II 177, експлозије бомби II 380, 430, 431, 440, запаљивих бомби II 383, 384, од погодака бомби II 451, експлодираних бомби II 492, ту је било заклетви II 141, похитајте с то јаспри I 118, од свих казни I 97, има клетви II 217, кутија од конзерви II 205, било је мајки II 444, толиких милијарди II 127, има молби II 217, збијених мржњи II 261, ради набавки II 415, укорењених неправди II 260, својих патњи II 292, страшних пијанки I 16, збирке писаљки I 286, врсте писаљки I 286, збирку писаљки I 317, кондуктерских пишталки II 250, металних пишталки II 452, првих пљачки II 467, без претњи I 310, од претњи II 358, чобанских псовки I 54, сенка ролетни II 328, трагови сенки II 423, овдашњих сељанки II 439, несталих сјенки I 79, од сјенки I 81, нејасних слутњи II 194, неколико стотинарки II 272, нездравих тлапњи II 309, бечких фирми II 493, сто форинти II 89, већина Циганки II 225, осветљених шатри I 252, заломљених шкољки II 493.

Иво Андрић, Проклета авлија. МС, Нови Сад, 1954, 93 стр.

-а: неких смутња 47.

-и: свих клетви 42, црних вести и неправди 89, давнашњих препирки 5, сочних псовки 83, позоришта сенки 20, углова и сенки 80.

Иво Андрић, Травничка хроника. Просвета, Београд, 1961, 631 стр.

-а: њему знаних борба 27, унутарњих борба 448, свирка зурла 25, поред молба 390, два реда претња 29 и 583, није било претња 42, рђавих радња 47, духовних радња 104, источњачких секта 331, својих слутња 478, ућутканих сумња 76, дани и недеље сумња 367, од свих сумња 376, осталих сумња 414, неразумљивих тајна 138, смелих тврдња 424, својих шетња 96 и 166, кратких шетња 142, нестале речи и шетња 361.

-и: многих варки 82, пун замки 366, окретних зверки 481, са списком молби 293, тих молби 605, без претњи и погрда 225, малопређашњих псовки 31, није било псовки 42, гласних псовки 225, више резерви 430, Селимових реформи 53 и 212, гомила сељанки 308, неживих сенки 355, од сенки 406, много тајни 229, супротних тежњи 14, свих униформи 127.

Владан Десница, Зимско љетовање. Београд, Космос, 1957, 220 стр.

-а: авионских бомба 102, малих пажња 146, конач патња 78, суровијих радња 75, пољопривредних радња 82, из ташна 125.

-и: неексплодираних бомби 34, по путама грађанки 121, малих лименки 41, празних лименки 54, у низу молби 119, неколико хиљадарки 13.

Владан Десница, Прољеће у Бадровцу. Просвета, Београд, 1955, 368 стр.

-а: звон бронза 151, сјећам се возња 109, нејасних жудња 197, дрндање канта 224, у круговима касарна 103, од конзерва 179, пвоздених корпа 92, несигурних кретња 178, у низу радња 84, наших сеанса 164, 168, својих тлапња 10, друштвених форма 252.

-и: огорчених борби 344, ритмичких вјџби 202, његових жалби 274, ера застава, поворки 76, двију служби 159, других служби 262, таквих тајни 96, спарушених правки 270, из читанки 266, од шкољки 132.

Владимир Назор, Истарски болови. Загреб, 1930, 113 стр. (лат.)

-а: колико патња 67, сјети се патња 84, књижевних радња 5, на врх хелебарда 20.

-и: двије хиљаде мотки 30, редови мотки 33.

Владимир Назор, Сабрана дјела. Свезак XIII. Новеле. Загреб, 1977, 347 стр. (лат.)

-а: живот пунџи борба 150, руковет вијојла 61, какових корпа 86, тешких кретња 102, 242, без кретња 234, живахних кретња 290, твојих кретња 313, наглих љутња 67, туђих панца 137, босанских сепетка 86, празних торба 284, самотних шетња 294.

-и: воња соли и алги 209, у бројењу банки 211, од свјетлости жеравки 51, двију игли гумбашница 131, двије главнице игли гумбашница 132, мушкарачкога хода и кретњи 152, њихових локви 187, његових мази 22, имена мази 34, копитима мази 36, по кожи мази 86, неколико мази 182 двадесетак мази 185, оваца и мази 193, од својих мајки 188, гвожђа решетки 197, што више спиртви 87, губитак спиртви 88, неких туђинки 253, гвоздених шипки 188, двију шипки 188.

Владимир Назор, Сабрана дјела. Св. XVII. Путописи. С партизанима. Партизанка Мара. У завичају. Загреб, 1977, 386, стр. (лат.)

-а: зелених алга 274, Јулијских Алпа 81, више бомба 145, авијатичарских бомба 155, партизанских борба 126, толиких борба 207, совјетских војска 143, двадесет драхма 24, њихових кретња 237, сељачких кретња 307, живахних кретња 368, храстових крошња 104, тамнозелених крошња 129, о хаљинама кћерка 50, из лукња и оканаца 150, јесењих магла 106, морских нимфа 263, мршавих палма 26, између палма 37, из њихових панца 157, камених врхова Пинча 79 (исп.: на трима Пинчама 80), заштиљених ушка 77, побједничких фаланга 53, угарских форинта 92, 550000 форинта 108, дрвених харфа 36, племенитих чежња 223.

-и: од бусена алги 378, на врховима Алпи 340, толиких бомби 202, прасак бомби 232, од капљи 298, својих љуски 355, стараца, мајки 250, плач мајки 316, дрвореди од палми 55, „Пјесама партизанки“ 213, главних приповијетки 385, административних реформи 108, пар сељанки 195, састанке сељанки 297, четиристо форинти 104, оштећених шкољки 265, најплеменитијих шкољки 356.

Мирослав Крлежа, Глембајеви. Проза. (Сабрана дјела Мирослава Крлеже, св. 4). Загреб, Зора, 1961, 315 стр. (лат.)

-а: жутих јакна 236, њених кретња 273, у полурасвјети, пуној нијанса 266, јалових патња 192, математичких радња 152, венецијанских радња 252, четрдесет секунда 100, преко траверза 221, провинцијалних фрајла 154, о хиљадама фунта 113, холандеских шпарга 300.

-и: преко једнацби 181, крављих клепки 227, златних пломби 285, првих примједби 78, педесет и три хиљаде форинти 84,

пет стотина фунти 43, неколико хиљада фунти 103, тиролских цркви 56, барокних цркви 233.

Мирослав Крлежа, Европа данас. (Сабрана дјела М. Крлеже, св. 13). Зора, Загреб, 1956.

-а: обијач благајна 81, бољећивих дисонанца 175, звиждање кугла 239, с новоградња 51, можданих опна 236, због палачинка 52, популарних сентенца 302, мрачних слутња 134, безбројних сметња 139, пословних тајна 263, коњаничких трубља 53, наших чежња 188.

-и: филозофских једнацби 303, смртних казни 73, седам милијарди 87, отрцаних преоцби 53, низ преоцби 303, потитравање сјенки 185, неколико хиљада фунти 9.

Мирослав Крлежа, Излет у Русију 1925. (Сабрана дјела М. Крлеже, св. 17). Зора, Загреб, 1960, 362 стр.

-а: социјалних борба 346, милијардерских јахта 34, Баволских канца 59, наших магла 251, духовних нијанса 320, мудрих сентенца 74, изговорених сентенца 100, наших слутња 15, идеалних тежња 260.

-и: звоњаву балалајки 235, социјалних борби 346, уличних борби 358, оптичких варки 74, триста милијарди 139, седам милијарди 262, педесет милијарди 263, седамнаест милијарди 333, љуске сјеменки 191, у треперењу сјенки 234, врхунаравских тајни 31, свију тајни 73, тих тајни 79, појединих фирми 330, двије милијарде фунти 338, осамнаест милијуна фунти 339, зидовима цркви 158, московских цркви 226, 240, има цркви 228.

Мирослав Крлежа, На рубу памети. (Сабрана дјела М. Крлеже, св. II). Зора, Загреб, 1954, 291 стр. (лат.)

-а: златних колајна 247, из оне гужве кретња 39, неколико секунда 67, пословних тајна 83, послеријеподневних шетња 16.

-и: црних бројки 253, кривих преоцби 164, јавних приредби 108, фотографирање столињарки 281, ситнијих тужби 286, три хиљаде фунти 263, циркуских шатри 144, брбљавих шојки 109.

Мирослав Крлежа, Новеле. (Сабрана дјела М. Крлеже, св. VIII). Зора, Загреб, 1955, 614 стр. (лат.)

-а: по дворништима касарна 156, из касарна 221, колико колајна 120, седам колајна 142, запаљених кретња 391, финих кретња 471, много кретња 581, црвених лампа 244, пет милијарда 107, милијарду милијарда 107, седам милијарда 313, академских наобразба 470, у грозници новоградња 316, лављих панца 103, итру утвара и сјенка 597, злих слутња 194, београдских твртка 484, гвоздених траверза 16, у звекету трубља 612,

аутомобилских трубља 466, звекета трубља 612, мацарских фрајла 428, по наслагама питања и чежња 309, муни мириса WC-шкољка 598.

-и: жутих ауерки 17, тих маски 343, највише нарудби 121, једна од фирми 101, шест форинти 161, 245, седам форинти 354.

Мирослав Крлежа, Повратак Филипа Латиновића. (Сабрана дјела М. Крлеже, св. III). Зора, Загреб, 1954, 271 стр. (лат.)

-а: гвоздених благајна 123, црвених гласњака 113, уобичајених кретања 155, изнад кровова и крошња 71, својих љубовца 157, далеких магла 240, разних сметња 90, дубоких тајна 54, чудних тајна 58, звоњава харфа 179.

-и: седам хиљадарки 244, безвриједних шпилмарки 213.

Мирјана Матић-Хале, Липке. Зора, Загреб, 1957, 321 стр. (лат.)

-а: дјечјих басна 39, уточних варка 124, свилених госпа 311, очних дупља 125, овојих жудања 46, лимених канта 290, чупљики клетва 291, металних копча 39, њених кретња 193 кратких кретња 193, Рефкиних кретња 203, дрвених кугла 94, приче успомена и легенда 301, пет мурва 263, најинтимнијих патња 106, под штандовима перла 284, здјела, пуна рибизла 20, густим редовима рибизла 50, обраслих стјенка 28, великих стрепња 36, од сумња 316, дјечјих цртанка 51, тих цуцла 141, свих чежња 18, због чежња 102, великих чежња 188, чољор чркња 188, кратких шетња 203, танких шипка 125.

-и: женских дојки 321.

Мирко Божић, Неиспакани. Зора, Загреб, 1955, 431 стр. (лат.)

-а: њених дојка 325, црних дупља 8, горких језгра 209, петролејских канта 118, прабљивих канца 234, десет кинта 43, незнаних магла 329, стотину омча 284, црних перла 423, оних пријетња 195, десет рунда 298, наших севдалинка 77, икаквих сметња 175, својих сриба 415, проматрач тајна 324, укварених харинга 141.

-и: циктавих врагољанки 82, обручићи дводинарки 117, њених дојки 29, тврдих дојки 224, проливених капљи 271, шум капљи 390, заустављених кретња 248, узаконјених норми 106, материјалистичких поставки 94, мало пролетерки 363, незнатну количину сјеменки 40, толико сметња 365, оних спрдња 195, снопии стогињарки 193, архове травки 277, снопове хиљадарки 40, из шкољки 60.

Петар Шегедин, Гетсемански вртови. Либер, Загреб, 1981, 323 стр. (лат.)

-а: најразноликијих бурлеска 183, двију зебра 189, из канта 82, шум крошња 13, борових крошња 43 и 53, у сјени крошња 130, изнад крошња 132, испод крошња 138, жамор крошња 257, грање крошња 288, шумор крошња 318, у шумору крошња 318, најразноликијих легенда 183, неповјерљивих маска 9, тих маска 11, страшних маска 181, куцање пријетња 108, сјај пријетња 250, злих слутња 60, својих сумња 144, мноштво тајна 267.

-и: итру кретњи 223, својих шетњи 15.

Петар Шегедин, Мртво море. Култура, Загреб, 1953, 163 стр. (лат.)

-а: звукови клепка 37, својих кретња 95, шум крошња 48, 90, разгранатих крошња 144, повијање крошња 145, тих маска 69 и 70, највећих пријетња 38, пљеснивих тајна 95.

-и: Нема ниједне потврде.

Антун Барац, Југославенска књижевност. Матица хрватска, Загреб, 1963, 266 стр. (лат.)

-а: тадашњих борба 37, књижевних борба 100, из борба 197, националних борба 227, политичких борба 251, питање догма 39, низ збирка 265, трговачких помоћника, калфа 162, нешто легенда 14, свих неправда 102, различитих нијанса 81, 92, тих нијанса 175, психолошких нијанса 210, повијест, пуна патња 97, многих патња 128, колико патња 190, већих патња 208, његових слутња 261, књижевних тежња 59, напредних тежња 173, људских тежња 190, литерарних тежња 225, између тежња 250, револуционарних тежња 261, писац хумореска 217, неизречених чежња 216.

-и: његових збирки 93, друштвених неправди 134, људских тежњи 215.

Антун Барац, Чланци и есеји. Зора, Матица хрватска, Загреб, 1968, 334 (31—334) стр. (лат.)

-а: најжешћих борба 122, изразитих борба 123, књижевних борба 137, 144, 204, покриште борба 307, естетских догма 201, хрватских збирка 249, њихових збирка 249, битних значајка 171, оклоп ријечи и кретња 31, проматрање кретња 238, безброј ласка 34, мноштво нијанса 62, највише нијанса 69, узрок патња 170, довољно предрадња 67, нема предрадња 87, критицираних радња 75, наших тежња 31, жилавих тежња 31, истих тежња 95, ваших тежња 299, свих форма 60, најразностранијих чежња 61.

-и: више борби 137, дугопрајних пијанки 206.

пшћанка	И. Секулић
пшћанка	М. Црњански
селањка	В. Петровић
врголовањка	Бр. Ђосић
рванка	Д. Матић
ивранка	Бора Ђосић
санке	М. Поповић
чганка	Б. Ђосић
цртанка	М. Јалаћ
кшћанка	И. Андрић
пшћанка	В. Десница
варошанка	В. Назор
селањка	М. Крлежа
лшћанка	М. Матић-Хале
сенка	М. Божлић
прогушенка	П. Шегедић
стенка	А. Барац
једанка	
твјинка	
лозанка	
свадланка	
вечеринка	
пшћанка	
машинка	
шћанка	
кшћанка	
пшћанка	

кљовица	И.	Секулић
дуплетушка	М.	Црњански
варка	В.	Петровић
хилдварка	Бр.	Босић
пипешларка	Д.	Матић
дволинарка	Бора	Босић
стотинарка	М.	Поповић
петстотинарка	Б.	Бошић
чајрка	М.	Лалић
зверрка	И.	Андрић
замеррка	В.	Десница
манџарка	В.	Назор
пролетерка	М.	Крлежа
(к)ћерка	М.	Матић-Хале
ауеррка	М.	Божич
вешеррка	П.	Шегедин
збиррка	А.	Барац
јаррка		
прејаррка		
поргаррка		
простаррка		
поворрка		
чепоморрка		
ласка		
маска		
опаска		
арџеоска		

чигла	и	И. Секулић
фирма	и	М. Црњански
норма	и	В. Петровић
форма	и	Бр. Босић
реформа	и	Д. Матић
униформа	и	Бора Босић
урма	и	М. Поповић
дретка	и	Б. Божић
жртва	и	М. Јалчић
		И. Андрић
		В. Десница
		В. Назор
		М. Крлежа
		М. Матић-Хале
		М. Божић
		П. Шегедин
		А. Барац

мржња	И. Секулић
чрква	М. Црњански
лужња	В. Петровић
сумња	Бр. Гозић
тлапња	и Д. Матић
стрепња	Бора Гозић
папња	М. Поповић
препња	Б. Гозић
ометња	М. Јалчић
кретња	И. Андрић
препња	В. Десница
штетња	В. Назар
опутња	М. Крлежа
љутња	М. Матић-Хале
смућња	М. Божић
крошпња	П. Шегедић
лампа	А. Барац
богенлампа	
клатпе	
перпа	
корпа	

поморанџа	наравна	панџе	канџе	копча	комча	лепча	сентенџа	дишонанџа	резонанџа	љубовџа	дорџа	харџа	нимџа	каџа	платџа	јахта	џиџа	лоџа		И. Секулић
				и		и					и		а							М. Црњански
	и	и																		В. Петровић
и												и						и		Бр. Ђосић
и																				Д. Матић
		и						и												Бора Ђосић
		и											и				и			М. Поповић
		и	и	а									а	а						Б. Ђосић
		и																		М. Јалић
																				И. Андрић
																				В. Десница
		а										а	а							В. Назор
		а	а			а	а	а	а	а		а								М. Крлежа
				а																М. Матић-Хале
					а															М. Божић
																				П. Шегедић
														а						А. Барац

Ради бољег увида у расподелу (дистрибуцију) наставака *-а* и *-и*, њихову употребу у облицима различитих по творбеним карактеристикама именица и заступљеност у делима разних писаца приложен је табеларни преглед грађе. Именице су распо­ређене у табели по принципу инверзног, одостражњег речника. Наведене су све именице забележене у текстовима осим именица нестабилног (варијабилног) рода: форинта (форинт), секунда (секунда), Алпе (Алпи), Пинче (Пинчи), личних имена и етника: Јованка, Олга, Петровићка, Подгоранка. Именице у којим има варирања појединих гласова (конзерва — конзерва, стотинарка — стотинарка) наведене су у фреквентнијем облику. Речи с некадашњим јатом дате су у екавској варијанти. Ако неки писац употребљава двојак облике ген. мн. исте именице, назначен је број потврда.

Према заступљености наставака *-а* и *-и* ступици табеларног прегледа чине две целовите зоне: леву, у којој су груписани подаци из дела И. Секулић, М. Црњанског, Вељка Петровића, Бранимира Ђосића, Д. Матића, Боре Ђосића, М. Поповића, Б. Ђопића и М. Лалића, представника источног екавског и централнојекавског подручја, и десну, у којој су презентирани подаци из текстова В. Деснице, В. Назора, М. Крлеже, М. Матић-Хале, М. Божића, П. Шегедина и А. Бараца. Подаци из Андрићевих дела пружају мање одређену слику па се тај стубац може сматрати својеврсном међузонам.

Код именица с основом на групу сугласник + б (где је *-б-* суфикс, нпр. у речима *борба*, *примедба*, или саставни елемент корена, нпр. у речима *бомба*, *торба*) у левој зони регистровани су облици ген. мн. безизузетно с наставком *-и*. У десној зони и у Андрићевом ступцу очито је двојство: заступљена су оба наставка. Фреквентну реч *борба* В. Десница је употребио с наставком *-и*, В. Назор — с наставком *-а*, М. Крлежа и А. Барац — с оба наставка (пропорција потврда је 1:2 у корист наставка *-и* код Крлеже и 9:1 у корист *-а* код Бараца). У Андрићевим текстовима забележен је облик с *-а*.

Слично стање — доминација наставка *-и* с појединим ретким *-а* примерима опажа се у левој зони у свим осталим случајевима, док је десној зони својствена флексијска неуједначеност, изражена у већој или мањој мери код именица различитих творбених карактеристика. Чак и у групи именица с основом на сугласник + к, за које се у нормативној драматичкој литератури иначе безрезервно наводи генитивни наставак *-и* (уколико

се не јавља непостојано а)⁸ регистровано је двадесетак потврда употребе *-а* (дојкâ шкољкâ, цртанкâ, паланчанкâ, сјенкâ, стијенкâ, севдалинкâ, палачинкâ, клепкâ, шипкâ, варкâ, кћеркâ, збиркâ, ласкâ, маскâ, бурлескâ, хуморескâ, сепеткâ, тврткâ,⁹ ушкâ). Андрићево обликовање генитива множине именица на *-ка* подудара се са ситуацијом у левој зони.

Код неких група именица с друкчијим сугласницима на крају основе лева и десна зона изразито контрастирају. Разлике су веома упадљиве у случају именица на *-ња*. У делима И. Секулић, М. Црњанског, В. Петровића, Бранимира Госића, Д. Матића, Боре Госића, М. Поповића, Б. Гопића и М. Лалића доминирају генитивни облици с наставком *-и*, а у текстовима В. Деснице, В. Назора, М. Крлеже, М. Матић-Хале, М. Божића, П. Шегедина и А. Барца — с наставком *-а*. У Андрићевом изразу огледа се компромисно стање. Исп., нпр., флексијске податке за именице радња, сумња, патња, претња, слутња.

Објашњење особености Андрићевог обличког „манира“ сдржи се у пишчевој биографији. Као што је познато, Иво Андрић, који је од пре другог светског рата живео и стварао у Београду, био се формирао као писац претежно у запребачкој књижевнојезичкој средини. Изгледа да неуједначеност, колебања у употреби генитивних облика с *-а* и *-и* у његовом писању дугују управо тој животној околности.

Расправљајући питања морфолошке варијабилности, лингвисти понекад олако одређују развојне тенденције па, констатирујући ширу или ужу употребу појединих обличких варијаната, квалификују савремено чињенично стање терминима језичке динамике као што су продирање, потписивање и сл. Преглед података, ексцерпираних из књижевних дела насталих у периоду од двадесетих до седамдесетих година овог века, не даје уочљивих индиција за сагледавање развојних токова у домену варирања генитивних облика. За то су вероватно нужна истраживања раније књижевнојезичке стварности, почев од првих деценија формирања српскохрватског књижевног језика.

⁸ М. Радовић-Тешпић је забележила код В. Јелића облике (наводимо у синтагмама) *сељачких псовка* и *самих загонетка*, али не придаје овим примерима симптоматичног значаја. „Очигледно [је], закључила је, да је као категоријско решење за именице на *-ка* усвојен модел *-и* (поред *-а*)“ (М. Радовић-Тешпић, наведено дело, стр. 45, 46, 54—55).

⁹ Вреди забележити да су у Правопису 1960. за именицу *твртка* наведени облици ген. мн. *тврткâ* и *твртки*.

Допунска грађа

Ради веће објективности и веродостојности приказивања књижевнојезичке реалности прилажем допунске податке о генитивним *-а/-и* облицима, поцртаним из књига (у опсегу од преко три хиљаде страна) четрнаесторице писаца са екавског и централнојекавског књижевнојезичког подручја. Допунска грађа ексцерпирана је из ових извора:

Џемалудин Алић, Трошење пријеха. Свјетлост, Сарајево, 1980, 156 стр. (лат.).

Стеван Булајић, Шалајко. „Веселин Маслеша“, Сарајево, 1978, 152 стр. (лат.).

Данило Киш, Башта, пепео. Просвета, Београд, 1969, 224 стр.

Мирко Ковач, Ране Луке Мештривића. СКЗ, Београд, 1980, 185 стр.

Душан Костић, Крајеви и људи. Народна књига, Цетиње, 1954, 332 стр.

Скендер Куленовић, Понорница. Нолит, Београд, 1977, 255 стр. (лат.).

Ненад Радановић, Времена. „Веселин Маслеша“, Сарајево 1973, 193 стр.

Исак Самоковлија, Ханка. Приповијетке, књ. II. Свјетлост, Сарајево, 1954, 268 стр. (лат.).

Радомир Смљанић, Бекство на Хелголанд. Просвета, Београд, 1977, 296 стр.

Павле Стефановић, Гаврило Кужељ. Нолит, Београд, 1974, 235 стр.

Александар Тишма, Повратак миру. Нолит, Београд, 1977, 191 стр. (лат.).

Никола Трајковић, Гостиња из велике собе. Просвета, Београд, 1955, 184 стр.

Павле Угринов, Задат живот. Нолит, Београд, 1980, 402 стр. (лат.).

Јован Христић, Чехов, драмски писац. Нолит, Београд, 1981, 230 стр. (лат.).

У наведеним текстовима суверено доминирају облици с наставком *-и*. Наводимо грађу инверзним, „одостражњим“ редоследом.

свадба: шест свадби, Костић, 177.

примедба: ових примедби, Ковач, 170; уписивања примједби, Костић, 170.

вршидба: манастирских вршидби, Костић, 40.

- вежба: гимнастичких вежби, Стефановић, 225; поред вежби, Исти, 226.
- гајба: испражњених гајби, Ковач, 82; неколико гајби, Радановић, 185.
- настамба: околних настамби, Радановић, 8, 44, 184.
- бомба: бацањем бомби, Костић, 37; с праговима бомби, Исти, 185; експлозије бомби, Радановић, 141; пластичних бомби, Смиљанић, 82; авионских бомби, Стефановић, 115, 131.
- катакомба: ходници катакомби, Смиљанић, 270; из таме катакомби, Угринов, 71.
- борба: у току борби, Костић, 157; поприште борби, Костић, 199; уличних борби, Тишма, 135.
- торба: терет торби, Смиљанић, 10; од торби, Тишма, 67.
- једнацба: ријешити се формула, једнацби, Алић, 81.
- тиква: с маскама од тикви, Алић, 144.
- конзерва: рибљих конзерви, Костић, 62; неколико конзерви, Радановић, 112; војничких конзерви, Самоковлија, 215; празних конзерви, Смиљанић, 18; доста конзерви, Смиљанић, 156; ту је било конзерви, Угринов, 32; количине конзерви, Угринов, 122.
- курва: више курви, Ковач, 96.
- заклетва: својих заклетви, Киш, 41.
- остве: држак остви, Булајић, 78.
- тезга: тезги нема, Костић, 22; ред тезги, Исти, 88.
- алга: од алги, Булајић, 64.
- сфинга: алеју сфинга, Куленовић, 14.
- черга: покрај черпи, Самоковлија, 51.
- банда: уличних банди, Алић, 69.
- легенда: свих легенди, Киш, 91.
- лубарда: од лубарда, Костић, 89.
- милијарда: једну од милијарди, Смиљанић, 155.
- петарда: букетима петарди, Киш, 80.
- хорда: опаких хорди, Радановић, 12.
- главурда: тих главурди, Стефановић, 219.
- менза: многољудност мензи, Угринов, 86.
- служавка: у корпама служавки, Киш, 168.
- плавка: било је плавки, Самоковлија, 138.
- преправка: око преправки, Костић, 125.
- поправка: око поправки, Костић, 125.
- исправка: пун исправки, Киш, 45.
- претпоставка: црв претпоставки, Стефановић, 33.
- чавка: цакање чавки, Булајић, 25; јато чавки, Ковач, 8; јата чавки, Костић, 189; Радановић, 24; под караваном чавки, Радановић, 47, црних чавки, Самоковлија, 79.

- јадиковка: теолошких јадиковки, Ковач, 182.
- псовка: од псовки, Костић, 26; каквих псовки, Смиљанић, 159; сем псовки, Тишма, 121.
- бајка: били смо сити бајки, Киш, 197; од бајки, Киш, 198.
- мајка: библијских мајки, Киш, 96; уз лелеке мајки, Стефановић, 84.
- петролејка: чабавих петролејки, Костић, 24.
- копејка: дванаест копејки, Христић, 75.
- плавојка: оних плавојки, Угринов, 183.
- дојка: њених дојки, Смиљанић, 54.
- халка: тих халки, Куленовић, 14.
- булка: румених булки, Костић, 187.
- ходаљка: мојих ходаљки, Булајић, 71.
- носиљка: скакутавих носиљки, Стефановић, 75.
- светиљка: уличних свјетиљки, Алић, 34; тих свјетиљки, Исти, 34; хиљаде свјетиљки, Исти, 114; безбројних свјетиљки, Исти, 128; гроздови свјетиљки, Костић, 11; уличних светиљки, Угринов, 325.
- пошиљка: врсте пошиљки, Угринов, 175.
- шкољка: запливених шкољки, Стефановић, 138; ушних шкољки, Трајковић, 62.
- замка: у постављању замки, Алић, 44.
- пастрмка: [река] пуна пастрмки, Костић, 40.
- банка: службеници банки, Алић, 76.
- грабанка: грабана и грабанки, Стефановић, 234; добро обучених грабанки, Угринов, 182.
- игранка: школских игранки, Алић, 60; тринаест игранки, Костић, 143; гимназијских игранки, Тишма, 87; бацких игранки, Исти, 88.
- семенка: прозирних семенки, Угринов, 286.
- сенка: води, пуној сјенки, Костић, 7; ливада и сјенки, Исти, 24; оштрих сјенки, Исти, 62; тихих сјенки, Исти, 73; меких сјенки, Исти, 214; дубоких сјенки, Исти, 304; без сјенки, Исти, 316 и 319; из сјенки, Куленовић, 132; чудесних сјенки, Самоковлија, 268; од сенки, Стефановић, 133; у игри сенки, Исти, 140 и 179; из света сенки, Исти, 202; линијама светлости и сенки, Тишма, 110; игре сенки, Трајковић, 124; пуно сенки, Исти, 159; изван сенки, Угринов, 18; из сенки, Исти, 36.
- палачинка: наслаганих палачинки, Стефановић, 55.
- једночинка: његових једночинки, Христић, 20; што целовечерњих драма, што једночинки, Исти, 43.
- фараонка: фараона и фараонки, Куленовић, 55.

- црнка: било је црнки, Самоковлија, 138.
 шапка: официјерских шапки, Ковач, 8.
 шипка: тих шипки, Стефановић, 189.
 барка: без барки, Костић, 98 и 101; рјечних барки, Исти, 225—226.
 хиљадарка: тридесет хиљадарки, Алић, 74.
 плетењарка: преко плетењарки, Смиљанић, 91.
 чарка: првих чарки, Костић, 156.
 зверка: у коју врсту звјерки, Булајић, 20.
 ћурка: ћурлик ћурки, Куленовић, 130.
 печурка: питомих печурки, Киш, 119.
 маска: многобројних маски, Киш, 130; пар маски, Ковач, 97; тридесет тоалета-маски, Смиљанић, 58; има лица и маски, Стефановић, 209; избор маски, Исти, 210; нацрти маски, Исти, 216; лутака и маски, Исти, 219; играчака и маски, Угринов, 344; скидања маски, Христић, 200.
 опаска: тих опаски, Христић, 21.
 арабеска: његових арабески, Куленовић, 33; у тињању арабески, Исти, 150.
 свеска: крађу оловака и свески, Алић, 113.
 фреска: фараонских фрески, Куленовић, 41.
 војска: свих војски, Киш, 91.
 плоска: из плоски, Куленовић, 195.
 сплетка: ситнобуржоаских сплетки, Киш, 167.
 осмољетка: неколико осмољетки, Костић, 158.
 загонетка: пун загонетки, Смиљанић, 69; венац загонетки, Исти, 233; криптичких загонетки, Христић, 193.
 решетка: између решетки, Ковач, 28; крај решетки, Стефановић, 142.
 праћка: из праћки, Ковач, 28.
 плећка: испод плећки, Булајић, 53.
 ручка: двеју ручки, Стефановић, 225.
 љуљашка: неколико љуљашки, Радановић, 164.
 омашка: било је омашки, Киш, 197.
 белешка: од биљешки, Алић, 38.
 еполетушка: прикоччавање еполетушки, Ковач, 62.
 шушке: пуну су шушки, Трајковић, 56.
 табла: огласних табла, Ковач, 77.
 кригла: жуцкање кригли, Костић, 43.
 кугла: бијелих кугли, Куленовић, 126.
 перла: од перли, Смиљанић, 264.
 метла: продавци лонаца, метли, Алић, 52; довољан број метли, Смиљанић, 155.

- кифла: сланих кифли, Самоковлија, 96; са корпама кифли, Трајковић, 117; Груберових кифли, Трајковић, 144.
- бодља: од бодља, Трајковић, 129; пун бодља, Исти, 129.
- ракле: у облику ракли, Ковач, 62.
- чакља: број чакли, Смиљанић, 117.
- дупља: својих дупљи, Куленовић, 244; Смиљанић, 153; очних дупљи, Смиљанић, 180; Угринов, 36.
- рашље: својих рашљи, Смиљанић, 222.
- катаклизма: свих катаклизми, Киш, 92—93.
- палма: у хладу палми, Киш, 99; редови палми, Костић, 87; под сјенкама палми, Костић, 94.
- фирма: симболичност фирми, Костић, 121.
- форма: њихових форми, Киш, 141; мноштво форми, Ковач, 176; у атмосфери форми и конвенција, Христић, 223.
- униформа: до униформи, Смиљанић, 57; група униформи, Трајковић, 144.
- хурма: смокава и хурми, Куленовић, 74; од хурми, Куленовић, 97.
- крагна: толико крагна, Костић, 233; неколико крагни, Киш, 151.
- казна: већих казни, Ковач, 151.
- тајна: њених тајни, Смиљанић, 181; нема тајни Христић, 82; најприонијих тајни, Исти, 161 и 161.
- касарна: војних касарни, Ковач, 87; наших павилјона-касарни, Костић, 51; по зидовима касарни, Костић, 309; јато касарни, Исти, 321; немачких касарни, Радановић, 42.
- зурна: врисак зурни, Куленовић, 218.
- нахтасна: плоче нахтасни, Киш, 8.
- крофна: миришљавих крофни, Трајковић, 52.
- радња: непредвиђених радњи, Ковач, 112; пристојних радњи, Костић, 190; магазадијских радњи, Трајковић, 56; кожарских радњи, Исти, 56; живот радњи и улица, Угринов, 77; већине радњи, Исти, 122; цвећарских радњи, Исти, 182; својих радњи, Христић, 85.
- градња: поред градња, Костић, 53.
- надградња: богзнакаквих надградњи, Стефановић, 136.
- жудања: толико жудањи, Костић, 26.
- тежња: нових акцената и тежња, Костић, 120; без икаквих тежњи, Исти, 155; од тежњи, Стефановић, 47; људских тежњи, Исти, 163.
- чежња: мојих чежњи, Алић, 123; својих чежњи, Стефановић, 221.
- сумња: наших сумњи, Киш, 141; у бурама сумњи, Стефановић, 197; од сумњи, Тишма, 126; у часовима сумњи, Исти, 129; ослобођен сумњи, Исти, 163; из сумњи, Трајковић, 99.

- стрепња: свих стрепњи, Куленовић, 202; емитовањем стрепњи, Угринов, 117.
- патња: испод патњи, Угринов, 215; окупацијских патњи, Исти, 361.
- кретња: господствених кретњи, Радановић, 109; елегантних кретњи, Исти, 145.
- претња: обећања и претњи, Стефановић, 231; сем претњи, Тишма, 121.
- шетња: поподневних шетњи, Киш, 140; вечерњих шетњи, Стефановић, 110.
- слутња: црних слутњи, Костић, 36; његових слутњи, Радановић, 119; са тим сликама слутњи, Трајковић, 99.
- ћутња: мојих ћутњи, Куленовић, 15; између ћутњи, Куленовић, 208.
- ношња: до ношњи, Смиљанић, 57; народних ношњи, Трајковић, 114.
- крошња: храстових крошњи, Булајић, 53; Ковач, 65, 110; раскошних крошњи, Смиљанић, 198; проређених крошњи, Угринов, 178; дрвећа и крошњи, Исти, 325.
- лампа: ацетиленских лампи, Киш, 29.
- корпа: преко џакова и корпи, Смиљанић, 88; плетених корпи, Исти, 91.
- љупа: усред љупти кромпира, Смиљанић, 18.
- пуздара: масе мишића, пуздари, Стефановић, 36; масама пуздари, Исти, 113.
- шатра: тих шатри, Трајковић, 171.
- шифра: сложених система шифри, Стефановић, 196.
- романса: сентименталних романси, Киш, 112.
- шанса: немам шанси, Киш, 208.
- варијанта: једну од варијанти, Стефановић, 220; колико варијанти, Исти, 229; безброј варијанти, Трајковић, 10.
- канта: звекет канти, Самоковлија, 55; из реда канти, Стефановић, 68; од трију канти, Исти, 76; около канти, Исти, 76; гојазних канти, Исти, 87.
- фунга: марака, фунги, Смиљанић, 253, 264.
- лопта: ударци лопти, Алић, 155.
- торта: стотине врста торти, Смиљанић, 35; разних салата, торти, Исти, 40; остаци торти, Исти, 50; начетих торти, Трајковић, 51.
- ћифта: гори од *ћифта*, Трајковић, 154.
- консеквенца: евентуалних консеквенци, Киш, 85; болних консеквенци, Киш, 92.
- каденца: лирских каденци, Киш, 117.

врпца: избледелих *врпца*, Тишма, 66.

калфа: зидарских калфи, Киш, 162; пекарских калфи, Исти, 172.

канце: својих канци, Киш, 95; из канци, Смиљанић, 125—126.

Регистровано је свега девет примера генитивних облика с -а (осам именица) у четири извора (у делима Д. Костића, С. Куленовића, А. Тишме и Н. Трајковића), наиме: бодља, врпца, градња, крагна (и крагни), лубарда, сфинга, тежна (пореда тежни), ђифта. С друге стране, забележено је чак 142 именице чији се генитиви множине оформљују наставком -и (око 280 потврда).

*

Ако се ови подаци саставе с оним који су раније наведени у цитатима и табеларно, обликовање ген. мн. именица друге деклинације које имају на крају основе по неку сугласничку групу може се приказати, дефинисати са три генералне констатације:

1. Ако се у генитиву множине консонантни скуп раставља „непостојаним“ -а, аутоматски долази генитивни наставак -а.

2. Именице с основом на *эд, жд, ст, шт, шћ, шч* имају у ген. мн. регуларно наставак -а, али поједине именице епизодично добијају и наставак -и.

3. Остале именице са сугласничком групом у основи, у коју се не уметне „непостојано“ -а, обликују генитив множине у екавским и централноијекавским регионима српскохрватске књижевнојезичке територије претежно наставком -и, док у западном ијекавском књижевнојезичком региону коегзистирају без наглашене превласти једног обадава могућа наставак генитива множине.

Алтернатива $\emptyset||a$ („непостојано“ а) у облицима генитива множине друге деклинације биће тема посебне студије.

Владимир Гудков

ПИСАЊЕ ИМЕНА ИЗ ХОЛАНДСКОГ ЈЕЗИКА

Холандски језик — заједно са немачким, енглеским, фризијским и језиком африканс — спада у западногерманску групу, а унутар те групе припада нискофраначком огранку. Говори се у краљевини Холандији (14 милиона становника), затим у северним покрајинама краљевине Белгије (где је познат као фламански), а и у Суринаму и на Холандским Антилима представља службени језик. До 1942. године је такав статус имао и у Индонезији, поред малајског. Без обзира на извесне дијалекатске разлике, у питању је јединствени језик, са општеприхваћеним нормама и стандардима. Број говорника није, дакле, нарочито велики, али ни занемарљив: двадесетак милиона становника. Од тога већина живи у Холандији, где се осим холандског у северној провинцији Фрисланд говори и фризијски (око 400 000 говорника). У Белгији нешто изнад половине становника (5,5 милиона) говори холандски (фламански), док преостали део чине Валонци, чији је језик француски. На Холандским Антилима број говорника је знатно мањи (приближно 20% од укупно око 230 000 становника), док се већина становника (више од 75%) користи креолским језиком *pariamentu*.

Што се тиче ономастике, ова етнојезичка мешовитост манифестује се двојаким називима места. Тако, рецимо, за главни град холандске провинције Фрисланд постоје два назива: на фризијском *Ljouwert* и на холандском *Leeuwarden*. У Белгији је то још израженије, јер захвата много већи део државне територије, али у писању белгијске топонимије код нас преовладава преузимање француских назива.

О холандском гласовном систему и неким проблемима транскрипције

При изворном писању холандских имена нема никаквих графичких тепскоћа, јер се холандски језик служи основним фондом латинских (односно англо-латинских) знакова, без спе-

цијалних слова и дијакритичких додатака. Како се код нас о холандском изговору мало зна, на прилагођавање имена (транскрипцију) знатно је утицао немачки, а донекле и енглески језик. То се највише одразило на тумачење појединих графа. Тако је EI схватано као *aj* (Leyden — Лајден), EU као *oj* (Vreughel — Бројгел), S као *z* (FRIESLAND — Фризланда), Z као *y* (Zwier — Цвир), OO као *y* (JOOP — Јуп) итд.

Као ослонац стандарда у изговору и употреби холандског — нешто што би се могло поредити са високонемачким (Hochdeutsch) на немачком говорном подручју — послужио је говор провинција Северне и Јужне Холандије. Иако су, како смо рекли, у опшцају два назива (холандски и фламански), реч је о једном језику, за који важе нормe (општеприхваћене од 1947. године) под називом AVN (Algemeen Beschaafd Nederlands — општи култивисани холандски). По тој норми утврђују се односи између графије и изговора, али управо у ономастиви има доста одступања од тог система, мотивисаних историјски и дијалекатски. Ту се, наиме, у великом броју случајева задржала стара ортографија, из периода средњехоландског (односно средњехоландског), као и остаци падежног система, који је некад био развијенији. Све ове појаве нестале су из савременог холандског система после језичке реформе из 1947. године, али су се задржали трагови у начину писања имена.

Начелно је питање да ли ићи колико је год могуће на фонетску транскрипцију, тј. преносити имена максимално по слуху, најближе акустичком утиску, или ићи на прилагођену транскрипцију, тј. правити уступке и наслону на писмо и на неке створене преседане. Можда је овај други начин реалнији, јер би се у том случају неки најпознатији уобичајени ликови холандских имена могли узети као узорци (*ван Гог, ван Дајк, Лајден, Утрехт, Зојдер* одн. *Зојдерско језеро*), док би се по фонетској транскрипцији та имена морала прогласити одступањем од правила (по акуст. утиску пре би се идентификовала као: *фан Хох, фан Дејк, Лејден, Итрехт, Зејдер*).

У консонантизму проблематична је транскрипција хол. V, које се изговара као фрикативно *v* (или звучни парњак *φ*), као и хол. G или GH, које се изговара као звучни парњак *x*. По акустичком утиску први глас би се можда пре идентификовао са нашим *φ* него са *v*, а поготово други глас пре са *x* него са *g*, али се у прилагођеној транскрипцији (у ослонцу на писмо и створену традицију) може ићи и на замене *v* и *g*. Велику улогу при изговору холандских сугласника имају позициони моменти — процеси асимилације суседних консонаната и положај на крају речи. Тако звучни фрикативи постају беззвучни иза

безвучних експлозива и фрикатива, безвучни сугласници постају звучни испред В и D, а на крају речи долази до обезвучавања сугласника. Међутим, ове појаве се могу делом занемарити у прилагођеној транскрипцији. За сугласнике треба посебно пазити да се не читају на немачки начин, нпр. *Zwier* — не „Цвир“ него *Zvir*, *Schelde* — не „Шелде“ него *Схелде*.

Много су сложенији односи, па и проблеми транскрипције у холандском вокализму. Вокали се деле на кратке, полудуге и дуге (условљене позиционо, јер се појављују само испред R). Две последње групе иду заједно у транскрипцији, и можемо их узети обједињено, као фонолошки дуге. Кратки вокали су увек заступљени једноструким графемом, док се на дужину и полудужину делом указује удвојеним вокалом (AA, EE, OO, UU), делом двовокалским графемом (EU, IE, OE, док неки други двовокалски графема указују на дифтонге), а делом се оне подразумевају из позиционих правила, иако се пише једноструким графем (углавном у отвореним слоговима); од општих правила одступа донекле употреба и значење слова Y.

Холандски језик има и дифтонге, који се такође разликују по квантитету. И код неких полудугих вокала (графема EU, OO) долази до дифтонгизирања приликом изговора, али у транскрипцији то не долази до изражаја, пошто се не ради о фонемизираним, системским дифтонзима. Слично томе, и у системском дифтонгу који се пише као UI и сл. могу се разликовати три гласовна елемента.

Како је холандски језик богатији вокалима и дифтонзима од нашег језика, при транскрипцији неумитно долази до упрошћавања, што у многим случајевима онемогућава реверзибилност. За неке холандске вокале немамо блиског еквивалента, него морамо прибегавати тек донекле блиским заменама, а и у њиховој примени има тешкоћа. Тако у холандском постоје вокали типа ö (отвореног и затвореног) и ü, које обично из других језика транскрибујемо српскохрватским е, и. Како холандско EU редовно има вредност ö, можемо га, у складу с преседанима из других језика, без тешкоћа преносити као српскохрватско е. Међутим, вредност типа ö (затворенијег) има у неким позицијама и хол. графем U, док се у другим позицијама изговара као ü. За најближу фонетску транскрипцију то би значило да се мора диференцирати, нпр. *Utrecht* = Итрехт, али *Unk* = = Ерк. Тешкоће овог диференцирања и одступање од тако уобичајеног преседана као што је *Утрехт* избегле би се прилагођеном транскрипцијом, ослоњеном на писмо, тј. задржавањем изворног U: *Утрехт*, *Урк*.

Такође разне могућности транскрибовања долазе у обзир за холандски глас *э* који се у писму представља графемима *E, A, I, U*. Најближа фонетска транскрипција овде би била српскохрватско *e*, али би боље било задржати досадашњу праксу, да се овај глас пише као и у изворној графичи.

При могућном компетентном утврђивању наше језичке норме требало би се одредити и у оваквим и сличним двојаким могућностима и утврдити одређена правила транскрипције холандских имена, будући да то није учињено у постојећем правопису. У одсуству такве норме, овај прилог је намењен да буде информативна помоћ онима који се набу у прилици да транскрибују холандска имена. У складу с тим, у прегледу који следи на више места ће се предочавати двојачке могућности транскрипције — фонетске, која иде на најближе српскохрватске гласовне еквиваленте, и прилагођене, која осим гласовне блискости узима у обзир изворно писмо и досадашњу праксу писања холандских имена код нас.

Преглед холандских графема са подацима о изговору и могућој транскрипцији

Скраћенице: изг. — изговор; тр. — транскрипција; фон. тр. — фонетска транскрипција; прилаг. тр. — прилагођена транскрипција. Прилагођена транскрипција (као и случајеви кад се не виде двојачке могућности) приказана је подвучено (курзивом), а фонетска обичним слогом.

Вокализам

A — изг. *a*, *ā* (полудуго или дуго, што важи и даље уз ознаке дужине), у неким поз. *э*, тр. *a*: *Kampen* (*Кампен*), *Brakel* (*Бракел*), *Laren* (*Ларен*), *Adama* (*Адама*, *Адема*).

AA (**AE**) — изг. *ā*, тр. *a*: *Waal* (*Вал*), *Baarn* (*Барн*), *Deal* (*Дал*).

AAI (**AU**, **AIJ**) — изг. *āi*, тр. *aj*: *Venraij* (*Венрај*, *Фенрај*), *Osta-yeu* (*Остајен*).

AU — изг. *au*, тр. *au*: *Baarle-Nassau* (*Барле-Насау*), *Dauwe* (*Дауве*).

E — изг. *e*, *ē*, у неким поз. *э*, тр. *e*: *Westende* (*Вестенде*), *Bergen* (*Берген*, *Берхен*), *Breda* (*Бреда*), *Herentals* (*Херенталс*).

EE — изг. *ē*, тр. *e*: *Nordzee* (*Нордзе*), *Weert* (*Верт*); в. и **EI**.

EI (**EY**, **EIJ**) — изг. *ei*, фон. тр. *ej*, прилаг. тр. *aj*: *Leiden* (*Лейден*, *Лајден*), *Steyl* (*Стејл*, *Стајл*), *Beijerland* (*Бејерлант*, *Ба-*

- јерланд); изузетно EI — изг. ē (тј. као EE), тр. e: Teirlinck (Терлинк); в. и IJ.
- EU — изг. ö (полуђуго или дуго), тр. e: Reusel (Ресел), Veurne (Верне, Ферне); EEUW — изг. еџ, фон. тр. ев, прилаг. тр. еув: Leuwarden (Леварден, Леуварден).
- I — изг. i, ī, у неким поз. э, тр. u: Sittard (Ситард, Ситарт), Izegem (Изегем, Изехем), Gerrit (Герит, Херет).
- IE — изг. i, тр. u: Tiel (Тилт), Liep (Лип).
- IJ — изг. eī (тј. као EI), фон. тр. еј, прилаг. тр. ај: Dijkstra (Дејкстра, Дајкстра), van Rijn (фан Рејн, ван Рајн).
- O — изг. o (отв. и затв.), õ, тр. o: Helmond (Хелмонд, Хелмонт), Zwolle (Зволе), Hengelo (Хенгело), Joris (Јорис).
- OE — изг. ū, тр. y: Joep (Јуп), Woerden (Вурден).
- OEI (OEY) — изг. ūi, тр. уј: Hœi (Хуј), van Loey (ван Луј, фан Л.).
- OO (OI) — изг. õ, тр. o: Koos (Кос), Goirle (Горле, Хорле).
- OOI (OOY) — изг. õi, тр. ој: Ardooie (Ардоје), de Vooy (де Војс, де Фојс).
- OU — изг. au (тј. као AU), тр. ау: Drouwen (Драувен).
- U — изг. ö (кратко), ü (полуђуго или дуго), у неким поз. э, прилаг. тр. у: Urk (Урк, Ерк), Utrecht (Утрехт, Итрехт), Buren (Бурен, Бирен), Hilversum (Хилверсум, Хилферсем).
- UI (UY, UIJ) — приобл. изг. öi, приобл. фон. тр. еј, прилаг. тр. ој: Zuider Zee (Зејдер Зе, Зојдер Зе — Зојдерско језеро), Huygens (Хејхенс, Хојгенс), de Vliet (де Брејн, де Бројн).
- UU — изг. ü (полуђуго или дуго), прилаг. тр. у: Tuius (Трус, Трис), Ruurlo (Рурло, Рурло).
- Y — (1) изг. i, ī, тр. u: Lelystad (Лелистад, -аг); (2) изг. eī, фон. тр. еј, прилаг. тр. ај: van Dusk (фан Дејк, ван Дајк), в. EI.

Консонантизам

- B — изг. b, тр. б: Berchem (Берхем); B крајње — изг. p, фон. тр. п, прилаг. тр. б: Jacob (Јакоп, Јакоб).
- C (ван поз. пред вокалима предњег реда) — изг. k, тр. к: Claes (Клас), Jacob (Јакоб, Јакоп).
- CH — изг. x, тр. x: Berchem (Берхем); в. и SCH.
- D — изг. d, тр. ð: Zaandam (Зандам); D крајње — изг. t, фон. тр. т, прилаг. тр. ð: Noord Holland (Норт Холанд, Норд Холанд).
- F — изг. f, тр. ф: Fliet (Флит), Duffel (Дуфел, Дефел).

- G, GH — изг. *γ*, прибл. фон. тр. *x*, прилаг. тр. *z*: Groningen (Хронинген, Гронинген), Brugge (Бреке, Бруге), Berghe (Берке, Берге); G, GH крајње — изг. *x*, фон. тр. *x*, прилаг. тр. *z*: Mesdag (Маздах, Мездаг), Hoogh (Хох, Хог); GT, GHT (тј. комбинација *c* безв. пловивом) — изг. *xt*, тр. *xt*: Hoogte (Хохте), Vught (Вухт, Фехт); в. и NG.
- H — изг. *x*, тр. *x*: Haarlem (Харлем); изузетно немо H: Arnhem (Арнем); в. и CH, GH, PH, SCH.
- J — изг. *j*, тр. *j*: Joep (Јуп), Joris (Јорис); в. и NJ, SJ, TJ.
- K — изг. *k*, тр. *k*: Kampen (Кампен), Alkmaar (Алкмар).
- L — изг. *l*, тр. *l*: Laren (Ларен), Wilhelm (Вилхелм).
- M — изг. *m*, тр. *m*: Schiedam (Схидам), Mies (Мис).
- N — изг. *n*, тр. *n*: Helmond (Хелмонд, Хелмонт), Onno (Оно).
- NG — изг. као један (назални задњонепчани) сугласник, изузев у секвенци NGA (где се G посебно изговара), тр. *ng*: Groningen (Гронинген, Хронинген), Wageningen (Вагенинген, Вахенинген); за NGA прибл. фон. тр. *nxa*, прилаг. тр. *nxa*: Huizinga (Хајзинга, Хејзинха).
- NJ — изг. *ń*, тр. *ń*: Anjum (Ањум), Oranje (Орање).
- P — изг. *p*, тр. *p*: Piet (Пит), Joep (Јуп).
- PH — изг. *f*, тр. *f*: Alphen (Алфен).
- R — изг. *r*, тр. *r*: Urk (Урк, Ерк), Rie Pi.
- S — изг. *s*, тр. *s*: Soest (Суст), Bussum (Бусум, Бесем); SD, STD — изг. *zd* (асимилација), тр. *zd*: Soesdijk (Суздајк, Суздејк), Vestdijk (Вездајк, Фездејк).
- SJ — изг. *š*, тр. *ш*: Sjouke (Шауке).
- T — изг. *t*, тр. *t*: Tilburg (Тилбург, Тилберех), Teniers (Тенирс).
- TJ — изг. *t'*, прибл. фон. тр. *ћ*, прилаг. тр. *tj*: Tjaard (Тјард, Барт).
- V — изг. фрич. *v* (звучни парњак сугласника *f*, с тим што на крају речи и у позицијама једначења дуби звучност и изједначује се са *f*), прибл. фон. тр. *f*, прилаг. тр. *v*: Vlieland (Влиланд, Флиланг), Zevenaar (Зевенар, Зефенар).
- W — изг. *w*, тр. *v*: Antwerpen (Антверпен), Wim (Вим).
- X — изг. *ks*, тр. *кс*: Hardinxveld (Хардинксвелд, Хардинксфелт).
- Y — изг. *j*, тр. *j*: Yoors (Јорс); за J, Y и W уп. и у табели вокализма.
- Z — изг. *z*, тр. *z*: Terneuzen (Тернезен), Zwier (Звир).*

Јелица Новаковић-Лопушина

* Ауторка је поднела знатно опширнији и подробнији приказ холандског гласовног система, шире распростраљени и о транскрипционим проблемима, на основу чега је, уз њену сагласност, у редакцији НЈ направљен овај сажети извод.

КАКО ДА ИЗГОВАРАМО ВУКОВО ПРЕЗИМЕ

Може бити да би било згодно да се у овој Вуковој години договоримо око тога како да изговарамо Вуково презиме: *Караџић*, *Караџић* или *Караџић*.

Вук је у свој чувени речник пометао, поред општих речи, и много разноврсних назива (планина, река итд.), затим имена и презимена, и све је акценговао, тј. показао како треба изговорити ову или ону језичку јединицу. Међутим, своје презиме, чувено и славно и по самом Вуку, и по прослављеном црногорском јунаку Шују Караџићу, и по другим Караџићима — Вук није метнуо у свој речник, те тако не знамо како је он изговарао своје презиме, нити како се оно онда другде изговарало.

Речи са оним кара (тур. кага, црн) изговарају се у нас, у књ. јез., углавном на два начина — наглашава се или први или други слог јединице „кара“ (у неким случајевима, особито у сложеницама, постоје, разуме се, и други изговори):

Карабодџанскā, *карабоја*, *Караћорђе*, (*Караћорђе*), *Караћорђевица* (*Караћорђевица*), *Караћорђевић* (*Караћорђевић*), *Караџић*, *Карајован*, *карџмак*, *карџмак*, *карџанџа*, *каравлах*, *Каравлашкā* (Рјечник ЈАЗУ);

карабоја, *караула* (Речник Ристић-Канпрте);

карабатак, *Карабодџанска*, *карабоја*, *Карабурма*, *Карадаг* (за Црну Гору), *Караца* (презиме), *Караџић*, *Кара-Ђорђе*, *кара-Севдџах*, *караула*, *Каравлашка* и *Караваљска* (Шкаљић, Турцизми);

Карабодџанскā, *Караваљ*, *Караћорђе*, *Караћорђе* и *Караћорђе*, *Караџић* и *Караџић*, *Вук Стефановић Караџић*, *Караџићев* и *Караџићев* (Правопис МС-МХ);

карабатак, *карабатак* и *карабатак*, *Карабодџанскā*, *карабоја* и *карабоја*, *Карабурма*, *Карадаг* и *Карадаг*, *Караћорђе*, *Караћорђе* и *Караћорђе*, *Караћорђевић*, *Караца* и *Караца*, *Караџић* и *Караџић* (Речник САНУ).

Као што се види, заступљена су ова три горе поменута принципа. Исто тако се види да се сви аутори не слажу у обе-

лежавању акцената, да дају по један, два или више акцената за исту ствар и да су новосадски Правопис и речник САНУ најиздашнији (што ће рећи „најдемократскији“) у овоме последњем.

Дато је и оно што нас у овом тренутку највише интересује — изговор презимена *Караџић*:

Кѣраџић (р. ЈАЗУ);

Кѣраџић Вѣк Стефѣновић, Кѣраџић Мѣмо, Кѣраџић Мѣна, Кѣраџић Шѣјо, Кѣраџићи („братство у Дробњаџима“) — Речник језика Петра II Петровића Његоша, Београд, 1983, II, стр. 578;

Кѣраџић и *Карѣџић* (р. САНУ);

Кѣраџић и *Карѣџић*; *Вѣк Стефѣнових Кѣраџић*, ген. *Вѣка Стефѣновића Кѣраџића* (новосадски Правопис);

Да друге изворе не наводимо.

Као што се види, дато је *Кѣраџић* и *Карѣџић*.

То значи да свако може у књижевном изговору изговарати *Кѣраџић* и *Карѣџић*, како коме овај или онај изговор лежи у језичком осећању, тј. како га је од мајке научио или доцније приучио.

Са свим тим се потпуно слажем, с тим што бих ипак учинио ситно територијално разграничење, тј. изговор *Карѣџић* обичнији је по југозападним крајевима, а нагласак *Кѣраџић* другде.

Ако је све то тако, а јесте, онда је, мислим, било неоправдано ограничење које су аутори новосадског Правописа учинили са презименом Вука Караџића. Наиме, они су, као што је већ речено, написали „*Кѣраџић* и *Карѣџић* (презиме)“, али су ставили *Вѣк Кѣраџић*, а нема изговора *Вѣк Карѣџић*. Да су заиста мислили да Вуково презиме треба изговорити само *Кѣраџић*, види се, чини ми се, и по томе што су изговору *Вѣк Стефѣновић Кѣраџић* додали и „ген. *Вѣка Стефѣновића Кѣраџића*“, а нема изговора *Вѣк Стефѣновић Карѣџић* и *Вѣка Стефѣновића Карѣџића*.

А та препорука неће бити добра, прво због тога што многи људи у нас изговарају *Вѣк Карѣџић*, а не *Вѣк Кѣраџић*, а друго — зато што Караџићи у Дробњаку, одакле су се Вукови доселили у Србију, не кажу *Кѣраџић*, већ *Карѣџић*, уколико ново време није онамо нанело и изговор *Кѣраџић*.

Мислим да ни аутори „Речника Његошева језика“ нису у праву кад су остали само при изговору *Кѣраџић Вѣк Стефѣновић*. Да тако мисле, види се и по изговорима: *Кѣраџић Мѣмо, Кѣраџић Мѣна* (у р. САНУ је *Мѣна*, а и ја сам чуо само овај изговор), *Кѣраџић Шѣјо*, а нема изговора *Карѣџић Мѣмо* итд., иако су ти изговори (*Карѣџић Мѣмо, Карѣџић Шѣјо* итд.) го-

тово искључиви у оним крајевима, где су та имена аутохтона; поготово мислим да није добро што су ови аутори презиме *Караџићи* („братство у Дробњацима“) акценovali: *Кѣраџићи*, кад ти братственици онде зову себе, као што смо већ рекли, *Караџићи*, а тако их зову и њихови оуседи и други онуда.

Да закључимо. Мислим, а то и предлажем, да, поред изговора *Вѣк Кѣраџић*, преба да буде књижеван и изговор *Вѣк Караџић*.

Може бити да се овим дублетизмом расплињава, разводњава дисциплина књижевне норме. Али може бити и да није тако. Више истоврсних облика представља богатство језика и ефикасност у изражавању. Али основни разлог овом богатству јесте сам језик. Ако је у њему *Кѣраџић* и *Караџић*, а обоје је добро, онда се језик не сме закидати — он сам увек нађе свој пут.*

Милија Станић

---

* *Прим. ур.* Како и колега Станић каже, „језик сам увек нађе свој пут“, а биће да га је у наглашавању Вуковог презимена већ нашао. Иако је занимљиво да сазнамо како се Вуково презиме наглашава тамо где је настало, акценат *Кѣраџић* (за Вука) толико је општеприхваћен да га, ипак, не би требало мењати нити му придодавати другу могућност.

УЖИЧКА ЛЕКСИКА У ВУКОВОМ РЈЕЧНИКУ ИЗ 1852.

И поред неких специфичности (међу којима су посебно занимљиве, и драгоцене, етнографске, фолклористичке, историјске и друге диспесије уз поједине одреднице),¹ Вук је у своме *Рјечнику* примењивао и многе лексикотграфске поступке својствене савременим општим речницима нашега језика. Један од њих је и навођење географске ознаке уз поједине регионално или локално ограничене лексеме (или семантеме), тј. њихова локализација.² Уз такве се речи одн. значења срећу, као што је добро познато, ознаке: у Боци, у Далм[ацији], у Лици, у нах[ији] Рудн[ичкој], у Славон[ији], у Сријему, у Хрв[атској], у Ц[рној] г[ори], у Шум[ацији] итд., итд.³

Међу „скраћенијем [ријечима]“, и у самоме речнику, налази се и ознака „(у) Уж[ичкој] нах[ији]“.⁴ Не би, наравно, било некога великог разлога да се посебно говори о лексими из овога краја да се она не одликује једном занимљивом специфичнош-

---

¹ Тако је Вук чинио још у првом издању — „на Копитареву иницијативу“ (П. Ивић, *Поговор* уз другу књигу *Сабраних дела Вука Караџића, Српски рјечник*, Просвета, Београд 1966, 94).

² Сличан поступак примењен је, нпр., и у великом *Речнику српско-хрватског књижевног и народног језика* САНУ.

³ „Као и у I издању за велики део речи не стоји нарочито обележење за који крај посебице вреди: оне су, свакако, речи Вукова матерњег језика за које је он претпоставио да се могу сматрати као општеорпске.

Према тим речима, које је Вук од куће своје понео, одређују се у њега све остале речи као дијалекатске, покрајинске.

Таквих речи има у овом издању Вукова речника врло много: оне чине велики део целог речника, јер их има преко 6600 (и специјално дијалекатских речи и речи само са другим значењима у дијалектима)“ (А. Белић, *Вукова борба за народни и књижевни језик*, Београд 1948, 161).

Белић, иначе, наводи статистичке податке за сваки крај посебно (ист. стр. 165—168).

⁴ То је област која је захватала југозападни део београдског папалуга одн. устаничке Србије, приближно од Букова и Маљена (на северу) до јужних падина Златибора (на југу) и од изворишта Белиње (на западу) до њеног ушћа у Моравицу (на истоку).

ћу — потпуном тематском ограничењу. Наиме, све апелативне речи (односно значења) уз које стоји ознака „у Ужичкој нахији“ тичу се назива воћака. То су: а) јабуке: *авјлија*, *бүдїмжа*, *кисѣљача*, *крљица*, *мѣкача*, *памүклија*, *сарјлика*, *тамјанка*, (х) *амјлија*,⁵ *шарѣника*, *шећерлија*; б) крушке: *бегдница*, *бидгратка*, *бјелијанка*, *жүтица*, *инџирица*, *јесѣњача*, *кјмењача*, *мирисјавка*, *мишћетїнка*, *озїмача*, *округлица*, *свилдица*, *тврдија*, *тонүзлија*; аb) јабуке одн. крушке: *вїдовача*, *кадүманка* с) трешња: *зворниклија*; d) шљиве: *мјцјрка*, *трновача*, *цјѣпача*.⁶ Од 31 наведене лексеме⁷ 11 има и неко друго значење (или више њих), али без ознаке „у Уж. нах.“

Није лако одговорити на питање откуда у Рјечнику само помолошко називље из ужичког краја. Највероватније је да Вук и није био у њему (а јужно од Бетиње готово сигурно), или, бар, није тамо сакупљао речи за свој речник. У супротном — било би веома тешко објаснити такву његову селективност у прикупљању и уношењу речничке грађе, тим пре што она није запажена у другим случајевима, тј. код речи из неких других наших крајева.

Овој претпоставци иде у прилог и уочљива оскудност ономастике из ужичке нахије: *Арїље*, п. зидине од великога старог намастира у Србији у нахији Ужичкој на утоку Рзава у Моравицу;⁸ *Бүкови*, т. рл. планина у Србији између нахије Ваљевске и Ужичке; *Бетиња*, f. ријека што тече кроз Ужице; *Мѣћедник*, т. Berg in Serbien (између Ваљевске и Ужичке нахије); *Поникве*, *кавѣ*, f. рл. 1) поље у Ужичкој нахији: Поникве

⁵ X је стављено у заграду зато што Вук има и одредницу *амјлија*, коју упућује на *хамјлија*.

⁶ Ниједан од ових назива није забележен у I издању Рјечника. Иначе, већина њих позната је и данас у ужичком крају, а наводи их J. Моловић у чланку *Имена воћака и домаћих животиња у ужичком крају* (Ужички зборник 5, Т. Ужице 1976, 315—355). У Моловићевом попису не налазе се само јабуке *сарјлика* и *хамјлија*, крушке *бидгратка*, *мишћетїнка* и *свилдица* и трешња *зворниклија*, док се према Вуковом *тамјанка* (јабука) одн. *бегдница* и *тврдија* (крушке) јављају варијанте: *тамјан(и)ка*/*тамњан(и)ка* одн. *бегановка*/*бегарка*/*беговача*/*беговка*/*бег* и *тердача*/*тердица* и сл.

Осим тога, код Вука је *бјелијанка* и *цјѣпача*, а код Моловића *б(ј)елијанка* (са ј у загради) и *цѣпача* (дакле, екавски), што је у складу с Моловићевом тврдњом да је „садашњи ужички говор... (и)јекавско-екавска мешавина, где се (и)јекавство све више повлачи пред екавством“ (*Белешке о ужичком говору*, Ужички зборник 2, Т. Ужице 1973, 285). Биће, ипак, да се ту пре ради о типичном ерском „удешавању“ према „дослојском“ говору (а то тамо значи екавском) одн. према саговорнику.

⁷ До истог броја дошао је и А. Белић (*нав. дело*, 167).

⁸ Али, ни Рзава, ни те, Голијске Моравице, нема у Рјечнику.

су дуге и широке, / Сарајлије оилне и бијесне;⁹ *Ужице*, п. *Stadt und Festung in Serbien*;¹⁰ *Чанци Краљевића Марка*, тп. рл. у нахији Ужичкој у планини Маљену,¹¹ на путу из Ваљева у Ужице, у камену као два чанка пута хладне воде, која нити прелази, нити се познаје да је мање кад се пије, нити се види откуд извире.¹²

Тако Вук наводи *Чанке Краљевића Марка*, а не помиње *Рђуно* или *Златибор*, и да о мање значајним топонимима (као што су, нпр., насеља *Чђетину* и *Косјерић* одн. планине или висови: *Благаја*, *Муртеница*, *Субјел*, *Торник*, *Црндкоса*, *Чигота* и др.) и не говоримо.¹³

Да је Вук записивао речи у ужичком крају, у његовом би се *Рјечнику* јамачно нашао и неки од ових топонима (као што их има, нпр., из Црне Горе или Јадра), а апелативна лексика сигурно не би била сведена само на називе вођака (и њих је, свакако, и у његово време било више).

Како је, пак, Вук дошао до тих назива — може се, бар према ономе што сада знамо, само нагађати. Познато је да је „многе . . . речи он записао сам, многе је преписивао из свештница које су му слате, многе је давао да се испишују из извора у којима су се находиле речи потребне за речник“.¹⁴ Тако се, на пример, већ зна да је речи из Барање Вук добио од Адама Драгосављевића, а део речи из Срема од Аврама Панића (из Ши-

⁹ Унето управо због ових стихова.

¹⁰ И етник *Ўжичанин*, *Ўжичка* (а не, као данас, *Ўжичанка*) и кте-
тик *Ўжички*.

¹¹ Међутим, ни Маљена нема на одговарајућем месту у речнику.

¹² Интересантно је да Вук за *Скрапеж* каже да је „ријека у Србији (у Рудничкој нахији)“, а и *Добринџа* је по Вуку „село у нахији Рудничкој (дје се родио Милош Обреновић)“. Домаћи нагласак је, иначе, *Добринџа* (Горња, Доња и Средња), у савременом административном језику често и *Добринџе*, тј. у средњем роду.

¹³ Вук је 1822. године „записао из арачкога тефтера“ и имена села у ужичкој нахији (међу њима и све три Добринџе) и објавио их, заједно са именима осталих села у „Бијоградском пашалуку“ у *Даници* за 1827. годину (стр. 63). Нека од тих села нису добро забележена или њихов савремени лик одступа од онога који налазимо код Вука, нпр. *Речнице* (В. Рјечнице), *Рядобуђа* (В. Радобуђа), *Гриџска* (В. Грижека, вероватно штампарска прешка), *Бјелуша* (В. Бјелеуша), *Дријетањ* (В. Дријетан), *Мршели* (В. Мршелли), *Маћер* (В. Маћер), *Отань*, *тња* (В. Отан), *Радовци* (В. Радововци).

Као што се види, најчешћа су одступања у вези с палаталним сугласницима, што, у ствари, значи да те прешке потичу из тефтера.

¹⁴ И. И. Срезњевски, цитирано према наведеном делу А. Белића, стр. 170.

да),¹⁵ па је могуће да ћемо (од приређивача критичког издања Сабраних дела Вука Караџића или од некога другог) сазнати и одакле Вуку лексика из ужичке нахије, а можда ће за све нас то и надале остати тајна.

Мирослав Николић

---

¹⁵ В. А. Белаш, *нав. дело*, 170.

Штампа: ГРО „Просвета“, Београд, Буре Баковића 21

7800450
DM 1200

- 110798

YU ISSN 0027-8084
UDK 808.61./.62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

PG
1201
.A24

Univ. of Mich.

NOV 18 1988

Current Serials

НАШ ЈЕЗИК

XXVII/5

**БЕОГРАД
1988.**

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР:

др Татјана БАТИСТИЋ, мр Милица ВУЈАНИЋ, др Даринка ГОРТАН-ПРЕМК,
др Бранислав МИЛАНОВИЋ, др Драгана МРШЕВИЋ-РАДОВИЋ, мр Мирослав
НИКОЛИЋ, др Асим ПЕЦО, др Митар ПЕШИКАН, др Љубомир ПОПОВИЋ,
др Живојин СТАНОЈЧИЋ, др Драго ЂУПИЋ, др Егон ФЕКЕТЕ

Ужа редакција:

Секретари др ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК и мр МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ
Уредник др МИТАР ПЕШИКАН

НАШ ЈЕЗИК је покренуло 1933. године Лингвистичко друштво у Београду, на челу са Александром Белићем, који је уредио седам књига предратне серије, као и девет књига и први двоброј десете књиге у новој, послератној серији часописа. Од књ. X/3—4 до XXI/1—2 уредник часописа је био Михаило Стевановић. — *НАШ ЈЕЗИК* излази у свескама, које се обједињују у књиге. Издаје га и прима рукописе и претплату Институт за српскохрватски језик, Београд, Кнез-Михаилова 35. Претплату од 1000 динара слати на текући рачун Института 60806-603-864.

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXVII (нова серија)

Св. 5 (1986)

САДРЖАЈ

Наука о српском језику код Срба у другој половини XIX века (ИРЕНА ГРИЦКАТ)	295
Епистоларни стил Вука Караџића (МИЛОСАВ Ж. ЧАРКИЋ)	324
Опсервације о варирању компаративних облика (ВЛАДИМИР ГУДКОВ)	332
Прилози допуњавању и осавремењавању наше правописне норме (II)	337
 Д и с к у с и ј а	
О транскрипцији арбанашких (албанских) имена (ДРАГУТИН МИЋОВИЋ)	363
гистар	366

НАУКА О СРПСКОМ ЈЕЗИКУ КОД СРБА У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ XIX ВЕКА

1.

Мало је које раздобље од пола столећа донело једном народу толико напретка у обликовању књижевног језика и толико промена у самим основама филолошких схватања, као што је то донела српском народу друга половина XIX века. Није реч само о наглом праволинијском усавршавању. Ово доба се одликовало тиме што је у њему убрзано одумирало конзервативно или уопште превазиђено наслеђе из претходних епоха, а истовремено се развијало и даље преображавало оно што је било прогресивно у тим истим претходним епохама, што је, дакле, такође представљало својеврсно наслеђе у времену о коме је реч.

Већ је у много чему било унапређено и знање о интегритету српскохрватског језика, са његовим варијацијама. Међутим, овде ће бити говора само о српским стручњацима и писцима; а код њих је традиционална свест о српском језику као заокругљеном предмету проучавања — захваљујући свим дотадашњим историјским и културолошким чиниоцима — још увек преовладала над тим новоосвојеним научним сазнањима.

На пољу језичке науке Срби су хватали корак са Европом, и у понечему (нека Даничићева дела) ишли испред других словенских народа.¹ Ипак су, углавном, доживљавали самосталан развој, условљен околностима. Време жучне полемике са антивукковцима, са присталицама последњих одјека славеносрпског језика одн. његових правописних навика, у то је време већ скоро сасвим припадало прошлости. Али се српски књижевни израз тек

¹ Нпр., А. Брикнер, у приказу Даничићеве књиге *Korijeni s riječima od njiñ postalijem*, каже: захваљујући труду неких научника, а највише Ђуре Даничића, српски језик је данас од свих словенских језика најбоље проучен у погледу граматике, историје језика и сродних дисциплина (Arch. f. sl. Phil. 3, 155). Други европски научници су се слично издражавали поводом његове *Синтаксе и Рјечника из књижевних старина српских*.

учвршћивао, како у теоријским радовима, тако и у књижевној, публицистичкој и сл. примени. По речима Ст. Новаковића, победа у теорији још није била уклонила ниједну сметњу из праксе.²

Да би се боље показало са чиме је у српској филологији почињала не само друга половина века, већ и модерно доба уопште, потребно је да се укратко проговори о историјату и суштини обеју ондашњих, поменутих струја: и оне која је оличавала старо стање, снажно поремећено али не и сасвим поништено филолошким догађајима из познате 1847. године, и оне која је наступала победнички. Обе струје значе наслеђену историјску реалност која се не може заобићи ни при разгледању новијег развоја.

Прва од њих, коју је у оквирима ових збивања оправдано називати конзервативном, представљала је средином века један од заосталих трагова „горњег слоја“ у многовековној двослојности српске, и не само српске културе — двослојности о чијим вишеструким разлозима овде не можемо расправљати. У многим областима живота, изнад природног или бар природнијег, које се сматрало нижим, постављало се нешто што није одговарало спонтаној природи ствари, а што се сматрало вишом вредношћу. Тако је, између свега осталог, вековима владао књижевни језик који није био говорни, заједно са правописом који је само делимично одговарао фонолошком систему, и вековима су била на цени граматичка учења која су се, заправо, мало тицала реалног стања у говору. Као одблесак такве „уздигнутости“ над стварношћу може се посматрати славеносрпски језик као члан одређене диглосије која је дотрајавала у другој четвртини XIX века; још бљеће одблеске представљали су неки модели мишљења о језику и правопису, какве срећемо чак и у трећој четвртини тога века.

Постоји једно посебно обележје старијих епоха које се такође донекле одсликало у славеносрпском раздобљу. То је — бар у одређеним сразмерама и повремено — „сигнификациона“ вредност која се приписивала нечему што такву вредност по себи није могло имати. Још се од времена Константина Филозофа наглашавало да појединим азбучним знацима, некако иманентно, припада мудрост, везаност за званичну религију итд. У губитку одређених слова из писма Константин је слутио претњу верском, или штавише националном идентитету. А чак и у очима људи из XIX века извесни старински језички суштави, заједно са својим правописним остварењима, значили су гарантовану везу с народном прошлошћу, с вером отаца, са словенством. Довољно је

² Бура Даничић или филологија и књижевни језик српски 1847 и 1877, прештампано у зборнику: Стојан Новаковић и „филолошка критика“, едиција „Српска књижевна критика“ 4 (1975, Београд) 150,

сетити се какву су опасност (или какву мрскост) многи видели у јоти, а какву добробит у јеровима.³

То су само неке од карактеристика старог стања у српској књижевности и српској филологији, чију је завршну степену представљао славеносрпски језик, а касније још понеке синтаксичке, творбене и правописне одлике тога већ одумрлог језика. Потребно је да се у најкраћим цртама објасне разлози њиховог дугог истрајавања, који, са своје стране, осветљавају још понеку карактеристику.

Већ у самом појму славеносрпског језика господарила је мисао о ваљаној синтези, о томе да црквенословенске елементе (а и руске) треба сједињавати с народним елементима, да би се разлике превазишле у новој вредности. Замисли „Славеносрба“, махом школованих људи, у својој бити су биле врло добронамерне, премда већим делом промашене. Језичка мешавина без оправдане граматичке утемељености није могла да послужи као основица жељеном књижевном језику, поготову још и стога што се црквенословенска компонента овде узимала најчешће у њеном руском уобличењу (код диференцираних случајева), а да се и не говори о лексичким русизмима са фонетским и другим руским обележјима. Браниоци таквих идеја, у њиховом крућем или ублаженијем виду, гледали су на Вуков језик, народни језик, као на супротност културном, не увиђајући да је Вук истицао народни језик, у ствари, као супротност неприродном.⁴ У вези са одбраном свог неадекватног, често и нерегулисаног правописа, појединци су имали још и разне друге разлоге („скопчавање корена и благогласија“ и сл.), замршене, учене и мало вредне. Доброг теоријског основа у граматичким и правописним распрама није могло бити и стога што се посао дуго налазио у рукама филолошких дилетаната, а при томе правника или теолога по струци.

Стару струју подржавала је и брига војвођанских културних делатника око тога да се српски народ сачува од губљења националне и конфесионалне самобитности. Тај се мотив у каснијим временима везивао за питања језика и писма више по традицији, поготову брига о вери — али се још дуго памтило да је Вук живео у Бечу, да је црпао податке од Јернеја Копитара, кога је пратио глас да је русофоб и србофоб. У Вуковом Рјечнику се видео културни пад, а у преводу *Новог завета* отуђење од уврежених верских навика. Не треба заборављати да је Вук у Србији

³ Ђ. Даничић у свом *Рату за српски језик и правопис* (1847, Будим, стр. 9) пише, имајући очигледно у виду таква схватања: језик је огледало човечијег духа, али не и правопис; правопис је тек огледало језика; писмо је сурогат језика.

⁴ Уп. Ст. Хафнер, *Ђура Даничић као ученик Франа Миклошића*, Научни састанак слависта у Вукове дане 5 (1976, Београд) 479.

дуже време био политички непожељан, те није ни било могућно у свему пристајати уз њега. Забране његовог правописа, после 1832. године, понављале су се овде још неколико пута, све до 1860. г., као што је и *Нови завет* био извесно време забрањен и у Србији и у Војводини.

Промоција народног језика у степен књижевног наилазила је и на препреке друге врсте. Срби су говорили, иако међусобно веома сродним, ипак не и потпуно једнаким дијалектима, тако да се Вукова сугестија о ијекавском као општем књижевном није аутоматски нудила свима ни из тог разлога. Као што се зна, то је једна од његових идеја водиља која није однела потпуну победу.

У другу половину XIX века протегли су се тек последњи, тако рећи формални изданци славеносрпствовања као филолошке доктрине. Оно се из проповеди српско-црквенословенског синкретизма већ много раније претворило у тежњу да се српски језик само „поправља“, а затим да се у њему не употребљава Вуков правопис, поготову не његова еуфонична, неетимолошка компонента. Супротстављајући се револуционарном путу, они који нису били уз Вука истицали су да је боља еволуција. У последаничићевској епохи заиста је и дошло до „поправљања“, тј. до обогативања па и до оплемењавања о коме су маштали стари језиколовци, мада на друге начине. Језик је постајао разуђенији, али понајмање услед неке нове славенизације. Он је у себе примао, поред осталог, и много лексике и синтагматике из севернијих и западнијих католичких подручја, као и из страних европских језика. Долазило је то напореда са новим стварима и појмовима о којима се почело говорити, са новим начином мишљења и говорења.

Одани Даничићев ученик Стојан Новаковић је у својој визији што успешније лексички и стилски уздигнутог вуковског језика гледао и на црквенословенске речи као на могући чинилац обогаћења. У наше време се каткада може чути жаљење за предвуковским архаизмима као за изгубљеним оруђем којим се боље могао оплодити и оснажити књижевни језик. Уосталом, његови трагови и нису сасвим затрти — трагови лексички, но не и граматички.

На другој страни, у XIX веку се дешавало опште „откриће природе“. Према Новаковићевим речима, којих се сећа Р. Врховац, долазило је време да се обара све што је привилеговано у области духа.⁵ У оквирима таквих стремљења била је откривена

⁵ *Матица српска и српски језик*, зборник: *Матица српска 1826—1926* (1927, Нови Сад) 125.

природа и употребљивост аутентичног српског (истовремено српскохрватског) језика, па је за тај језик опет на исти, природни начин удешен и правопис. То је била друга од двеју поменутих, прогресивна струја.

На овом месту је потребно подсетити само да ово откривање ниуколико није отпочело са Вуком. Продор народног елемента у књигу имао је вековима свој спонтани, некад несвесни, некад свесни, неуједначен ток. Свесно увођење говорне грађе у српско писмо појачало се у време просветитељства. Програмско понародњавање књижевног језика налазимо у извесној мери код З. Орфелина, затим код Г. Ст. Венцловића, Ј. Рајића, још видљивије код Д. Обрадовића; много народне боје имало је у списима Е. Јанковића, А. Мразовића, В. Дамјановића, Ст. Рајића, Ј. Мушкатиновића, В. Ракића — да набројимо само ауторе који су писали (углавном или делимично) у XVIII веку. На одређени начин пропагирани су изворно језичко стање С. Мркаљ, Л. Милованов, Е. Коларовић, Д. Исајловић и др. Тај је продор нашао снажног подстицаја у ослободилачким борбама и у политичком ослобођењу знатног дела српског народа.

Вуковско-даничићевска струја, тако карактеристична за средње деценије XIX века, била је, дакле, већ припремљена, мада у то време изразито револуционарна по силини којом се исказивала. У другој половини столећа она је имала својих таласања, о којима ће нешто даље бити речи.

Као научна документација за исправност одабраног језика била су потребна историјска истраживања, на грађи која је већ делом била прикупљена, а која се и даље живо прикупљала. За његово лексичко, фразеолошко и стилско унапређење било је неопходно проучавати значењску страну његовог фонда. Отуда није случајно што се у српској филологији после Вука појавило, с једне стране, много интереса за граматичке проблеме старог језика, а што су, с друге стране, Даничић и Новаковић, двојица најистакнутијих филолога, увидели важност лексикографског рада. Ово доба је, затим, обележено једним нарочитим, не много дуготрајним епигонством у односу на рад Вука и Даничића, при којем се испољавало дословно схватање и самим тим снижавање њихових начела. Што се тиче учешћа у европским токовима, погледу српске науке о језику усмеравали су се у том раздобљу на Миклошићеву славистику, нешто касније и мање изразито на Јагићеву и Лесникову. Одзвучи страних занимања за индоевропеистику, углавном по Шлајхеру, осетили су се такође у српској средини. Дијалектологија — наука која се изнедрила из младограматичарства — наговестила је свој будући процват. Неке друге дисциплине, као што су били почеци опште лингвистике, линг-

вистичка психологија и др., нису доспеле на дневни ред оновремене српске науке (има нешто мало научног интересовања код Новаковића; код других је то био мање-више аматеризам). Како је једном приметио А. Белић — и Даничић, као уосталом и познији Јагић и Лескин, осетили су да се у чистој филологији могу дати трајнија дела него у лингвистичким правцима који су тада били тек у настајању.⁶

2.

Прелазећи на преглед филолошке литературе која је остајала у старим водама и која се, због присуства снажног противника, брзо дегенерисала, споменућемо да су и у другој половини XIX века још увек били издавани уџбеници српског језика ван вуковских начела. Просветне власти су наметале управо школским уџбеницима неререформисану ортографију. Једна таква одлука о правопису била је 1860. г. чак донекле и поштрена у пољењу с претходном у вези са школством, иако ублажена у погледу других издања. Заједничка црта ових књижица, као и сродних написа, била је слабо познавање Вукових и Даничићевих доказа, слабо улажење у одлике српског језика уопште. На многе појаве те врсте Даничић је у оно време будно мотрио и реаговао.

Наилазимо⁷ на спис Ј. Балугџића: *Теоретическо-практично руководство ко основномъ наставленію србской грамматики* (1850, Београд). М. Светић издаје свој *Ключъ езыка србскога, или ситнице езыкословне*, у додатку часопису „Јужна пчела“, у више бројева током 1852. г., што је после било издато и засебно (б.г., Нови Сад). У првом чланку он подржава одлуку Попечитељства просвештенија (тадашњег министарства просвете) од 1849. г., поновљену 1850. г., којом је Друштво српске словесности спречено да се ослободи свих ограничења у правопису, како је то Друштво претходно тражило. На овај први чланак уследила је уздржана Даничићева реакција — међутим, сазнајемо да је његов одговор, штампан такође у „Јужној пчели“ 1852. г., био, у ствари, осакаћен у цензури. Исти М. Светић је још и 1864. г. уређивао свеске назване „Огледало србско за езыкъ, повѣстницу и смѣсу књи-

⁶ Бура Даничић 6. IV 1825 — 5. XI 1822, Јужнословенски филолог 5, 21.

⁷ Преглед који следи рађен је по овим изворима: Ст. Новаковић, *Српска библиографија за новију књижевност — 1741. до 1861* (1869, Београд); Д. Милојевић, *Развитак српске граматике у овом веку* (1896, Београд); *Каталог књига на језицима југословенских народа 1519—1867*, изд. Народне библиотеке СРС (1973, Београд), као и појединачне оригиналне књиге из Фонда старе и ретке књиге Н. библиотеке; *Ситнији списи Ђ. Даничића I*, пос. изд. Српске краљевске академије 54 (1925); Ј. Бошковић, чланци: *Књижевне оцене и О „сдашњем стању“ српске граматике*, Скупљени списи св. II (1888, Београд) 1—125.

жевну“ (Нови Сад), о којима се данас скоро не би ни знало, да им није остао траг у полемици. Као критичар је опет иступао Ђ. Даничић („... онако безумље какво доноси Светићево „Огледало“ ...“), а у улози Светићевог браниоца уредник часописа „Србо-бран“ П. Нинковић.

Бачки епископ Пл. Атанацковић јављао се више пута са својим школским књигама: *Букваръ за србска училишта у аустријскомъ царству* (1853, 1857, 1859, 1867, Беч), *Прва езыкословна читанка за србска народна училишта* (1857, Беч; 1866, Будим; 1867, Беч), *Друга књига о езыкословию и читаню за србска народна училишта...* (1856, Беч; 1863, Будим; 1867, Беч). На прво издање Буквара написао је Ђ. Даничић 1854. г. опширан приказ, углавном сасвим неповољан („дармар у писању слова“). Атанацковић је остао до краја на старим позицијама, те је 1866. г., тј. уочи званичног укидања старог правописа, још издао *Повторный запѣвъ надъ азбукомъ* (Нови Сад) — „вапај“ за старом ортографијом.

После мало значајне књижице Д. Тирола (раније ватреног присталице Вуковог): *Обште употребительный правописъ србскогъ языка* (1852, Темишвар), наишле су две веће српске граматике. Прва је П. Нинковића: *Србска граматика за ниже гимназијалне класе* (1856, Нови Сад, поправљено и проширено издање према првом изд. 1848. г.). Један од задатака које је овај писац пред собом поставио био је да књижевницима који немају тачне представе о правилности језика треба помоћи, и то у овладавању вештином да се језик приближи „старом словенском“ (у ствари, рускословенском). Даничић се укратко осврнуо на ово издање („Српске новине“ 48 за 1857. г.), напоменувши да је оно тек незнатно боље од првог — уведени су *ћ, ђ*, као и *х* у одређеним положајима, али да у суштини не вреди, као ни прво. У листу „Седмица“, у три броја за 1857. г., Ј. Бошковић је приказао ову граматiku опширно, са доста замерки али и са понеким похвалама. Други уџбеник је изишао испод пера Вл. Вујића: *Србска граматика за гимназијалну младеж* (1856, Београд). Ова књига у првом издању, слаба колико и Нинковићева, позната је у историји српске просвете по томе што је Попечитељство просвештенија захтевало од Друштва српске словесности да је се придржава у свом начину писања, „кѣ унапређењу полезногъ еднобразја“. Међутим, управо је ту граматiku писац касније знатно осавременио, прерадивши је 1863. г. по угледу на познату Даничићеву *Малу српску граматiku* из 1850. године. Издања ове прераде понавњала су се све до 1878. године, иако их је већ био увелико превазишао даљи рад Ђуре Даничића.

Јављали су се и сасвим анахронични написи. Тако је Е. Чакра у брошури *Словенска азбука — кирилица и латиница една на прам*

другој (1859, Нови Сад) позивао књижевнике да униште све што је потекло од Вука и да се врате на азбуку св. Саве. Године 1862. излази у Великом Бечкереку *Српска граматика* (*Езыкословіе, Sprachbuch*) Д. Чобића, о којој је Даничић у кратком приказу („Видовдан“ бр. 60 за 1863. г.) рекао да „сама по себи не заслужује ни то да се о њој јавно каже да не ваља ништа“. Такође у Великом Бечкереку штампана је 1863. г. Ј. Михајловића *Обрана езика србскогъ одъ изопачаваня и простаченя нѣговогъ и кирилице одъ луковице*, коју је В. Јагић приказао у првом броју часописа „Клјижеџник“, а којој се смисао разабера и из самог наслова. Ј. Београдац, после неповољног суда који је о његовом рукописном речнику, поднетом Матици српској, дао Ј. Бошковић, штампао је 1867. г. у Новом Саду књижицу: *О езыку и правопису србском*.

На крају овог дела прегледа треба споменути две публикације које су се налазиле на средини између старог и новог стања у српској филологији. Прва представља покушај да се напише синтакса српског језика, аутора С. Сретеновића, са насловом: *Немѣнѣнѣ се рѣчи и словосочинѣнѣ србскогъ езика* — код првог издања (1853, Београд), слично код другог (1861, Београд), али симптоматично друкчије код трећег: *Немијењајуће се ријечи и Синтакса српског језика* (1856, Биоград). Ова књига је пуна незграпних дефиниција, бркања синтаксе с морфологијом и других нетачности, при чему се треће издање, написано новим правописом и са видним утицајима Даничићеве терминологије (иако без помена о Даничићевој Синтакси из 1858. г.), одликује не сасвим спретном ијекавизацијом. Али Сретеновићу треба одати признање да је први обрадио нека питања у вези са српским језиком, пошто је и раније (изд. 1853) и шире обухватио проблематику него Даничић у својој Синтакси. Он је објаснио непроменљиве речи, ове пре тога врло мало запажане ослонце синтаксичне градње, исто је тако изнео нове опаске о синтагмама, о простим и сложеним реченицама, о изостављању помоћног глагола, о конгруенцији итд.⁵ Даље, такође по новом правопису, штампана је *Српска писменица* Ј. Илића (1860, Нови Сад). За њу није сигурно утврђено да ли је икада служила као уџбеник; позната је готово једино по полемици између Ђ. Даничића и А. Васиљевића започетој испрва поводом овог рада. Даничић је признао Илићу чист и разговетан ауторски језик, али му је замерио због већег броја недопустивих грешака.

⁵ О већини ових питања писао је још Ј. Суботић у својој великој граматици, предатој на конкурс Матице српске; рукопис му је остао нештампан, а подаци о њему се могу наћи у књигама: *Живот др Јована Суботића* (*Автобиографија*), други део, приредио Т. Остојић, књиге Матице српске 5 (1902, Нови Сад) 49—55, 166—177; Р. Врховац, *Матица српска*... (в. бел. 5), 176—183.

3.

У другој половини XIX века две знамените културно-научне установе код Срба бавиле су се, између осталог, филолошким питањима: Матица српска у Пешти (од 1864. г. у Новом Саду) и Друштво српске словесности (касније Српско учено друштво, претворено крајем века у Српску краљевску академију) у Београду. Обе су сматрале — дакле и Матица српска у првим деценијама постојања — својим важним задатком бригу о језичкој култури.

Као заједничка црта у том њиховом раду може се истаћи извесна резервисаност коју су оне испрва гајиле према Вуку, не одвећ упадљива и притом објашњива на обема странама. У питању није био само отпор према новинама, каквим се понекад одликују сличне установе. Матицу су највише спутавале оне сугестије које јој је чинио С. Текелија, њен велики добротвор и вишегодишњи председник, а поред њега једно време и Пл. Атанацковић и други. Према Текелијиним идејама Матица је имала да негује славеносрпски језик и да се служи старим правописом.⁹ Истина, Текелија није доживео прелаз у другу половину века, али се његов утицај осећао још извесно време. Уосталом, Матица је деловала међу војвођанским Србима, ученијим и нешто конзервативнијим у исти мах. На другој страни, Друштву српске словесности натурало је своје примедбе и забране Попечитељство просвештенија.

Матица српска се већ 1841. г. носила мишљу да Пл. Атанацковић, заједно са неколицином њених других чланова, састави „српску буквицу“. Та је чињеница позната највише по томе што су на питања која је поставио Атанацковић уследила чувена Вука Стеф. Карацића и Саве Текелије писма високопреосвештеноме господину Платону Атанацковићу (1845, Беч). Даљи Матичин рад се може пратити преко чланака који су штампани у њеном часопису, испрва званом „Сербскиј летопис“.¹⁰

Један од његових сарадника који се већ одраније бавио језиком био је Ј. Суботић. Суботић је још 1847. г. предлагао да Матица пређе на нови правопис (те године је он као цензор одобрио за штампу Даничићев *Рат за српски језик и правопис*), пошто се и сам, после младалачког заноса за славеносрпски, определио за Вукову идеологију. До 1854. г. Суботић је био уредник Летописа, међутим,

⁹ Уп. Ж. Милисавац, *Сава Текелија — последњи заточник славеносрпског језика*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор 42, 271. и д.

¹⁰ Подаци који се дају у вези са филолошким радом у Матици српској узети су већим делом из Р. Врховца, о. с., поглавито из одељка „У одсеку од 1848 до 1864“, 185. и д., као и из појединих чланака тадашњих писаца о којима је реч. Рад А. Албина: *Одјеци Вукове правописне револуције у „Гласнику Друштва српске словесности“*, Зборник за филологију и лингвистику 16/2, доноси одређене податке и о Матици, као и о Друштву, у оквирима који нас овде интересују.

нарочиту агилност у правцу осавремењавања није показао, сматрајући да је улога Матице само у томе да стишава духове у автивоковској кампањи.¹¹ Године 1853. штампао је у Летопису бр. 87 чланак: *Разправа о употребљавану усваятелныхъ мой — твой — свой. Иако интимно Вуков присталица, Суботић је до краја живота, што значи до 1886. г., остао веран слову ѓ и етимолошком правопису.*

У Летопису за 1857. и 1858. г. огласио се А. Драгосављевић са неколико радова. Писац је углавном био уз Вука. Његов прилог *Познанство граматике* (ЛМС 95) привлачи пажњу тиме што показује куда је одвело једног дилетанта одушевљење за фонетски принцип. Драгосављевић се заложио да се у писму прави разлика између кратких и дугих вокала: у једнини би требало писати кола (кѡла), липа (лѣпа), кућа (кѹћа) — али пет кѡла, пет лыпа, пет кѹћа. Како примећује Р. Врховац, завладала је општа манија да се правопис реформише.

Ј. Ђорђевић, који је 1857. г. дошао за секретара Матице, износио је тачне мисли о томе да појмови језика и правописа треба већ једном да се рашчисте; пребацивао је што се од језичког питања гради верско. Ипак, ни Ђорђевић, иако је био за чисти народни језик (он је, нпр., замерао што људи не разумеју да су *член*, *љубов* и сл. у ствари стране речи), још није сасвим прешао на нови правопис: избацио је *ы*, задржао *ѓ*, уместо јоте је писао слово *і*. Он је размотрио и проблем гласа *х* (ЛМС 97, 1858) — не без смисла за историјски прилаз — па је као Војвођанин устврдио да га не треба употребљавати у писму, управо у духу „народног генија”. Сем тога, Ђорђевић је, како изгледа, био први који је гласно указао на то да се питањима језика има бавити Друштво српске словесности, као врхунско учено друштво код Срба, а не Матица, која треба да постане књижевно друштво.

Године 1859. за секретара и уредника у Матици дошао је А. Хаџић, за чијег је времена делимично рецидивирао стари правопис у издањима; од Вукових слова најчвршће се одржало *ћ*. Али већ идуће године К. Руварац одлучно пише против слова *ѓ*, позивајући се на Миклошића, Вука и друге ауторитете (на супрот Вуку, он брани сремски екавизам). Солидне прилоге о историји словенских језика и азбука дају у Летопису Ђ. Вукићевић 1859. г. (ЛМС 99) и К. Руварац 1861. г. (ЛМС 103).

Пошто се Матица српска преселила из Пеште у Нови Сад, са њеног дневног реда се коначно скинуло питање језика и правописа у практичној употреби, као и питање тематског профила њеног часописа. У бројевима Летописа и у записницима са седница промицало је још покоје старо слово, а најжилавије су се одржавала

¹¹ У својој аутобиографији (в. бел. 8), на стр. 46, Суботић каже да је познавао и Вука и М. Светића, и да обојица заслужују признање.

обележја етимолошког писма. На једној седници 1864. г. изабрани су за чланове Књижевног одељења Ђ. Даничић и Ј. Бошковић, а од 1865. г. Летопис је почео да се штампа са словом ј. Неколико језичких прилога Ј. Живановића, 60-их и 70-их година, после чега се у Летопису о тој проблематици више уопште не расправља, спадају већ у нове токове српске филологије, заједно са осталим Живановићевим радом.

До исте преломне 1864. године, када је Матица прешла у Нови Сад, делује и Друштво српске словесности, које се те године претворило у Српско учено друштво. Захваљујући највише Даничићевом присуству, Друштво је нешто бржим кораком него Матица прошло кроз модернизацију уколико је реч о филолошком садржају рада, мада је и ту било разумљиве поступности.

Друштво српске словесности је већ на првој седници, 1842. г., одредило као свој посао испитивање „својстава“ српског језика у граматичком смислу, као и скупљање грађе за граматику.¹² Тада је и Вук Караџић био изабран за члана. Године 1844. Друштво поставља себи први одређени задатак — да створи научни језик, који је у то време младој интелектуалној средини одиста био веома потребан. Али је под енергичним утицајем Вуковим Друштво од тога брзо одустало. На ову иницијативу се делом односи и Даничићев чланчић *Задиркивалу*, штампан 1845. године. Друштво српске словесности је као установа убрзо прешло на друге послове, међу којима се као главни појављује проучавање језика српског народа, уз остале националне дисциплине. У програму ове институције је, наиме, стајало на првом месту: „Ображаванѣ србскогѣ езика. I Теоретическо: 1. Езыкословне расправе како о старомѣ, у древнымѣ рукописима и печатанымѣ [...] књигама налазећемѣ се, тако и о садашнѣмѣ [...] србскомѣ езыку: а) у струци лексикалној, б) у струци граматикалној. 2. Езыкословне критике србски списания. II Практическо... 1. Оригинална сочиненя... 2. Преводи классика...”. Овога програма Друштво се и држало за цело времс свога постојања, а он се остваривао у раду појединаца који су своје прилоге објављивали у Гласнику, часопису ове научне установе.

Како указује А. Белић, у другој и трећој књизи Гласника (1849. и 1851. г.) још се осећа опозиција Вуку, „али то је већ принципска опозиција, која није без признања Вукова рада”.¹³ У другој књизи истиче се чланак Ј. Стејића: *Езыкословне примѣтбе на предговорѣ*

¹² Даљи подаци о раду Друштва узимани су највише из ових извора: Ст. Новаковић, *Српска краљевска академија и неговање језика српског*, Глас СКА 10 (1888); *Педесетогодишњица Српске краљевске академије 1886—1936*, књ. 1: Друштво српске словесности 1841—1864. Српско учено друштво 1864—1892. Српска краљевска академија 1886—1936. Извештај А. Белића, пос изд. СКА 116 (1939—1941); поједини чланци штампани у Гласнику ДСС.

¹³ *Извештај...* (в. бел. 12) 24.

г. Вука Стеф. Караџића к његовом преводу *Новог завѣта*: ту се износе похвале Вуку као највећем српском филологу. Ипак се тврди да стари правопис не би требало одстранити из књижевности. Ј. Стејић (назван најумнијим од свих оних који се нису слагали с Вуком¹⁴) иступао је у корист источног (екавског) говора као књижевног у Срба. Још увек се са новим писањем не може сложити ни Ј. Ст. Поповић (*Ели нужно употребљавати азбуку грађанску у србском књижеству*, Гласник 3, 1851). Зато се чују слободоумне речи против славеносрпског шаренила, у прилог народног књижевног језика, у чланцима архимандрита Г. Поповића: *Предложенѣ Друштву србске словесности* („... ту ћемо видети гибкостъ, красоту и садашній степенъ савршенства нашегъ езыка...“) и *Мнѣніе о књижевномъ србскомъ езику* („я разумевамъ уобште говорный србскій езыкъ, кои говоре аустрійски Србљи, Србљи у Княжеству, у Старой Срби, у Босни, Ерцеговини и Црној Гори“... „ѣ не сачувало ни свога гласа, а камо ли да сачува и спасе што друго важніе“) (Гласник 6, 1854. и 7, 1855).

Друштво се крајем четрдесетих и почетком педесетих година — и то не последњи пут — борило са Попечитељством просвештенија за слободу правописа у својим издањима. Ту борбу у први мах оно није извојевало. Потпредседник Ј. Стејић је у Гласнику 4, 1852, штампао прилог под насловом *Практична правила србскогъ правописа*, који је обавезивао ову институцију на употребу старих слова. Тим поводом је Даничић („Српске новине“ 104 за 1852. г.) изразио мишљење да изнети предлози задовољавају потребу тренутка, јер смањују шаренило које влада на овом пољу. Стејић је израдио и предлог да се приступи изради већег речника српског језика, уз извесне властите идеје о творби речи и уз позив да се речи скупљају из народа: *Предлогъ за србскій рѣчникъ и србску граматику*, Гласник 5, 1853. Ово би се могло сматрати првим наговештајем будућег великог рада Српске академије на речнику књижевног и народног језика.

Споменуће се још неки филолошки радови у Гласницима. Ј. Балугџић је писао *О глаголима народногъ говора* (допуне поглављу о конјугацији у спомињаној Нинковићевој граматизи, Гласник 3, 1851); Д. Исајловић — *О удвояваню србски самогласника* (Гласник 5, 1853 — апел у корист етимолошког удвајања у писму, нпр., од двоити, законный итд.). Преводи с руског и немачког С. Сретеновића, у оно време редовног члана Друштва: *О црквено-словенскомъ езику, нѣговомъ почетку, ображательима и исторійскимъ судбинама* представљали су преглед тадашњих знања о старословенском (Гласник 7, 1855. и 8, 1856).

¹⁴ Ст. Новаковић, Српска краљевска академија... (в. бел. 12) 52.

Ђура Даничић је дошао за научног секретара Друштва српске словесности 1857. године. Даничић је обновио борбу за чишћење језика од ненародних речи и за увођење Вуковог правописа, а то је дало повода Попечитељству да се врати на своја стара упозорења. У „Српским новинама“ 63 за 1858. г. изишла је наредба тадашњег министра Д. Црнобарца о томе да се у Друштву српске словесности (као ни у самим Српским новинама) не смеју употребљавати поједине речи у српском облику, већ само у славеносрпском, у духу Исај-ловићевог речника и Вујићеве граматике. То је довело до Даничићеве оставке, која, истина, није била уважена. Друштво је закључило да наредба Попечитељства не може да има за њега важности. Његов одговор Попечитељству тим поводом имао је снагу „историјског манифеста за слободу научне и књижевне мисли“.¹⁵ Сукоб је трајао све до промене на српском престолу: када су 1859. г. дошли на власт Обреновићи, Друштву је било одобрено да се служи Вуковим правописом у своме раду. Ово, међутим, није било одмах спроведено у свим прилозима; према запажањима А. Албина, књига 14. Гласника (1862) штампана је без *ј*, *љ* и *њ*, следеће књиге показују мешавину, и тек је 18. књига (1865) изишла са скроз спроведеном Вуковом азбуком.

Важна карактеристика тога раздобља био је уреднички рад Даничићев у Гласнику (од 8. до 13. броја), који се приметно одразио на осавремењеној садржини овог часописа.¹⁶ Ту су и Даничићеви филолошки прилози — прва три штампана по старом правопису, а последњи по новом: *Србски акценти* — наставак расправе из 1851. г., штампане у *Slavische Bibliothek* (Гласник 8, 1856); *Разлике између језика Србскога и Хрватскога* (Гласник 9, 1857; у овом броју и Даничићева издања: *Рукописъ Кипријановъ*, *Рукописъ Александровъ*); *Србски акценти III, IV* (Гласник 11, 1859; овде и *Тайна букваца у старим рукописима*, као и још неколико Даничићевих прилога о старим рукописима); најзад, *Српска деминуција и аугментација* (Гласник 12, 1860). Ђ. Даничић је издао још два текста (*Похвала кнезу Лазару*, *Хрисовуљ краља Стефана*, Гласник 13, 1861), и после тога његових радова овде више нема.¹⁷

На основу препоруке Друштва српске словесности, српска влада је 1858. г. штампала Даничићеву *Србску синтаксу*, а 1860. г. је као посебно издање Друштва изишао *Живот св. Саве од Теодосија* (који је Даничић у то време погрешно приписао Доментијану). Године 1861, због неспоразума око објављивања његовог *Рјечника из књижевних старина српских*, Ђ. Даничић је напустио Друштво.

¹⁵ Уп.: В. Ђурић, *Из литературе о Даничићу*, поглавље „Секретар Друштва српске словесности“, зборник: *Књига Ђуре Даничића* (1976, Београд) 399.

¹⁶ В. Ђурић, *Из литературе...* (в. бел. 15) 396. и д.

¹⁷ Осим мањег прилога *Филип Мезијер о цару Стефану* који је изишао у каснијем Гласнику Српског ученог друштва 21 (1867).

До 1863. г. закључно, када је Гласник престао да излази као часопис ове установе, појавила су се још нека текстолошка издања (у првом реду трудом Јанка Шафарика), али језичких студија није било. Ваља напоменути да су тадашња издања старих рукописа, каква су се јављала и у Летопису Матице српске, али и иначе у другим срединама, имала више да служе политичким и литерарним историчарима, а мање проучаваоцима језика. Издавачи су каткад, на „неважним местима“, текстове скраћивали или препричавали својим речима. Велика је Даничићева заслуга за нашу науку што је у тај посао била поступно увођена филолошка акрибија, истина још далека од Јагићеве и касније критичности. У Гласницима су се појавили и први, не много вешто рађени описи старих рукописа — поменути Даничићеви, Шафарикови и Вукомановићеви — према којима се већ могао до извесне мере пратити развој српског језика.

Ова измена у научном гледању водила је ка томе да се у српској филологији јаче изрази својеврсни историцизам, интерес за историјски пресек српске језичке стварности, премада се потпуни дијахронични опис у XIX веку још није остварио. То историјско оправдање језичке правилности (кога у Вуковом делу нема много), заједно са коначном победом Вукових принципа на синхронном плану, чине главно обележје нове епохе. Њу је у другој половини века снажно огласио Ђура Даничић. Историјски и дескриптивни прилаз однео је тада победу над старијим прилазима, у којима је било много идеолошких, родољубивих, а понекад и правих политичких, страначких примеса.

4.

Одменивши остарелог Вука Караџића у његовој борби, уз то снабдевен неупоредиво већим тсоријским знањем, мада скромно славистички образован у редовном школовању, Ђура Даничић је у другој половини столећа, да тако кажемо, пустио Вука да још прикупља и издаје драгоцену народну грађу. Тако су (после другог издања *Рјечника* 1852) године 1853. изишле Вукове *Српске народне приповијетке*, 1857. г. *Примјери српско-словенскога језика* (као и друго издање *Новог завета*), 1860. г. је штампан *Правитељствујушчи совјет*, а 1862. г. IV књига *Српских народних пјесама* — последње дело које је издато за Вуковог живота. Тиме је било завршено Вуково дело, али не и његова епоха.

Ђура Даничић се, на првом месту, одликовао изванредним интелектом, поред огромне радне способности и истрајности. Тај оштар интелект се запажа у свим његовим подухватима, али је, можда, до најсјајнијег изражаја дошао у првом и у последњем значајном Даничићевом делу, тј. у младалачки исказаној синтези свих достигнућа Вукове борбе, и у зрелој синтези властитог рада. То су били:

бритки *Rat za srpski jezik i pravopis* (1847. г.), коме је и противник М. Светић морао да ода признање, а затим обрада *Рјечника хрватскога или српскога језика*, којим се Даничић бавио последњих година живота у Загребу, а чијој беспримерној продубљености до данас још није посвећена ниједна опсежна лексикографска анализа.

Даничић је имао интелектуалну снагу да открије и да као свој главни задатак прихвати управо оно што је представљало најјачу потребу епохе. Он је разумео да у сусрет учвршћењу народног језика као стандардизованог и књижевног треба поћи наоружан познавањем језичке историје. За правилан одбир међу постојећим морфолошким варијантама требало је знати историју морфологије; за правилну процену семантичких потенцијала у речима требало је испитати њихову ранију семантичку вредност.¹⁸ Историјском аспекту Даничић је посветио мноштво својих радова. Првенствено су то многобројна издања старих споменика, из којих је произишао, 1863—1864. г., и чувени *Рјечник из књижевних старина српских*. Даничић је овде показао свој правилни методолошки инстинкт у томе што је обрадио само старосрпске списе, а не и споменике старословенске провенијенције. Иако је овим делом обухваћена грађа публикована само до тих, данас већ далеких година — осим Даничићевих издања ексцерпирана су Шафарикова, Миклошићева, Пуцићева и нека друга — оно има толику вредност да је преиздато чак и у наше дане (1962, Грац).

Историјска перспектива је средишна у појединим расправама Даничићевим, као и у трима посебним књигама: *Историја облика [. . .] до свршетка XVII вијека* (1874) — добар преглед историјске морфологије, показане на именицама, заменицама и глаголима; *Основе српскога или хрватскога језика* (1876) — класификација наставака за творбу речи; *Korijeni s riječima od njih postalijem* (1877) — преглед и тумачење корена свих речи које се налазе у Вуковом *Рјечнику*, осим туђих и нејасних. Две последње књиге су доживеле у своје време неповољну критику, и то оправдану, пошто их је Даничић у суштини погрешно замислио, понет неким већ онда застарелим европским учењима. Он је повезао грађу савременог српскохрватског језика непосредно са индоевропском фикцијом, мимоилазећи прасловенско и општесловенско стање. Међутим, како каже А. Белић, придружујући уз ту опаску и *Историју облика и Синтаксу*, у овим делима је „материјал нашег језика, и према облику свом, и према значењу, изнесен са класичном тачношћу, тако да ће са те стране још дуго време моћи послужити као извор даљим

¹⁸ Настојање да у савременом језику све буде очишћено у складу с историјским стањем ишло је код Даничића до ригидности: Р. Бошковић, *Ђуро Даничић и књижевни језик наш*, *Младост* 3 (9. IX 1947), прештампано у зборнику: О Вуку Караџићу (1968, Београд) 66.

проучавањима нашега језика".¹⁹ О највише критикованим *Коријенима* Белић је другом приликом напоменуо да је то дело важно за процењивање општих особина наших речи, па и за нормативни правопис.²⁰

Снажан интелект је био потребан и за то да би се у српској филологији на пионирски начин покренула нека специјална истраживања. Тако је Даничић први испитивао на научној основи српскохрватске акценте. Његов акцентолошки рад је почео на тај начин што је он спроводио четвороакценатски систем кроз цело друго издање Вуковог *Рјечника*, у чијој је припреми веома активно и несебично учествовао. У *Малој српској граматичи* (1850) овај је систем такође показан. Посебни научни прилози у тој области, почев од првог (*Нешто о српскијем акцентима*, 1851), преко чланака у *Гласнику Друштва српске словесности* 7 и 9, па до прилога у загребачком часопису *Rad JAZU* 6, 14 и 20 (касније скупљени у једној књизи) представљају чак и данас незаобилазну основицу за упознавање српскохрватске акцентуације. При томе треба имати на уму да у оно време не само домаћа, него чак ни светска наука није могла да пружи за ову грану потребан теоријски ослонац, нити какве индоевропске оквире.²¹

Даничић је такође био први који се у синтакси ослободио давнашњих традиција. Истина, он није подробно истражио више од падежа са предлозима и без предлога, и то по тадашњој локалистичкој теорији, уз неуспело настојање да се у падежима изнађу њихова „општа значења“ (*Србска синтакса*, 1858). И таква каква је била, ова његова књига, замишљена историјски-компаративно, доживела је велике похвале савремених научника, управо због тога што је рађена без могућности ваљаног угледања. Са овим огранком граматике уопште се, према речима А. Шлајхера, догле поступало маћехински.²² Међу танана синтаксичка истраживања Даничићева обавезно треба убројати и оно што је он, заједно са савременицима, сматрао чистом лексикографијом. То су обраде таквих речи као *а, ако, али* у првом тому *Рјечника хрватскога или српскога језика*, не увек спретно формулисане, не увек лако читљиве, али изванредно синтаксички фундиране. Тајна овог истанчаног и у исто

¹⁹ Бура Даничић (в. бел. 6), 20.

²⁰ Даничићев аналитички дух, зборник: Вук и Даничић (1947, Београд) 205.

²¹ Уп., нпр., А. Белић, Бура Даничић, 20. — У историјским прегледима се спомиње да је први пут четвороакценатски систем био спроведен 1812. г. у *Ričoslovnici* III. Старчевића (3. Винце, *Filološke škole 19. stoljeća u razvoju hrvatskog književnog jezika*, *Radovi Zavoda za slovensku filologiju* 10, 166). Познато је да је у случајевима неопходне диференцијације било и у првом издању Вуковог *Рјечника* (1818) разликовања између два кратка акцента.

²² Ј. Бошковић, Б. Даничићу надгробна реч, говорена 14. новембра 1882. г., пос. брошура, 8.

време „монументалног“ синтаксичког осећања крила се, између осталог, у доброј Даничићевој спреми у погледу латинског језика и латинског начина мишљења.

Снага Даничићеве аргументације, као, уосталом, и Вукове, лежала је још и у томе што се он борио за један одређени дијалекат који би требало да постане књижевни, и није показивао вољу да прави међудијалекатске или какве друге компромисе.²³ Основица књижевног језика је морала бити природна и недвосмислена, да би се уопште утврдила, а са њеним стабилизовањем је требало журити. (Поводом тога подсетимо да је Даничић, рођени екавац, тако добро савладао све особености ијекавског изговора, да је у чистоти ијекавизма превазишао и самог Вука,²⁴ мада се и код њега каткада нађу огрешења.) Ову историјску заслугу Даничићеву не помућује чињеница што се код већине Срба, супротно Вуковим и његовим властитим тежњама, усталио екавски изговор. То је била језичка неминовност, поткрепљена не само природом самих српских говора, него и војвођанским књижевним традицијама. Али та чињеница ниуколико није стајала у супротности са основним начелима Вукове и Даничићеве борбе за новоштокавски стандард. Стање које се крајем века усталило у српској и у хрватској средини било је у складу са закључцима до којих је Даничић дошао, истина после малог лутања. И у теорији и у живој пракси испољило се не само прокламовано, него и суштинско јединство српских и хрватских говора. Код Даничића се о томе може читати у његовим расправама *Ђ и Ђ и историји словенских језика* (Rad JAZU 1, 1867), *Диоба словенских језика* (1874). У петом издању *Облика* (1869) он је први пут употребио дисјункцију српски/хрватски језик, а касније је такав назив ушао и у име загребачког академијског речника.²⁵ Уосталом, својим животом и радом у Загребу, као и концепцијом академијског речника, свог највећег подухвата, он је најбоље потврдио то своје опредељење.

Најзад, убедљивост оних принципа које је бранио Даничић лежала је и у језику којим се сам служио, а нарочито у језику на који је превео нека страна дела, управо са циљем да покаже зрелост новозаснованог књижевног израза. За некога би и сам превод Старог завета могао да буде животно дело — а тај је превод Даничић урадио за свега око три године, напоредо са многим другим по-

²³ Уп. А. Младеновић, *Над Даничићевим „Ратом за српски језик и правопис“*, *Јужнословенски филолог* 31, 18—19.

²⁴ Уп. А. Павић, *Ђуро Даничић умро 17. студеносу 1882*, Rad JAZU 77, 182. У реписци се Даничић понекад служио екавштином.

²⁵ Назив „хрватски или српски језик“ употребио је још 1861. г. Фр. Рачки, а Хрватски сабор га је усвојио 1867. г. (П. Ивић, *Српски народ и његов језик*, 1971, Београд, 190).

словима.²⁶ Да би се показале широке могућности вуковског изражавања, он је још као свасвим млад човек објавио *Приповијетке из Старога и Новога завјета* (1850), касније *Писма о служби божијој* (1854), *Историја српскога народа* (1858) — преводи с руског. Даничић је давао саопштења о разним књигама штампаним код Срба, не само о филолошким или белетристичким, него и о таквим као што су били уџбеници физике или географије. Како се напред могло видети, он је полемисао поводом различитих анахроних написа — а све то у жељи да докаже вредност непатвореног народног језика и да ослика његово богатство, да разради нову терминологију, да унапреди стилистику, једном речју, да млади књижевни језик учини поливалентним. С тим у вези треба истаћи његову *Малу српску граматику*, која је прерађена у *Облике српскога језика* (од 1863. г. надаље у више издања ћирилицом и латиницом). Ова дела, заједно са акценатским студијама, не представљају једино кодификацију саме граматике, која је остала на снази до наших дана, већ и више од тога. Даничић је у њих унео мноштво граматичких термина, преузетих из ранијих списа или тек тада смишљених одн. адаптираних, који се и данас употребљавају. А то доказује да су се и они потпуно уклопили у српскохрватски језик (*глагол, лице, падеж, предлог, род, средњи род, самогласник, слог, прирок, акценат, први, други* итд. *падеж* и др.).²⁷

Даничићев рад, научни, књижевни и педагошки, био је брзо прихваћен у српској средини. Пошто је марта 1868. г. била укинута свака забрана Вуковог правописа, тврдило се да је за четрнаест дана цела, поготову млађа интелигенција прешла на нов начин писања, јер је Ђура Даничић у највећој мери припремио за то потребно расположење.²⁸

5.

Даничић је био вуковац у пуном смислу те речи, али њега не бисмо могли назвати догматичаром Вукове школе, какви су се касније појавили. Његова велика ерудиција, удружена с јаким интелектом, савлађивала је опасност да буде заслепљена одређеним решењима датим у Вуковом језику и у Вуковом учењу уопште. Он

²⁶ В. код Р. Врховца, *Карактер и рад Ђуре Даничића* (1923, Нови Сад) 76; Даничићева преписка са издавачем Милардом објављена је у истој књизи, 148—198. Ј. Бошковић је испричао: „Кад је шабачки владика Гаврило видео како је леп Даничићев језик у Псалтиру, он је свој рукопис [тј. превод] бацао у ватру“ (цитирана надгробна реч, в. бел. 22, 9).

²⁷ В. код Т. Маретића, *Pregled srpskohrvatske gramatičke terminologije XVII, XVIII i XIX vijeka*, Rad JAZU 243, 22. и д.

²⁸ Сведочанство Ј. Бошковића преноси Ст. Новаковић: *Ђуро Даничић или филологија и књижевни језик српски 1847 и 1877* (в. бел. 2), 155.

се није ни сложио са Вуком у свему. Човек који је показивао „готово чудотворну моћ улажења у смисао [. . .] лаких, покретних и каткада као сенка променљивих појава“ у говору²⁹ није могао да кочи језички развој; напротив, он му је давао правац. Ако се код Даничића и налази понешто од напред поменуте „ригидности“, треба разумети да он није могао да корача испред праксе која се тек успљивала. Међутим, даљи развој у духу Вука и Даничића једним је делом послужио коначном нормирању и усавршавању књижевног језика, док је другим делом зашао у претеривања која нису била од користи.

У то време се створила тзв. филолошка школа код Срба. Основно њено обележје било је у томе што се у књижевној критици почела највећа пажња обраћати језичкој страни. Такви су, нпр., били књижевни прикази штампани у Летопису Матице српске, поред многих других по разним часописима. Понеко је ишао у крајност са захтевима да се српски језик чисти од туђица, при чему су се туђицама каткада називале и неке општесловенске речи. Синтакса је имала да остане на достигнутом ступњу. Било је доста таквих који су и екавизам сматрали недопустивим одступањем од идеала. Други су, наоружани са нешто више језичке логике и општих славистичких знања, умесно чистили језик од неуједначености и неписмености. Све је то, међутим, био „ситан аналитички рад“, рад на свакодневним примерима, чиме су савременици били више мучени него просвећивани.³⁰

Јован Бошковић (1834—1892) био је човек широке културе, назван у своје време апостолом српског језика. Он је био члан Матице српске и уредник Летописа, библиотекар (управник) Народне библиотеке у Београду, члан и секретар Српског ученог друштва (пред смрт и члан Српске краљевске академије), професор Велике школе — наследник Даничићев и министар просвете. Бошковић је у науци о језику био против претераног чистунства.³¹ Примећивао је већ разлику између белетристичког и новинарског стила, уписујући овом другом у грех туђинске синтаксичке обрте и нехат. Истицао је да се значења исте речи у различитим језицима ретко кад поклапају „у свим својим преливима и присенцима“.³² Ове и многе друге

²⁹ А. Белић, *Наши учитељи Даничић, Новаковић, Стојановић*, Наш језик ст. сер. 3 св. 7, 194.

³⁰ Исп. код А. Белића, *Стојан Новаковић у својим лингвистичко-филолошким делима*, Просветни гласник 38 бр. 6, 347.

³¹ В.: *О непотребним туђим речима у српском говору*, Скупљени списи св. I (1887, Београд) 5 [= 8]—54, писано још 1856. г.

³² *На Даничићевом вечери* (Гласник СУД 70, 1889), цитирано према: В. Бурић, *Из литературе о Даничићу*, поглавље „Преводилац“, зборник: *Књига Буре Даничића* (в. бел. 15) 432—433.

мисли звуче као даља разрада дотадашњих основних филолошких идеја.

Већи број радова Јована Бошковића може се наћи у двама свескама његових *Скупљених списа* (1887. и 1888, Београд; већина прилога писана је знатно раније). У првој свесци најзначајнији је рад *Из науке о језику*, писан 1881. год. То су 288 различитих, несистематисаних језичких поука, врста паљетковања по језику, о којем се В. Јагић изразио похвално.³³ Понеки од ових састава могу се и данас прочитати и прихватити у одговарајућим приликама. У другој свесци привлаче пажњу неки критички осврти: оцена Њиљковићеве граматике, затим врло неповољна оцена Београчевог Речника. Ту је, затим, чланак *О садашњем стању српске граматике*, где се опширно приказује рукопис *Мале српске граматике* А. Васиљевића, уз много позивања на Даничића. Писац приказа се бори за осавремењену граматичку терминологију, а и за то да се коначно одустане од старинске поделе грађе на „етимологију“ и „синтаксу“, као што је то учинио и Даничић. Под насловом *О староме словенском језику* укратко су приказана бечка предавања Фр. Миклошића, као и његова старословенска читанка из 1861. г. Шире је замишљена студија *Општа наука о језику и преглед главних резултата филологије и науке о језику у нас*, искомпилирана према туђим погледима, али снабдевена многим подацима и коментарима из европске стручне литературе (штампано испрва у Гласнику СУД 29, 1871).

Сем тога, Бошковић је направио *Извод из српске граматике*, по угледу на Даничићеве *Облике*, који је у деловима, почев од 1863. г., излазио у више издања све до 1878. г. Његова *Синтакса* била је шира од Даничићеве, делимично самостална, али мало подесна за средњошколску наставу.

Јован Бошковић је у више прилика писао и држао беседе о Ђури Даничићу („буктиња науке, која је једнаком светлошћу светлила Србима и Хрватима“ — из надгробног слова). Говорећи о Даничићу у Гласнику СУД 70 (1889), он се залажио за уједначавање граматичке терминологије код Срба и Хрвата. Био је веома вољан да изда скупљене ситније списе Ђ. Даничића, али се то у оно време није остварило. Исто је тако прионуо да наново изда Вуков *Рјечник*, издељен на свеске. У њему је почео да додаје етимологије, да исправља преводе, мења значења и сл. Овај покушај је већ после прве свеске доживео оштре критике (В. Јагић и други) и био напуштен.

Бошковић је био савестан сарадник Матице српске и Српског ученог друштва, не само зато што је као писац учествовао у њихо-

³³ Овај и изванредан број других података узет је из Ђ. Ђорђевића, *Јован Бошковић 19 фебруара 1834—25 децембра 1892*, Просветни гласници 3, пос. от. 1—36; такође из Р. Врховца, *Матица српска...* (в. бел. 5) и Д. Милојевића, *Развитак српске граматике...* (в. бел. 7), поред оригиналних Бошковићевих радова.

вим гласилима. У Матици му је уписано у заслугу што је овде, почев од 1871. г., у потпуности победио фонетски правопис. У Српском ученом друштву је он, по речима Ј. Ђорђевића,³⁴ био „душа“, нарочито као његов секретар у осмогодишњем трајању.

Постојали су још изразитији „заклети чувари светиња Вукових и Даничићевих“, како их назива Скерлић, који су мислили да језик и стил ове двојице треба заувек да остане узор српске речи. Књижевно стваралаштво су посматрали искључиво под лупом управо такве, апсолутизоване језичке правилности, и не слутећи шта ће још све унети живот у језик, и до каквог рафинмана може да се уздигне уметничка проза и песништво. Ако се уз то узме у обзир доста уобичајени међу њима жустар нападачки тон, не треба се чудити што их је Иларион Руварац назвао „модерним дахијама и јаничарима“ — при чему је, треба одмах приметити, неоправдано проширио њихов круг и на оне који то нису заслужили.³⁵

Као најизразитијег представника овог новог конзервативизма, уједно „последњег мохиканца“, како су га прозвали, споменућемо Јована Живановића (1841—1916), професора Карловачке богословије и такође члана Матице српске, Српског ученог друштва и Српске краљевске академије. И он је, као Бошковић, написао свој *Извод из српске граматике* (1874. г. и поновљена издања) и своју *Српску синтаксу* (1889). Издао је још *Старословенску граматiku* (1873) и *Граматiku црквенословенског језика* (1895). Од посебних чланака, објављених до краја XIX века, издавају се: *Разлике између старословенских, српских, руских и бугарских споменика*, *Летопис МС 109* (1864), *Русизми у данашњем „црквенословенском“ језику*, *ЛМС 110* (1865), *„Судбине кирилски писмена у аустријској држави“* (поводом Ст. Стратимировића), *ЛМС 114* (1872), *Кратак историјски преглед слова ђ и ћ*, *ЛМС 114* (1872); *Особине ресавског или косово-пољског дијалекта* (1882, Сремски Карловци). У студији Бранко Радичевић, *српски песник* (1883, Нови Сад) аутор посвећује пажњу Бранковом језику, наглашавајући његов аутентични народни дух.

Више Живановићевих филолошких написа сабрано је у књизи *О српском језику* (1888, Нови Сад). У основу овог зборника легао је његов *Бранич српског језика*, познат по томе што је постао мета оштрих напада Љ. Стојановића. Тај исти „Бранич“ нашао је и ватреног браниоца у личности Р. Врховца, који је Живановића сматрао „најбољим познаоцем потанкости српског народног језика“ и који је као његову врлину истицао „онако оштар пуризам“ за какав други „неће имати ни смисла ни воље.“³⁶

³⁴ ЛМС 177 (1894) 99.

³⁵ В. чланак назван касније *Филолошке дахије*, зборник: Стојан Новаковић и „филолошка критика“ (в. бел. 2) 258—260.

³⁶ *Професор Јован Живановић*, Босанска вила 11 св. 22, 345.

Док су Живановић и неки његови једномишљеници „спасавали од варвара“ српски језик, времена су се мењала, тако да се ангажована борба на филолошком пољу поступно претварала у чисту науку о језику, у исто време кад се и сама писана реч нужно условавала у неколико стилова, богатила се, постајала далеко флексибилнија, те се самим тим нудила за друкчије студије. Као научнике нешто савременијег кова, које одликује јењавање ранијег полемичког жара, ваља споменути Перу Ђорђевића и Ђорђа Ђорђевића. Истина, и ова двојица још увек гаје вуковско-даничићевске идеале, уколико се баве језиком. Обојица су истовремено неговала књижевну критику, теорију и историју књижевности.

Пера Ђорђевић (1855—1902), члан и секретар Српске краљевске академије, остао је познат најпре по синтаксичким студијама: *О падежима без предлога*, Гласник СУД 68 и 69 (1889, издато и посебно); *О реду речи у српском језику*, Глас СКА 53 (1898, приступна академска беседа). То су два рада која ни за данашњег читаоца нису сасвим лишена научног интереса. Мање је познат његов осврт *О српској синтакси Јована Живановића* (1890, Београд). Поред неколико прилога о Вуку Караџићу, П. Ђорђевић је заслужан за акрибично издање *Скупљених граматичких и полемичких списа Вукових* (1894—1896), а исто тако и за треће издање *Вуковог Рјечника* (1898, заједно са Љ. Стојановићем).

Ђорђе Ђорђевић (1867—1898), као и многи други, бавио се питањима везаним за рад Вука Караџића, о коме је написао неколико чланака. Занимао се за глагољске језичке споменике, прикупљао грађу за новоосновани Академијин Лексикографски одсек, чији је секретар био од 1894. до смрти, и зналачки описао живот и рад Јована Бошковића. Место у српској филологији заузео је највише захваљујући обимној студији: *Матија Дивковић — прилог историји српске књижевности XVII века*, Глас СКА 52 и 53 (1896. и 1898); студија је представљала његову докторску дисертацију. Ту је, после општих података о босанској књижевности и о самом Дивковићу, обрађен језик Дивковићевих дела, који, иначе, није био ушао у Даничићеву *Историју облика*. Фонетски део је урађен опширно и солидно. Морфологија је нешто уопштенија, „речничко благо“ се дели на податке о књижевним и провинцијалним речима, затим има расправљања о синтакси и правопису.

6.

Најкрупнији представник националних наука у Србији последњих деценија XIX столећа био је Стојан Новаковић (1842—1915) београдски научник али често у дипломатским мисијама на страни, професор Велике школе, министар просвете и председник владе,

члан Српског ученог друштва, Југославенске академије и Српске академије (касније њен председник). Новаковић је био језички стручњак, историчар књижевности и политички историчар, етнограф и скупљач народних умотворина. Ни у једну од ових области он није улазио са оном аналитичком упорношћу и усредсређеношћу са којом је Даничић улазио у своју струку. Био је, по речима А. Белића, синтетичар, слависта типа Добровског и Шафарика, Копитара, Миклошића или Јагића. Али се срећан спој његових зашимања, уз јединствену радну енергију, показао веома плодотворан за време у коме је живео: наука о српској прошлости, о српском језику, заједно са коначним пречишћавањем појма о српскохрватском језичком јединству, изискивала је већ синтезу — разуме се, у границама тадашњих могућности. Новаковић се одликовао чулом за правилну интерпретацију историјског наслеђа, великим смислом за актуелне задатке и не ретко способношћу проницљивог предвиђања будућих потреба. И више од тога: „Нема ниједне области наше културе где Новаковић у извесно време свога рада није био неопходна веза између наше и словенске или светске науке”.³⁷

Као што је тешко издвојити чисти филолошки рад из свкупних Новаковићевих истраживања — јер су његове историјске и књижевне студије често обогаћивале, макар и посредно, управо филолошку страну појединих проблема — тако се неминовно чини извештаченим подвајање његових расправа на београдске, загребачке и бечке, или пресецање његове биографије на граници два столећа. На овом месту могућно је дати тек сумарни преглед његове делатности на пољу науке о језику.

Новаковић је, као и неколико већ поменутих писаца, поницао из филолошке школе, као последњи истакнути ученик Ђуре Даничића и његов најбољи познавалац. Даничић га је запазио још као студента прве године, затим му се 1863. г. захвалио на сарадњи при изради *Рјечника из књижевних старина српских*, а из њихове касније многогодишње преписке сазнајемо да су они један од другог тражили разне стручне савете, с тим што је Даничић најчешће молио Новаковића да му акцентује поједине речи, као и да скупља лексику за његов велики академијски речник. Крајем седамдесетих

³⁷ Подаци о Ст. Новаковићу црпени су највише из следећих чланака: Ф. Шишић и В. Јагић, *Stojan Novaković (1842—1915)* — некролог, Arch. f. sl. Phil. 36, 604—609; А. Белић, *Stojan Novaković у својим лингвистичко-филолошким делима*, Просветни гласник 38 бр. 6, 339—348 и бр. 7—8, 410—423; В. Јагић, *Stojan Novaković по преписци са мном од год. 1867 до 1891*, Годишњица Николе Чупића 35, 256—312; *Писма Ђуре Даничића Стојану Новаковићу*, изд. М. Новаковић, Годишњица Николе Чупића 39, 163—214 и 40, 73—121; А. Белић, *Наши учитељи . . .* (в. бел. 29), одакле је и наведени цитат, 198; М. Стевановић, *Новаковићево место у науци о језику*, Споменница посвећена 50-годишњици смрти Стојана Новаковића, Пос. изд. САНУ 406 (1967) 23—32. Разгледани су и поједини Новаковићев радови.

година Новаковић је био довољно зрео да великану Даничићу, у благој форми, стави умесне примедбе на неке стране његовог *Огледа* (огледне свеске загребачког академијског речника).

Као и други наши филолози, и опет у духу нешто измењених потреба свог тренутка, Новаковић се подухватио да пише школске уџбенике српског језика, у којима је средио дотада скупљене чињенице, додао нове, раније необрађене, и понешто осавременио у класификацијама. Почео је од *Синтаксе* за II разр. гимн. (1869), коју је прерађивао и проширивао (између осталог, по Будманију и по неким страним изворима), све до четвртог издања 1874. г. Дефинитивно уређена, она је излазила и даље. Остали делови граматике били су: *Наука о гласовима* (1879), *Наука о облицима* (1879), *Наука о основама* (1880); ова издања су се такође понављала. Године 1894. изишло је прво целокупно издање *Српске граматике*, која је исто тако била преиздавана. Ту су се као новина појавила поглавља о правопису и интерпункцији. Треба приметити да ови Новаковићеве уџбеници још увек нису били ослобођени историјске грађе, тог наслеђа из времена ранијег филолошког откривања језичке природе, тако да нису могли бити сасвим приступачни младим ђацима. С друге стране, по тим књигама могао се пратити свакидашњи језик, обогаћен у поређењу с ранијим кодификацијама, а у исто време очишћен од непожељних књижевничких наноса.

Новаковић је саставио и *Граматику старога словенскога језика* (1884), углавном према Миклошићу, обавивши тиме дужност које су се прихватили многи истакнути србисти онога времена.

За упознавање историје језика у оквирима школских потреба било је значајно његово дело *Историја српске књижевности* [...] с додатком примера из старе словенске, српско-словенске и дубровачке књижевности, нарочито прво издање из 1867. г., где је развоју језика била поклоњена велика пажња. Ту су, затим, три издања познатих *Примера књижевности и језика старога и српскословенскога* (1877, 1889 и 1904). Ова збирка текстова и одломака има и данас значајну вредност, због трагичне чињенице да је извесан број овде објављених рукописа био доцније уништен. Новаковић је и засебно издао велики број наших старих списа. Излазили су у загребачким *Старинама*, у *Гласнику СУД* (такође и у покренутој 1868. г. серији његовог другог „одељка“) и у *Споменику СКА*. Премда издавач уз њих обично није давао језичке анализе, ограничавајући се само на краће правописне напомене, за значај ових текстова вреди исто што је речено и малопре, пошто је већина њих касније изгорела у пожару београдске Народне библиотеке.

Од Новаковићевих радова везаних непосредно за науку о језику споменуће се само неколико. У расправи *Филологија и језик* (приступно предавање на Великој школи, изд. 1871) он говори нај-

пре о старом и о савременом схватању филологије као научне дисциплине. У вези с развојем српског књижевног језика сматра да је све још „ровито и у таложњу“, да су књижевници још махом самоуки; дијалекти могу много допринети, како филолошким студијама, тако и самом књижевном језику; обична лексика има способност да се грана у нова значења, у метафоре. Познат је, даље, његов чланак *Језик и стил* (1872), у коме се доказује разлика између познавања језика и вештине писања. Студије о стилу су мост који води од граматике ка логици; стил је руковање оном грађом коју пружа наука о језику. Како каже И. Тартаља, ово је представљало „озбиљно удаљавање од филолошких предрасуда о свемоћи речника и граматике“.³⁸ Рад под називом *Физиологија гласа и гласови српскога језика* (Гласник СУД 37, 1873) значи је за српску средину право откриће: ту је писац издвојио физиолошку страну гласа од акустичке, користећи се, додуше, страним научним достигнућима, али са резултатима којима се касније послужио Олаф Брех и који још ни сада нису сасвим застарели.

Две акценатске студије — *Акценти штампаних српско-словенских књига црногорских и млетачких* (Гласник СУД 44, 1877) и *Акценти Трговишког јеванђеља од 1512. године* (Гласник СУД 47, 1879) — требало би да представљају наставак Даничићевих бављења акценатском проблематиком, али нису достигле жељени циљ. Успелији је био Новаковићев интерес за македонске говоре. То су два прилога: *Ein Beitrag zur Kunde der macedonischen Dialekte* (Arch. f. sl. Phil. 12) и *Beiträge zur Erforschung der macedonischen Dialekte* (Arch. f. sl. Phil. 15), као и студија Ђ и Ћ у македонским народним дијалектима (Глас СКА 12, 1889), где се утврђује аутохтоност тих гласова у македонском. Српској академији је Новаковић предлагао да се позабави проучавањем јужних српских, као и македонских говора.³⁹ Међу радове о језику иду и његови многобројни (каткад површно израђени) етимолошки прилози, поглавито везани за старо српско законодавство и културни живот. Вредни су чланци о Ђ. Даничићу: *Ђуро Даничић или филологија и књижевни језик српски 1847 и 1877* (1878) — зналачки преглед Даничићевог научног рада; *Белешке о Ђури Даничићу* (Годишњица Николе Чупића 8, 1883), где Новаковић, између осталог, истиче Даничићеве заслуге у питању јединства књижевног језика код Срба и Хрвата.

Област у којој је Новаковић показао блиставе особине свог ума, вазда обузетог мислима о најпречим проблемима српске културе, јесте лексикографија. Он сам се њоме, истина, позабавио сасвим

³⁸ Цитирао Б. Петровић, *Културно-историјски правац у српској историји књижевности*, зборник: Стојан Новаковић и „филолошка критика“ (в. бел. 2) 26.

³⁹ В. код В. Јагића, *Стојан Новаковић по преписци са мном ...* (в. бел. 37) 299.

мало, али је о њој у три прилике изнео ванредно луцидне опаске и предлоге. То је било, прво, његово писмо поводом почетка излагања загребачког академијског речника, штампано у одељку *Glasovi o „Ogledu rječnika“* (Rad JAZU 45, 1878), затим чувена посланица Српска краљевска академија и неговање језика српског (Глас СКА 10, 1888) и, најзад, Предлог Српској краљевској академији [...] да се отпочне купљење грађе за академијски српски речник (штампано у Јавору 7, 1893, Земун). Већ и на крају првог од три поменутих написа, где се износи историјат српскохрватске лексикографије и налази пуно оправдање за велики Даничићев речник, назире се да је Новаковић замислио још један такав посао, у суштини наставак Даничићевог. Десет година после тога он је прочитао своју посланицу, чији је највећи део био посвећен томе да треба покренути речник при београдској академији, при чему су му концепције сада биле већ сасвим јасне. Загребачки речник ће резимирати сав досадашњи развој, све сукобе и Вукову победу; шта ће остати Српској академији да уради после тога? Новаковић објашњава: осим фонда старе књижевности и осим раније незаписиваног фонда народног изражавања, постоји трећи фонд. То су дела новијих и савремених писаца, оних који су већ нешто „привредили“ за нови књижевни језик, „убрали жетву с поља које је Вук засејао.“ У нашем језику је добро утврђена граматика, али недостојају дубља знања о синтакси, стилистици, фразеологији; а све то један велики речник може и мора да покаже на подесан начин. Нови речник народног књижевног језика треба да има у виду више литерарне него лингвистичке потребе. Он не сме да иде за егзотичношћу грађе, него за њеном творачком снагом: он треба да помаже даље разгранавање књижевног израза. Неке од Новаковићевих идеја у каснијем раду на београдском академијском речнику нису се одржале (нпр., показало се да треба узимати и дијалекатску грађу, а не само књижевну, затим, да научници разних струка нису меродавни при одбиру грађе; рашчистило се питање о пуној равноправности екавског и ијекавског говора, итд.).

Рад Љубомира Стојановића (1860—1930) увелико се протегало и у XX век, тако да се овде може приказати само један његов одсек. Треба, међутим, рећи да Стојановић по својој основној оријентацији, по научничком лику, више припада столетју које описујемо. Он је био Новаковићев ђак, који је даље проносио Даничићева интересовања (Јагић га је у једном тренутку назвао новим Даничићем), код кога се чак понављало понешто од идеја филолошке школе, мада је гневно полемисао с једним њеним представником.

Стојановићева биографија има доста сличности са биографијама неколицине претходника. Испрва се он, као и Новаковић, занимао за лексику, те је још као гимназијалац скупљао речи у народу; касније је постао писац уџбеника за српски и црквенословенски је-

зик, вредан издавач старих текстова, политичар (министар просвете, председник владе), професор Велике школе, члан и секретар Српске академије и члан Југославенске академије. Пије имао ни студиозности Даничићеве, ни ширине која је красила Новаковића — он се у колебању између књижевности и језика одрекао оне прве области — али га упркос томе треба посматрати као последњег из плејаде значајних српских научника који су своја филолошка дела стварали у XIX веку.

Што се тиче Стојановићевих уџбеника матерњег језика — *Лекције из српскога језика за I разр. гимн.* (1891. г. и многобројна понављања издања), *Лекције [...]* за II разр. гимн. (1891. г. и поновљено), *Српска граматика за III разр. гимн.* (1892. г. и поновљено), *Српска граматика за III и IV р. осн. шк.* (1896, Цариград) — њихова је одлика била та што су унели методолошку модернизацију у наставу. Стојановић је поступио по упутствима новог наставног плана из 1888. г., по коме је у предавањима требало да преовлађује синтаксичка основа, а да ученици овладају грађом путем тзв. концентричних кругова, захваљујући постепеном укључивању свих делова граматике у сваком разреду. Његови уџбеници су у том погледу успели, те су заменили раније Новаковићеве. *Грамматика старога словенскога језика* (1892. г. и поновљено) рађена је према Лескину (не више према Миклошићу!), што је и истакнуто у поднаслову.

Поводом Живановићевог *Бранича српског језика* Стојановић је 1889. г. објавио неповољан приказ (пос. брошура, прештампано из „Отаџбине“ 86), где је замерио због некритичног преузимања Миклошићевих идеја, које су и саме већ биле застареле у Живановићево и његово време. Поводом овога се заметнула полемика између њега с једне стране, и Живановића и Врховца с друге. Расправљало се око неких елементарних података из упоредне словенске фонетике, морфологије, творбе речи и др. Видимо да су се извесна славистичка и србистичка сазнања управо у овој атмосфери кристалисала, што је било од непроцењиве користи за будућа поколења. Стојановић је показао више ерудиције од својих противника, јер је добро познавао радове Јагића и Лескина, али се данас може рећи да су у понечему и његови опоненти имали право. У препирци се препознаје иронични и саркастични тон још из Вукових и Светићевих времена.

У то време је почео и издавачки рад Љубомира Стојановића. У загребачким *Starinama* 13 (1881) он је издао пет старих летописа, наставивши ово истраживање и у чланку *Српски родослови и летописи* (Гласник СУД 53, 1883). То што се бавио летописима и родословима тек је много касније, 1927. г., уродило веома значајном студијом и комплетнијим издањем. После неких мањих радова на овом пољу појављује се запажена књига бр. 3 (1890) Академијине едиције „Споменик“, у којој је Стојановић штампао многе старе

хрисовуље, акте, биографије, летописе, типике, поменике и другу грађу. Одломци из *Мирослављевог јеванђеља*, публиковани у *Споменику* 20 (1893), значили су наговештај изванредног издања овог старог српског текста, које се појавило 1897. г., са зналачки написаним Стојановићевим предговором. На сличан начин је и изванредан број записа и натписа издатих у *Споменику* 30 (1896) најавио чувене и засад ненадмашене *Старе српске записе и натписе* (1902—1926).

Љ. Стојановић је заслужан и за ново државно издање Вукових *Српских народних пјесама* (од 1891. г. надаље), а исто тако (са Пером Ђорђевићем) за Вуков *Српски рјечник*, који се у трећем, исправљеном и умноженом издању појавио 1898. г. Уз ово треба подсетити на студију Вук Стеф. Караџић, његов рад на српском језику и правопису (*Глас СКА* 55, 1899), која се после монографије Кулаковског о Вуку сматрала најбољом студијом на ту тему. Касније, у столећу којим се овде не бавимо, Стојановић је издао и Вукову преписку и дао најпотпунији Вуков животопис.

Мање је успела Стојановићева приступна академска беседа, штампана у *Гласу СКА* 52 (1896), у којој је аутор покушао да изнесе опште црте развоја српског језика, још од прасловенског раздобља. Неке његове особине приписао је предсловенском језичком супстрату на Балкану. О недостацима ове студије дали су суд Јагић и Облак;⁴⁰ међутим, А. Белић је једном напоменуо да су неке од критикованих поставки можда биле тачне, само што Стојановић није имао довољно солидног знања да то и докаже.⁴¹ Уопште је, по Белићевом мишљењу,⁴² систематско излагање историје српског језика, на основу писаних споменика, заправо и почело код нас од Стојановићевих предавања на Великој школи. Стојановић је указао на историјску перспективу оних чињеница које је раније изнео Даничић. Корисно се послужио Даничићевом *Историјом облика*, док су му предавања из фонетике била слабија.

Љ. Стојановић се не би могао назвати истакнутим стручњаком у самој науци о језику, и у тој области није дао запажена дела; у понечему се показао и као симплификатор. Међутим, он је достојно заокружио ону врсту текстолошког прибирања и тумачења којом су обогатили српску науку XIX века Даничић и Новаковић. И он је, као и Новаковић, имао чула за актуелне потребе, а за неке проблеме бољу интуицију него што му је била научничка спрема.

Крај века био је обележен многобројним издањима старих писаних споменика и књижевним одн. језичким коментарима у вези с њима. Поред помињаних, ту су још радови И. Павловића, Н. Ду-

⁴⁰ Штампано у *Arch. f. sl. Phil.* 19, на српски преведено у *Делу* (мај 1897).

⁴¹ Љубомир Стојановић, *Јужнословенски филолог* 9, 303.

⁴² В. још: Љубомир Стојановић *човек и научник*, *Српски књижевни гласник* н. сер. 30 св. 5, 349—355.

чића, М. С. Милојевића у Гласнику СУД, I и II од., седамдесетих и осамдесетих година. У Споменику СКА издао је Љ. Ковачевић Светостефанску хрисовуљу (бр. 4, 1890), П. Срећковић делове из Зборника попа Драгоља (5, 1890), К. Јиречек Споменике српске (11, 1892); Јагић је студиозно писао о Хиландарском типику и његовом грчком извору (34, 1898). Разумљиво је да су такви научни прилози, у начелу, представљали важну подлогу за историјскојезичке студије, мада њихова непотпуна критичност није још могла да задовољи тананију потребу за познавањем свих језичких појединости. Стари текстови су се појављивали и у Летопису МС, у коме се тада могу читати такође и неки мање значајни термилошки и лексикографски чланци.

Најранији радови Александра Белића (1876—1960) — углавном прикази студија Љ. Стојановића, П. Борђевића, Т. Маретића, С. Куљбакина, као и прва верзија расправе о словенској двојини — чине непосредни прелаз у XX век.

*

Заокружујући овај приказ, резимираћемо да је описани период српске филологије представљао значајан преокрет, наступ једне нове садржине и нове методологије — каквима се свакако, у разним временима, одликују и унапређују и друге науке. То је било доба када је научно била у потпуности фундирана већ ионако неминовна победа веродостојног живог језика над свим осталим спекулацијама у области могућног књижевног израза, и када се, затим, схватило да се и сам такав књижевни израз, заснован на добром говору и на норми, у сваком случају мора даље разумљивати и сублимирати. Неколико деценија размишљања и рада не може се сматрати дугим временом за овако крупна теоријска и практична достигнућа.

Ирена Грицкат

ЕПИСТОЛАРНИ СТИЛ ВУКА КАРАЦИЋА*

Ово е трећа година одкако самъ се я съ Вама познао, одъ онда самъ натрагъ почео ићи, и приближаватисе говору народном', и јошт' ни самъ на право м'јсто дошао (Копитару, 10. марта по старом 1816. г.)¹

Према суду историје књижевности Вук је живео и радио у идејама савременог романтизма (Гете, Шели, Бајрон, Пушкин). Романтизам је наследио доба просвећености, које се може назвати златним веком епистоларне прозе.² За разлику од просветитеља, у чијим писмима преовлађују рационалистичка и дидактичка начела, у епистоларној прози романтичара посебно је наглашена лирска тоналност у изражавању личних, интимних осећања. Пред читаоцима се ређају јарке, емоционално обојене метафоре. Мада је Вук Караџић формално припадао романтизму, он са романтичарима има једино заједничку полазну тачку — култ народних песама и старине. Његов тобожњи романтизам најбоље је окарактерисао Скерлић, изразивши се речима: „Романтичар по идејама, он има рационалистички дух.“³ Вук је увод у своју књигу „Црна Гора и Црногорци“ (објављену на немачком језику 1837. године) завршио реченицом: „Наша је при овом тежња да описујемо просто, јасно и истинито, без сваког романтичарског кићења.“⁴ Зато су његови књижевни рецепти упрошћени и народски изречени. Његово строго реалистичко схватање књижевног позива избија јасно и недвосмислено: „Никакав мајстор не ради свога заната, не знајући шта гради и како гради . . . Тако сваки мајстор свој занат ради, тако треба и

---

* Реферат прочитан на симпозијуму посвећеном двестотој годишњици рођења Вука Стефановића Караџића у Лењинграду од 23—25. априла 1987. године.

¹ Сви цитати су узети из *Вукове преписке*, књ. 1—7, Београд, 1907—1913. године.

² А. Елистратова, *Эпистолярная проза романтиков*, у књизи: *Европоейский романтизм*, Москва, 1973. год., стр. 310.

³ Ј. Скерлић, *Историја нове српске књижевности*, Београд, 1921. год., стр. 271.

⁴ Вук. Стеф. Караџић, *Сабрана дела*, књ. 18, Београд, 1972. год., стр. 33.

писатељи да пишу.”⁵ Иво Андрић у чланку „О Вуку као писцу”, између осталог, истиче и ово: „Гледајући боље и изближе Вукову прозу, могло би се слободно рећи: Рационалиста по својим схватањима и погледима, Вук је реалиста по поступцима и начинима на које оно што је видео и сазнао књижевно приказује и уобличава.”⁶

Реалистичка објективност, чистота и једноставност народног говора, снага израза, његова јасноћа, прецизност и изражајност основни су елементи који карактеришу целокупну Вукову епистоларну прозу. Оно што је од других тражио то је часно и професионално примењивао у свим својим радовима укључујући и личну преписку. Услед тога, у Вуковој преписци изостају фиктивна писма,⁷ која заузимају видно место у епистоларном жанру. Вуку је, међутим, преписка служила искључиво као комуникативно средство. Она му је била насушна потреба у његовој борби за остварење замисли и постављених циљева. Нама се чини да је Вук био свестан да писмо може искористити и као средство за ширење својих идеја. Пишући разним личностима о својим намерама и уверавајући их у исправност својих ставова, он је у исто време вршио одређени утицај и пропаганду код њих. Оно што посебно карактерише Вукову преписку јесте одсуство дипломатичности. Он је отворено, без увијања, износио своје мисли и гледишта имајући због тога често животних проблема, које су узроковали представници власти, док је његова непосредност остављала снажан утисак на примаоца писма.

Стил Вукове преписке задовољава све квалитете који се траже од добре епистоле: искреност, лакоћу, разноврсност, живост и природност. Вук то постиже употребом народног језика, кси преузима из народних умотворина различите форме и садржаја, и живог народног говора — али, он као човек са посебним књижевним укусом и тананим естетским осећањем врши његову даљу стилизацију. Зато језик његових писама није пуки одраз народног писаног и говорног језика, већ је то вуковски језик обогаћен новим средствима језичке изражајности.

Стил Вукових писама обједињује једна карактеристична синтаксичка особеност. Вукова реченица је дуга, раскопна, богата, у исто време лака и заокружена, препуна садржаја. Реченичка конструкција је сложена, али се распада на низ прецизних мањих синтаксичких јединица. Вук понекад у једну реченицу смешта целе пасусе који износе и по десетак редова, па и више:

⁵ Вук. Стеф. Караџић, *Скупљени граматички и полемички списи*, књ. 2, Београд, 1984. год., стр. 100—101.

⁶ Иво Андрић, *О Вуку као писцу*, *Наша књижевност*, бр. 2, Београд, 1946. год., стр. 191.

⁷ Т. А. Миллер, *Античне теорије епистолярног стила*, у књизи: *Античная эпистолагафия*, Москва, 1967. год., стр. 6.

А да рекнемо баш да је истина, да учени људи прије познаду неправду него неучени, и да им је она несноснија него њима, и да људи сами од себе, док им ко не покаже, никако не могу научити неправду познати, и зло од добра разликовати; али Србија није сама на свијету, или ограђена од осталог свијета, него одовуд само Сава и Дунав раздваја од Австријске државе и од Каравлашке, из који земаља људи једнако иду по њој, као и из ње по њима; с те отуд стране подиже се Грчка с Француском слободом; а сто и сами Турци, који су и до сад, имајући неки (макар какав) постојан ред, били много уреднији од Србије, уређују се од неколике године без престанка по Европејском начину (кнезу Милошу, 12. априла 1832. г.).

Кад је у питању неко краће писмо, Вук зна да га напише само у једној јединој реченици:

За знак мога истинитог високог почитанија и незаборављене благородности како Вама лично, тако и цијелом дому Вашему, усуђујем се послати Вам двије књиге народније наши пословица, с препокорном молбом, да их предате свијетлим и честитим синовима Вашим, једну Милан-бегу, а другу Михаил-бегу (кнегињи Љубици Обреновић, 1. августа 1836. г.).

Пошто се од писма тражи јасност и недвосмисленост, у епистоларној прози се често користи апозиција као средство за отклањање неспоразума који могу настати између кореспондената, јер комуникација тече на већој удаљености, где нису могућа додатна питања и објашњења. Вук употребљава апозицију схваћену у најширем значењу као синоним за додавање нечега нечему. Оно што представља посебан стилски поступак јесте то што Вук такав вид апозиције обавезно интонационо издваја постављајући је у оквире малих заграда, чиме се, на једној страни, истиче њена смисаона пуноћа, а на другој, њена секундарност и придодатост реченици у коју је смштена:

Из Земуна сам посматрао Београд (*главни град у Србији*) и остале крајеве моје отаџбине (Ани Краус, 26. децембра 1814. г.). Ви треба Копитару да гледате ону књигу (*Житија сербских светих*) да тражите и да пошљете (Мушицком, 17. јануара 1823. г.). У Новом Пазару је доскора био Србин (*бивши дечански игуман Захарије*), но по смрти његовој не знам ко је сад (Мушицком, 19. априла 1832. г.). Чули сте да је Добровски умро у Брину (*пошавши из Беча у Кракову*) (Мушицком, 29. јануара 1829. г.).

Вукова фраза је народски интонирана, јер он у свој исказ уграђује народне изразе који носе емотивни набој, служе да изразе његов став према адресату или према ствари о којој пише, дакле директно не утичу на појмовни ниво исказа, немају информативну функцију, више су стилски обојени и носе додатну количину емотивног садржаја. Примери су многобројни:

Ја самъ хвала Богу здраво, кое и вама желећи да будете свагда, остаемъ Вашъ искренный Вук (Мушицком, 14. октобра 1816. г.). Но хвала Богу! Ја самъ задоволянъ што самъ Васъ видео (Копитару, 10. марта 1816. г.). За Болића се радуемъ врло: да Бог да да се духъ светый на нѣга врати (Мушицком, 6. марта 1817. г.). Натписе на Српско књижество читао сам с г. Копитаром, и ево, у име Бога, узео перо у руке, да вам јавим, шта нас двојица о њима ми-

слимо (Мушицком, 20. јануара 1822. г.). На пролеће, ако жив будем, може бити да ћу к вама у Беч доћи (Копитару, 1. јуна 1814. г.). Еда је Бог дао, да сте већ оздравили сасвијем? (Копитару, 10. маја 1841. г.). Тамо је засад мирно, али Бог зна хоће ли дуго тако потрајати (Н. И. Надеждину, 22. јула 1848. г.).

Вук у епистоларној прози не само да користи сажети, језгровити начин описивања прихваћен у народној традицији (народне приповетке, басне, пословице), него у свој исказ уграђује готове народне изреке и мудрости поткрепљујући њима, у првом реду, исправност сопствених ставова и тачност изнетих тврђења:

Ако ме и... несрећа постигне, морам трпити, јер је небо високо, а земља тврда (Д. Давидовићу, 20. новембра, 1831. г.). Истина је оно што су наши стари казали: да нико не може целом свету колача намесити, али с данашњим владањем В. Св. готово би се у скупу могло рећи да нико тамо није задовољан (кнезу Милошу, 12. априла 1832. г.). За једнога човека тешко је и једнога малог села свим пословима управљати као што треба, а камоли читавом земљом и народом; друго што: 'четири ока боље виде него два' (кнезу Милошу, 12. априла 1832. г.). Кад би се у Србији правитељство поставило, онда би Србија добила пристojно и потребно поверење, и код државе и код приватних људи... а кад би што обркло или учинило, онога би се тврдо држало (по оној народној приповести 'Царска се не пориче'...) (кнезу Милошу, 12. априла 1832. г.). Одонуда ће бити помоћи, само се не треба ни у кога уздати, ни на кога ослањати, него у се и у своје кљусе (Мушицком, на мали Божић 1818. г.).

Инверзију, као поступак нарушавања одређеног реда речи, рационалисти, који су проповедали јасан и сажет стил, одбацили су као фигуру која не одговара природном току мисли. Насупрот овоме, Вук по угледу на романтичаре често користи инверзију у својим писмима, као тежњу да се посебно истакне важна реч, а и као израз узбуђеног духовног стања и снажне емоционалности:

Свијетли и честити Кнеже, милостиви Господару мој и Господару Народа Српскога (кнезу Милошу, 2. јула 1820. г.). Ону превелику доброту и милост, коју сте Ви мени ту у двору Вашему чинили, ја нијесам заборавио, нити ћу је заборавити до гроба мога (кнегињи Љубици Обреновић, 1. августа 1836. г.). Стање је здравља мога такво, да ја, ако сам рад свој живот... још који дан продужити, морам гледати да живим по својој вољи (Д. Давидовићу, 20. новембра 1831. г.). Жеља је моја позната Вашој Свјетлости, како из моје прве молбе... тако и из писма мога покојноме Василију Поповићу (кнезу Милошу, 30. јануара 1832. г.).

У односу на свакодневни, комуникативни језик, где се по обичају изостављају личне заменице, јер се њихово значење изражава личним глаголским наставком, у језику Вукових писама осећа се појачан степен присуства заменице ја.⁸ Намерна њена употреба изражава различита експресивна значења. Веома често се заменица ја среће у одричним реченицама:

⁸ Уп. Л. А. Дерibas, *Приемы выражения первого лица в писмах А. П. Чехова*, Современный русский язык, Москва, 1964. год., стр. 28—48.

Ј се ни есамъ онако изсмјао, како 805. кадъ самъ се у Новосадскога владыке винограду играо папуче и фотума съ Прашкимъ дѣвоикама (Мушицком, 12. јануара 1817. г.). Овђе је Ча Степа с Јустином; ја још нијесам био код њега, али ћу му отићи ово дана (Мушицком, 29. децембра 1825. г.). Ј не знам какви су то безсловѣстни люди! (Мушицком, 28. новембра 1816. г.). Боље ѓ да ја тамо и недолазим и дасе нетрошим (Копитару, 29. јуна 1814. г.). Ја као човек сакат и болестан... без жене живети не могу (кнезу Милошу, 30. јануара 1832. г.). На толика и тако важна писма моя, ја одъ васъ не добы никаква одговора (Јовану Миоковићу, 23. марта 1817. г.).

Понављањем истородних конструкција са заменицом ја у функцији субјекта, истичу се модалне нијансе уверености, бојазности, наде, жеље — па се тако контексту придаје емоционални карактер:

Ј самъ увѣренъ да вы нити сте... ради обрећи, нити дати, такыи инте-ресъ (Мушицком, 25. јануара 1818. г.). Ј самъ увѣренъ да ће те Ви ово све, што сам Вам писао, добро разумѣти (Копитару, 18. маја 1814. г.). Ја сам увѣрен, да ћете се ви драговољно потрудити, да ми у свачему будете од помоћи (др Јовану Стеићу, 23. фебруара 1840. г.). Ја се бојим, да Јова Гавриловић не остави Србију (Јустину Михаиловићу, 1. маја 1834. г.). Ја сам се надао, нећете ли доћи у Темишвар на администрацију (Мушицком, 15. новембра 1822. г.). Ј еднако желим ту кодъ васъ живѣти (Мушицком, 28. новембра 1816. г.).

Употребом заменице ја (као субјекта) у инверзији, субјекат се ставља изнад осталих делова реченице, реченички контекст мења интонациони ток обогативши свој садржај додатним значењем:

Прешавши ја из Бијограда у Земун, пишем му тако (Мушицком, 20. јуна 1827. г.). Знајући ја, како Ваша Свјетлост по великодушију своје, готово сваки дан људима срећу дијелите... надам се да ћете ово прошеније моје милости примити (кнезу Милошу, 14. јануара 1821. г.). Имајући ја уживљење од вас, наравно је да ћу се морати с фамилијом својом непрестано молити Богу за ваше дуговјечно здравље (кнезу Милошу, 14. јануара 1821. г.). Него вам ја напред кажем: да ћете ви имати пословица десет пута више, него ја (Мушицком, 28. децембра 1832. г.). Ово писмо ја вама пишем из истине пријатељске љубави и из жеље, да будемо и у напредак свагда пријатељи (Ђорђу Магарашевићу, 31. јануара 1828. г.). Мразовићеву риторику ја сам видио мало у Крагујевцу, а овђе је још нијесам могао наћи (Копитару, 15. новембра 1822. г.).

Готово редовно Вук употребљава заменицу ја уз глаголе мишљења и говорења, истичући тиме свој лични став:

Ја сам му обрекао скрпити штогоћ и од Синтаксиса, да буде читава граматика (Копитару 27. децембра 1822. г.). Овђе готово сви говоре, да ће у напредак цар постављати и наше владыке (ја велим да ћемо онда боље владыке имати) (Копитару, 29. децембра 1824. г.). Ја мислим ове нећеље поћи одавде тамо (Копитару, 7. јануара 1825. г.). Ја мислим, да би сам тим заслужио, да ми целу моју бившу президентску плату даду у пензију (др Јовану Стеићу, 20. октобра 1833 г.). Питате ме, како ја мислим о Србији, и с које сам стране. Тешко је то у писму одговорити (12. септембра 1840. г.).

Вук се у писмима често користи заменицом ја у условним реченицама, па се на тај начин посебно подвлачи намера субјекта реченице:

Ја бы Вамъ одмахъ быо одписао, да нисамъ чекао ону другу половину одговора, кои кажете да ћете идуће поште послати (Мушицком, 24. новембра 1816. г.). Ја би вам још пређе о том писао, али сам чекао док се боље не разбере (Мушицком, 25. септембра 1818. г.). Ако би ми Тирка heo дати 2—3 рјечника, ја би молио, да ми и по каку књижару пошљете (Копитару, 11. августа 1823. г.). За ти 60 f. ја би молио да ми и одма пошљете овђе, па ако могбудем без њи изићи из Липиске, ласно ћу и донијети са собом (Копитару, 6. фебруара 1824. г.). Ја би рад задржати се овђе [у Будиму] још један мјесец дана, док наштампам Даницу и Еман. житије (Копитару, 13. августа 1826. г.). Да сам ја ту, ја бих штогод скрпио и с помоћу Вашом начинио (Копитару, 8. октобра 1839. г.).

Иако језик Вукове епистоларне прозе не обилује фигуративношћу, то не значи да се он није служио средствима језичне изражајности. Као посебан вид изражавања Вук користи перифразу издижући свој израз изнад говора свакидашњице:

Ако би мене међутим суђен дачак нашо, аманет Вам Божиј моја жена и ћеца, и моји рукописи (Копитару, 28. јануара 1827. г.). За мој пасош гледајте за Бога, што брже, док нисам полудио, или у болест пао и умро (Копитару, 31. октобра 1832. г.). Вашој Свјетлости је познато, да је моја жена од другога закона и језика, па никако неће за сад да пристане, да живи у Србији (кнезу Милошу, 30. јануара 1832. г.). Под 8. овога мјесеца примио сам из Топчидера једно писмо од покојнога Василија Поповића, на које му 17-га напишем одговор, но кад га 18-га донесем на парламентијум да оправим у Бијоград, на превелику жалост моју разумијем, да се он 17-га у Бијограду у вјечност преселио (кнезу Милошу, 30. јануара 1832. г.).

У ситуацијама када је износио своје материјално и здравствено стање, Вук је скоро увек употребљавао градацију, која му је служила као средство за произвођење снажног ефекта код примаоца писма:

Ко никадъ књиге не читао читаће Србски Рѣчникъ; али ево луте муке и неволѣ, како ће се печатити? Треба 6000 f. VV. VV. а ја немамъ ни 600. Бре немамъ ни 100 f. него узимљмъ те се ранимъ; већ самъ дужанъ 300 f. Тако се то живи за вѣру и за народъ (Мушицком, 6. марта 1817. г.). Ја сам у неисказаној невољи без новца. Знаш да се догоди кашто, да немам чим писма да напишем, и управо да гладујем са женом и с троје дјеце! (Д. Фрушићу, 13. априла 1826. г.). Познато је Вашој Свјетлости врло добро, да сам ја према здравим људима и од прије било болестан и преболестан, а од лани се (особито пак од љетос и од јесенас) здравље моје још горе тако промијенило, да сад нијесам ни налик на онога Вука (кнезу Милошу, 30. јануара 1832. г.).

Због природе и садржаја писма Вук се, у односу на своје полемичке текстове (где је иронија најчешће и најубитачније средство), знатно ређе користио ироничним начином изражавања. И тамо где се служио иронијом, она је пре добијала облик шале него сарказма, мада се понекад може срести и астеизам (иронија на сопствени рачун). Иронија је у Вуковој преписци настајала као производ његовог префињеног хумора и тананог осећања за разнолики спектар њеног значења. По обичају Вук ироничне опаске ставља у мале заграде као посебан додатак исказу чиме је обogaћивао његов семантички садржај, бојећи га уједно и новом емоционалношћу:

Данас у Србији правитељства, у правој смислу ове речи, нема никакoгa, него сте цело правитељство ви сами: кад сте ви у Крагујевцу, и правитељство је у Крагујевцу; кад сте ви у Пожаревцу, и оно је у Пожаревцу... кад сте ви на путу, и оно је на путу; а да ви сутра, сачувај боже, умрете (које једном мора бити), умрло би и правитељство (кнезу Милошу, 12. априла 1832. г.). *Мы смо богати люди ако немамо ништа! Ха! Ха! Ха!* (Мушицком, 28. новембра 1816. г.). Кад дође само до старања да се живи, наћи ће се и онамо леба (зашто је на овом свијету више људи помрло од јела и од пића, него ли од глади и од жеђе); али човек сваки чезне и уздише за онијем мјестом, ће се родио и узрастао (Бенедикту Краљевићу, 30. новембра 1819. г.). Ја сам ово дана рад сам отићи до њега [Милетића] (само да не прођем као Коцебуе у Њемачкој) (Копитару, 27. децембра 1822. г.). До скоро самъ се надао одговору, и неколико самъ пута узалудъ отишао Давидовићу (ком е мени ближе него Петковица Шишатовцу) да гледам не'ма ли какво писмо одкуд' (Мушицком, 14. октобра 1816. г.).

Међу стилским поступцима Вук се користио и метафоризацијом, што је ближи контекст чинило сликовитим, изражајно богатим, емоционално обележеним:

Давидовић васъ поздравља и моли да му пошлѣте еданъ аковъ добре циљвовице да подмаже коегдѣ (Мушицком, 30. јуна 1817. г.). Ето сам надрљао сила којешта. Сад ваља и ви мени да пишете најмање толико (Мушицком, 22. августа 1833. г.). Кад је ово мало бијеле артије остало, ајде да вам јоште што надрљам (Копитару, 29. октобра 1822. г.). Баш ми је ова Гримова цедуља дошла, као да сам је наручио, јер сам се ја сам накањивао њему да пишем. Ето видећете, шта сам му надрљао; уз то пишете му и Ви, шта знате (Копитару, 24. новембра 1831. г.). Што ми у истом писму јављате моје славне непријатељс поименце, зато вам особито благодарим. Међер ја сам то добро оњушио још поодавно, а особито од лани (незу Васи, 7. септембра 1831. г.).

Са посебном конотацијом понавља Вук прилог онамо, уносећи у ту прилошку реч сва своја трагична преживљавања. Ова реч му је замењивала отаџбину Србију, све наше земље, нашу тадашњу стварност:

Милош ме опет зове онамо, али му нећу ићи (Копитару, очи Петровдана, 1826. г.). Стејић је, још док сам ја онамо био, поузимао народне пјесме од људи, којима сам ја још одавно наручио, те су ји купили за мене (Копитару, 20. фебруара 1832. г.). Чујем, да ове зиме очскују онамо некога Бечкога папир-фабриканта, да прави фабрику од хартије (Копитару, 24. новембра 1831. г.) Сјутра, у име Бога, прелазим у Србију. Прије 14 дана прошао је онамо и Герман (Копитару, 28. јануара 1827. г.).

Колико су била моћна Вукова изражајна средства сведочи и наведени начин употребе прилога онамо. Само у једној речи саткана је сва љубав и трагика његова живота. За то онамо Вук је потрошио сав свој живот, а од онамо су долазили најжешћи отпори и негирања. Због онога онамо живео је и умро у туђини...

Уместо закључка укратко о неким особинама језика Вукових писама које задиру у стилогени слој његовог епистоларног израза:

а) Вук је употребљавао два типа ортографије — стару и нову. Стару је ортографију користио у првим годинама преписке, а онда прешао на нову којом се служио до краја живота.

б) Познато је да је Вук 1836. године увео писање гласа „х“, осим речи страног порекла, и у домаће речи.⁹ Услед тога се у његовој преписци поједине одренице јављају са два лика — са слогом х и без њега: *хтети — тети, хвала — вала, хиљада — иљада, Христ — Рист, хљеб — љеб, хаљина — аљина, Херцеговац — Ерцеговац, Хрват — Рват, храна — рана, хартија — артија* и др.

в) У своме класичном језику Вук је чист ијекавац. Међутим, у преписци у текстовима које је писао ијекавским понекад је употребљавао екавске ликове. Тако су настале две форме једне речи — ијекавска и екавска: *овдје — овде, посље — после, прије — пре, љетос — летос, дјеца — деца, умријети — умрети, човјек — човек, вријеме — време, лијеп — леп, сједети — седети, мјесец — месец*.

г) Године 1839. Вук је уклонио ијекавско јотовање у групама *дј* и *тј*. Тако су у његовим писмима настала два лика једне лексичке јединице: *дјеца — ћеца, дјевојка — ћевојка, видјети — виђети, тјети — ћети, отјерати — оћерати* и сл.

д) Поред правилних ијекавских облика јављају се и неправилни, дијалекатски ијекавски облици истих речи: *гдје — ће, овдје — овђе, нигдје — ниђе, гдекоји — ћекоји, одјевен — ођевен* итд.

ђ) Основни фонд Вукове лексике у писмима проистекао је из народног језика. Мада је читав живот водио огорчену борбу за увођење народног језика у књижевност, ипак је дозвољавао да му промакну црквенословенизми, који су у почетку преписке били бројнији. У каснијем периоду Вук их се ослободио, али их се ипак у потпуности није решио. Неколико црквенословенских речи спада у најфреквентнију лексичку групу, као на пример: *чест, прочи, надежда, полза, возблагодарит* и сл.

Све ове појаве захтевају посебан вид изучавања, минуциознију анализу. Али, нека то остане за неку другу прилику.

Милосав Ж. Чаркић

⁹ Он га је, додуше, и пре тога понекад употребљавао (В. А. Пецо, *Сугласник х у Вуковој преписци*, Вуков зборник, Посебна издања САНУ, књ. СД Београд 1966, стр. 91—102).

ОПСЕРВАЦИЈЕ О ВАРИРАЊУ КОМПАРАТИВНИХ ОБЛИКА

Један од рутинских а неизоставних послова у науци о савременом књижевном језику састоји се у регистровању појава морфолошке варијабилности, проучавању употребе алтернативних (конкурентних) облика и, уколико то омогућава расположива грађа, дефинисању правила њихове дистрибуције. То ствара, између осталог, нужну подлогу за свесна нормализаторска опредељења.

Обличког варирања има, више или мање, у свим врстама речи. Овом приликом осврнућемо се на поједине морфолошке варијанте у придевској и прилошкој компарацији.

У једној од три мале школске граматике А. Белић је констатовао: „У савременом језику нашем има више начина за грађење компаратива. Ти се начини у њему још изграђују и нису потпуно завршени”.¹ Белићева мисао о непревазиђеном превирању у компаративним облицима остаје актуелна и данас. Иако је у граматичкој литератури учињено доста да се грађење компаратива нормализује, односно да се у алтернативним (конкурентним) обличким паровима фаворизује као уобичајен или прихватљив један облик, док се други обележава као некњижевни или неправилни (или бар ређи), у савременим књижевним текстовима опажа се приличан број примера који сведоче о жилавој виталности и непопустљивости појединих нормативно деградираних облика. Импресионира чињеница да таквих случајева има и у текстовима угледних лингвиста који се понекад симптоматично „огрешују” о каноне нормативне граматике и о нормативистичке препоруке.

Ради се, наиме, о алтернативним паровима радије/рађе, строжи/строжији, ближи/блискији, глађи/глаткији.

I

Ауторитативни језички кодекси јединствени су у квалификовању дублетних облика компаратива за прилог *радо* и придев *рад*.

¹ А. Белић, Граматика српскохрватског језика за други разред средњих и стручних школа. Београд, 1932, стр. 99.

Исп.: „Правопис српскохрватског књижевног језика“ (1960): *рађе* не него *радије*; „Речник српскохрватског књижевног језика“ („Матичин“): *рад*, комп. *радији*; *радо*, комп. *радије*, неправилно *рађе*.

Без обзира на то, облици са *ђ* нису елиминисани из књижевнојезичке праксе па се срећу у белетристици и научним публикацијама. На пример, у роману Павла Угринова „Задат живот“ (Нолит, Београд, 1980) наилазимо на обадва могућа облика: . . . Професор Караџић се није повлачио у кабинет, *радије* је свраћао у бифе . . . (стр. 213); Но био сам спреман да запнем у драмској [секцији] *рађе* него да организујем течајеве политичке економије (199); — Хоћемо ли по чашицу? — Не, хвала! *Рађе* ћу запалити! (264)

Облик *рађе* појављује се и у новинским текстовима. На пример: [У Стамбол се] туристи враћају *рађе*, више му се диве од било ког другог града у Турској (Нада Максимовић, У Стамболу, на Босфору. — Дневник, Нови Сад, 30. XII 1984, стр. 10).

Штавише, ни лингвисти нису имуни од употребе облика са *ђ*. Милош Московљевић је навео компаративе на *-ије* и *-(ј)е* као равноправне: *радо*, комп. *радије*, *рађе*; *рад*, комп. *радији*, *рађи* (М. Московљевић, Речник руског и српскохрватског језика. „Научна књига“, Београд, 1963). И М. Стевановић, пошто је у складу с традицијом описне граматике одредио да се „од једносложних придева с кратким самогласником у основи компаратив прави наставком *-ији*: *здравији*, *новији* . . ., *радији* . . .“ (М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик. „Научно дело“, Београд, 1964, стр. 259), касније је у једном чланку написао: После су илирски писци, као и Вук, *најрађе*, били за ијекавски изговор . . . (Наш језик, књ. XVIII, св. 1—2, 1970, стр. 7) . . .

II

У издањима у којима се третирају питања језичке културе и правилности, небројено пута је објашњавано да је компаративни облик *строжи* (односно *строжа*, *строже* и сл.) једини исправан, док је облик *строжији* (*строжија* и сл.) творбено погрешан и нелегитиман (недопустив)². Речник Матице српске садржи одговарајуће упозорење: *строг* . . ., комп. *строжи*, некњижевно *строжији*. С друге стране, може се навести низ појединачних написа и угледних колектив-

² Наш језик, књ. II, 1934, стр. 63 и 255; књ. VI (нове серије), св. 5—6, 1955, стр. 196; књ. XII, св. 3—6, 1962, стр. 193; М. С. Лалевић, Како се каже, како се пише. Београд, 1957, стр. 290—291; Љ. Јонке, Књижевни језик у теорији и пракси. Загреб, 1965, стр. 284; А. Пецо, Језик наш свагдашњи. Сарајево, 1969, стр. 124.

них дела чији се аутори залажу за ваљаност и равноправност оба облика, *строжи* и *строжији*, или бар за допустивост облика *строжији*³.

Уз то је очевидна заступљеност облика *строжији*, *строжије* и сл. у књижевним делима, као и њихова неретка употреба у повинским текстовима. Исп.: ... Чу она за собом ашчкин још *строжији* глас ... (Борисав Станковић, Нечиста крв. Просвета; Београд, 1946, стр. 201); *најстрожије* детективско око (Вељко Петровић, Разговору никад краја. МС, Нови Сад, 1956, стр. 265); ... Ујак га је све замишљеније и *строжије* гледао (Драган Симић, Лисопољци. Белетра, Београд, 1959, стр. 107); *Још строжије* ту стоку треба казнити! (Милисав Савић, Младићи из Рашке. Слово љубве, Београд, 1977, стр. 81); ... *Говор и дух* постају мирнији, а навике и обичаји *строжији* (Драгослав Јањић, На длану поред срца. Путописи. Свјетлост, Сарајево, 1979, стр. 24); Она је била *строжија* према деци него отац ... (Владимир Дедијер, Прилози животопису [Павла Савића]. У књизи: Павле Савић, Наука и друштво. СКЗ, Београд, 1978, стр. 186).

Облик *строжији* и сл. чешћа је појава у новосадском листу Дневник, чак и у насловима као што су: *Строжије* са рибокрадицама (17. VI 1983, стр. 12), *Строжије* према несавесним возачима (12. XI 1984) и сл. Према наводима Љуб. Тешића, који је објавио у Дневнику сећања на један сусрет Родољуба Чолаковића с читаоцима, Чолаковић је, причајући о свом детињству, између осталог говорио: ... Батинало се штапом „трескавцем“, намоченим у фирнајз да буде житкији ... *Строжија* казна — по рукама, блажа — по задњици (30. VI 1983).

III

У новијој историји српскохрватског језика нарочито се опажа експанзија компаративног суфикса *-иј-* у групи придева са суфиксом *-(а)к*. Исп.: *кротак* — *кроткији*, заст. *крочи*, *крочији*; *крепак* — *крепкији* и *крепчи*; *жидак* — *житкији* и *жићи* и сл.

Број придева (и прилога) са суфиксом *-(а)к* који добијају компаратив на *-ији* очито расте. Облици са *-кији* који се нормативистички региструју као некњижевни односно неправилни, појављују се у делима еминентних књижевника. За придеве *јарки* и *гладак*, на пример, у речницима МС и САНУ наведени су компаративи *јарчи*

³ Ј. Вуковић, *Строжи* или *строжији*? — Питања савременог књижевног језика, год. IV, књ. 2, св. 2, Сарајево, 1952, стр. 351—355; И. Брабец, М. Храсте, С. Живковић, Граматика хрватскохрватског језика, IV издање, Загреб, 1961, стр. 92 (*строг* — *строжи* и *строжији*); Св. Марковић, М. Ајановић, З. Диклић, Правописни приручник српскохрватског — хрватскохрватског језика, Сарајево, 1972 (*строг* — *строжи* и *строжији*).

и глађи, док су облици *јаркији* и *глаткији* оквалификовани у речнику САНУ као некњижевни. Међутим у романима Скендера Куленовића и Добрице Ћосића наилазимо управо на ове „некњижевне“ форме: Гледам Дједовог пауна који, прелазећи из сјенки воћака у сунце, постаје *јаркији* (С. Куленовић, Понорница. Нолит, Београд, 1977, стр. 132); Осовина великог тоцила једним крајем пободена у багрем. Танки зелени лишаји били су обукли његову некад од псећег језика *глаткију* површину . . . (Д. Ћосић, Корени. Просвета, Београд, 1954, стр. 100).⁴

Компаратив на *-кији* одомаћујући се све више код придева с наставком *-(а)к*, увлачи се већ и у парадигму придева *близак*. Овај случај је посебно интересантан, специфичан. Ради се о семантичком рачвању, диференцирању: компаративи на *-кији* појављују се кад се придев *близак* употребљава у одређеном ужем значењу.

У семантичкој скали придева *близак*, наведеној у Речнику САНУ, тачка 5.а. гласи: који је тесно везан другарством, пријатељством, симпатијама; присан, интиман. Међу примерима који илуструју ову дефиницију налази се овај: Указивала му се . . . нека пажња и неко саучешће као покојниковом *најблискијем* другу (Милета Јакшић). У овом и сличним примерима за компаратив на *-кији*, којим располажемо, долази до изражаја исто или блиско значење: ради се претежно о емоционалној односно духовној присности, прихватљивости, приступачности. Исп.: [Изгледао ми је] господин Унгер *блискији* и симпатичнији него иначе (А. Тишма, Повратак миру. Нолит, Београд, 1977, стр. 186); . . . Постоји и закон смањења размене, тј. прихватање исте особе постаје све мање и мање вредно како она постаје *блискија* (НИН, 20. XII 1981, стр. 69); Време је средином минулог века било наклоњено Вуку. Идејнополитичко револуционисање народа чинило је *блискијим* и Вукове, такође револуционарне, идеје (Голуб Добрашиновић, Вук Караџић. Вуков и Доситејев музеј, Београд, 1976, стр. 16).

Новосадски дијалектолог Драгољуб Петровић употребио је у монографији „Говор Баније и Кордуна“ (Нови Сад, 1978) двојаке облике компаратива, у чему се јасно огледа њихово семантичко рачвање. Исп.: . . . У Хрватској нема говорâ *ближих* књижевном језику [= сличнијих, — В. Г.] него што су то *јекавски* говори српскога становништва (стр. 173); . . . Ја се *нисам* могао *унапријед* припремити за *успјешно* вођење разговора о оним темама *које су женама блискије* [= прихватљивије, приступачније — В. Г.] (стр. 18, у фусноти).

⁴ На страну што је ту писац упао у значењски лапсус. У датом контексту био би вероватно умеснији придев (х)рапав.

IV

Циљ ових редова ни најмање није да се посегне на утврђене и традицијом освештене појмове и чињенице у домену норми књижевног језика. Али језик је динамичан систем па не би било оправдано запостављати оно што је у превирању. Не сме се прецењивати домет и значај наведене грађе, али је не би требало ни пренебрегавати при приказивању шаролике панораме морфолошке стварности модерног стандардног језика.

Владимир Гудков

ПРИЛОЗИ ДОПУЊАВАЊУ И ОСАВРЕМЕЊИВАЊУ НАШЕ ПРАВОПИСНЕ НОРМЕ (II)

Настављамо обраду правописне проблематике без нашег изненада пре-минулог колеге проф. др Јована Кашића, чија је прерана смрт тежак губитак за нашу науку и њене програме. Први дио, посвећен писању страних имена, објављен је у Борби 8—11. I 1987, у Нашем језику и у Летопису Матице српске, док су овога пута на реду питања употребе великог слова. У разматрању проблематике и формулисању оцјена судјеловали су др Павле Ивић, др Јован Јерковић, др Бранислав Остојић, др Асим Пецо, др Митар Пешкан, др Мато Пижурица и др Живојин Станојчић, консултативно и др Јосип Баотић, др Мелида Караџа-Гарић и др Милан Шипка.

Узимајући као основу Правопис из 1960. године (Прав. 1960), ослањали смо се и на елаборацију у оквиру одговарајућег пројекта у БиХ, где је питања употребе великог слова веома добро обрадио М. Шипка; и овом приликом служили смо се и Правописним приручником В. Анића и Ј. Силића (Згб. 1986, скраћ. А—С), као и појединим другим обрадама ове проблематике.

ПИТАЊА УПОТРЕБЕ ВЕЛИКОГ СЛОВА

48. У односу на раније наше правописне норме (Белићеву и Боранићеву), Прав. 1960 је донекле смањило и ограничило употребу великог слова. То се огледа у неколико нормативних посгупака:

- ограничена је употреба великог слова из поштовања;
- у сложеним називима састављеним од општих, описних ријечи великим словом најчешће се пише само прва ријеч у називу (изузев у именима села, градова, држава, федералних јединица сазвјезђа);
- није прописано велико слово у називима управних, административних подручја и називима догађаја и збивања.

То је оправдано као начелна тежња, јер велика слова донекле оптерећују текст. Њихова претјерана употреба смањује прегледност текста и уочљивост главних функција великих слова: да означе почетак реченице (реченичне цјелине) и да обиљеже стварна властита имена као ријечи посебног карактера. Није без значаја ни чињеница да велика слова успоравају писање.

Умјерена употреба великих слова треба и даље да буде тежња нашег правописа, па ни у овоме ни у низу других ставова не треба напуштати основе правописне норме из 1960. године. Ипак је у неким појединостима оправдано дорадити или поправити одредбе Прав. 1960 и кад су у питању велика слова, и даље се држећи начела да треба ићи не на манирску, формалну и пригодну, манифестациону него на функционалну употребу великог слова, условљену посебном језичком природом ријечи и израза и потребом да се то обиљежи.

49. Прије свега, у смјеру ограничавања употребе великог слова може се у неким случајевима поћи и даље од Прав. 1960. С друге стране, нека прописана ограничења примјене великих слова сукобила су се са основним законитостима њихове употребе и са разумљивом тежњом аутора да великим словом обиљеже оно што осјећају као посебно име, другим ријечима — да обиљеже како неки назив не дају као своју слободну, описну, информативну формулацију, него као већ створено и преузето посебно име нечега. Тако је настао извјестан број спорних питања, а за неке случајеве може се рећи да се донекле створила и обичајна норма мимо прописа Прав. 1960; то би вјероватно и јаче долазило до изражаја да нема лекторских интервенција, а и невољног приклањања аутора правописним одредбама, и кад их не сматрају оправданим.

50. Доста недоумица и колебања у правопису великог слова проистиче из саме природе изражајне материје. Властита имена нису у језику строго и јасно одвојена од општих, описних (апелативних) ријечи, него постоје и прелазни типови, примјери који дијелом имају карактер описног назива, а дијелом властитог имена.

Поред главних, традиционалних категорија властитих имена (појединачна имена — лична и географска, а онда и колективна — презимена, етноними, имена становника), и разна друга именовања добијају у већој или мањој мјери карактер властитих имена. Ту се, прије свега, могу разликовати:

— имена која се надијевају, дају коме или чему, утврђују неким поступком (нпр. имена улица, установа, одликовања, ауторских дјела);

— имена која настају у спонтаном изразу, примјеном неких изражајних образаца или промјеном карактера, начина употребе, у извјесној мјери и обличким издвајањем првобитних описних назива.

Ово друго је често поступан процес, у којему поједини називи у неједнакој мјери губе карактер слободних описних назива и добијају одлике посебних, властитих имена.

51. Карактер властитог имена, а с тим и тежња и склоност употреби великог слова, јаче долазе до изражаја у оваквим примјерима:

a. Ако је назив недовољно погодан, неиндикативан, неспримјерен да служи као нормална описна, информативна формулација; нпр. за ПУНСКЕ РАТОВЕ нормални описни назив био би „римско-картагински ратови“, а некадашња ДРАВСКА БАНОВИНА није била више „дравска“ (везана за порјечје Драве) него „савска“. Поготово су информативно неадекватни симболични називи, типа РАТ ДВИЈУ РУЖА или НЕВЕСИЊСКА ПУШКА, што их приближава категорији властитих имена.

b. Ако је назив добио један од главних облика својствених властитим именима, а то су *именички* и *придјевско-именички*; ово друго подразумијева и случајеве са редним бројевима (нпр. ПРВИ УСТАНАК, ПЕТА ОФАНЗИВА), који само по облику спадају у придјевске ријечи. На примјер, више се осјећају као имена изрази СРЕМСКИ САНЦАК, БАЛКАНСКИ РАТ, БОРОДИНСКА БИТКА, него САНЦАК, СРЕМ, РАТ БАЛКАНСКИХ ЗЕМАЉА, БИТКА КОД (СЕЛА) БОРОДИНА.

c. Ако је појам под датим називом довољно познат (уопште, или бар у професионалним срединама и образовним круговима којима се текст првенствено намјењује), тако да се, упркос лаконичности, непотпуној информативности и одсуству контекста који га појашњава, тачно схвата на што се мисли. На примјер, тачно ће се разумјети називи СЕЉАЧКА БУНА, ФРАНЦУСКА РЕВОЛУЦИЈА, ИГМАНСКИ МАРШ, СРЕМСКИ ФРОНТ, КОСОВСКА БИТКА, ПРВИ УСТАНАК (иако су самом формулацијом имена недовољно одређени), јер су то збивања и догађаји познати под тим именима.

52. На уређену и у потребној мјери уједначену примјену може рачунати само правописна норма заснована на ономе што уочавају шири кругови људи који утичу на уобличавање јавне ријечи, а прије свега они језички посленици које професија нагони да размишљају о правописним питањима, не само ради сопственог исправног писања него и зато да би могли квалификовано поправљати туђе текстове и учити друге правопису; а то су прије свега наставници српскохрватског језика и лектори, језички редактори јавних текстова. Било би врло важно за нормирање испитати анкетом преовлађујуће опредјељење тих стручњака практичара кад су у питању отворени правописни проблеми.

У сваком случају, за оцјене које формулишемо сматрамо да су подложне анкетним провјерама и подложне поправкама и утаничивањима у даљој стручној обради, поготово у оним појединостима гдје би анкета показала да не наилазе на довољну подршку. Увид у преовлађујуће склоности и опредјељења језичких практичара био би важан елеменат и путоказ за коначно нормирање ако се створе услови за договорно утврђивање правописне нормe на цјелом нашем језичком подручју.

Напомена. И нама су биле врло корисне неке ограничене пробне анкете које смо спровели (са неким групама средњошколских наставника и у секцији новосадских лектора, којима срдачно захваљујемо на одзиву). Иако у одговорима долази до изражаја и сама навикнутост на поштовање постојећег правописа, по правилу наилазе на преовлађујућу подршку реално замишљене иновације.

Ограничићемо разматрање на нека отворена питања, било да се одредбе Прав. 1960 изричито оспоравају, било да их је сама спонтана пракса учинила спорним или открила њихову недовољну разрађеност. Посебно ћемо имати у виду она питања у којима приручник А—С доноси иновације у односу на Прав. 1960, јер треба оцијенити до које се мјере може ићи у сусрет тој ревизији.

Сложени просторни називи

53. Под просторним називима подразумејемо и имена географских регија и просторних (у дводимензионалном смислу) облика, и имена држава и њихових дијелова, и називе разних подручја (савремених и историјских), без обзира на то у које су сврхе и на који начин у неком простору идентификоване поједине просторне јединице (поред управно-политичких, постоје нпр. и војне области и зоне, геоботаничка подручја — према биљном свијету, затим привредна подручја — уопште или у односу на поједине дјелатности и сл.).

Ако имају карактер властитог имена, вишечлани просторни називи пишу се двојачко: или свим почетним великим словима (свака ријеч у називу, изузев предлога и везника), или једним великим словом (само прва ријеч у нормалном реду саставница, разумије се — и оне ријечи које су и саме за себе властита имена).

54.а. Први начин, сва велика слова, добија смисао истицања официјелности и стандардности имена, и примијењен је у Прав. 1960 на званична имена држава и наших федералних јединица, из чега данас слиједи нпр.: *Социјалистичка Федеративна Република Југославија*, *Сједињене Америчке Државе*, *Социјалистичка Аутономна Покрајина Косово*, *Социјалистичка Република Словенија* (аналогно и *Украјинска Совјетска Социјалистичка Република* итд.). Треба задржати то правило, не ширећи га на друге типове просторних назива.

Напомена. С обзиром на разноликост федеративних система у свијету, не треба сматрати грешком ни ако се име неке федералне јединице напише једним великим словом, нпр. у Аустралији *Територија(а) главног града* или *Сјеверна територија*.

б. Свим великим словима пишу се и скраћена или краћа имена држава: *Сједињене Државе*, *Државе* (и ово друго среће се у преводној литератури); *Совјетски Савез*, *Савез*; *Уједињено Краљевство*.

с. Споран је лингвистички карактер ријечи *р е п у б л и к а* у именима ДАН РЕПУБЛИКЕ, ТРГ РЕПУБЛИКЕ, је ли она овдје у служби назива земље или пак опште типолошке именице, те означава тип друштвеног уређења, супротан монархији. Сагласно овом другом схватању, било би писање *Дан републике, Трг републике* (а не *Трг Републике, Дан Републике*, као што је у Прав. 1960).

д. Такође је споран лингвистички карактер ријечи РЕПУБЛИКА и ПОКРАЈИНА кад се примијене умјесто имена које наше републике или покрајине, као и ријечи ФЕДЕРАЦИЈА кад је ријеч о југословенској држави и југословенском друштвеном систему. Схватајући то као скраћивање (одн. скраћивање и модификацију) сложеног имена, а полазећи од начела да се и скраћена имена пишу великим словима, поједини аутори и лектори пишу наведене ријечи почетним великим словом; ослонац налазе у правописној одредби за претходни случај („Дан Републике“), а такво схватање има заговорника и међу лингвистима.

По другом схватању, међутим, таква употреба ријечи РЕПУБЛИКА и ПОКРАЈИНА не значи скраћено властито име него употребу опште ријечи (термина) умјесто имена, а ни ФЕДЕРАЦИЈА није друго име Југославије него ознака типа уређења (федеративни систем), дјелокруга и нивоа власти (федерални органи, федералне власти) и сл. У складу с тим честа колебања и недоумице око начина писања ових ријечи могле би се ријешити правилом да се редовно пишу малим словима, као што се пише земља умјесто Југославија („у земљи и иностранству“) или град умјесто његовог имена („комуналне службе града“). На примјер: *буџет федерације* (схваћено као дио друштвеног буџета који је у надлежности федералних служби); *Сав(ј)ет федерације* (на федералном, савезном нивоу); *однос покрајина, републике и федерације; ставови једне и друге републике; с подручја сусједне републике; република и об(ј)е покрајине; пословање се проширило и изван оквира покрајине; подаци о подручју покрајине и републике у ц(ј)елини.*

Напомена. Пожељна би за ово и претходно питање била анкетна провјера, јер нема потребе да се у овоме иде мимо преовлађујуће склоности и одређења ширег круга људи упућених у правопис.

55. Поред официјелних, стандарних имена земаља, постоје и друкчија именована, која бисмо могли назвати неправим или примијењеним именима. Начелно је питање онда треба ли их писати као и права имена, тј. свим почетним великим словима, или пак само једним великим словом, као што се пише већина типова сложених властитих имена. Може се дати предност овом другом начину, у духу опште тежње умјереној употреби великих слова.

а. За историјске државе често се стварају слободно састављени описни називи, али они стичу донекле карактер властитих име-

на кад постану обични и уђу у систем именовања држава, поготово ако добију устаљен облик. Писање свим великим словима ипак не би било у складу с неофицијелним називом, па је оправдана тежња која се запажа у изражајној пракси да се овакви називи збијежавају једним великим словом: *Византијско (Бизантско) царство, Источно римско (Источноримско) царство, Франачка држава, Хабсбуршка монархија, Двојна монархија, Аустроугарска царељина, Турска царељина, Турско царство, Османска империја* итд. (назив често варира и у истом тексту, из стилистичких разлога).

Ако се називи сличног склопа јављају само као слободне стилизационе замјене правих имена (било историјских било савремених), треба их писати малим словима, нпр.: *односи са црногорском кнежевином, након настанка југословенске краљевине и сл.*

b. Сличан проблем намећу и фигуративни или симболични називи кад се узимају умјесто имена земаља. Ако су то познати и устаљенији називи појединих земаља, оправдано их је писати једним великим словом: *Земља излазећег сунца, Земља хиљаду (тисућу) језера*. Оправдано је писати и: *Британско острво, Британски оток* (или скраћено: *Острво, Оток*) кад се таквим називима замијени име Велика Британија.

Нема, међутим, потребе за великим словима кад су у питању слободније фигуре, као и фигуративни изрази негативног или уопште квалификативног смисла (на посебан карактер неких таквих израза може се указати употребом наводника, додацима типа *звани, такозвани и сл.*): *црно-жута монархија, британски лав, крилати лав (Млечи), горди Албион, „црвено острво“ или „црвени оток“ (Куба) и сл.*

c. Умјесто имена држава понекад се употребљава назив одређе не фазе њиховог устројства (то значи да је значење временски сужено у односу на нормална имена земаља), па се и на оваква имена може примјенити писање једним великим словом (а не свима), тим прије што се оваквим замјенама често прибјегава не из информативних (у интересу прецизности) него из стилистичких разлога: *Пета република, Друго царство, Трећи рајх*.

d. Једним великим словом логично је писати и познатије називе који указују да је неки систем власти (обично на ослобођеним територијама у устанцима и револуцијама) имао неке одлике и функције државе, иако није имао такав статус: *Крушевска република, Лабинска република, Ужичка република*; друкчије је по склопу, али се може укључити и у овај тип *Париска (Паришка) комуна*.

Напомена. Материја из ове тачке (55a—d) није нормирана у Прав 1960, али су у Правописни рјечник унесена имена као она у нашој подтачки 55a и писана као и обична имена држава (тј. свим великим словима): *Турско Царство, Византијско Царство, Источно Римско Царство*. У прируч-

нику А—С тако писање проширено је и на друге овдје обухваћене типове. То, међутим, није у складу с неофицијелношћу ових назива, који нису права имена, а често се примјењују и варирају и из стилистичких разлога. И пробне анкете дају предност писању једним великим словом.

56. Међу осталим просторним појмовима са вишечланим називима главно мјесто заузимају географске цјелине (природне и историјски настале, нпр. *Балканско полуострво* или *полуоток*, *Никшићко поље*, *Бока которска*, *Босанска крајина*) и административне јединице, тј. управна или управно-политичка подручја, иако има и дружничких регионализација и одг. назива подручја (уп. т. 53).

Као опште правило може се узети да се ови називи не пишу свим почетним великим словима, те остаје као главно питање: које ћемо сложене називе узети као властита имена, обиљежавајући то једним великим словом, а које као слободне информативне изразе, који онда не повлаче употребу великог слова (изузев у ријечим.) које су саме по себи властита имена). При разматрању назива подручја треба имати у виду и склоп назива, који може бити углавном тројак, нпр. *ВАЉЕВСКИ ОКРУГ*, *ОКРУГ ВАЉЕВСКИ* и *ОКРУГ ВАЉЕВО*; други образац можемо узети као инверзију првога, подразумевајући да је у нашем језику нормалан ред ријечи *п р и д з е м и в + и м е н и ц а*.

Напомена. Избор образаца дијелом је сугерисан самим нормирањем и праксом администрације, а дијелом спонтано створеним изражајним обичајима. Нпр. за турску управну подјелу наших крајева у нашим преводним и др. текстовима главне се јединице обично зову (идући од мањих ка већима) *нахија*, *кадилук*, *санџак* и *пашалук*; у турским текстовима именују се једнообразно, по типу општа именица + властито име, али се у нашим текстовима такав образац задржава углавном за мање јединице (нахије и донекле кадилуке, нпр. *НАХИЈА ОНОГОШТ*, *КАДИЛУК НОВИ* или *НОВСКИ КАДИЛУК*), док је за веће јединице обичнији придевско-именички образац (*БУДИМСКИ*, *БОСАНСКИ*, *БЕОГРАДСКИ ПАШАЛУК*, *СРЕМСКИ*, *ПОЖЕШКИ*, *ЗВОРНИЧКИ САНџАК*).

Прав. 1960 за адм. подручја уопште не допушта велика слова. Насупрот томе, А—С предвиђају писање свим великим словима: *Ужичка Нахија*, *Босански Пашалук*, док за геогр. подручја узимају једно велико слово: *Хрватско загорје*, *Далматинска загора*, *Босанска крајина*. Може се рећи, међутим, да би ови други називи прије изискивали и друго велико слово него први, јер су ријечи типа „нахија“, „пашалук“ изразито општег, терминског карактера, док именице *ЗАГОРА*, *ЗАГОРЈЕ*, *КРАЈИНА* много више него претходни тип добијају карактер властитих имена. И једна пробна анкета међу наставницима сх. језика показала је да образац *Босански Пашалук* практично нема присталица (већина је за тип *Босански пашалук*, мањина за *босански пашалук*). У складу с тим биће и наша разрада.

57.а. Иако у називима адм. подручја (као и у другим сложеним називима) службу назива има синтагма (веза ријечи) у цјелини, ипак се у оквиру назива разликује мање битна општа именица и знатно битнији посебни, специфични дио, захваљујући којему читав назив добија карактер посебног имена. У називима адм. подру-

чја (савремених и историјских) чији је састав општа именица + властито име може се начелно узети да општа именица више најављује и усмјерава стварно име него што представља његов почетак и интегрални дио, па је оправдано писати је малим словом, слично као што пишемо нпр. село *Дреновац*, град *Тузла* и сл. Ово се правило само по себи разумије у случајевима гдје и само властито име значи неку регију, подручје — нпр. *санџак Срем*, *нахија Посавље*, *нахија Бјелопавлићи*, а може се примијенити и на јединице назване по свом средишту, мјесту којему су подручне, нпр.: *жупанија Бач*, *дистрикт Бечеј*, *нахија Сребрница*, *санџак Зворник*, *кадилук Пријепоље*, *општина Врачар* (као подручје, а не установа, нпр. „станује у општини Врачар“) и сл.

б. Ријетки су и специфични називи у којима је и почетну општу именицу (иза које слиједи властито име) оправдано писати великим словом, као интегрални дио имена. Тако се у дословнијим преводима турских назива неких наших области срећу имена *Вилајет Вук* (Вуков вилајет, област Бранковића), *Вилајет Павли* (или *Вилајет Павловића*), *Земља Црнојевића* (Стара Црна Гора), гдје је почетно велико слово лингвистички оправдано.

58. За разлику од типа показаног под 57а, придјевско-именички називи адм. подручја изискују допуну и поправку норме Прав. 1960.

а. Изван спора је да великим почетним словом треба писати некадашње административне називе који су изгубили правну садржину, али су се одржали, претварајући се у географска имена. Таква су имена стародрноргорских нахија: *Катунска нахија*, *Љешанска нахија*, *Ријечка нахија*, *Црмничка нахија* (данас чешће просто *Црмница*, а остала три назива и даље се одржавају), а и данашњи *Санџак* понекад се назива и *Новопазарски санџак*.

Неопходно је великим словом писати и придјевско-именичка имена старих жупа, које су биле дијелом географски а дијелом административни појмови, нпр. *Затрнавска жупа*, *Брсковска жупа* (али: *жупа Брсково*).

б. Поред нормалних извођења адм. назива — према геогр. имену регије (нпр. СРЕМСКА ЖУПАНИЈА, СРЕМСКИ САНџАК) или средишту јединице (нпр. ВАЉЕВСКА НАХИЈА — постоје и такви називи у којима је информативност много условнија; а са смањењем информативности јаче долази до изражаја карактер властитих имена и потреба за писањем великог слова, јер се смањује могућност да се називи схвате као слободна ауторова описна формулација. Тако су називи *Дојезерска нахија* и *Зајезерска нахија* (преводи турских назива двију нахија крај Скадарског језера) индикативни само ако се зна не само на које се језеро мисли него и правац посматрања (слично као што је правцем посматрања условљено

и старо име *Затрнавска жупа*), па је оправдано писање великим словом. И називи предратних бановина према ријекама више су симболични него информативни. Може се рећи да се по обичајном правилу овакви условни, само дјелимично информативни називи пишу великим словом, и да је тај обичај оправдано прихватити као норму: *Дравска бановина*, *Дринска бановина* (али изузетно: *Бановина Хрватска*, јер је тај назив дијелом у систему с другима а дјелом особен, будући да се састоји од двије именице).

с. И кад не одступају по својој мотивацији од нормалног информативног идентификовања, придјевско-именички називи адм. подручја, ако су уобичајени у том облику, више се схватају као посебна имена него као слободни описни изрази, те је неопходно допустити њихово писање великим словом, што се (и мимо правописних прописа) често среће у објављеној јавној ријечи. Тако уобличени називи постоје и у нашем данашњем адм. систему (нпр. армијске области, затим у Србији региони као обједињавања општина и сл.), али су још обичнији за историјске појмове, а има их и у преводној литератури и текстовима о појединим страним земљама. Ове називе поготово је логично писати великим словом у низовима у којима је придјевско-именички облик систематски примјењен или довољно обичан, нпр.: *Јужноморавски регион*, *Нишки регион*, *Подрињско-колубарски регион*; *Скопска армијска област*, *Београдска армијска област*; *Сремска жупанија*, *Вировитичка жупанија*, *Крижевачка жупанија*; *Хрватска крајина*, *Банска крајина*, *Славонска крајина* (ист.); *Будимски пашалук*, *Босански пашалук*, *Београдски пашалук*; *Ужичка нахија*, *Рудничка нахија*, *Ваљевска нахија*; *Сремски санџак*, *Херцеговачки санџак*, *Вучитрнски санџак*; *Псковска губернија*, *Владимирска губернија*, *Орловска губернија*; *Варшавско војводство*, *Катовичко војводство*; *Лењинградска област*, *Московска област* — итд.

d. Препорука из претходне подтачке не значи да треба нормирати као обавезу писање великог слова кад год се неко подручје именује придјевско-именичким називом, него треба оставити могућност да се и тако уобличени називи схвате као слободне описне формулације и пишу малим словима. На примјер, данас је нормални образац именовања општина (као подручја) *општина Врачар*, *општина Савски венац*, *општина Стари град* итд., па ако се повремено употребе и придјевско-именички облик (нпр. „преселио се из општине Врачар у новобеоградску”), већ само то одступање од нормалног обрасца свједочи да је то слободна описна формулација, те је оправдана употреба малог слова. У некој мјери треба оставити слободан избор ауторима, кад нису у питању устаљенији системи назива.

Рекло би се да је описни карактер формулације изразитији кад се придјевско-именички тип појави у обратном реду, у ин-

верзији, као именичко-придјевски (СРЕЗ НИКШИЋКИ, ОКРУЖЈЕ БАЊАЛУЧКО и сл.), те и ту треба оставити могућност писања малим словима. Ако се пак жели примијенити велико слово, његова употреба треба да буде у складу с поступком у другим типовима сложених властитих имена кад се саставнице нађу у инверзији, о чему ће бити ријечи у т. 63.

Напомена. Називе одређеног дијела града (кад то није прикључено мјесто) треба писати једним великим словом (сагласно Прав. 1960): *Стари град, Баново брдо, Други рејон, Професорска колонија, Ново насеље* (ако је устаљено име, а у описном смислу: *ново насеље*).

Називи догађаја и збивања

59. Прав. 1960 није предвидио писање великог слова у називима догађаја и збивања, изузев у називима конгреса и конференција (а ни у приручнику А—С ово није ревидирано), из чега проистиче да се прописује писање нпр. *Кримска конференција* — али *кримски рат*; или *Балкански савез* (као организација) — али *балкански рат*. Будући да се догађаји и збивања обично именују описним, информативним формулацијама, и даље треба да буде основно правило писање њихових назива малим словима. Ипак има извјестан број догађаја и збивања чији су називи (према мјерилима у т. 51, а и уопште према томе како се у језичкој свијести идентификује појам *в л а с т и т о и м е*) у великој мјери добили карактер властитих имена, што изискује употребу великог слова.

Одредбе Прав. 1960 о овоме учинила је спорним сама пракса, иако су лекторске интервенције учиниле да су спонтане склоности само дјелимично дошле до изражаја. Наше оцјене до које мјере треба ићи у сусрет таквим тежњама намјењују се и анкетним провјерама и даљим стручним и друштвено-стручним усаглашавањима.

60. Символичне, фигуративне и сличне неправне називе, који по свом склопу не одговарају информативном именовању, оправдано је писати великим словом, без обзира на облик назива догађаја: *Невесинска пушка, Сеоба народа, Вартоломејска (Бартоломејска) ноћ, Опијумски рат, Отаџбински (Домовински) рат, Дуги марш, Октобар, Битка народа, Битка за рањенике, Рат двију (двеју) ружа, Ноћ дугих ножева.*

61. Друга устаљена посебна имена догађаја и збивања обично имају придјевско-именички облик, па се употреба великог слова може условити таквим обликом (да не би дошло до произвољности и претјеране употребе великог слова). При томе се могу издвојити ови случајеви у којима је оправдано називе догађаја и збивања писати великим словом:

a. Називи ратова према једној ратујућој страни: *Први пунски рат* (тако и *Други*, *Трећи*), *Први крсташки (крижарски) рат* (тако и *Други*, *Трећи* итд., такође са именицом војна), *Бурски рат*, у нар. говорима и *Турски рат* (1912), *Аустријски рат* (1914—18).

b. Устаљени називи ратова према трајању: *Седмогодишњи рат*, *Тридесетогодишњи рат*, *Стогодишњи рат* (али малим словима нпр. ако се који од свјетских ратова назове четворогодишњим).

c. Устаљени називи ратова према попришту, простору: *Пелопонески рат*, *Кримски рат*, *Балкански рат* (1912), *Први балкански рат* (исти), *Други балкански рат*, *Први св(ј)етски рат*, *Други св(ј)етски рат*, *Кандијски рат* (овдје је Кандија или Крит и поприште и повод рата), *Корејски рат*. Међутим, треба писати малим словима *трећи св(ј)етски рат* кад се говори о његовој могућности, јер је то хипотетички појам.

d. Устаљени посебни називи устанака и револуција: *Селјачка buna*, *Илинденски устанак*, *Први устанак*, *Први српски устанак* (тако и *Други*), *Народноослободилачка борба* (тако и *рат*), *Октобарска (социјалистичка) револуција*, *Француска револуција* (уп. т. 62d), *Париска комуна* (и кад се мисли на догађај, уп. т. 55d).

e. Устаљени називи познатих битака, ратних операција, фронтова (као ратних попришта и фаза рата): *Прва офанзива*, *Пета непријатељска офанзива* (тако и остале), *Косовски бој*, *Косовска битка*, *Маричка битка*, *Мохачка битка*, *Сигетска бритка*, *Колубарска битка*, *Мојковачка битка*, *Крбавска битка*, *Бородинска Битка*, *Курска битка*, *Сремски фронт*, *Солунски фронт*.

f. Устаљени називи одређеног мира, пакта, споразума, договора и сл. (и кад се мисли на сам догађај, чин, а не само на усвојене одлуке или документа и на створену организацију): *Тилзитски мир*, *Пожаревачки мир*, *Хрватско-угарска нагодба*, *Минхенски споразум*, *Новосадски договор*.

g. Поједини шире познати устаљени и специфични називи других историјских догађаја и збивања: *Сарајевски атентат*, *Игмански марш*, *Илирски покрет*, *Народноослободилачки покрет*, *Реформација*, *Противреформација* (*Протуреформација*).

За категорије наведене у овој тачки може се наћи још примјера у којима је оправдано писање великог слова, али то не треба ширити на називе у којима је карактер властитог имена мање изразит него у навођеним примјерима. Другим ријечима, основна тежња треба да буде: не ширити писање великим словом изван круга појмова који су добили стабилна имена, тако да упркос лаконичности и ограниченој информативности назива значење остаје јасно и сигурно.

62. Поред претходне начелне препоруке, треба и изричито истаћи нека ограничења и у неким специфичним случајевима препоручити писање малим словима. Такви су:

а. Називи из претходне тачке ако се употријебе у множини (тј. називи понављаних догађаја): *сва три пунска рата, крсташки (крижарски) ратови, оба српска устанка, об(ј)е косовске битке* (друга је Јанка Хуњадија), *оба балканска рата, доба св(ј)етских ратова, реформације* (кад се рашчлањује општи појам Реформација).

б. Називи ратова у којима се именују обе стране (јер је то нормална описна формулација): *турско-аустријски рат 1683—99, совјетско-фински рат, енглеско-бурски рат, ирачко-ирански рат* итд.

с. Називи догађаја у којима је прва ријеч општа именица (због описног карактера назива, или због тога што је именица небитни дио имена): *устанак у Херцеговини, буна против дахија (на дахије), устанак 13. јула, бој на Косову, битка на Сутјесци* и сл. (изузимају се називи из т. 60).

Напомена. Иако се неки од оваквих назива употребљавају као постојана имена, допуштање великих слова није довољно оправдано, и могло би довести до њиховог неконтролисаног ширења. Именица на почетку оваквих назива задржава у пуној мјери карактер опште ријечи, па се може јављати у множини или у јединици множинског значења (нпр. „до боја на Иванковцу и на Мишару“). У именима типа *бој на Косову, битка на Сутјесци* кључна ријеч већ је обилежена великим словом, те би његова примјена и на општу именицу значила увођење још једног великог слова, и то у небитном дијелу назива. Да је то небитни дио, свједочи и могућност његовог изостављања, нпр. „од Косова, а ни прије њега“ (Његош), „пре и после Сутјеске“, „послије Ватерлоа“ и сл.

д. Називи револуција према имену земље: *кинеска револуција, југословенска револуција, алжирска револуција* итд.

Напомена. Оправдано је изузети: *Француска револуција*, као устаљено име је д и о г догађаја, иако је у Француској и касније бивало револуционарних збивања.

Писање сложених назива кад је одредбени дио на другом мјесту

63. Већ је речено (т. 57а и 62с) да треба малим словом писати општу именицу у називима типа *санџак Срем, нахија Сребрница* и *бој на Косову, битка на Сутјесци*, а овдје ћемо указати на још неке случајеве у којима назив не почиње својим најмаркантнијим дијелом.

а. Кад се придјевско-именичка географска имена (и други називи у којима је карактер властитог имена несумњив) јаве у инверзном (обратном) именичко-придјевском облику, те почињу општом именицом, ту именицу треба писати малим словом, а одредбу великим: *из океана Атлантског у Тихи, између мора Јадранског и*

Јонског, *»мину чета низ поље Ђемовско«, »и спадоше на поље Никшићко«, »уљегоше нахији Љешанској«* (примјери из рјечника Његошева језика).

b. Ако се у таквом именичко-придјевском склопу нађу називи који се могу схватити и као посебни и као описни (какви су разматрани називи адм. јединица и ист. догађаја и збивања), могу се употребити или оба мала слова или прво мало, а друго велико, зависно од тога да ли се тако склопљени назив више осјећа као слободна описна формулација или као посебно име: *срез цетињски (или Цетињски), од битке церске до колубарске (или Церске, Колубарске), бановина Савска спојена је с Приморском.*

c. Кад се називи улица састоје из придјевске одредбе и ријечи *»улица«,* оправдано је писати великим словом само одредбу, а ријеч *»улица«* малим (она се често и изоставља): у *Босанској улици, у улици Босанској, у (ул.) Босанској и Теслиној.*

d. И у називима улица друкчијег склопа ријеч *»улица«* оправдано је писати малим словом ако је она необавезни дио имена, који се може изостављати: *без струје ће остати (улица) Интернационалних бригада и Петра Кочића; институт је у (ул.) Хасана Кикића; адреса: Београд, (ул.) Браће Барух бб.*

Међутим, у склоповима типа *Улица платана* прва ријеч је неодојиви, интегрални дио имена, те је треба писати великим словом. По истом начелу писаће се и *Трг ослобођења, Булевар Југословенске народне армије* и сл., јер се овдје општа именица не може изостављати.

e. У називима појмова који имају шире (информативно) и уже (симболично) име, уже име пише се обавезно великим словом, а шире зависно од тога да ли се текст схвата као навођење аутентичног имена или као слободна ауторова описна формулација: *пишите Издавачком предузећу »Народна књига«, ишао сам у (издавачко) предузеће »Народна књига«.*

*Посебни називи појмова који се остварују вишеструко
или у неодређеној количини*

64. Иако је основна служба властитих имена да означавају јединке или појединачне, уникалне предмете, постоје и такве категорије назива које се идентификују као посебна имена икако се реализују вишеструко (у примјерцима) или као материја без количинске одређености. Због ове двојне природе таквих имена јављају се и проблеми употребе великог слова, а они се не могу ријешити упрошћеном, једнообразном нормом. То је веома широка и разноврсна материја па ћемо, без подробније разраде, указати само на неке

битније случајеве, оцјењујући оправданост употребе великог или малог слова, како би то могло послужити за оријентацију у подробнијој нормативној обради:

а. великим словом наслови текстуалних састава, посебни називи састава, умјетничких дјела, специфични називи типизираних ликовних остварења: *Андрићева Травничка хроника* (или »Травничка хроника«), *Библија* или *Свето писмо*, *Коран* или *Куран*, *Талмуд* (и као примјерци: *три Травничке хронике*, *два Света писма*; *Рубенсова Борба Амазонки* (или »Борба Амазонки«); иконе и фреске *Успење Богородице*, *Изгнање из раја*;

б. малим словом називи остварења и мотива схваћени као општи: *три алгебре* и *једна геометрија* (врсте књиге); *четворојеванђеље*, *псалтир*, *јеванђеље по Марку*, *Зографско јеванђеље*, *Синајски псалтир*, *Матичин апостол*, *Хвалов зборник*, *Хрвојев мисал*, *Душанов законик* (врсте састава); *два распећа* или *распела*, *каријатиде*, *три мртве природе*; изузетно и за ауторска дјела: *продају дискоболосе* као сувенире (*Миронов Дискоболос*);

с. великим словом називи одличја кад се наводе као официјелна имена: *одликован Орденом заслуга за народ I реда*;

д. малим словом називи одликовања ако се схвате као слободна ауторова формулација или као познати општи називи: *има медаљу за храброст* и *орден за рад*, *добијали су гвоздене крстове*;

е. великим словом посебно утврђена или заштићена имена разних производа привреде, индустрије, технике, примијењене науке — ако се жели навести марка, утврђено име: *детерцент »Лабуд«*, *бомбони »Слатка тајна«*, *вино »Фрушкогорски бисер«*;

ф. малим словом имена која се већ по својој намјени и уобличењу дају као називи материја, препарата и сл.: *хексорал*, *ацетисал*, *авамигран*, *химоциклар*, *стрептомицин*, *лексаурин*, *вегета*, *вегедор*; такође називи пића ако се могу схватити као општи: *фрушкогорски ризлинг*, *црногорска лозова ракија*, *живавка*, *манастирка*, *вранац* (вино названо врема врсти грожђа);

г. великим словом имена типова авиона, аутомобила и сл. кад се помињу као остварења, дјела: *Јункерс 86*, *Боинг 707*, *Тупољев* (или *Тупољев 104*), *Иљушин (14)*, *Ами 8*, *Застава 101*, *ФИАТ* или *Фијат 1100* (могућна је и употреба наводника);

ђ. малим словом кад се схватају као врсте предмета (летилица, возила): *борба спитфајера* и *јункерса*, *судар фолксвагена* и *мерцедеса*.

Нека друга питања употребе великог слова

65. У куртоазној употреби великог слова треба задржати сва ограничења која је унио Прав. 1960, а могу се и још појачати.

а. По Прав. 1960 пише се *Ви, Ваш* (у свим падежима) у обраћању једној особи, а иначе се замјенице пишу малим словом: *ви, ваш* (у правој множини), *ти, твој*. То правило треба и даље задржати као оријентационо, неутрално (у биљежењу туђег говора, осавремењивању или превођењу старих текстова, превођењу с других језика и сл.), али се могу допустити лична, ауторска одступања (*ви, ваш* за једну особу, *Ти, Твој*).

б. И титуле поглавара држава (као и остале титуле) треба писати малим словом, и кад не стоје уз лично име: *краљ, предс(ј)едник, цар*.

Напомена. Прав. 1960 је предвидио да се великим словом пишу „називи живих поглавара држава када се не спомињу њихова имена”, што А—С с правом не прихватају.

с. У складу с два претходна правила, треба писати и *Ваше величанство, Ваша висости, Ваша екселенцијо* итд. (непотребно је и другу ријеч писати великим словом, јер је и једним великим словом и самим склопом формуле довољно изражен куртоазни карактер обраћања).

66. Није предмет лингвистичког нормирања употреба великог слова у умјетничке, експресивне и пригодне сврхе, гдје то аутор примјењује ради постизања одређеног ефекта или тона, као ни у црквеним и сл. текстовима, гдје постоје посебни узуси (кад се ријеч односи на божанство или сл.).

67. По Прав. 1960 атрибут СВЕТИ пише се великим словом кад се име светитеља узима као име празника или цркве: *Свети Сава (празник), Свети Петар на Лиму* (црква), што није спорно, али малим словом кад се именује светитељ: *свети Петар, свети Сава*. Ово посљедње је спорно, јер иако атрибут СВЕТИ има сличности са почасним атрибутима (нпр. *преосвештени, велечасни*, који се пишу малим словима), правописно је битнија чињеница да је он често неопходни идентификативни дио имена. Имена типа *Никола, Сава, Петар* потпуно су неодређена кад се узму сама, а управо их атрибут СВЕТИ чини дореченима и јаснима, и он има одредбену службу сличну придјевима у именима типа *Карло Велики, Душан Силни, Сулејман Величанствени*, те је писање великим словом оправдано. Ако пак прихватимо такво писање, оно ће се ради системске досљедности протегнути и на неке обрте у којима СВЕТИ није тако неопходно за идентификацију, као и на неке друге аналогне атрибуте:

а. Великим словом треба писати атрибут СВЕТИ (и његов муслимански еквивалент ХАЗРЕТИ) кад стоји уз лично име, само или с додатим придјевком: *Свети Петар, Свети Сава, Хазрети Алија, Хазрети Фатима, црква Светог Петра; Свети Фрањо Асишки, Свети Василије Острошки.*

б. Кад умјесто имена стоје опште именице, њих треба писати малим, а атрибут великим словом: *Свети апостоли, Свети арханђели, Свети бесребрници, Свети врачевци, Хазрети пејгамбер, црква Светих апостола, црква Светих арханђела (или Свети арханђели нпр. призренски и сл.), Светих четрдесет мученика, Света три краља, Света три јерарха.*

с. Такво писање остаје и кад се оваквој формулацији дода властито име: *Свети апостол Павле, Свети арханђеоло Михаило, Свети великомученик Димитрије* итд.

д. Аналогно томе, треба писати и: *Света богородица, Света госпа, Света госпођа, Пресвета пречиста, Света дјевица; Света дјева Марија, Света богмати Марија* итд. (али кад је без атрибута: *Богородица, Дјевица Марија, Дјева Марија, Госпа, Пречиста* и сл.). Такође и: *Света тројица, Свето тројство, Пресвето тројство* (али у елипси: *Тројица, Тројство*).

е. Аналогно са Свети, треба писати и атрибуте *Блажени, Преподобни.*

ф. Сагласно са препорукама под б и д писало би се *Свети дух, Дух свети*, ако се схвата као својство, манифестација, вид божанске силе и сл., нпр. *»и рече им: примите Дух свети«, »и напунише се сви Духа светог«* (из Вукова превода Н. завјета). Међутим, ако се схвата индивидуализовано, као посебно божанско биће, постају оправдана оба велика слова.

Напомена. Поред поменутог СВЕТИ, Прав. 1960 даје (у Прав. р.) и *Света тројица, Свето тројство*, а знатан дио ове материје оставља ненормираним. Код А—С је образац *Свети Иван Крститељ, Пресвето Тројство, Блажена Дјевица Марија* (без подробније разраде). У два последња примјера, међутим, нема праве функционалне потребе за другим великим словом, па његова употреба оставља утисак више формалног и пригодног поступка, за који смо у почетку (т. 48) рекли да му не треба давати мјеста у правилима.

68. а. Општу именицу у другом дијелу имена небеских тијела треба писати малим словом, а одредбени дио имена великим: *Халејева комета, Вечерња зв(иј)езда* (нар. назив за Венеру).

б. Имена сазвјезђа најчешће су настала фигуративном примјеном општих ријечи и израза, те су по томе слична фигуративним геогр. именима која се (по Прав. 1960) пишу једним великим словом: *Бесна кобила* (планина), *Бабин зуб* (врх), *Ђавољи град* (камењар), *Зеленине очи* (два језерца), *Зеленини сватови* (борје). Ло-

гично је онда тако писати и сложена фигуративна имена сазвјежђа: *Велики медв(ј)ед, Мали лав, Береникина коса, Ловачки пси* и сл. Тако и *Мл(и)јечни пут, Кумов(ск)а слама*, али: алфа *Великог пса* (име те звијезде је *Сиријус*), *делта Лабуда* итд.

Напомена. Тако се одређују и А--С, док је у Прав. 1960 *Велики Медвјед, Кумовска Слама*.

69. ЗЕМЉА, СУНЦЕ и М(Ј)ЕСЕЦ традиционално су схватани као називи појмова јединих у својој врсти. Ријечи таквог значења не идентификују се у језичкој свијести као властита имена него као опште именице, нпр. *св(и)јет, небо, васиона, свемир*. Са ширењем образовања мијењала се и представа о овим тијелима и идентификација њихових назива у језичкој свијести. Тако је за именицу М(Ј)ЕСЕЦ постала нормална и множина: *Марсови и Јупитерови м(ј)есеци*, а понекад (углавном фигуративно) тако се употребљава и ријеч СУНЦЕ: *»миријаде сјајнијех сунацах«* (Његош). Обје именице су, међутим, задржале и службу јединог имена одговарајућих тијела, улазећи у одговарајуће системе имена, као што је и ријеч ЗЕМЉА (задржавајући и стара општа значења) ушла у систем именовања планета. Отуда се и само по себи намеће писање великим словом у обртима као *»Сиријус, Вега и Сунце су звијезде патуљци«,* или *»утицај Венере, Месеца и Марса на Земљину путању«*. Придјеви ЗЕМЉИН, М(Ј)ЕСЕЧЕВ и СУНЧЕВ вежу се управо за значења свемирских тијела (а не за друга значења ових именица).

Ипак, чак ни у астр. контексту, ове именице не губе потпуно свој општи карактер; нпр. искази ОД СУНЦА ДО МЕРКУРА или ЗЕМЉА И МАРС могу се по карактеру именица схватити као *»од града до Требевића«* или *»мама и Петровићка«*. За СУНЦЕ и М(Ј)ЕСЕЦ долази и до сложеног укрштања значења тијела (одн. свјетила) и свјетлости (дневне, одн. мјесечине); за ЗЕМЉУ, опет, сусрећу се значење планете и значење *»свијет, човјеково боравиште«,* па и религијско и фигуративно *»овај свијет«*. Због свега тога је одређење нормирање писања великог слова овдје врло сложено. Само је наоко једноставна одредба Прав. 1960: *»Великим се почетним словом пишу називи небеских тела . . . Земља, Сунце, Месец и др. Али ако се именице земља, сунце и месец употребљавају као заједничке именице, пишу се, дакако, малим словом«*. Раније норме биле су још недореченије; Белић 1950 у правилима нема одредбе, а у рјечнику је само: *»Земља (име васионском телу)«* и недиференцирано: *м(ј)есец, м(ј)есечев, сунчев*; Боранић 1951. има одредбу о великом слову у овим ријечима *»кад се о њима говори као о небеским тијелима«,* али у рјечнику само недиференцирано: *мјесец, мјесечев, сунчев од сунце*.

Напомена. За илустрацију овог проблема навешћемо већи број примјера из рјечника Његошева језика (ур. М. Стевановић, у изради учествовали и М. Вујанић, М. Одавић, М. Тешин), гдје је начин писања преузимао из „Просве-

тина" издања Његошевих дјела. — ЗЕМЉА: Наша је Земља од Сунца мало даље но...; Мир ћу овај груби Земља назват; Ја сам највиши грешник на Земљи када што противу ње помислим; Слабостма смо земљи привезани; Лети ферман земљом и свијетом; ... с лица земље истребљују; Са плачем ће на земљу падати, са плачем ће на земљи живити; У њ се осам близанацах ... на земљи показаше. — МЈЕСЕЦ: Ноћас у сну пођем у Мјесец и почнем по њему ходати; А и мјесец рђав свједок није, иако се с плачем прошетује; Кад стубове у висину попну колико је с земље до Мјесеца; Она је Мјесец, а Озирис Сунце. Она је Сунце, Мјесец, дванаест знаковах зодијака; ... нек се стиди сунца и мјесеца; ... Мјесец ми је Сунце заступио; Ода Сунцу, спјевата ноћу без мјесеца. — СУНЦЕ: А приђе ће Сунце помрчати но се ова вјера окаљати; Свјетловласно Сунце од мене се сакри; ... како зраку Сунца огњенога; Св'јетло Сунце, ти заклони лице; ... пред заходом Сунца ...; ... жељкује те ка озеба сунце; Но кад мркну и премину сунце; ... на уранак сунца ...; ... јербо је сунце спржило све; ... и грија се мирно спрема сунца; ... који живе доклен сунца грије; ту их љетње горијаше сунце; У то свану и сунце ограну; ... ће се сунце христјанству родило; ... слуга брата сунца свијетскога; ... наш честити царе, наше сунце никад заходше; Мој свијете изгубљени, сунце брате; Сунце правде и земљу огрија; На истино просвјештено друштво само зраке правог сунца сјају.

Задржали смо се на овоме шире да што јасније формулишемо проблем пред којим се налази наше нормирање: или остати при норми Прав. 1960 (која води практично редовном писању великим словом придјева *Мјесечев*, *Сунчев*, *Земљин*, затим примјера типа *изашао је Мјесец*, *зашло је Сунце* и сл.), или пак допустити да се СУНЦЕ и М(Ј)ЕСЕЦ могу писати малим словом и кад се мисли на небеска тијела одн. свјетила. У овом другом случају то би практично значило ово:

а. И даље писати малим словом именице СУНЦЕ, М(Ј)ЕСЕЦ кад значе врсту небеских тијела (*наш мјесец*, *Марсови мјесеци*, *планетарни систем са два сунца*), као и у свим случајевима кад не значе небеска тијела. Може се препоручити мало слово и за називе облика и фаза мјесеца: *млад м(ј)есец* (или *млађак*), *пун мјесец* (*уштап*); тако и *полум(ј)есец*.

б. Допустити двојачко писање СУНЦЕ и М(Ј)ЕСЕЦ у значењу назива одређених небеских тијела, уз начелну препоруку да се пишу малим словом кад се употребљавају у вези са свјетлосним и топлотним приликама и са изгледом или видљивошћу тих тијела: *излазак и залазак сунца* и *м(ј)есеца*; *сунчев одсјај*, *зрак*, *ход*, *м(ј)есечев сјај*, *срп*, *лик*; *м(ј)есечеве м(и)јене*, *помрачења сунца* и *м(ј)есеца* и сл.

с. Израженија је потреба за писање великим словом ријечи ЗЕМЉА у значењу планете, јер се тиме диференцира од значења »површина планете« (авион се дигао са земље, посматрања са земље, и из ваздуха), као и од значења »свијет«, »човјеково боравиште«, »овај свијет« и сл., те се одређеније може препоручити писање типа *Земљина кугла*, *Земљин екватор*, *Земљина кора*, *Земљин м(ј)есец*, *кружење космичког брода око Земље* итд. (практично то значи писање великог слова кад се ријеч ЗЕМЉА може допунити термином »планета« или замијенити изразом »наша планета«).

Обједињено посматране препоруке под *b* и *c* значиле би да за ЗЕМЉУ практично треба задржати норму Прав. 1960, а за друге двије именице да не треба ограничавати и спречавати употребу малог слова ни кад значе небеска (свемирска) тијела.

Напомена. Формулација А—С може се схватити као шире допуштање малог слова него у Прав. 1960, иако је врло неодређена: „Кад сунце, земља, мјесец означавају предмете и појаве непосредног доживљавања, пишу се малим почетним словом.“

70.а. Поред официјелних имена установа, у појединим случајевима схватају се као имена и типизирани (обично двочлани) називи, направљени по обрасцу: придјев од имена мјеста + општи назив врсте установе (то бива кад је установа у датом мјесту уникална, једина те врсте). Придјев се у таквим случајевима може сматрати почетком назива, па га је оправдано писати великим словом: *Загребачко свеучилиште, Сарајевски универзитет, Добојска гимназија, Београдска опера* (али: *сарајевско Народно позориште*, јер овдје у другом дијелу није општи термин него име установе).

b. Скраћено исказани посебни називи обично се јављају при поновном помињању појма који је већ поменут пуним именом или који је врло познат, те се и у скраћеном облику назив поуздано идентификује. Треба их редовно писати великим словом ако се и у таквом скраћеном облику схватају као имена, а не као описне, информативне формулације: *овогодишње Позорје* (умј. *Стеријино позорје*), у *Његошевом Вијенцу* (*Горском вијенцу*), *чланови Савеза (СКЈ), закључак В(и)ећа, Академијина издања* итд.

c. Ако се тако скраћено име подудара са општим термином, те се може схватити и као слободна информативна формулација писца текста, престаје обавеза писања великим словом, а често и потреба за тим. Нормално је нпр.: *занимљив је садржај часописа* и кад је ријеч »часопис« *дио имена* (нпр. »Југословенски историјски часопис«*) и кад није. Слично томе, оправдано је писати малим словом и друге именице кад се схвате у општем смислу* (макар се и односиле на одређени појам који у свом називу има такву именицу), нпр.: *проводи поподне на факултету, цитирао је одредбу закона, чланови партије и ванпартијци, играју се у дворичку школу* итд. Ако се пак именица схвата као скраћено име, онда је треба писати великим словом: *обраћам се Факултету* (раније поменутом пуним именом).

d. Кад се уз таква скраћена имена нађу ријечи које их поближе одређују, онда она губе својства властитих имена, те их је оправдано писати малим почетним словом (нпр. *наш институт, овај факултет, ваша академија*).

Напомена. У овој тачки послужили смо се и неким формулацијама из приручника С. Марковића, М. Ајановића и З. Диклића (Сарајево 1975), као и из једног рада Б. Финке (Радови 1976, 127—137). — Иначе, треба имати у виду да ближе замјеничке одредбе о б и ч и о одузимају називу карактер властитог имена, али не и обавезно, јер се може рећи нпр. „тај комад сам гледао и у нашем Југословенском драмском позоришту”, гдје замјеница „наш” нимало не редукује карактер назива као посебног имена (тако се зове једно од београдских позоришта).

71. Предлог, одређени члан и друге помоћне ријечи унутар страних имена пишу се малим словом: *Леонардо да Винчи, Шарл де Гол, Хафиз ел Асад* итд. Међутим, кад је помоћна ријеч на почетку имена, оправдано је писати великим словом: *Да Винчи, Де Гол, Ел Греко, Ел Асад, Ван Гог*.

Напомена. И А—С се изјашњавају за овакво писање. Мало слово је посебно непогодно на почетку имена кад се увршћује у азбучни ред.

72. У прилагођеном писању страних имена изворни правопис не треба да буде мјерило употребе великог слова у нашем тексту. Међутим, и при примјени наших правописних начела остаје спорно да ли непреведену општу ријеч унутар назива схватити као општу и писати је (у одговарајућим случајевима) малим словом или она за нас има карактер властитог имена самог по себи, што повлачи писање великим словом. Идући донекле за створеним обичајем, могли бисмо тежити оваквим правилима:

а. Ако је име преведено (одн. за имена из словенских језика — ако је аналогно нашем), треба га писати досљедно по нашим правописним правилима: *Огњена земља, Жута р(и)јека, Логарска долина, Јасна пољана*. (И у Прав. р. је *Огњена земља*.)

б. Ако је име географско и није преведено (него само транскрибовано), обичније је писање великим словима, па се може то узети и као правило: *Рио Гранде* («Велика ријека»), *Сијера Невада* (ако није уобичајено спојено писање: *Монблан, Тјеншан*).

с. У транскрибованим називима листова, установа, организација и сл. треба тежити примјени правописног правила за домаће ријечи, тј. писању опште ријечи унутар назива малим словом: *Форин офис, Јунајтед прес, Клајне цајтунг, Женмин жибао, Стејт департамент, Комеди франсез*. Али не треба сматрати грешком ако се у нејасним или неидентификованим случајевима употреби велико слово.

73. Неки називи домаћих животиња (по боји, изгледу и др.) у традиционалном сеоском домаћинству употребљавали су се и описно и као имена одређених животиња (ради разликовања, навикавања на вабљење и сл.). У лексикографским и другим стручним обрадама и разним набрајањима грађе уобичајено је да се обједињено пишу малим словом, па и у оним случајевима гдје се не могу схва-

тити описно. Тај узус може се задржати, али кад се у тексту такав назив употреби као име одређене животиње (што је нарочито често у дјечјој књижевности), треба га писати великим словом: *напојио је Вранца, чусмо како залаја Гаров.*

**Сажетак предложених правила и њихов однос
према норми Прав. 1960**

Овдје се, ради прегледности, а и да би текст могао служити као анкетни упитник, сажето набрајају изложени предлози и предочене могућности правописних правила и прецизира се (у угластој загради) њихов однос према норми Прав. 1960 (одн. Прав. рјечника):

53. начелно двојака могућност писања сложених властитих имена (свим поч. великим словима или једним великим словом) [неспорна основа наше норме];
- 54.а. државе и федер. јединице: *Сједињене Америчке Државе, Социјалистичка Аутономна Покрајина Косово* [сагласно норми];
- б. скраћена имена: *Сједињене Државе, Совјетски Савез* [сагласно норми Прав. р.]
- с. РЕПУБЛИКА: *Дан републике, Трг републике* [могућна поправка норме];
- д. РЕПУБЛИКА, ПОКРАЈИНА, ФЕДЕРАЦИЈА: *однос покрајине, републике и федерације и др.* [могућна дорада норме];
55. неправна имена држава:
- а. *Источно римско царство, Турска царевина* [поправка норме Прав. р.];
- б. *Земља излазећег сунца (устаљене фигуре), британски лав (слободније фигуре)* [допуна норме];
- с. *Пета република, Трећи рајх* [допуна норме];
- д. *Крушевска република, Ужичка република* [допуна норме];
56. геогр. подручја: *Балканско полуострво, Босанска крајина* [сагласно норми];
- 57.а. адм. подручја са почетном општом именицом: *нахија Посавље, жупанија Крижевци* [сагласно норми];
- б. специфични изузеци од тога: *Вилајет Вук (област Вука Бранковића)* [допуна или поправка норме];
58. придјевско-именички називи адм. подручја:
- а. топонимизирани: *Катунска нахија, хибридни геогр.-адм.: Брсковска жупа* [допуна или поправка норме];
- б. условно информативни: *Зајезерска нахија, Дравска бановина* [поправка норме];

- c. обични придјевско-именички: *Јужноморавски регион, Сремска жупанија, Београдски пашалук, Орловска губернија* [поправка норме];
- d. могућност да се неустаљенији такви називи схвате описно, нарочито кад су у инверзији: *пресслио се у новобеоградску општину, из некадашњег среза никшићког* [сагласно норми];
59. начелно правило да се називи догађаја и збивања пишу малим словом [сагласно норми], али и потреба да се изузму из тога поједини случајеве [тј. потреба поправки норме];
60. неправи називи догађаја и збивања: *Невесињска пушка, Рат двију ружа, Битка народа, Октобар* [поправка норме];
61. придјевско-именички називи догађаја и збивања (устаљени):
- ратови названи по једној страни: *Први пунски рат, Бурски рат, Други крсташки (крижарски) рат* [поправка норме];
  - ратови названи по трајању: *Стогодишњи рат, Тридесетогодишњи рат, Седмогодишњи рат* [поправка норме];
  - ратови названи по пришту: *Кримски рат, Балкански рат, Први св(ј)етски рат, Корејски рат* [поправка норме];
  - посебни називи устанака и револуција: *Сељачка буна, Илинденски устанак, Први (српски) устанак, Октобарска револуција, Народноослободилачка борба* [поправка норме];
  - битке, операције, фронтови: *Прва офанзива, Косовски бој, Сигетска битка, Курска битка, Сремски фронт, Солунски фронт* [поправка норме];
  - називи мира, споразума и сл.: *Тилзитски мир, Хрватско-угарска нагодба, Минхенски споразум* [поправка или допуна норме];
  - други догађаји и збивања устаљеног и специфичног назива: *Сарајевски атентат, Игмански марш, Илирски покрет, Реформација* [поправка норме];
62. ограничења, кад назив нема карактер имена, а посебно:
- називи из т. 61 кад су у множини: *сва три пунска рата, оба српска устанка, крсташки ратови*;
  - ратови названи по објема странама: *руско-јапански рат, совјетско-фински рат*;
  - називи који почињу општом именицом (изузев оних из т. 60): *буна против дахија, бој на Косову, битка на Сутјесци*;
  - револуције назване по имену земље: *кинеска револуција, југословенска револуција* (изузетак: *Француска револуција*);
63. називи са одредбом на другом мјесту:
- географска имена у инверзији: *из океана Атлантског у Тихи, низ поље Ђемовско* [допуна норме];

- b. инверзни називи који се могу схватити и као описни: *срез цетињски* или *срез Цетињски* [допуна и поправка нормe];
- c. имена улица састављена од придјева и (необавезне) ријечи »улица«: у *Босанској*, у *улици Босанској*, у *ул. Босанској* и *Теслиној* [поправка нормe];
- d. имена улица друкчијег склопа: *улица Хасана Кикића*, *ул. Петра Кочића* и *Интернационалних бригада* (ако се ријеч »улица« може изостављати) [поправка нормe]; *Улица платана* (кад се ријеч »улица« не може изостављати) тако и *Булевар Југословенске народне армије*, *Трг ослобођења* [сагласно с нормом];
- e. појмови који имају шире и уже име: *Издавачко предузеће »Народна књига«* (кад се наглашава да се тако зове пуним именом) или: *издавачко предузеће »Народна књига«* (кад се први дио схвата описно) [допуна нормe];
64. посебни називи појмова који се остварују вишеструко или у неодређеној количини:
- a. састави, остварења: *Травничка хроника*, *три Травничке хронике*, *икона* или *фреска Изгнање из раја* [допуна нормe];
- b. називи остварења и мотива схваћени као општи: *три алгебре* и *једна геометрија*, *псалтир*, *Синајски псалтир*, *три мртве природе* [допуна нормe];
- c. називи одликовања: *Орден заслуга за народ I реда* (као официјелно име) [допуна нормe];
- d. схваћени као слободни или познати општи називи: *има медаљу за храброст*, *добијали су гвоздене крстове* [допуна нормe];
- e. разни производи: *бомбоне »Слатка тајна«*, *вино »Фрушкогорски бисер«* (као марке, утврђена или заштићена имена) [допуна и поправка нормe];
- f. ако се схватају као општи или ако су уобличени као називи материја: *фрушкогорски ризлинг*, *жилавка*, *вранац*; *хексорал*, *химоциклар*, *стрептомицин*, *вегета* [допуна нормe];
- g. типови авиона, аутомобила и сл. схваћени као остварења, дјела: *Јункерс 86*, *Тупољев (104)*, *Застава 101* [допуна и поправка нормe];
- h. схваћени као врсте предмета: *борба спитфајера* и *јункерса*, *судар фолксвагена* и *мерцедеса* [допуна нормe];
65. куртоазна употреба великог слова:
- a. замјенице: *Ви*, *Ваш* за једну особу, а *ви*, *ваш* у множини, *ти*, *твој* — као основно правило [сагласно норми]; али са допуштењем личних, ауторских одступања [поправка нормe];
- b. поглавари држава (као и остале титуле): *краљ*, *предс(ј)едник*, *цар* [поправка нормe];

- с. у обраћању: *Ваше величанство, Ваша висости, Ваша екселенцијо* [поправка норме Прав. р.];
66. није предмет лингв. нормирања употреба вел. слова у умјетничке, експресивне и религиозно-експресивне сврхе;
67. атрибут СВЕТИ и сл. за личности и бића (неспорни су типови: *Свети Сава — празник, Свети Петар на Лиму — црква*):
- уз имена: *Свети Петар, црква Светог Петра, Хазрети Алија; Свети Фрањо Асишки, Свети Василије Острошки* [поправка норме];
  - уз опште именице: *Свети врачевци, црква Светих апостола, Хазрети пејгамбер, Света три краља* [допуна и поправка норме];
  - комбиновано обоје претходно: *Свети апостол Павле, црква Светог арханђела Михаила* [допуна и поправка норме];
  - аналогни случајеви: *Света богородица, црква Свете дјевице, Света дјева Марија* (али без атрибута: *Богородица, Дјевица Марија*) [допуна и поправка норме]; *Света тројица, Пресвето тројство* [сагласно норми Прав. р.];
  - БЛАЖЕНИ и ПРЕПОДОБНИ као СВЕТИ;
  - аналогно са b и d: *Свети дух, Дух свети* (или оба велика слова ако се схвата као биће) [допуна норме];
68. небеска тијела и сазвјежђа:
- Халејева комета, Вечерња зв(иј)езда* (али *делта Лабуда*) [допуна норме];
  - Мали лав, Кумовска слама* [поправка норме];
69. СУНЦЕ, М(Ј)ЕСЕЦ, ЗЕМЉА:
- сунце, м(ј)есец* као врста тијела: *наш мјесец, Марсови мјесеци, систем са два сунца*; за мјесечеве фазе: *млад мјесец, пун мјесец*; тако и: *полумјесец* [сагласно норми];
  - двојако писање СУНЦЕ, М(Ј)ЕСЕЦ кад значе одређено тијело, уз препоруку малог слова кад је ријеч о топлотним и свјетлосним приликама и видљивости тих тијела: *излазак и залазак сунца и мјесеца, сунчев зрак, мјесечев сјај, мјесечеве мијене, помрачење сунца и мјесеца* (вел. слово оправданије је у вези са другим именима, нпр. *Сунце, Сиријус и Вега*) [поправка норме];
  - авион се дигао са земље, »слабостима смо земљи привезани«, али Земљина кугла, Земљина кора, од Земље до Марса* [сагласно норми];
70. неправи и скраћени називи:
- типизирани неправи називи: *Загребачко свеучилиште, Сарајевски универзитет, Београдска опера* [поправка норме];

- b. скраћени називи који задржавају карактер имена: *овогодишње Позорје* (Стеријино позорје), *Академијина издања* [сагласно норми];
  - c. кад се могу и описно схватити: *обраћам се Факултету* — *проводи поподне на факултету* [допуна норме];
  - d. кад су поближе одређени: *наш институт, овај факултет, ваша академија* [допуна норме];
71. ријечце у страним именима: *Да Винчи* (на почетку имена), *Леонардо да Винчи* (унутар имена) [поправка норме];
72. опште ријечи унутар страних имена:
- a. у преведеним и сродним словенским именима: *Огњена земља, Јасна пољана* [допуна норме];
  - b. у транскрибованим географским именима: *Рио Гранде, Сијера Невада* (а не »гранде«, »невада«) [допуна норме];
  - c. у другим транскрибованим називима: *Форињ офис, Клајне цајтунг, Женмин жибао* [допуна норме];
73. имена одређених животиња: *напојио је Вранца, чусмо како залаја Гаров* (али малим словом кад се узима описно или апстрактно) [допуна или поправка норме].

*
*   *
*

Има, свакако, још низ појединости у којима би било пожељно допунити норму великог слова, али потпуна обрада те проблематике није ни била циљ овога прилога. Намјена је ове прелиминарне обраде да укаже у којим питањима нема потребе за мијењањем норме Прав. 1960, а у којим је треба поправити да би боље и складније функционисала — не по пукој дисциплини или силом лекторске интервенције, него у складу са спонтаним склоностима људи који добро владају језиком и правописом. Подразумијева се да из те норме треба задржати и оне одредбе које се нису идентификовале као спорне, те о њима у нашем прилогу није ни било ријечи.

Како је већ опоменуто, неке одредбе Прав. 1960 учинила је спорним сама пракса, стварајући својеврсну обичајну норму, наравно недоследну. За доказ можемо узети нпр. шестотомну Енциклопедију Лексикографског завода (општу, Загреб 1966—69) гдје налазимо велики број примјера употребе великог слова мимо формалне норме. Као илустрација ево неколико примјера из прве књиге: *Атенско војводство* (стр. 214), *Батавска република* (325), *Бизантски империј* (214), *Бизантско царство* (405), *Дубровачка република* (195), *Епирски деспотат* (60), *Источноримско царство* (60, 188), *Латинско царство* (200, 405), *Никејско царство* (200), *Османлијско царство* (165, 292, 406), *Партска држава* (194), *Римски империј* (60),

Римско царство (188), Турска царевина (60), Турски империј (162), Турско царство (292), Хабсбуршка монархија (195); Прво бугарско царство (60), Друго бугарско царство (200); Барањска српско-мађарска република (307), Београдски пашалук (362), Дравска бановина (303), Мачванска бановина (192), Савска бановина (303), Смедеревски санџак (363); Битка народа (403), Сеоба народа (361); Други пунски рат (178); Тридесетогодишњи рат (224); Други свјетски рат (164, 175, 225, 230, 293), Ливонски рат (224), Морејски рат (214), Нордијски рат (224), Пољски наслједни рат (224), Први балкански рат (61, 292), Први свјетски рат (126, 162, 163, 174, 213, 233, 237), Сјеверни рат (224); Младотурска револуција (61, 188), Наоднослободилачка борба (180, Н. рат 140, 190, 304), Октобарска револуција (92, Окт. социјалистичка револуција 188), Први устанак (195, 361, Први српски устанак 195), Фебруарска револуција (188), Француска револуција (233); Колубарска битка (362), Солунски фронт (362); Аустро-угарска нагодба (233), Карловачки мир (195, 233, 361), Пожаревачки мир (233) — итд.

Настојали смо да оцијенимо колико су лингвистички основане такве појаве из праксе и да им изађемо у сусрет гдје су оправдане, али уз тежњу да поправке норме остану умјерене. Ова умјереност је потребна не само ради културног континуитета, него и ради нужне цјеловитости правописног система у наредном периоду. Наиме, ма како се верификовале поправке норме, неизбјежно ће многи људи задржати створене правописне навике, па ако би се поправљена норма битно разликовала од досадашње, дошло би до непожељног њиховог супротстављања, умјесто до нормалног сређивања и стабилизације.

Вјерујемо да би било врло корисно да се што већи број како језикословних радника (укључујући лекторе и наставнике језика) тако и других људи који желе да допринесу рјешавању ових питања изјасни сматра ли оправданим сугериране новине. Одзиви се могу слати Институту за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду.

Д и с к у с и ј а

О ТРАНСКРИПЦИЈИ АРБАНАШКИХ (АЛБАНСКИХ) ИМЕНА

У »Прилозима дораде правописне норме« (Наш језик, XXVII, 3—4, стр. 142—143) дат је осврт на транскрипцију албанских имена. Сматрам да је то добро и потребно, јер се ради о језику с којим је српски језик у вишевековном додиру, но, с обзиром да је албански језик тек на почетку овога века усвојио абецеду као своје писмо, а правописна правила језика донео тек недавно (Тирана, 1974) и с обзиром да у нашој земљи излази низ листова, часописа и различитих књига на албанском језику (као и емисије на радију и телевизији), дужност је наших образованих људи да познају одређене ствари, поред осталог и ради нашег правописа и транскрипције са једног језика на други. Често се може чути да се приштински лист »Rilindja« код нас прочита, а потом и изговара »Рилинђа«, тј. dj као đ, што је вероватно и последица тога да се код нас đ пише комбинацијом d + j (јер иностране писаће машине немају đ — а то прелази и у рукописе).

У »Прилозима . . . « то је добро објашњено: српско ђ = албанско gj, а албанско dj одговара српском dj.

Иначе, што се тиче превођења албанских имена, треба знати да су, рецимо, многи топоними у НР Албанији словенског порекла. Српско Драч је настало од античког: Dugtadium, а албанско Dugtës је постало преко српског¹. Овде се Драч очувало у нашем језику, али Корча (од слов. Горица), Берат (од слов. Београд) и низ других речи изменило је облик и данас се код нас употребљава облик Корча, Берат, Поградец итд.

На Косову и Метохији су облици на српском и албанском језику, као Стреоци и Стрелц (где се у албанском језику чува старије стање са л).

¹ Уп. Henrik Barić, *Lingvističke studije*, Sarajevo, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, Djela, Knjiga I, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knjiga I, 1954, стр. 29.

Албански полуглас се код нас не изговара, а у писању се може написати као чисти вокал *e* (*Пермет*), које се у алб. изговара *Përmet*. Пише се са *e*, јер је колико-толико постало познато код нас, захваљујући неким догађајима из рата, када су представници наше КП учествовали на оснивачком конгресу КП Албаније и другим скуповима. Иначе, полуглас на крају речи се не изговара у српском језику и не пише. Сматрам да албански полуглас *ë* не треба употребљавати у српском правопису, сем ако име није већ прешло у употребу српског језика, када се и пише и изговара као пун вокал *e* (*Пермет*).

Што се тиче тзв. одређеног (и неодређеног) вида (облика) код имена у албанском језику треба, ради информисања, рећи следеће:

«. . . Постпозитиван члан имају скандинавски језици, бугарски, македонски, арбанашки, румунски и др. језици, напр. арбанашки *popull/i*, рум. *contemporanul*, мак. човекот, жената, детето; човек, женава, детево итд.« (део објашњења речи: *član* (*artikl*) у *Enciklopedijskom leksikonu, Mozaik znanja, Srpskohrvatski jezik, Beograd, Interpres, 1972*).

Дакле, именице у албанском језику имају постпозитивни члан, што је добро запазио још Копитар и о томе писао, поред осталог, у рецензији Вукове *Писменице* (1814) у бечком књижевном часопису (*Wiener allgemeine Literaturzeitung, Wien, 1815, стр. 721—731*).

Овај постпозитивни члан је различит код именица, зависно од рода. Именице женског рода имају у неодређеном облику *ë*, а у одређеном облик *a*, или *ja*. (Корча, Дијана, односно Зана, Чамерија итд.). Исправно је предложити за именице женског рода да се код нас узима облик са *a*, *ja*. Само то важи за именице сличног типа, тј. најопштије речено за именице женског рода. Јер, код именица мушког рода је наставак *i*, односно *u* за одређени облик, те се не би могло рећи да одређени облик буде полазиште за наставак, јер од *Verat/i*, ми не бисмо могли узети као основу одређени облик *Берати*, као облик који треба одомаћити у нашем језику. То, наравно, нико није рекао ни у »Прилозима . . .«, ја само скрећем пажњу на, евентуално, уопштавање.

Имена која су у наш језик, као и албански језик, унесена и исламизацијом (нпр. Али Шукрија, Али Реџа итд.) не треба изговарати и писати са *љ*, јер се ради о већ формираној навици и употреби у нашем језику и правопису. Овај терор правописа над језиком учили су и албански језичари, па се код њих, у договору око правописа, на поменутом скупу од 1974. године словенска имена; као *Milan, Miloš* и сл. тако и пишу и изговарају. Иначе бисмо и нашу *Rilindju* звали »Риљинђа«, што мислим да се и не чини, бар не у штампи и писаној речи. Међутим, ако правопис нашег језика обавезе оне који говори српскохрватски да свако *l* читају као *љ*, можемо од тога створити тешкоће.

За гласове које наш језик нема, а то су интердентални спиранти: безвучно *th* и звучно *dh*, у језику имају више изговора на српскохрватском. Тако се *th* изговара и као *т* и као *с* (*Тачи, Сеси*), а *dh* као *д*, *л*, *з* (*Љумбарда, Барли, Бурмази*). Сматрам да је исправан предлог да се *dh* транскрибује као *д* (тако је и Вук урадио бележећи албанске песме). На крају, треба указати да је Вук, када је 1830. године у два маха забележио 13 албанских народних песама и 1 загонетку, у ствари био први од српских истраживача, који је морао да решава и питање бележења оних гласова којих нема у српскохрватском језику. За полуглас албанског језика Вук је употребио у српској транскрипцији знак *џ*. Тако је Вук, по нужди, овом приликом испао присталица јера и корисно га употребио за транскрипцију на српски језик.

Драгутин Мићовић

РЕГИСТАР
XXVII књиге НАШЕГ ЈЕЗИКА

Скраћенице: акц. = акценат; дијал. = дијалекатски; знач. = значење; лекс. = лексема, лексички; морф. = морфема, морфолошки; оном. = ономастика; прав. = правопис; синт. = синтаксички; творб. = творба, творбена проблематика; терм. = термин, термилошки; транс. = транскрипција; фонет. = фонетски

А

-а (у имена држава), морф. 80
-а, -и, -ију, -у, морф. 72
авáјлија, бѹдѹмка и сл., лекс. 289
Али Шукрија, Али Реџа, транс. 364
анафорске речи, терм. 235
Андрићева Травничка Хроника, Библија и сл., прав. 350, 359
Аполонија, Леши, транс. 143
Ариље, Бѹкови и сл., оном. 289, 290
Атина / Атена, транс. 140
-ац, лекс. и морф. 92

Б

Балкански савез / Балкански рат, прав. 346
Балканско полуострво, Никшићко поље и сл., прав. 343, 357
Бановина Хрватска, прав. 345
бáштá, бáштá, башти, морф. 74
Бело Оризонте, Сао Пауло, транс. 153
Београд — Загреб, морф. 78
Бесна кобила, Бабин зуб и сл., прав. 352
Благовјештеније, благодјетел, благодјејаније, лекс. 91
благонаравије, благополучије и сл., лекс. 91
благосиљати, благостање и сл., лекс. 91
благославјати, багословеније и сл., лекс. 91
благочестив / благочастив, лекс. 91
Блажени, Преподобни, прав. 352, 360
близак — блискији, морф. 335
Богородица, Дјевица Марија и сл., прав. 352

бој на Косову, битка на Сутјесци, прав. 348, 358
борба спитфајера и јункерса и сл., прав. 350, 359
Босански пашалук, прав. 343
брáздá — брáздѹ, морф. 73
Британско острво, Британски оток / Острво, Оток, прав. 342
будући да, синт. 110
буџет федерације, Сав(и)ет федерације и сл., прав. 341, 357

В

вазнесеније, благочастије и сл., лекс. 91
ватра — ватри, морф. 73
Ваша величанство, Ваша висости, Ваша скеленцијо, прав. 351, 360
везилац, перилац и сл., лекс. и морф. 116
Велики медв(ј)ед, Мали лав и сл., прав. 353, 360
Ви, Ваш / ви, ваш, прав. 351, 359
видилац / вид(ј)елац, лекс. 114—117
Византијско (Бизантско) царство и сл., прав. 342, 357
Вилајет Вук, Вилајет Павли, Земља Црнојсвића, прав. 344, 357
вознесеније, жертвоприношеније, благоденствије, лекс. 91
волилац, вртилац, лекс. и морф. 117
врста / врсти, морф. 73, 74

Г

гдје — ђе и сл., дијал. 331
Генг Бјао / Генг Бијао, транс. 145

Гимараис, Сао Пауло, транс. 153
 гладак — глаткији, морф. 334, 335
 Гора, Новогородек, транс. 157
 госпођице / госпођо, упот. 196
 грађанине, упот. 191
 Грућонц — Грућондз, Ксјондз, транс.
 157

Д

да, синт. 103—107
 Да Винчи / Леонардо да Винчи,
 прав. 356, 361
 Дан републике, Трг републике, прав.
 341, 357
 Денг Сјаопинг, транс. 145
 детерџент „Лабуд“, бомбони „Слат-
 ка тајна“ и сл., прав. 350, 359
 Дзодзе, Дзани, транс. 143
 диглосија, терм. 23
 дијакронија у синкронији, терм. 171
 Димитер, транс. 142
 дискурсивна економичност, терм. 63
 Дјанова, Дјевин и сл., транс. 156
 дјеца — ђеца и сл., дијал. 331
 до Краснога села, у Великим Лука-
 ма, транс. и морф. 157
 Добановци — Добановцима, морф.
 78
 Дојезерска нахија, Зајезерска нахи-
 ја, прав. 344, 357
 Дравска бановина, Дринска банови-
 на, прав. 345
 Драго ми је да си дошао / Драго
 ми је што си дошао, синт. 103
 другарице, упот. 196
 дуван / духан и сл., лекс. 169

Ђ

Ђерђ, Шенђин, транс. 143
 Ђуђђанг, Кунг ђју / Ђуђђанг, Кунг
 ђу, транс. 146

Е

-е (суфикс), лекс. и морф. 92
 -е, -и, -о, -у (у геогр. имена), морф.
 81
 Езоп, Цицерон, транс. 141

Ж

Желео сам нову књигу, упот. 39
 Желим да дођем на време, упот. 39
 жидак — житкији, жиђи, морф. 334

Жуби, транс. 143
 жупанија Бач, дистрикт Бечеј и сл.,
 прав. 334

З

Загребачко свеучилиште, Сарајевски
 универзитет и сл., прав. 355, 360
 Затрнавска жупа, Брсковска жупа,
 прав. 344, 357
 Земља излазећег сунца, Земља хи-
 љаду (тисућу) језера, прав. 342, 357
 Земља, Сунце, Месец / земља, сунце,
 месец, прав. 353, 354, 360
 Земљина кугла, Земљин екватор и
 сл., прав. 354, 360

И

Идем потражити / да потражим . . .,
 упот. 39
 из океана Атланског у Тихи и сл.,
 прав. 348, 358
 Издавачко предузеће „Народна књи-
 га“ / издавачко предузеће „Народ-
 на књига“, прав. 359
 изолирајуће и изоловане речи, терм.
 231
 изолирајуће и неизолирајуће речи,
 терм. 231
 -ија, морф. 79
 -илац, -(ј)елац, морф. 117
 има медаљу за храброст и орден за
 рад, и сл., прав. 350, 359
 Имер, Авдиљ, транс. 143
 интерјекције, терм. 228, 231
 интродукције, терм. 232
 инфинитив / да + презент, упот. 38
 информативност, терм. 32
 информацијска економичност, терм.
 63
 Исхан, Етхем, Митхат, транс. 143

Ј

Ја могу радити / да радим, упот. 38
 јарчи / јаркији, морф. 334, 335
 Јанџе, Жута ријека, Хуангхе, транс.
 146
 једино- (у сложеницама), лекс. и
 морф. 92
 Јужноморавски регион, Нишки ре-
 гион, прав. 345, 358
 Јункерс 86, Боинг 707 и сл., прав.
 350, 359

К

- канонска ситуација, терм. 15
 К̄араџић, Караџић, К̄араџић, акц. 285, 286
 Карло Велики, Душан Силни, Сулејман Величанствени, прав. 351
 Карпов — Каспаров, морф. 77
 карта, знач. 173
 Катја, Дјаблице, Раковњик, транс. 156
 Катунска нахија, Љешанска нахија и сл., прав. 344, 357
 Кина, Жуто море, Хонг Конг, транс. 146
 кинеска револуција, југословенска револуција и сл., прав. 348, 358
 Кипар — Кипра, морф. 76
 Кипар / Ципар, транс. 140
 количинске речи, терм. 235
 комбинабилне речи, терм. 232, 233
 комуникацијска намјера, терм. 32
 комшиница, сусједа, упот. 196
 конвенција употребе, терм. 201, 202
 конјункције, терм. 233
 Конфучије / Квнфуџије, Лао Це и сл., транс. 147
 корелативне / некорелативне језичке јединице, терм. 238
 Корча, Дијана, транс. 143
 краљ, предс(ј)едник, цар, прав. 351, 359
 Красици, Казимеж, транс. 156
 Краснаја Пресња, Красноје Село и сл., транс. 157
 крепак — крепкији, крепчи, морф. 334
 Кримска конференција / кримски рат, прав. 346, 358
 кротак — кроткији, крочи, крочији, морф. 334
 Крушевска република, Лабинска република и сл., прав. 342, 357
 Куштрим, Шаља, транс. 143

Л

- language planning, терм. 182
 лет(ј)елац, прас(ј)ед(ј)елац и сл., морф. и лекс. 116
 лингвистичка компетенција, терм. 14
 logos, терм. 224
 локација, терм. 28
 Лоара, Боаје и сл., транс. 155

Љ

- Љаберија, Маљесија, Малесија, транс. 143
 Љаониинг, Ли Сјенњен, транс. 145
 Љумбарда, Барли, Бурмази, транс. 365

М

- макролингвистика, терм. 10
 Мао Цедунг / Мао Дзедунг, транс. 145
 Марсови и Јупитерови м(ј)есеци, прав. 353, 360
 медијум, језички, терм. 26
 Мигел де Сервантес, транс. 140
 микролингвистика, терм. 9
 Мињин, Сусањин и сл., транс. 158
 „Москва“ (хотел), морф. 78

Н

- на то, синт. 106
 напојио је Вранца / залаја Гаров, прав. 361
 нарочито зато што, синт. и знач. 69
 наш институт, овај факултет и сл., прав. 355, 361
 Нева, Лена и сл., транс. 158
 Невесињска пушка, Сеоба народа и сл., прав. 346, 358
 негација и афирмација, терм. 232
 некомбинабилне, самосталне речи, терм. 231
 номинативне речи, терм. 235

О

- обзиром да, синт. 101
 обраћам се Факултету — проводи поподне на факултету, прав. 361
 овдје — овде и сл., диј. 331
 овогодишње Позорје / Стеријино позорје и сл., прав. 355, 361
 Огњена земља, Жута р(и)јска и сл., прав. 356, 361
 односи са црногорском кнежевином . . . , прав. 342
 ономотопеја, терм. 232
 општина Врачар, општина Савски венац и сл., прав. 345
 општина, срез, котар и сл., морф. 78, 79
 Орден заслуга за народ I реда, прав. 350, 359

Освјенђим, Књазњин и сл., транс. 156
 особито, првенствено и сл., синт. и знач. 69
 -ост, лекс. и морф. 92

П

парадигма, терм. 7
 „Партизан“, „Хајдук“, морф. 77, 78
 партикуле, терм. 233
 Пекинг, Нанкинг и сл. транс. 147
 Пекинг, Сун Јат Сен и сл., транс. 140
 Пелопонески рат, Кримски рат и сл., прав. 347
 Пермет, транс. 142, 364
 Пета република, Друго царство, Трећи рајх, прав. 342, 357
 Петровић, морф. 77
 покрајина (Војводина, Косово), морф. 80
 порука, терм. 32
 пошилалац, терм. 32
 прагматика, прагматички, терм. 198
 Прва офанзива, Пета непријатељска офанзива и сл., прав. 347
 Први пунски рат, Први крсташки рат и сл., прав. 347, 358
 препозиција, терм. 233
 пушка — пушака, морф. 73

Р

радије / рађе, морф. 333
 Радујем се (томе) што си дошао / Знам (то) да си дошао, синт. и знач. 109
 Разбила је вилицу, знач. 174
 разговорна имликатура, терм. 199
 регистар, терм. 28
 регуларизација, терм. 34
 „Риљинђа“, транс. 364
 Рио Гранде, Сијера Невада и сл., прав. 356, 361
 Рио де Жанеиро, Васко да Гама и сл., транс. 140
 Рок, транс. 143

С

с обзиром на то да, синт. 102—105
 санџак Срем, нахија Посавље и сл., прав. 344
 Сарајевски агентат, Игмански марш и сл., прав. 347, 358

сва три пунска рата, крсташки ратови и сл., прав. 348, 358
 Света богородица, Света госпа и сл., прав. 352, 360
 Свети апостол Павле, Свети арханђео Михаило и сл., прав. 352, 360
 Свети апостоли, Свети арханђели и сл., прав. 352
 Свети дух / Дух свети, прав. 352, 360
 Свети Сава / свети Сава, прав. 351, 360
 Свети Сава, Хазрети Алија и сл., прав. 352, 360
 св(и)јет, небо, васиона, свемир, прав. 353
 седилац / сједилац, старосједилац, лекс. 114
 Седмогодишњи рат, Тридесетогодишњи рат и сл., прав. 347, 358
 село Дреновац, град Тузла, прав. 344
 self-regulating, терм. 180
 Сељачка буна, Илинденски устанак и сл., прав. 347, 358
 семикомбинабилне речи, терм. 232
 Сендај, Сакај, самурај, транс. 156
 syndesmos / sorula, терм. 224
 Сјанг, Сју, Шансји, транс. 146
 Сједињене Државе / Државе и сл., прав. 340, 357
 Сјенкјевич, Сјемирацки, Зјелињски, транс. 156
 Скадар, Драч, транс. 143
 Социјалистичка Федеративна Република Југославија, прав. 340, 357
 срез цстињски / Цетињски, од битке церске до колубарске / Церске, Колубарске и сл., прав. 349, 359
 Срезњевски, Коваљевска и сл., транс. 158
 ста, -зда, -шта, -жда, морф. 72
 стандардизација, терм. 36
 Стари град, Баново брдо и сл., прав. 346
 Стати, транс. 143
 -ство, лекс. и морф. 92
 Стреоци, Стрелц, транс. 363
 строжи / строжији, морф. 333, 334
 субјункција, терм. 233
 Суцоу / Сучоу, транс. 145

Т

Тачи, Сеси, транс. 365
 ташта — ташти, морф. 75
 -тељ, лекс. и морф. 92
 thema / rhema, терм. 224

Темишвар, Букурешт и сл., транс 155

Ти / Ви, упот. 189—195

Ти, Твој / ти, твој, прав. 351, 359

Тилзитски мир, Пожаревачки мир и сл., прав. 347, 358

тим више, синт. и знач. 68, 69

тим прс, синт. и знач. 68

транзиције, терм. 232

три Травничке хронике, два Света писма и сл., прав. 350

Тунг Тинг / Дунгтинг, транс. 144, 145
турско-аустријски рат, совјетско-фински рат и сл., прав. 348

Ђ

Ђерим, Ђафа, транс. 143

Ђингхај, Ђингхаја, њингхајски, транс. 141

У

у Босанској улици, у улици Босанској, прав. 349, 359

Улица платана, Трг ослобођења и сл., прав. 349, 359

ускрсење, вазнесење, жртвоприношање, лекс. 91

услови погодности, терм. 206

устанак у Херцеговини, буна против

дахија и сл., прав. 348, 358

утолико више, синт. и знач. 69

утолико јаче, синт. и знач. 69, 70

утолико мучније, синт. и знач. 69

утолико пре, синт. и знач. 68

Ф

фатичко опћење, терм. 12

Форин офис, Јунајтед прес и сл., прав. 356, 361

Фрања, транс. 143

Фрушкогорски ризлинг, жилавка и сл., прав. 350, 359

функционални стилови, терм. 31

Х

Халејева комета, Вечерња зв(и)езда, прав. 352, 360

хксорал, ацетисал и сл., прав. 350, 359

хурокaimenon / kategoroumenon, терм. 224

Хитачи, Хачинохе и сл., транс. 155

Хондурас, Мексико, Венецуела,

транс. 153

хтети / тети и сл., прав. 331

Хубеј / Хубеи, транс. 145

Ц

Царско Село, Криви Рог, Московска правда, транс. 157

црно-жута монархија, британски лав и сл., прав. 342

Ч

Чабеј, Корча, транс. 142

чест, прочи, надежда и сл., лекс. 331

четворојебанђеље, псалтир и сл.,

прав. 350

Чорног(а), Крупске и сл., морф. и транс. 157

Ш

Шаља, Исмаиљ, транс. 143

шиболет (shibboleth), транс. 183

Шлонск, транс. 156

што, синт. 103—107

Биљана Сикимић

САДРЖАЈ

XXVII књиге „Нашег језика“

Татјана Батистић, Усмјеравање језичког описа — од граматике до комуникацијске компетенције	3—37
Усмјеравање језичког описа — од граматике до комуникацијске компетенције (наставак)	171—223
Ирена Грицкат, Наука о српском језику код Срба у другој половини XIX века	295—323
Група аутора, Прилози допуњавању и осавремењавању наше правописне нормe	137—158
Прилози допуњавању и осавремењавању наше правописне нормe (II)	337—362
Владимир Гудков, Прилог проучавању варијабилних именичких облика генитива множине	73—76
Оквир употребе наставака -а и -и у генитиву множине именичке друге деκлиналције	242—278
Опсервације о варирању компаративних облика	332—336
Владо Ђукановић, Употреба инфинитива у језику А. Шеное, М. Глишића, З. Мајдака и Д. Ненадића	38—66
Инж. Томислав Илић, Још о часу и сату (писмо једног читаоца)	130—132
Гордана Јовановић, Примери фонетске и творбене адаптације старије књижевне лексике у Речнику српскохрватског књижевног и народног језика САНУ	90—92
Милош Ковачевић, Спорни везник с обзиром да	101—113
Мирослав Кравар, Око сата и часа	125—129
Ксенија Милошевић, О једном синтаксичком и семантичком моделу сложених реченица са каузалном клаузом која се уводи везником што	67—71
Драгутин Мићовић, О транскрипцији арбанашких (албанских) имена	363—365
Мирослав Николић, О облицима видилац/вид(ј)елац	114—117
Ужичка лексика у Вуковом Рјечнику	288—291
Јелица Новаковић-Лопушина, Писање имена из холандског језика	279—284

Асим Пецо, Из наше дијалектолошке проблематике (о неким класификационим терминима)	93—100
Митар Пешикан и Асим Пецо, Уз претходни прилог	159—160
Милија Станић, Како да изговарамо Вуково презиме	285—287
Богољуб Станковић, Појаве недеклинирања географских имена у синтагми са номенлатурним термином	77—89
Радоје Симић, Уз теорију о врстама речи	224—241
Вида Стевановић, Око алтернативне употребе двају облика у другом делу сложеног футура	118—124
Егон Фекете, Стандардни српскохрватски језик у оквиру савремених двојезичних речника (са српскохрватским као првим језиком)	161—170
Милосав Ж. Чаркић, Епистоларни стил Вука Караџића	324—331
Регистар	366—370

7804104

DM 7.00

138426